

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књ. VII св. 1—2

БЕОГРАД 1955

САДРЖАЈ

	Страна
1. А. Белић: Друштвени утицај на развитак српскохрватског књижевног језика	1
2. М. Стефановић: Граница слога у речима српскохрв. језика	14
3. Милија Сташић: Гребови и гребови	31
4. К. Тараповски: Међународни славистички састајак у Београду	41
5. Језичке науке	51

— УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Секретар Уредничког одбора — Браислав Милановић

Научна Књига

ИЗДАВАЧКО ПРЕДУЗЕЋЕ
БЕОГ АД 1955

Штампа Графичко предузеће „Академија“ - Београд, Космајска ул. бр. 28

НАШ ЈЕЗИК

Књига VII

Нова серија

Св. 1—2

ДРУШТВЕНИ УТИЦАЈИ НА РАЗВИТАК СРПСКО-ХРВАТског КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА

1.

Сасвим је природно да друштво, његови интереси, његов склоп и његова еволуција утичу и на књижевни језик или језик културе остављајући не само од свега тога у њему трага него и утичући на његово опште образовање. Српскохрватски књижевни језик већ у првим почецима својим сјајан је пример за то. Старословенски језик постао је на Балк. Полуострву језик македонске и бугарске писмености. Како је то био тада у тим земљама и језик православља, српска га је земља, будући и сама православна, оберучке прихватила. И у Хрватској, још кад није било поделе на источну и западну (ортодоксну и католичку) цркву, од ученика св. Кирила и Методија примљен је тако исто тај црквенословенски језик. И у Хрватској и Србији сачувао се до XVIII в. у цркви, постајући у Србији и општекњижевним, док је у Хрватској његова улога била ограничена само на цркву (и то строго ограничених крајева: острва, Приморја и Истре).

Црквенословенски језик православља Србије, Бугарске и Македоније протеглао се и на православну Румунију и пространу православну Русију развијајући се даље на различне начине у њима. Наравно, поред тога ненародног језика за Србе онога времена, био је већ од краја XII в. у употреби и народни језик у властодржачким писмима и уговорима, а ретко и у државним актима намењеним народу (напр. до извесне мере у Душановом закону и др.). Ка-

да је друштвеним круговима Срба изгледало да је чистота православља помућена у црквеним текстовима штампаним у тадашњој Аустрији (елементима намењеним унијатима), они су затражили чисте од тих наноса московске књиге и учитеље, и тако је од половине XVIII в. рускоцрквени језик завладао и српском православном црквом и влада у њој до данашњег дана, и поред извесних напора да се замени старим српскоцрквеним језиком.

Поменути рускоцрквени језик постао је и друштвеним језиком код Срба у Војводини у другој половини XVIII в., наравно, мешајући се са српским језиком; то је онај славеносрпски језик који је крајем XVIII в. и поч. XIX одиграо знатну улогу у српском друштву.

Када су се отпочеле реформе цара Јосифа II (од 1780—90) на културно-просветном пољу и када је затражено од просветних власти Срба у Војводини да се уведе народни језик у школе и латиница, народни су се слојеви, предвођени од свештенства, побунили, јер су сматрали да државна власт жели да их покатоличчи уводећи и код њих оно што је било код католика-сународника њихових. Они су тако издејствовали да им као званични језик остане „славеносрпски“. Тако је један ненародни језик имао да одбрани српску народност!

Против ове противречности отсудно је устао Доситеј Обрадовић (1783) доказујући с правом да просвета мора бити давана народу на оном језику који он разуме. Али ову борбу изборио је докраја тек генијални Вук Караџић као претставник ослободилачке Србије, управо као сам народ који се ослобођавао. Они што су се ослобођавали нису могли разумети да један народ има права да се ослободи од материјалних окова, ropства туђину, а нема права да се ослободи од „моралних окова“ које му је претстављао ненародни језик славеносрпски у просвети. Иако је државна власт у Србији потпала једно време под утицаје црквене власти у Војводини која је подржавала „славеносрпски“ језик и онда када је прошла опасност краја XVIII в., ипак је млада Србија, као што је било природно, најзад, све то одбацила и у другој половини XIX в. потпуно примила Вукову реформу.

2.

У западној половини југословенских народа прилике су се друкчије развијале. Поред црквенословенског и латинског језика који су били у прво време искључиво у цркви, када се ваљало обраћати народу, употребљавао се чист народни језик без икаквих примеса. Тако већ у документима, свакако већ у XIII в., а нарочито у законским споменицима које су састављали сами претставници народа (т.зв. статутима или законима), па и другим споменицима, јавља се народни језик као резултат друштвене неопходности. Помало, под утицајем ренесанса, а тако исто захтева који је стављало својој писмености већ просвећеније становништво Дубровника и целог Јадранског приморја, јавља се, од XVI в., с једне стране, профана књижевност Дубровника и, с друге стране, религиозно-побожна литература на народном језику као продужење раније домаће религиозне културе која се одржавала свугде у овим крајевима још доста дуго. Али велики покрети религиозно-културни који су од XVI в. захватили целу Европу нису могли мимоћи и нашу земљу. Они су покренули књижевну радност и у многим крајевима у којима је дотле није било или је било у малој мери. Трубар, Словенац (1508—1586), са својим помагачима покреће књижевност на народном језику око половине XVI в. у Словенији. То се преноси и на југословенску Истру која је једно кратко време (свега десетак година 1555—1564) била центар за пропаганду реформације за све Југословене на чакавско-штокавском дијалекту. У XVI в. сличан се покрет из Угарске пребацује у Хрватску, и ту развија кајкавску литературу која се, са богатом садржином, одржава до половине XIX в. Реформаторски покрет изазива контрареформацију, нарочито у Босни и Херцеговини, од краја XVI, са Матијом Дивковићем и другим писцима све до краја XVIII в. Такав се рад јавља у мањој или већој мери и по осталим католичким крајевима западног Југословенства. Тај је рад нарочито значајан за нас, испитиваче језика, што нам обилно открива особине народног језика од краја XVI до краја XVIII в.

И други покрети тадашње културе у Италији и Европи, напр. историзам и неке врсте просветитељства у томе правцу, изазивају и значајне појаве у развитку народне културе наше у XVIII в. као што је појава Андрије Качића Миошића (у Далмацији, 1704—1760) или Матије Рељковића у Славонији (1732—1798) који су се у својим књижевним делима придружили свему што се, једном покренуто, прођавало у различним крајевима нашим.

Али све ово није имало једног центра у земљи. Покретано или потекло са различних страна из иностранства, оно је имало да задовољи потребе просвећености, нарочито религиозне, појединим крајевима, па је зато и морало бити дато на домаћем језику, иако су се каткада чули гласови о потреби заједничког језика (Кашић поч. XVII в., Витезовић у XVII в., Јурај Крижанић у XVII в. и др.) као и непосредни предлози за то. Али није било заједничке културе, па није било и неопходности једног књижевог језика.

3.

Видели смо како се у Војводини створила нарочита атмосфера за одбрану и употребу славеносрпског језика као заштите српске националности. Међутим почетком XIX в. јавља се ослобођење Србије као први земаља поступног ослобођења Југославије, од тада до 1944-5 г. Било је природно да Србијини устаници траже и пуну слободу народног језика који ће у току времена и у том правцу сјединити све српскохрватске крајеве. У духовном правцу њих је претстављао Вук Караџић.

Против створене друштвене атмосфере Вук је имао да ствара своје друштво, своје присталице. Мало је необичан случај у историји народа што је Вук Караџић у току своје дуге борбе (од 1814—1864) побелио и тадашње културније друштво и његов ненародни језик, заменивши га народним језиком. Вук је могао да постигне тај успех само тако што је имао прећутну сагласност великог дела народа када је доказивао тадашњем друштву да је неприродно и противно сваком здравом разуму наметнути народу ненародни,

вештачки језик и не хтети употребљавати изванредан, живописан и пун изразитости народни језик. И Вук је у томе, најзад, успео. И сада се отпочиње осећати утицај различних друштвених средина у Југославији и њихових најистакнутијих претставника. Вук је отпочео свој рад од 1814—18 г., а педесетих година (1847-ме нарочито) може се сматрати да је победио.

1830-те отпочео је код Хрвата Људевит Гај свој покрет (Илиризам) у корист реформе књижевног језика и правописа као реакцију на исцепканост књижевних језика у западним крајевима Југославије. Он се завршио 1836 усвајањем углавном оног општег наречја (штокавског) које је у својим делима примењивао и Караџић. Тако су створени основи за један српскохрватски књижевни језик који су — у принципу — завршени српскохрватским Књижевним договором у Бечу 1850 г.

Ово су све добро познате чињенице. Али српско друштво у Војводини, која је у то време била и просветни и књижевни центар српског народа, још је у знатној мери употребљавало остатке од старије славеносрпске епохе, па је нешто од тога предало и новом књижевном језику Србије. Исп. језик Јована Стерије Поповића (1806—1856), најбољег досадашњег комедиографа српског, Јаше Игњатовића, значајног романописца (1824—1888) и других. Али више од њих створио је револуцију у војвођанском друштву Бранко Радичевић (1824—1853), исто онако као у целом нашем народу Петар Петровић Његош (1813—1851). Они су пишући својим народним језиком у духу Вукове реформе показали прави пут тадашњем друштву које је прихватило њихове методе. Тако је на различним местима српскохрватске територије поникла књижевност на народном језику. Великој распрострањености народног штокавског дијалекта и код Срба и Хрвата може се захвалити што је та нова књижевност језички доста уједначена, и поред занимљивих природних разлика (утицаја у Загребу кајкавског дијалекта, поделе на три изговора самог штокавског дијалекта, значаја архаичнијих говора међу самим штокавским дијалектима и сл.).

Сада ступају на сцену различне друштвене средине. Бојвођанска група књижевника (Змај, Л. Костић и Ђура Јакшић) одмах је, захваљујући крупним талентима својих водећих књижевника, подигла књижевни карактер многобројних дела на велику висину служећи као углед у знатном степену целокупној доцнијој књижевности. У књижевном језику њихову осећао се још знатан утицај Б. Радичевића, В. Караџића и, нарочито, његова ученика Ђ. Даничића.

Али је убрзо затим, и умногоме у исто време, културна средина независне Србије унела своју ноту у изграђивање књижевног језика. С једне стране, економски и политички догађаји са Европом, с друге стране, познавање страних језика, нарочито француског, али и немачког и енглеског, учинили су да се потстакне велики полет у многостраном стварању различних изражајних могућности књижевног језика. Различне струке, нарочито обрађиване у вишим школама (у Лицеју 1838—1863, у Великој школи (1863—1905/6), доцнијем Универзитету), дале су прилике различним претставницима нашег народа да примене своје способности и познавање народног језика на нове појмове, нове мисли и ново суђење. Развија се даље књижевни језик, који је у основици Вукова типа, са сажетом и усавршеном реченицом, са новим облицима стила према различним деловима културе и тако се постепено ствара увод у богат и необично развијени језик српских писаца краја XIX и почетка XX в. Они (Л. Лазаревић, Мил. Глишић, Лаза Камарчић, Војислав Илић, Јанко Веселиновић, М. Митровић, Свет. Ранковић, Рад. Домановић, Милан Ракић) — развијају тај језик у најразличнијим књижевним правцима, а њихови претходници (Јован Ристић, Влад. Јовановић, Свет. Марковић, Пера Тодоровић и толики други) дају гипкост нашем језику у расправљању о економско-политичким питањима. Ђ. Даничић, Стојан Новаковић, Чедомир Мијатовић, Јован Жујовић, Мих. Петровић и други — стварају могућности сјајне примене народног језика за различне научне дисциплине. Наш се језик почиње развијати иако по начелима Вуковим, ипак слободно од Вука, напоредо са Вуком. Та слобода творачког развитка књижевног језика главна је особина источног центра (Србије и др. области) наше културе.

4.

На западу, са центром у Загребу, биле су друге прилике. Сам Загреб је у сфери кајкавског дијалекта којим се говори у њему као домаћим наречјем. У њему је било стално неко нерасположење што је тај дијалекат потиснут из књижевности. Исто тако и чакавски дијалекат на острвљу и у Хрватском Приморју и на Истри, а тако исто и далматински штокавски икавски дијалекат са знатном традицијом — морали су да уступе своје место Вуковом дијалекту или уопште дијалекту јужнога типа. Истина, у време од 1836 до 1870 г., примани су у књижевни језик и елементи из свих покрајина које су Хрвати признавали за своје, а нарочито из старог дубровачког књижевног језика. У том тражењу прихватљивог решења за све појављивало се мишљење да би требало узети елементе из сва три основна дијалекта српскохрватска (кајкавског, штокавског и чакавског) и словеначког језика са Вуковом акцентуацијом, и тако можда привући и Словенце (ријечка, Курелчева школа). Али ипак су начела Књижевног договора од 1850 г. полако крчила себи пут. Како се ова област развијала, налазећи се у знатном делу под Аустро-Угарском, а у знатном делу будући изложена талијанском утицају, поникао је овде, не без утицаја књижевно-језичких прилика у Чешкој, и пуристички покрет. Он је чистио језик од германизама и талијанизама, устајући исто тако прогив турцизама којих је било много у источном делу. Тај покрет донео је собом и потребу замене туђих речи својим речима и у недостатку таквих — кованицама. То тражење нових речи овде се одомаћило и развијало и доцније све јаче, тако да је постало једна од типичних особина овог центра. Може се слободно рећи да је у многим правцима оно успело. Али знатније је од тога то што је оно развило у претставника тога центра навику тражења и често успешног налажења добре замене страних речи. Изнад свега другога, у току времена, зато што је овај језик ипак штокавског типа, јављала се у културног друштва овог центра потреба приближавања Вукову језику и сматрање Вука и његова речника као најбољег мерила пра-

вилности књижевног језика. Све то заједно изазвало је, онако како се затекло у томе центру, извесно нормирање језичког стања као особина књижевног језика тога центра. Извесна сигурност у властито стваралаштво, вера у већу културну развијеност према другоме, источном центру, од којег је делила тај центар и политичка и административна државна граница до 1918 г., — све то чинило је да се основне црте овог књижевног језика са строгошћу неумитног закона одржавају. Наравно, у њиховим границама допуштала се извесна слобода и стваралаштва и подмлађивања према способностима писаца.

5.

У источном центру све се више развијало, под свима раније споменутим утицајима, слободно стваралаштво на бази оних народних дијалеката из којих је поникао и Вуков књижевни језик. Народни језик и даље је био неисцрпно врело нових речи и израза, од туђих се речи није заирало јер се сматрало да је дух језика главно, а све друго споредно. Књижевни језик постао је у источном центру домаћим језиком са свима природним особинама народног стваралаштва. Тако је језик тога центра и стварао и уопштавао језичке особине које су добијале, у повољном случају, вредност која није уступала вредности Вукова језика, иако је још увек Вуков језик био највиши узор. Стварао се према новим потребама живота и друштва нов пословни, сажети језик и стил, стил новинарски, научни итд. Вуков језик, у целости узет, давао је ненадмашни образац еписког стила, Даничићев превод Библије сада се сматрао библиским стилем, поред којих су се образовали и други књижевни стилови. Довољно је испоредити какву песму Бранка Радичевића са песмама Војислава Илића (1862—1894) или Милана Ракића (1876—1938) да се види велика разлика и у поетским стиливима. И тако је створена многостручност у језичком стварању која је одавала извесну лакоћу или слободу језичког развитка, одсуство сваке нормализације и шаблона. То су биле особине т.зв. београдског стила. Оне

су привлачиле књижевнике различних области где су Срби живели. Они су сви у језику тога центра налазили себе. Тако су Симо Матавуљ, Јован Дучић као и доцније Ђипи-ко, Иво Андрић, Бранко Ђопић и толики други постајали домаћи писци источног центра, разликујући се и између себе и од осталих, наравно, углавном по јачини свога књижевног талента. Супротно западном центру, овде се пуризам и све оно што је он са собом носио тешко привијало. Нарочито старање да се место новопримљене туђице створи нова домаћа реч — овде је ређа особина. Чак се и према добрим кованицама, и својим и примљеним из западног центра, показује очито нерасположење, да не кажем што друго. Сматрало се да ће народна струја, толико јака у структури књижевног језика и у његовој синтакси, по неопходности, победити и у речнику.

6.

И тако су се среле обе половине једног књижевног језика после ослобођења 1918 год.; извесна многостручност језичких особина у источном центру, али зато велика слобода језичког стварања, опозиција кованицама и великом мудровању у стварању новог и — углађеност у западном центру, са приличном укоченошћу унутрашње језичке структуре, са одбацивањем страних речи и љубављу према кованицама и свакојаким калковима. Политичке и административне границе биле су дигнуте, али су остале границе међу језичким осећањима које су се по неопходности образовале у току дугог засебног живота, а сем свега другог, појавила се у свем ужасу свом и авет српске хегемоније која се ускоро подигла у словеначком и хрватском делу Југословена на основу новоствореног политичког стања у земљи. Место старе политичке и административне подвојености дошао је сада централизам, по сваку цену, у политичком и административном уређењу земље; место културног уједињења које би, вероватно, дошло да је створено федеративно уређење Југославије, са свима слободама које тако уређење тражи, дошао је изванредан духовни отпор култур-

ном уједињењу. Тако се стварала у извесним деловима југословенских народа потреба духовне аутономије — када материјалне, административне и политичке није било. И словеначки језик, који је већ по природи својој био нешто засебно од српскохрватког језика, почео је избацити речи српскохрватске из свога речника и примати удаљеније према српскохрватском језику, а и Хрвати су све више утврђивали своје аутономно језичко осећање ограђујући се нарочитим особинама свога књижевног језика. Није зато чудо што се код Хрвата за време немачке окупације Југославије и стварања Независне Државе Хрватске јавио покрет да се тадашњи књижевни језик огласи за засебни књижевни језик према српском и изради речник који ће овековечити оно стање књижевног језика у Хрватској које се развило за време засебног живота Хрвата у Аустро-Угарској (тј. до 1918). Хрватски књижевници у раздобљу између 1918 и 1944 слепо су ишли за оним што им је налагало то језичко осећање. По себи се разуме да под таквим околностима државна власт тога времена и кад је најбоље желела није могла многа урадити. Тако када је одређена комисија од најбољих српскохрватских стручњака да изради толико потребан заједнички правопис за употребу по основним и средњим школама, који је она, не узнемиравана ни од кога и без икаквог притиска ма с које стране, израдила, и тај је правопис оглашен као хегемониска мера централне политичке управе.

Па ипак и поред свега тога природа је чинила своје. Изједначавање се разлика међу књижевним центрима вршило. У језик западне половине продираше су речи и изрази источне, и, обрнуто, у источну половину продираше су не само неке кованице, које су биле сасвим у духу језика, него и неки западни несумњиви „варваризми“. Јер језик оба центра био је у суштини један, дела једног центра читала су се и у другом, и једна заједничка политичка власт, некако неосетно, наметала је понешто своје што је било заједничко за све Србе и Хрвате. Али ипак све то није било довољно.

7.

Резултати узајамности двају културних центара од 1918—1944 нису дали задовољавајуће резултате. Сметала им је духовна аутономија која је дошла место политичко-националне, која се очекивала, а није дошла. Друштвени моменти били су јачи од свега другог и они су давали свој печат и развиту језичко-књижевних односа. Та се слика после ослобођења од 1944 г. из основа изменила. Федеративно уређење земље, извршено са много дубокога смисла, дало је обличје ономе што је традиционални развитак југословенских народа тражио и носио у себи. Словеначка је постала аутономна, исто тако као и Хрватска, Босна и Херцеговина, Црна Гора, Србија и Македонија. Тако је уклоњено са друштвене стране оно што је највише сметало после 1918 год. културној узајамности источног и западног српскохрватског центра. Још више, прокламовано је братство југословенских народа као основица целокупног даљег развита Југославије.

У исто се време из основа изменило унутрашње уређење земље. Социјалистички систем извукао је на површину — са Народноослободилачком борбом која му је претходила — нове снаге, непосредно из народа, нове идеје и нове односе. Пред великим циљевима новог државног развита све се остало губило, ако не као безначајно, свакако као другоразредно. Многостручност језика источног центра добила је од тога нове хране. Језичка правилност, оно што је Караџић називао „опћенитом правилношћу“, уступила је место и силном напору дијалекатских отступања од нормативног језика и често варваризмима. Извесни књижевници су сматрали да могу самовласно управљати књижевним језиком онако како су поступали и са садржином књижевних дела. Да све то није могло бити каткада далеко од „анархије“ у језику, правопису и књижевним облицима — разуме се по себи. Али се све то постепено стишавало. Ранија класична школа, узета у најширем смислу речи, водећи рачуна о новом стању у друштву источног центра, постепено је заузимала старе позиције. Она је, претрпевши неке измене, наново во-

дила. Русизми и различни варваризми полако су уступали место природном језичком рационализму.

Све ово, не можда у подједнакој мери и не увек на исти начин, запљуснуло је и западни центар српскохрватског културног живота. Ту се манифестовала у многим правцима и тежња да се у развоју тог живота, по могућству, заузму високе позиције које би речито говориле о културној прошлости хрватског народа. Али су се показивале и тенденције појединаца да се заговори о општим културним приликама српскохрватским, само су то остаци некадашње духовне аутономије ипак обезличавали. Па ипак узајамни су се утицаји осећали знатно више него до ослобођења.

8.

У друштвеним круговима на обема странама долазило се постепено до сазнања да културни живот српскохрватски не сме и не треба да заостане у свом развоју за другим манифестацијама јединственог националног живота. Јединство српскохрватског књижевног језика било је некада јака моторна снага од које се очекивало и јединство културног живота; међутим подвојеност књижевности постепено је бацала и знатну сенку на јединство књижевног језика. Остајало је да културни и књижевни радници на обема странама победе себе саме. Знаци такве њихове борбе, иако не већ и победе, појављују се у различитим анкетама о уједначавању правописа и књижевног језика са лексичке стране, у пројектовању заједничких лексичких предузећа и сл.

Нема сумње да се у узајамности језика и књижевности иде напред. Слободно се запажају вештачке сметње у многим правцима које се поступно и уклањају. Под окриљем општепрокламованог братства и јединства многи појединци не гледају више тако строгим оком на какву појединост која није била дотле одомаћена у њихову крају. Јавља се уверење да ће се од особина оба центра развити нешто ново у чему ће свака особина сваког од њих наћи достојно место. Али супротно томе, веле други, књижевни језик треба

да остане. — један са најлепшим особинама које би загарантовале будућност која одговара и лепоти и богатству самог народног језика различних крајева који чини његову основу. Треба да победи у будућности оно што томе највише одговара.

Нека сви крајеви унесу своје ликсичко богатство у заједничку ризницу!

Нека се правилност језичка прошири на све крајеве са оном силином и доследношћу са којима се негује и данас у неким од њих!

Нека слобода језичког стварања, ограничена једино правим језичким осећањем које одговара оном духу народног језика који је zaloжио велики Караџић у своју реформу, — овлада подједнако целином!

Нека љубав ка чистоти језика и стварању нових речи, која се већ понегде у знатној мери огледа, — постане општа.

Ето, то су идеје које се појављују на различитим странама српскохрватског културног простирања. Само не треба мислити да се књижевни језици стварају по наруџбини и заповести. Када друштвене прилике утапкају пут, као што су отпочеле, пуној узајамности, можемо очекивати да ће поменути особине, које су се већ доста јарко обележиле у еволуцији књижевног језика у нашим народима, постепено узимати надмоћност над осталим.

15. VII. 1955 год.
Београд

А. Белић

ГРАНИЦА СЛОГА У РЕЧИМА СРПСКОХРВ. ЈЕЗИКА

Слог је у науци о језику често био предмет интересовања; појединим странама проблема слога бавили су се многи фонетичари, а у свим познатијим приручницима фонетике се, краће или опширније, говори о слогу. И, мада се не може рећи да је овај очевидно сложени проблем свестрано расветљен, свакако је утврђено шта је уствари слог и који су његови битни елементи. А на основу тих елемената није немогуће одредити границу слога, која нас овде углавном занима.

У науци о нашем језику се управо баш о граници слога највише и говорило. А од свега што је овоме питању посвећено несумњиво је најзначајнија расправа А. Белића, *Граница слога у српскохрватском језику*,¹ у којој се научним методом утврђује где је та граница у вишесложним речима нашега језика. Поред те расправе вредни су пажње и прилози који о овоме питању говоре више са гледишта његове практичне примене у језику, који се, тј., границом слога баве као проблемом правописа, који — да одређеније кажемо — настоје да утврде правила како преламати вишесложне речи при преношењу њихових делова у следећи ред и у каквом међугласовном положају треба стављати писмени знак (-) тога прелома. Сви су се, дакако, слагали, и слажу се, да слог чини самогласник, сам или са сугласником, једним или више њих, па да, према томе, речени знак за преламање речи треба стављати иза самогласника а испред сугласника. Али ово врло просто правило је једноставно применљиво само када самогласници и сугласници долазе наизменично један за другим.

¹ Зборник у част Богдана Поповића, Београд 1929, 273—286.

Међутим, када у средини речи имамо више сугласника у групи, овај проблем није тако једноставан. У овом је случају граница слога испред целе те групе сугласника, или је пак разбија на два дела. А да ли ће бити ово једно или друго зависи од многих, од врло многих елемената који су различни не само у различним језицима него каткад и у различним говорима једног истог језика, а који су често и индивидуално друкчији. И зато управо толико неслагања у схватањима где треба стављати знак (-) за преношење дела речи у нову врсту. Зато, такође, и код писаца код којих се у стављању овога знака огледа одређен систем понекад има неслагања.

Значи ли то онда да у науци о језику треба дићи руке од овога проблема као нерешива? То, наравно, не ни у ком случају. Слог, додуше, осим изузетно, није никаква семантичка, али јест фонетска, боље рећи фонолошка целина, и као такав он мора бити предмет проучавања и мора се, према томе, тежити расветљавању свих питања која с проблемом слога стоје у вези. Ја овим својим чланком желим дати један мали прилог томе, а у њему ћу се освртати поред наведене расправе проф. Белића још и на оно што Белић даје у појединим издањима свога правописа¹, затим на оно што о слогу говори Б. Милетић², па на Ј. Вуковића *Границу слога и стављање речи на слоге*³, као и на чланак А. Белића — *Поводом расправе проф. Ј. Вуковића (у продужењу те расправе)*⁴, даље на: И. Мамузића: *За практичну поделу речи на слоге*⁵, па на предлог Правописне секције Хрватског филолошког друштва, који је на истом месту (у загребачком Језику) изнео Љ. Јонке, на Белићев одзив на ова два последња чланка⁶ и, најзад, на И. Мамузића напис *Уз чланак проф. Белића о подели речи на слоге*⁷, — где се (у свим тим чланцима, мислим)

¹ Од 1923, 1929, 1934 и 1952.

² Основе фонетике српског језика, Београд 1952, стр. 63—66.

³ Наш језик књ. V н. с., стр. 103—117.

⁴ Наш језик књ. V н. с., стр. 118—125.

⁵ Jezik II, 54—57. Загреб 1953.

⁶ А. Белић, О упрошћавању поделе на слоге у српскохрватском језику. Наш језик књ. V н. с., стр. 141—164.

⁷ Jezik III, 1955, 145—151.

износе различна, често опречна гледишта која су, пре свега, резултат оне сложености проблема што смо је напред нагласили. Али до ове опречности долази и услед мешања различних гласовних, па и не само гласовних, елемената којима се граница слога одређује са местом на коме се може стављати знак за преношење дела речи у други ред, што се не мора увек подударити са границом слога.

А да се ово двоје не мора свакад подударати дао је доказа и сам проф. Белић, који се, како је познато, у свим издањима правописа и у свим посебним расправама код нас највише залагао за правилно дељење вишесложних речи при преношењу њихових делова у следећи ред.

У нашим правописима и граматикама, као и у граматицама већине словенских језика, дуже времена је давано правило да при подели речи на слоге група сугласника у средини речи припада другоме слогу само ако се она у дотичном језику јавља на почетку речи; а ако то није случај, онда је граница слога између тих сугласника. Проф. А. Белић у својој горе наведеној расправи¹ показао је да се поједине сугласничке групе не понашају подједнако на почетку и у средини речи, да је и међусобни однос сугласника у тим групама различит у овим двама позицијама, па да отуда оно што је битно за почетак није такво и за средину речи. Зато је Белић потражио и, у истој расправи, дао други, научнији принцип одређивања границе слога у речима руководећи се при томе природом гласова и полазећи од свога личног осећања, а потврђујући ово, и једно и друго, примерима поделе речи на слоге код Вука Караџића, Ђ. Даничића и Б. Поповића. И тако је код нас настала позната Белићева подела речи на слоге, за коју је често истицано да захтева изузетну језичку стручност и потпуно познавање природе гласова, па да је зато треба одбацити и утврдити проста правила за поделу речи на слоге тамо где се јавља потреба за њом.

Белићевој одбрани постављених принципа за стављање знака при преношењу делова вишесложених речи у нову врсту, која је (одбрана) заснована на подударности језичког осе-

¹ Зборник у част Богдана Поповића, стр. 273 и 274.

ћања са оним што је његова нешто сложенија правила прописују,¹ с нашег гледишта би се могло додати: да се од свих образованих људи може захтевати познавање основне природе сугласника матерњег језика.

Али како за доследно уједначено утврђивање границе слога није довољно ни само познавање природе сугласника, већ је то скопчано с многим другим моментима: с акцентом и његовом природом, с интонацијом слога и интонацијом уопште, с квантитетом слога, са семантиком делова речи који се одвајају и др., — то цео проблем чини знатно сложенијим, јер је очевидно врло тешко тако срећно комбиновати сво ове елементе да би се могао утврдити један одређени систем поделе речи на слоге који би био применљив на све случајеве. Тога је био свестан и проф. Белић када је утврђивао своје принципе за одређивање границе слога, а то су му потврђивали и случајеви Вукова и Даничићева отступања од оних њихових примера на којима је Б. засновао своју поделу према међусобној вези и односу гласова у датим сугласничким групама. Зато је коначно у чланку *О упростићавању поделе на слоге*² своје раније инсистирање на доследно гласовној подели свео на захтев за неодвајањем само слога који су најтешње међусобно повезани и код којих нема отступања, или су одвећ ретка отступања, у писаца с поузданим језичким осећањем, — на захтев, наиме, да струјни (*с, з, ш, ж, ф* и *х*) увек иду са сугласницима иза себе, ма какви они били, а да се у свим осталим случајевима знак за преношење ставља између сугласника.

До сагласности у томе да је проблем утврђивања тачне границе слога одвећ сложен дошла је и Комисија српских и хрватских језичких стручњака којој је поверена израда јединственог правописа, па је у својим претходним разговорима (од априла 1955) о принципима правописа дошла до

¹ Исп. Белићеве речи: „Ја сам већ једном рекао да правописна правила о дељењу речи на слоге не треба учити већ само испоредити (мисли — с његовим правилима) дељење на слоге које постоји код сваког ко познаје свој језик“ (Наш језик V, стр. 156).

² Наш језик књ. V н. с., стр. 160.

заједничког гледишта да у новом правопису треба оставити више слободе за стављање знака (-) при преношењу делова речи у следећи ред. И врло је вероватно да ће се то и усвојити, па је, по нашем мишљењу, потребно дати објашњење значи ли то потпуно отступање од правила досадашњег правописа¹ и хоће ли онда настати у овоме некакав правописни хаос.

Ја држим да неће. Неће, мислим, ако се остави потпуна, или скоро потпуна слобода писцима и писарима да одвајање на слоге врше по своме осећању (ја никако за ограничење слободе не сматрам ако се, рецимо, у правопису каже да се сугласници, један или више њих, сами не могу преносити у нову врсту, или да, сем у случају речи с префиксом, граница не може доћи иза сугласника а испред самогласника), јер су досадашња правила (и Белићева и Боранићева) одговарала „природном дељењу“, како су то писци правописа при образложењу својих принципа поделе речи наглашавали. Поготову сам уверен да нико неће границу слога стављати између струјних сугласника *с*, *з*, *ш* и *ж* на првом и осталих сугласника на другом месту, пошто су набројени сугласници и по природи својој, а у многим случајевима и по пореклу, неодвојиво тесно везани за сугласнике иза себе. И зато А. Белић, с правом, за крајње упрошћене сматра она правила о подели речи на слоге која би захтевала да се чувају од разбијања сугласничке групе са струјним сугласницима на првом месту. Издвајање гласова *х* и *ф* од остала четири струјна сугласника никако не оправдава некакав изразито друкчији карактер њихов, какав за сугласник *ф* налази Ј. Вуковић у своме чланку о граници слога и растављању речи на слоге², него само факат што сугласника *х* и нема у народном изговору и што је *ф* глас туђег порекла³, па се за њих, природно, не може имати осећање као за остале струјне сугласнике.

¹ С. А. Белићем се у питању поделе речи на слоге углавном слаже и Д. Боранић; в. последње издање његова правописа од 1951, стр. 70—82.

² Наш језик, књ. V н. с., 105—109.

³ А. Белић. Граница слога..., Зборник у част Богдана Поповића, стр. 277.

Ако се због сложености проблема слажемо да треба допустити и ширу слободу при стављању знака за обележавање прелома речи, па зато допуштамо упрошћавање досадашњих, ми тиме нисмо и за давање неких вештачких правила; ми не можемо бити за правила Правописне секције Хрватског филолошког друштва, нити за она што их даје И. Мамузић. За последњи предлог проф. Белића мало пре рекосмо да првим својим делом потпуно задовољава. И ја баш зато сматрам да ту и није потребно постављати неко правило, јер ће се и без њега по њему поступати. У другој делу своје овај предлог захтева да се разбијају све сугласничке групе у којих на првом месту није неки од струјних сугласника и обавезује на дељење речи које свакад неће бити у складу с природом изговора. Зато ће, мислим, бити боље да се више остави могућности за природно дељење онима што имају осећања за њега.

На утврђивање границе слога у вишесложним речима без везе с тим где треба стављати знак за преношење делова речи у следећу врсту мора се друкчије гледати. И поред све сложености и изукрштаности бројних елемената који су од утицаја на њу, границу слога ипак није немогуће тачно одредити, иако при давању практичних правила за њену примену у правопису никако није могуће истовремено узети у обзир све те елементе. Потребно је само забавити се свима њима и утврдити који од ових елемената има пресуднији утицај на границу слога. Ваља најпре истаћи оно што су други раније констатовали, што је код нас, рецимо, проф. Белић стално истицао, да је, наиме, за утврђивање границе слога, сем у случајевима када се она поклапа са семантичком границом између делова сложених речи, од свега другог значајнија природа сугласника, да од овакве или онакве природе њихове, пре свега, зависи да ли се групе сугласника разбијају том границом или она иде испред целе сугласничке групе. Али је по нашем, а и не само по нашем, мишљењу и квантитет слогова ту од врло великог значаја. Њега не превиђа ни проф. Белић¹, иако га не узима у обзир при давању

¹ Указујемо на констатацију проф. Белића да граница слога може бити друкчија у вези с различним моментима, између осталог и у вези с дужином вокала (Зборник у част Богдана Поповића, стр. 285—286.

практичних правила за своју поделу речи на слоге, а Б. Милетић и посебно истиче улогу коју овде има „дужина претходног а можда и потоњег вокала“¹. Улога дужине вокала, нарочито претходног слога, ипак се не истиче у довољној мери. Ја мислим да је граница слога с ретким отступањима непосредно иза дугог вокала без обзира на то да ли иза њега долази један, два или више сугласника, а скоро и без обзира на природу тих сугласника. Да бисмо ово потврдили навешћемо неколико примера вишесложних речи у којима иначе гласовна граница слога разбија сугласничку групу. Познато је да се сонанти: *р, л, љ, в и ј* (у којих не преовлађује експлозивни карактер) када у сугласничкој групи дођу на прво место увек одвајају од свих сугласника и да је, према томе, граница слога у примерима: *Бџр-ка, Гџв-ро, Мџр-џа, Мџр-ко, Пџв-ле, џл-ва, сџџл-но, џр-ла, џџр-ски, гџџодџр-сџџво* итд., каква је овде означена². Међутим, ако полазимо од изговора, од кога се мора полазити јер је слог изговорна јединица³ — није тешко осетити да у наведеним примерима граница слога иде непосредно иза самогласника, а целу сугласничку групу оставља наредном слогу, и природна подела ових речи на слоге била би: *Бџ-рка, Гџ-вро, Мџ-рџа, Мџ-рко, Пџ-вле, џ-лва, сџџ-лно, џ-рла, па чак и: џџ-рски, гџџодџр-сџџво.*

За последња два и сличне примере, нарочито када се оваква подела види у тексту, можемо рећи да су то унеколико посебни случајеви, да је у њима, пре свега, овако постављеном границом нарушена нека више визуелна, али не само визуелна, симетрија и хармонија. Осим тога овде има још један моменат који није без извесног утицаја на границу слога, али ћемо о њему говорити касније. А у прилог изнетог мишљења о месту границе слога непосредно иза дугих вокала говори и начин Даничићеве поделе у неким примерима, где се он у стављању знака за пренос делова речи у

¹ Основи фонетике српског језика, стр. 56.

² Овако је обележена граница слога у правописима А. Белића и Д. Боранића, у Милетићевим Основама фонетике и у већини данашњих школских граматика српскохрв. језика.

³ Зборник у част Богдана Поповића, стр. 282.

нову врсту не слаже с В. Караџићем; испор. његове примере: *пра-вда*, *пра-вдом* и *књиже-вник*, које проф. Белић даје у својој расправи о граници слога¹.

Околност што су и дужине различне у појединим дијалектима нашег језика, што неки од њих никако и не познају дужина, што се то својство преноси и на средине са иначе књижевним изговором, — знатно умањују значај дужине за одређивање границе слога. И природно је да ће у овим примерима уз потпуно или и делимично редуцирану дужину претходног вокала граница односних слогова бити друкчија, да ће она бити углавном онаква каквом је чине природа сугласника, а делимично и други моменти који на њу утичу.

А не само да су дужине вокала у различним језицима и у различним дијалектима истог језика, па и код појединаца, различите него може бити неједнака и природа сугласника, која је, свакако, неупоредиво постојанија од дужине вокала. Свакоме ко је посматрао гласовни систем појединих наших дијалеката мора бити јасно да се експлозивни сугласници, рецимо, не изговарају свугде с једнаком експлозивношћу, да је ова експлозивност неједнака нарочито у вези с другим сугласницима², да и сонорност и фрикативност, које су од нарочитог значаја за овакву или онакву границу међу слоговима, такође, и индивидуално могу бити различите. И утолико је неразумљивије схватање према коме принципи за поделу речи на слокове треба да буду исти у различним језицима³, у нашем, рецимо, и у чешком језику, или, што је још више за дивљење, у нашем и енглеском чак. Нико, ваљда, не пориче да међусобна веза и однос гласова, у првоме реду, одређују границу слога. А да је овај однос и у сродним језицима различан — то се и не може порећи; у једнима се, например (као у српскохрватском), асимилација звучности

¹ Зборник у част Богдана Поповића, стр. 282.

² Наш језик књ. V н. с., стр. 118.

³ Такво мишљење код нас су најчешће истицали противници досадашњег начина растављања речи на слокове; в., поред осталог, Jezik III св. 2, 146.

сугласника врши редовно према следећем, а у другима (као у пољском) — и према претходном сугласнику. А. Абеле у својој расправи о слогу¹ (израђеној 1917 г. на основу експерименталних испитивања што их је она сама вршила у Институту за фонетику ондашњег Петроградског универзитета под руководством проф. Л. В. Шчербе, а објављеној 1924)² многим констатацијама потврђује да су проблеми слога уопште, и посебно његова граница, у различним језицима неједнаки. Ми ћемо се овде позвати на две од тих констатација. Прва од њих је изражена речима: „Све најразвијеније теорије слога су пре свега изграђене углавном на чињеницама само три нова западноевропска језика и изводе закључке на основу факата који немају општег значаја и нису у стању да објасне чињенице стране тим језицима”³, а другом се истиче да ће „претставник руског језичког осећања разделити тај низ гласова (реч је о гласовном комплексу без одређеног значења — *rtapastla*) на следеће групе: *rtapa-stla*, а претставник другог језичког осећања може га поделити на *r-ta-pas-ila* или *r-tap-ast-la* и сл.“⁴ Колико природе гласова и остали одговарајући чиниоци могу бити различни и у дијалектима истога језика нека послужи овај закључак истог писца: „Мада се у нормалном изговору оних што говоре књижевним наречјем сматрају двосложним (речи: *lauva* и *kaija* ...) испитивање показује да у средњелектонским говорима, којима припада и дијалекат који лежи у основи мојих испитивања, у брзом говору те речи се изговарају једносложно (*lai̯a*, *ka̯a* итд.)“.

Очевидно, ако је гласовној граници слога у сриско-хрватском језику, тј. граници слога која се одређује на основу природе његових гласова, и оправдано чинити какве приговоре, ово не може бити зато што она није као у другим језицима, већ што права граница слога неће свакад бити она која проистиче из саме природе сугласника, него често зависи и од квантитета вокала. Можемо, штавише, рећи да је природа сугласника

¹ А. Абеле, Къ вопросу о слогѣ. — *Slavia* III, стр. 1—34.

² Види информацију коју аутор даје на првој страни своје расправе.

³ А. Абеле, К вопросу о слогѣ, 3.

⁴ *Ibid.* 19

само у једном случају, тј. у случају када се у сугласничкој групи у средини речи на првоме месту налази сонант *j* пре-тежнија од дужине вокала. Сви остали сонанти, мислим и прави сонанти, иза дугих вокала, како смо напред показали, припадају следећем слогу иако их њихов делимично несложно-вокалски карактер вуче претходном вокалу, услед чега су они према свим досадашњим поделама речи српскохрв. језика на слокове одвајани од сугласника иза себе. Уствари, једино сонант *j*, врло сличан несложном елементу једнога дифтонга, (*aj*, *ej*, *ij*, *oj* и *uj* су изговором истоветни с дифтонзима оних језика који за њих знају) и, као такав, природом својом најтешње везан уз непосредно претходни вокал¹, увек чини слог с тим вокалом, без обзира на његову дужину разуме се, — ако иза њега долази сугласник, као у примерима: *Āj-ровић*, *bâj-ка*, *brâj-ко*, *gâj-де*, *krâj-њи*, *mâj-ка*, *sjâj-но*, *Trâj-ко*, *šrâj-но* и сл.

Можда у неким примерима, као што су од наведених *krâj-њи* и *sjâj-но* осећању границе слога иза *j* доприноси нешто и семантички моменат; у тим примерима се, наиме, делови изведених речи, њихов општи део и наставак, осећају оним што јесу, а ова чињеница није без извесног утицаја на границу слога. У неким језицима, у чешком, на пример, „одвајају се слогови и онда када претстављају наставке за грађење речи и за облике (исп. *kost-jo*, *mast-na* и сл.)“². Овај моменат је и код В. Караџића каткад условљавао неуобичајену иначе поделу речи на слокове³. Па и код других наших писаца знак за обележавање прелома речи при преношењу у другу врсту понекад је између општег дела и наставка, макар при рода гласова захтевала стављење тога знака на друго место. И уопште „граница слога“... може бити лако поре-мећена каквом асоцијацијом делова речи, напр. осећањем

¹ А. Абеле; Къ вопросу о слогѣ, 33.

² Наш језик књ. V н. с., стр. 157.

³ „Караџић кашто осећа наставак *ни* као засебан формативни елеменат и зато га одваја од осталог општег дела“ — каже А. Белић у својој расправи о граници слога (Зборник у част Богдана Поповића, стр. 277), када објашњава зашто Вук често и фрикативне сугласнике на првом месту одваја од сугласника *n* на другом месту.

каквог дела као наставка.“¹ Ја сам управо и на овај моменат мислио када сам мало пре казао да се у примерима *царски* и *господарство* може осећати и друкчија граница слога, а не само она која је тамо означена. Затим, када је реч о овим примерима, не треба сметати с ума да је *р* глас изузетне сонорности и да би он, као и сугласник *ј*, у таквом положају, тј. непосредно иза вокала а испред других сугласника, могао бити чвршће везан уз дотични вокал. Али је он ипак у овоме погледу ближе осталим сонантима него гласу *ј*. И ако водимо рачуна о гласовним целинама, што је овде битно, онда сугласник *р* иде заједно са сугласницима иза себе и припада следећем слогу. Ипак није искључено да ће у појединих претставника нашега језика преовладати и неки други моменат, нарочито ако је дужина претходног вокала у њих било колико редуцирана. А ако је тај вокал и сасвим без дужине, сугласник *р* ће, природно је, припасти претходном слогу (*господар-ство*).

На исти се начин и у случају са експлозивним сугласницима, које када су у сугласничкој групи на првоме месту код нас увек одвајају од осталих сугласника, уколико оновису сонанти, — поступа противу природне поделе ако је дуг вокал непосредно испред њих. Јер је и у овом случају природна граница слога иза вокала а испред сугласничке групе с експлозивним сугласником на првоме месту, како то ми означавамо у примерима: *хлá-шка* (од *хлáдан*), *пé-шка* (према *шéш-ка*), *мá-гда* (према *Маг-далéна*), *Лé-пша* (дем. од *Лéпосава*, према *лéп-шá*), *бê-дно*, *жé-дно*, *жé-дна* (према *жéд-неши*), *жé-дња*, *пé-шња*, *смé-шња*, *сшрé-пња*, *шé-шња*, *влá-кно*, *сú-кно*, *сшé-гнуши* (а *сшéг-но*). Примери у заградама показују да је природа сугласника овде одлучујући моменат за утврђивање границе слога само иза кратких вокала, јер та природа експлозивне одваја од наредних сугласника који припадају следећем слогу, изузев случајева када их сонорност правих сонаната привлачи у гласовну целину другог слога, као у примерима: *сшá-кло*, *мá-гла*, *й-гра*, *й-гла*, *пé-шља*, *зú-бља*, *сá-бља*, *сé-дло*, *јé-дро* и сл.

¹ А. Белић, Зборник у част Б. Поповића, стр. 285.

На посебном карактеру носних сонаната (*м, н и њ*) у вези с проблемом о коме говоримо задржао се проф. Белић у својој првој расправи о граници слога и тамо је о њима рекао да се они понашају као експлозивни сугласници¹. И доиста, они немају ону моћ да у целину слога коме припадају привлаче експлозивне сугласнике, на пример, као остали сонанти. А одсуство овога својства код њих је у вези са делимично експлозивном природом њиховом. Док се други сонанти граде уз комбинацију стварања преграде на једном месту и истовременог слободног струјања ваздуха другим путем, као сугласник *л*, рецимо, који се гради стварањем преграде (врхом језика) на алвеолима и истовременим слободним струјањем ваздуха по боковима језика, или као сугласник *ј*, при чијем изговору остаје релативно слободан пролаз ваздушној струји удубљењем по средини језика док се крајевима његове горње површине прави преграда тој струји. При изговору сугласника *м, н и њ* имамо такође и препреку ваздушној струји и релативно слободан пролаз за исту, прво — на уснама (за *м*) или на алвеолама, односно на предњем делу предњих небаца (за *н и њ*), а друго — кроз нос. Само што је код ових сугласника препрека ваздушној струји потпунија него код оних првих, и утолико је сонорност њихова слабија. Сугласници *м, н и њ* су, дакле, првим делом својим експлозивни сугласници, иако су, дакако, и сонанти. У зависности од тога који је од ова два момента код њих претежнији, у чему може бити и индивидуалних разлика међу појединцима, носни сонанти се понашају као експлозивни сугласници или као остали сонанти. Експлозивне сугласнике који су испред њих носни сонанти привлаче само уколико је код њих (тј. код ових последњих) сонантски карактер претежнији од експлозивног. Ако је пак њихова експлозивност изразитија, ови гласови су границом слога на извештан начин одвојени од непосредно претходних експлозивних сугласника, па је сасвим разумљиво што једни теоретичари границе слога ову обележавају на следећи начин: *јѐд-на, њддиг-нуши, срѐд-њи, ѡрѐд-њи, зајѐд-но, јѐд-нѡко, ша̀к-нуши, ђг-њем, сшѐг-ном.*

¹ Зборник у част Богдана Поповића, стр. 278.

на́д-мен, се́д-мина, дѣш-мица, дѣш-на, су́к-ња, док други осећају да та граница иде испред целе групе сугласника, не само кад им претходи дуг вокал него и после слога с кратким вокалом, или, у случајевима где и други моменти долазе до изражаја, преовлађује оно чему ти моменти иду у прилог.

На ово колебање, тј. условљеност двојаког осећања границе слога у речима са сугласничком групом од једног експлозивног сугласника на првом и експлозивно-сонантног на другом месту упућује нас и Вуково и Даничићево дељење на слоге оних речи у средини код којих се јављају дотичне сугласничке групе. Код Вука је претежно (али не увек) граница слога иза експлозивног сугласника а испред носног сонанта, док Даничић знак за преношење речи у наредну врсту нешто чешће ставља испред целе ове сугласничке групе¹.

Када се носни сонанти налазе у сугласничкој групи на првом месту, они се такође и ту понашају или као експлозивни сугласници или као прави сонанти. У речи *шѣмница*, рецимо, границу слога једни осећају испред целе сугласничке групе, а по другима та граница први сугласник оставља првоме слогу. Према нашем схватању овде је експлозивност изразитија, али само у првог сугласника, и границу слога осећамо испред целе сугласничке групе, како у *шѣмница*, тако и у: *хра-нљив, дѣ-мљив, мѣ-мла, зѣ-мља, шѣмњан*². У речи *шрѣм-вај*, међутим, граница слога је између првог и другог сонанта, зато што то однос ова два уснена сугласника налаже. Та два сугласника у оваквоме положају или се уједначавају (по месту образовања) према другом сугласнику, па првог потпуно нестаје, као у простонародном изговору *шрѣвај*, или се пак лабиодеталност првог и билабијалност другог у изговору потенцирају завршавањем потпуног изговора првог сугласника, што се постиже падом акцента слога на томе месту и међусложном, дакле, паузом

¹ В. примере из Вука и Даничића које А. Белић даје у својој расправи у Зборнику Богдана Поповића на стр. 282 и 283.

² Границу слога у овде наведеним речима на овај начин обележава и Ј. Вуковић (Наш језик књ. V н. с., стр. 109).

иза овога а испред наредног сугласника. Ми се на овоме примеру детаљније задржавамо не само да потврдимо сву сложеност проблема већ да тиме покажемо како се природа појединих сугласника не може узимати апсолутно, већ онаква каква се она јавља у њиховој вези са појединим другим гласовима. И А. Абеле је сасвим у праву када замера фонетичарима који својства посебних гласова потпуно преносе на њих и када их посматрају у вези с другим гласовима, онако како се они јављају у речима¹.

Посебна природа африката у вези с границом слога, по нашем мишљењу, захтева и посебно разматрање сугласничких група с овим гласовима на првоме месту. Африкате су код нас с обзиром на границу слога обично третиране као експлозивни сугласници². Међутим, Ј. Вуковић је, у овде већ наведеној расправи својој о граници слога, изнео мишљење да се ови гласови у једноме случају понашају друкчије од експлозивних, да они, наиме, због сложености, те сувишног „нагомилавања сугласничких елемената кад се нађе имплозија + струја сложеног гласа (африката) и још уз то сонорна делимична експлозија са струјом...“³ не припадају истоме слогу ни са сонантима иза себе, него граница слога иде иза африката а испред сонаната, што потврђује следећом поделом речи на слоге: *бач-ва, бјеч-ве, циц-вара, наћ-ве, циц-ла* и *Шућ-рија* (за разлику од: *же-шва, бра-два, ва-шра, ме-шла*), па штавише и *Шућ-ро*. Ја пак налазим да је неједнако понашање африката и експлозивних сугласника управо на другој страни. И проф. Белић, у наставку иза Вуковићева чланка, доказује, супротно од њега, да у природи африката још има елемената који их везују са сугласницима иза њих, скрећући пажњу притом на њихов тесначко-преградни карактер према искључиво преградном карактеру експлозивних сугласника. Нагомиланост сугласника на коју Вуковић указује може каткад бити разлог за њихово растављање границом слога, али овде нема ни говора о таквој нагомиланости, јер се ту не ради о више сугласника, па стварно ни о сложеним сугла-

¹ Slavica III (1924—1925), стр. 17.

² В., пре свега, Зборник у част Богдана Поповића, стр. 278.

³ Наш језик књ. V н. с., стр. 114—116.

сницима, иако се африкате тако погрешно зову, него само о споју „од елемената два гласа грађена једним артикулационим покретом“¹. А још је важнија чињеница што од елемената експлозивних сугласника њима недостаје оно што је за ове гласове најкарактеристичније, тј. експлозија, јер елементи који овоме претходе, имплозија и оклузија, при њихову изговору прелазе у фрикацију. И у африката је, свакако, изразитија фрикативност од експлозивности. А ова последња је, како нам је то познато, управо оно што гласове с њом тесно везује за све сугласнике, а не само за сонанте. Према томе се африкате, као гласови с релативно развијеном фрикативношћу, и то у другом делу своје, складно стапају у целину наредног слога са свим сугласницима иза себе, без обзира на то какви били ти сугласници, не само у примерима са сонантима на другој месту, које наводи Вуковић, где их у ту фонетску целину привлачи и сама природа сонаната, и не само у примерима као што су: *Бâ-чка, бѣ-чки, шрâ-чки, јунâ-чки, вѣшшâ-чки, сѣљâ-чки, стрѣљâ-чки, војни-чки*, у којима није ни могућа друкчија граница слога иза дугог вокала — већ и у: *звѣ-чка, ма-чка, шд-чка, игра-чка, њлѣ-ћка, срѣ-ћка, њѣ-ћки, срѣ-ћки, помò-ћки* и сл., где ову границу условљава искључиво природа африката. Чак ни у примерима као што су последња два, у којих су у питању врло продуктивни наставци, по нашем осећању, ни ова околност не мења границу слога.

Поред већ приказане природе африката и осећања границе слога поред њих, истоветног у многих од оних за које се може сматрати да добро осећају правилан изговор и гласовне целине слога у њему, — у потврду за овакву границу слога испред африката можемо навести и губљење сродних сугласника иза њих. У примерима: *јунâчки, девојачки, сѣљâчки, млâ-дѣћки* нестало је сугласника *с* од наставка *-ски* зато управо што је претходна африката с њим тесно била везана, дакле — и у слоговну целину. Да су крајњи слог општег дела и некадашњи наставак, са сугласником *с* на првом месту, припадали

¹ Зато је за њих много срећнији Милетићев назив *сливени* сугласници (Основе фонетике, стр. 40).

један једном а други другом слогу, онда би се *с* у њему чувало, као што се чува у *вдћсшво* (односно *вдђсшво*). Аффрикате не припадају истом слогу једино са фрикативним сугласницима којих елементе садрже у другој делу своје. А то заједно са свим што смо о њима рекли значи да се аффрикате у вези са границом слога понашају као фрикативни, а не као експлозивни сугласници. Мора се, истина, признати да и индивидуално постоји неједнака изразитост првог и другог елемента у африката, тј., да, и обрнуто, у њих може бити изразитији експлозивни елемент од фрикативног. И у овој ће се случају, разумљиво је, аффрикате у вези с границом слога понашати као експлозивни, а не као фрикативни сугласници.

Из целог нашега назлагања може да се изведе овај закључак.

1) Изговорна граница у вези са сугласничким групама у средини вишесложних речи долази:

а) непосредно иза свих дугих вокала а испред целе групе сугласника, која припада другој слогу, без обзира на распоред и природу сугласника у тој групи, са јединим изузетком када се на првом месту налази сонант *ј*, који је природом својом истоветан са несложним гласовним елементом дифтонга, па је, као такав, неодвојив од вокала испред себе, те граница слога иде иза њега а испред осталих сугласника дотичне групе;

б) иза кратких вокала претходног а испред целе сугласничке групе наредног слога ако је у тој групи на првом месту неки фрикативни сугласник или било која африката, и овде такође са јединим изузетком када и на другој месту у сугласничкој групи долази сугласник с гласовним елементима сличне природе;

в) опет иза кратког вокала а испред групе од два сугласника када се у њој на другој месту налази неки прави (а не носни) сонант, а непосредно испред њега је било који други сугласник, уколико то није који сонант исте природе, у коме случају први сонант припада првој а други другој слогу.

2) Граница слога разбија сугласничку групу иза кратких вокала ако је у тој групи први неки експлозивни, а други било који сугласник сем правих сонаната, који себи привлаче све, па и експлозивне сугласнике.

3) Носни сугласници: *м, н* и *њ* сонанти су нарочите врсте; они нису прави сонанти већ експлозивно-сонантни сугласници, и зависно од тога да ли је у њима изразитији први или други од ових елемената, они се понашају или као експлозивни сугласници или као сонанти.

Ова изговорна граница слога — да се укратко вратимо поново на практичну страну питања — због сложености чинилаца који је условљавају не мора и у писању бити тачно означавана (тим пре што она тамо где има више сугласника у групи ремети и визуелну хармонију, па се, при преношењу, знак за прелом речи (-) може ставити и тамо где није гласовна граница слога). Али то не значи да би било оправдано давати нека вештачка правила која би онемогућавала стављање овога знака баш на изговорној граници између слогова. А у сваком је случају оправдано настојање да правопис овде остави више слободе писцима.

М. Стевановић

ГРЕПСТИ И ГРЕБАТИ

У прошлом броју Нашег језика, у рубрици Језичке поуке, наведена је реченица „А затим, мајка из разгребаних груди има крвљу да нахрани сух трн“ и речено је да је место *разгребаних* требало рећи *разгребених*, „пошто инфинитив гласи *разгрејџи*, а не *разгребашџи*“.

Да ли је писац ове реченице погрешно и да ли је на месту ова исправка? Је ли, поред правилног *грејџи*, оправдана и употреба овог глагола у облику *гребашџи*? Има ли овај последњи облик права на живот у књижевном језику?

Погледајмо прво како стоје та два глагола у нашим речницима.

У старијим речницима (Микаљину, Белину, Бјелостјенчеву, Волтиђијину, Стулићеву) имамо само *гребџи*, тј. *грејџи*.

Нџмецкџи и сербскџи словарь — *Deutsch und illyrisches Wörterbuch* (Wien, 1791) садржи оба облика: *гребашџи* (и *гребанџе*, *das Kratzen*) и *гребџи*.

У првом издању Вуковог Рјечника постојали су облици *гребашџи* и *гребашџи се*, али су били упућени (*vide*) на *грејџи* и *грејџи се*, што значи да је Вук сматрао да облик *грејџи* има редовну вредност, а да је облик *гребашџи* само нотирао као постојећи. У другом издању, међутим, он облике *гребашџи* и *гребашџи се* није ни нотирао, што значи да их је сматрао не само некњижевним већ и неправилним, безвредним.

У Рјечнику *hrvatskoga ili srpskoga jezika* Југославенске академије знаности и умјетности у Загребу унесен је облик *гребашџи*, али је упућен на облик *грејџи*. Код овог је речено да се гдегде чује, поред редовног *грејџи*, и *гребашџи*, па се претпоставља да — поред аориских облика глагола *грејџи*: *гредох*, *гребе* итд. — постоје и облици глагола *гребашџи*:

грѣбах, грѣба. У једној од даљих тачака обраде глагола *грејшти* каже се: „Кад се приповиједа како је ко псовао, да се не рече гнусна ријеч, овијем се глаголом замјењује други у којег је *ј* мј. *гр*, и тад се употребљава у инф. *гребаши*“.

У Броз-Ивековићевом Рјечнику hrvatskoga језика налази се само облик *грејшти се*. Тако исто и у Српскохрватско-немачком речнику Ристића и Кангрге; састављачи ова два речника, као и многи други, чврсто су се држали Вука.

Бакотић је у свој Речник српскохрватског књижевног језика унео *гребање* (стругање: поравнати гребањем), али не даје *гребаши*, већ само *грејшти, гребење* (в. ово последње под *разгрејшти*).

Код Бенешина (Hrvatsko-poljski гјесник) налазимо облик *гребаши*, али је упућен на *грејшти*.

Барић у свом Српскохрватско-албанском речнику има само *грејшти*.

У Француско-српском речнику, под *gratter*, Лазар Кнежевић даје само *грејшти*; М. Московљевић (Руско-српски речник), под *царайашъ*, има *грејшти*; М. Петровић (Фрацуско-српски речник), под *gratter*, само *грејшти*.

У Боранићевом Правопису нема ни *грејшти* ни *гребаши*; то, разуме се, не значи да их је искључио из нашег лексичког фонда, већ само да му правописно нису били потребни.

Белић у свом Правопису има само *грејшти*, на основу чега ваља закључити да он облик *гребаши* сматра, као и Вук, неважњим. Али његово мишљење о овој врсти облика в. и ниже.

Од композита глагола *грејшти* ја сам пратио свега пет најчешћих: *разгрејшти, изгрејшти, погрејшти* (не само у смислу: сахранити већ првенствено у смислу: постругати; погрести котао, погрести сено), *загрејшти* и *огрејшти*. Односи *разгрејшти - разгребаши, огрејшти - огребашти* итд. стоје у наведеним речницима углавном као и однос *грејшти - гребаши*. Тако се у горе споменутим старијим речницима ове композите завршавају у инф. на *-бшти, тј. -йшти*; у наведеном Слобвару од 1791 налазе се обе врсте облика *разгребаши* и *разгребшти* итд. Вук, Броз-Ивековић, Ристић-Кангрга, Кнежевић, Мо-

сковљевић, Петровић и Барић дају само облике без *a*, тј. *разгрејсти*, *огрејсти* итд. Бакотић има *загрејсти*, *разгрејсти*, и *изгрејсти*, а нема *загребати* *разгребати* и *изгребати*, али поред *огрејсти* има *огребати* котао: он, даље, има *погрејсти* и *погребати* („погребала га мачка“), али *погрејсти* упућује на *погребати*, што је, с обзиром на његово третирање инфинитивних облика ових композита, неочекивано и чудно. Бенешкић нема *изгребати*, али даје напореда, као облике подједнаке вредности: *йзгребан*, *-а*, *-о* и *изгрѣбен*, *-ѣна*, *-ѣно*, што директно руши поуку наведену на почетку овог чланка: *огребати* је упутио на *огрејсти*, *загребати* на *загрејсти*, од *погрејсти* и *погребати* има само *погрејсти*, а *разгрејсти* и *разгребати* је дао као облике равноправне вредности. Боранић је од свих ових глагола навео само *огребати*, и то без значења и акцента, па се не зна је ли то *огребати* или *огрѣбати*, *огрѣбати*.

У Рјечнику Југославенске академије знаности и умјетности има *изгрејсти*, али нема *изгребати*. Дат је облик *огрејсти*, али није *огребати*, тј. као перфективан глагол. Међутим, под одредницом *огрејсти* наводи се овај пример: „И је л’ светцим поновио лике што су стрвни нокти *огребали* и топузи тешки оглођали“ (Osvetn. 3,56), с објашњењем да је ту глагол *огребати* перфективан и да значи: *остругати*. Унесена су, даље, оба облика: *погрејсти* и *погребати* (сахранити, укопати), и, поред осталих, наведена су и ова два примера: Да би кому за невољу било ил’ кумоват окрштено чедо ил’ *погребати* т’ јело покојено (Osvetn. 3,148); — Лијепо смо њега сахранили и у црну земљу *погребали* (Nar. pjes. petr. 2,259). Затим има *разгрејсти*, а нема *разгребати*, али има *разгрѣбати* (инперфективно), па је као потврда за овај имперфективни глагол (*разгрѣбати*) наведен Милићевићев пример: „Квочке ће кљуновима раскљуцати, пилићи ће ноктима *разгребати*“; међутим, ја мислим да овде није имперфективни глагол *разгрѣбати*, већ перфективни (завршносвршени) *разгрѣбати*. Глагол *загрејсти* — *загребати* у Рјечнику још није обрађен.

Белић нема ни *загрејсти* — *загребати* ни *погрејсти* — *погребати*; има *огрејсти* и *изгрејсти*, али не и *огребати* и

изгребаши. Међутим, код глагола *разгрејши* има и *разгребаши*, али га означаје као неправилан. На основу тога могло би се закључити да он целу групу: *грејши*, *разгрејши*, *огрејши* итд. сматра правилном, а групу: *гребаши*, *разгребаши*, *огребаши* итд. — неправилном.

Потребно је сада обратити пажњу на промену глагола *грејши* и *гребаши* из које ћемо се уверити да су облици и једног и другог глагола у презенту, садашњем глаголском прилогу, заповедном начину, имперфекту и у мушком роду радног глаголског придева у једнини — потпуно исти, а да се у свим другим разликују. Ово је важно због тога што се данас у текстовима писаца (првенствено новије књижевности, од Вука наовамо) са потпуно истим облицима глагола *грејши* и *гребаши* и њихових сложеница — не може поуздано рећи да ли је то облик глагола *грејши* или облик глагола *гребаши*; напр. у „Чуј, како фурије пиште (*И гребу* рукама поноћ (В. Илић, Песме II, 216). Не би се могло рећи да је оно *гребу* од *грејши*, а не од *гребаши*, или од *гребаши*, а не од *грејши* пре него што би био прегледан целокупни лексички фонд В. Илића, кад би се видело да ли он употребљава само *грејши* и његове облике, или само *гребаши* и његове облике, или и *грејши* и *гребаши* и њихове облике, — пошто је облик *гребу* исти и од *грејши* и од *гребаши*.

А сад да видимо како писци и други употребљавају поменуте облике.

Будући да је Рјечник Југославенске академије у Загребу поклатио велику пажњу речничком благу наших старих и старијих писаца, то је сасвим разумљиво што у његовој грађи у знатној мери преовлађује облик *гребши* односно *грејши* (овамо подразумевам и сложенице овог глагола), али има и примера, нарочито из народне књижевности, са облицима за које се не може са поузданошћу рећи потичу ли од *грејши* или од *гребаши*, односно од њихових сложеница. Ово последње у пуној мери важи и за грађу коју су навели Броз и Ивековић.

Лексикографска грађа Института за српски језик Српске академије наука пружа овакву слику:

1. *грѣбѣње* (глаго. именица од *грѣйсѣи*). — Има 4 примера за њу;¹

грѣбање (глаго. именица од *грѣбаѣи*). — Ухватисмо три женке; ну јер се гризањем и *грѣбањем* брањаху, немогосмо их пониети (Виѣнас 1871, 835). — Главице од сукнарске чешље ... употребљавају се ... за *грѣбање* сукна (Влад. Ђорђевић, Кратак увод у јѣстаств. II, 151). — Да се сачувају од пецкања и уједања инсеката или од *грѣбања* трња [родила се у њима мисао да се заштите оделом] (Ст. Бошковић, Истор. I, св. 1, 284). — Какво је то *грѣбање*; зар се не умете лепо играти?! (Вл. Радојевић, збирка речи, Крагујевац). — Непосредне последице таквог *грѣбања* коже може неки пут онемогућити исправно распознавање шуге (Сел. буквар, бр. 5, 1937, 9). — После кашљуцања или само *грѣбања* у грлу ... почиње искашљивање ... шлајма (М. Дачић, Чему нас живот учи, 1925, 31). — *Грѣбање* је мачје миловање (Ал. Васиљевић, зб. речи, Сврљиг, Гружа). — Њихове су претње, по источњачком начину, праћене кукњавом и *грѣбањем* лица (В. Јовановић, С. К. Гласник XXVIII, 1912, 770). — ... утваре, које ће својим открићем, својим манијачким *грѣбањем* по прошлости ... довести до Хедвигиног самоубиства (В. Глигорић, Поз. критике, 286).

2. *грѣйсѣи* (*се*) и *грѣбаѣи* (*се*). — Глагол *грѣйсѣи* (*се*) и његови облици потврђени су са 13 примера; 53 листића имају облике за које се не може утврдити јесу ли од *грѣйсѣи* или од *грѣбаѣи*.

Потврда за *грѣбаѣи*: — *Грѣбаѣи* kratzen (Словар 1791, 300). — Кога је глед'о у ладовини | Издишућ' црну земљу *грѣбаѣи* (Ђ. Јакшић, Дела X, 1888, 22). — *Грѣбаѣи* (Ивић С., Rad 168, 147; Шаптиновац, Слав.). — *Грѣбаѣи*, грѣбем, грѣбемо (Милас, Rad 153, 71, Мостар). — *Грѣбање*, глаголска именица од *грѣбаѣи* (Влад. Радојевић, зб. речи, Крагујевац). — *Грѣбање*, глаголска именица од *грѣбаѣи* (Ал. Васиљевић, зб. речи, Сврљиг, Гружа). — *Грѣбаѣи се* (исто). — *Грѣбаѣи*, - ем: *грѣбаѣи* бакар ..., миш грѣбе ..., пас грѣбе ..., мачка грѣбе (Ран. Ковачевић, зб. речи, Драгачевски срез, Дучаловићи).

¹ Не наводим примере за *грѣйсѣи* и његове деривате, пошто књижевна вредност његова и њихова није спорна.

3. *загрејсти* и *загребаши*. — Има 20 потврда за *загрејсти*, а 43 листића са облицима за које се поуздано не може рећи да ли су од *загрејсти* или од *загребаши*. Карактеристично је да су исписивачи на доста места ставили одредницу *загребаши*, што значи да су они у свом изговору имали *загребаши*. На неколико листића исписивачи су били ставили одредницу *загрејсти*, али је неко после то преправио на *загребаши*. Још су карактеристичнији пет листића на којима су у тексту очигледно облици глагола *загрејсти*, а испитивачи су, из непажње, ставили као одредницу *загребаши*, што значи да је у њиховом изговору било *загребаши*, а не *загрејсти*. Пример: *Загребоше* на врата (М. Ракић, Јадници IV, 58). — Алибег, Латиф и остали престравише се, и за тренут ока окретоше коње и *загребоше* натраг (Дело, 13 књ., 1897, 70).

Потврде за *загребаши*: Већ прснуше од једног јунака, | *Загребаше*, мало не згазише | Грбовића... (Ј. Новић, Бирч. Илија, 193). — ... зечеви... су при првом пуцњу *загребали* преко плота (Мале новине 1892, 72/1). — А он ти *загреба* што игда може кроз буквик (М. Глишић, Цел. дела I, 320). — Ера *загреба* преко моста (Кића 1905, 13/2). — Уз Драгаја *загребаше* Турци (Бос. вила 1901, 278). — Смејем се — вели Сретен, како дете *загреба*... (М. Вукићевић, Цел. дела I, 102). — Када приметих срдбу у његовим... прним очима, скупих се и *загребах* (М. Пупин, С пашњака до научењака, 19). — ... а сутра дан *загреба* нокат у ледину (Никац од Ровина, Ђетићи у парламенту, Њујорк, 43). — Ми видесмо како турска послуга код топова *загреба* уз један поток (М. Лазаревић, Српско-турски рат, 1931, 124). — *Загребаши*, *vide*: *зачепрати* (Вуковић, Нар. ветер. терм., 70). — *Загребаши* = *огребати* (на оба места *a1*) (В. Ж. Милојевић, зб. речи). — *Ловокрадице загребаше* у шуму (*исти*). — ... а он диже главу и *загреба* (Ракић, Дон Кихот II, 29). — ... Али онај *загреба*, да га нико не би могао стигнути (*исто*). — Брзо смо се погледали, видели да смо сва тројица на окупу и *загребали* свом жестином кући (Р. Слеччевић, Приче, 1940, 64). — Циганка ... одмах *загреба* на поље (Нар. здравље III, 42). — Ја ћу *загребаши* ноктима (Јелена Билбија у својој збирци речи из Црног Луга, Бос. Грахово; иза горње рече-

нице она у загради додаје: *умесџо загрејџи*, из чега се види да јој је било стало да покаже баш облик *загребаџи*).

4. *разгрѣјџи* и *разгрѣбаџи*. — Нема ниједна потврда из литературе за *разгрејџи*; свега је један листић са обликом за који се не може сигурно установити је ли у питању *разгрѣјџи* или *разгрѣбаџи*.

Потврда за *разгрѣбаџи*: После тога *разгребаџе* себи ноктима главу и врат (Папакостопулос Панајот у прев. Хомерове Одисеје, 14). — У Берлину је рана *разгребана* (директна потврда против закључка у горе поменутој поуци!) и ту треба лечити (Правда 1917, 218/1). — ... деца разбарушена, раздрљена, ко умазан, ко *разгребан* (sic!), ко на клупи, ко испод клупе (Ж. Конфино, Хумореске, 8).

5. *изгрѣјџи* и *изгрѣбаџи*. — Има 8 листића са облицима из којих се види да је у питању глагол *изгрѣјџи*, а 11 са облицима за које се поуздано не може утврдити потичу ли од *изгрѣјџи* или од *изгрѣбаџи*.

Потврда за *изгрѣбаџи*: [Бобица]... не справом за чишћење ноктију изгрепсти испод ноктију... све што се оданде даје *изгребаџи* (Санит. зак. 1, 1924, 217; у истој реченици оба облика!).

6. *огрѣјџи* и *огрѣбаџи*. — Има 9 потврда за *огрѣјџи*, 8 листића имају облике потпуно исте и од *огрѣјџи* и од *огрѣбаџи*.

Потврда за *огрѣбаџи*: Зафати се шипак од ружице, | *Огреба* ме под бијело грло (И. С. Јастрѣбов, Обичаји и пјсни, 320). — *Огрѣбаџи*, - бем, v. р. kratzen (Поповићев Српско-немачки речник). — Море, пусти ту мачку, *огребаџе ње* (Вл. Радојевић у својој збирци речи, Крагујевац). — ... зашто вас је дете *огребало* (А. Видаковић, Мартин Сорго, 1936, 222). — ... ето, кажем, закопали Ђопу, — сад немаш кога ни *огрѣбаџи* (М. Настасијевић, Дrame 1938, 149).

7. *погрѣјџи* и *погрѣбаџи*. — Има 9 потврда за *огрѣјџи*, 6 листића са облицима који могу бити и од *погрѣјџи* и од *погрѣбаџи*.

Потврда за *погрѣбаџи*: ... пређе обичај бую, мртваце не *погребаџи*, него на ватри спалити (Ј. Вујић, Естест., 102). — *Погрѣбаџи* - ем: остругати н. пр. котао или таву (А. Грђ. Бјелокосић, у збирци речи).

Сем тога, има више побочних речи које потврђују и *грејшти* и *гребашти* и њихове композите као: *грѣбѣн*, *грѣбени*, *грѣбѣнка*, *гребѣнашти*, *разгребѣна* (за *грѣјшти*), а за *гребашти*: *гребѣнац* (што се запече од млека на дну суда, А. Гавриловић, Труба, 1908, бр. 75); *гребѣнац* (алатка за гребенање вуне, Етн. м. 1752, Призрен); *грѣбанић* (превити ножић, са којим се гребе гребача по дну котла или пињате, Просвј. 1895, 534); *гребаница* (f., у Ц. Г., vide [остружине] огребине, Вук, Рј.; [Не ваља се:] дјевојци да гребаницу гребе, јер кад се буде удавала, биће кишовито вријеме, Мићун Павићевић, Народно благо из Ц. Горе, 12; у мом, дурмиторском крају то је врло обична реч) итд.

Мања анкета коју сам извршио у Институту за српски језик Српске академије наука, у коме раде људи из разних крајева наше земље, потврдила је такође постојање облика *гребашти* исто тако као и облика *грѣјшти*.

У мом крају (Дурмитор) *гребашти* је сасвим обична реч.

Из свега изнесеног види се да састављачи наших речника у већини дају предност облику *грѣјшти*, а облик *гребашти* или означају као неправилан или га уопште и не наводе (мислим да је ту Вуково схватање одиграло пресудну улогу, а не изговор сваког појединог састављача); да писци употребљавају и један и други облик; да облик *гребашти* није везан за један крај, већ да се употребљава у многим крајевима наше земље; да у језичком осећању многих писаца *гребашти* има нормалну вредност књижевне речи; да су облици *гребашти*, *грѣбах*, *грѣбѣла*, *грѣбѣн* итд. сасвим ушли у живот, да се поуздано може рећи да је глаголска именица *грѣбѣње* надвладали *грѣбѣње* и да се ова последња помало осећа као старомодна.

Зато и мислим:

прво, да је неоправдана замерка писцу што је написао *разгребане груди*, а не *разгребене груди*;

друго, да облик *гребашти* треба сматрати као дублет, тј. књижевну реч, и да је неоправдано, а и штетно, протеривати из језика могућности какву претставља *гребашти*.

Милица Станић

*

Писац поуке која је М. Станића потстакла на писање горњег чланка са свога гледишта имао је право што је глаголу *разгрејшти* дао преимућство над глаголом *разгребашти*. И то из неколико разлога. Он сам, на првоме месту, нема осећања за глагол *разгребашти* (и с њим сродне глаголе) у значењу *разгрејшти* јер се у београдској средини, којој писац поуке Св. П. припада, ретко употребљава у томе значењу, а мало је и писаца из овога књижевнога центра који употребљавају глагол *гребашти* (и с њим сложене глаголе). Писац поуке је, затим, у познатим нашим речницима и другим језичким приручницима проверио, и утврдио је да у њима, како се и Станић уверио, тога глагола или сасвим нема или се он упућује на глагол *грејшти*, као на познатију и за књижевну употребу исправнију реч.

Не може се, дакако, рећи ни да се писац чланка Станић без разлога залаже за књижевну употребу *разгребашти* и других глагола сложених са *гребашти*, па и самог овог последњег глагола. Станић је употребу ових глагола понео из свог родног дијалекта (из дурмиторског краја). И не само то, него је он, износећи примере из појединих збирки речи које се налазе у лексичкој грађи Института за језик Српске академије наука, у својем чланку показао да се глагол *гребашти* (и с њим сложени) употребљава у истом значењу с глаголом *грејшти* (и с њим сложеним глаголима) и у другим неким народним говорима. А дао је за то и примера из појединих наших писаца. Али међу овима, додуше, није велик број познатијих. Станић, осим тога, није напоредо давао и примере употребе глагола *грејшти*, није показао чак ни бројни однос примера једних и других глагола из дотичне грађе. А и да је то учинио, ту би однос вероватно испао на штету глагола који се много више употребљавају, јер су и скупљачи грађе из народних говора и исписивачи речи из језика писаца, глагол *грејшти* (и с њим сложене), као обичан, или сасвим прескакали или га ретко бележили, можда само у необичнијим значењима његовим. Затим, међу тим примерима има више њих из народних песама у којима је глагол *гребашти* (или који сложени) употребљен место *грејшти* искључиво из метричких разлога, да би се допунио број слогова који стих народне

песме захтева. Даље, међу примерима за глагол *разгребаши* (и остале сложене са *гребаши*) могао се провући и који пример учесталих глагола што су изведени од сложених с глаголом *грейши*, који се, додуше, акцентом и квантитетом разликују од свршених глагола посталих додавањем префикса на глагол *гребаши*: *разгрéбаши* (*ràзгрéбãм*) — у тексту, тј. тамо где се акценат и дужина не бележе, неки пут није лако разликовати од *ràзгребаши* (*ràзгрéбѐм*).

Али и поред учињених ограда Станићево схватање, поткрепљено примерима несумњиве употребе глагола *гребаши* (и с њим сложених) у значењу *грейши* (и сложених глагола) оправдава његов захтев; да глагол *гребаши* „треба сматрати као ... књижевну реч...“. А у свакоме ће случају оно што је С. изнео, а нарочито у његову чланку наведени примери, корисно послужити као обавештење о ширини употребе облика једне речи (а када се овај глагол узме заједно са онима што су са њим сложени, није у питању само једна реч) у народним говорима и код писаца у опсегу који јој даје право и на употребу у књижевном језику. Тога ради и објављујемо овај Станићев прилог.

Ур.

МЕЂУНАРОДНИ СЛАВИСТИЧКИ САСТАНАК
У БЕОГРАДУ
(15 – 21 септембра 1955)

Пре Другог светског рата научна сарадња међу славистима разних земаља почела је доста лепо да се развија. Два велика славистичка конгреса, у Прагу 1929 и у Варшави и Кракову 1934 године, поставили су јој солидан темељ. На тим конгресима биле су заступљене мање више све земље у којима је славистика развијена, осим Совјетског Савеза, без чијег учешћа међународна сарадња на пољу славистике, наравно, није могла бити потпуна. Трећи међународни славистички конгрес требало је да се одржи у Београду у септембру 1939 године. За њега су биле извршене све припреме, објављено је и пет књига претходних публикација, али услед избијања рата конгрес је отказан. После рата вршене су припреме за нов конгрес у Москви. Он је прво заказан за пролеће 1947, а затим је одгођен за 1948 годину. Међутим, због затегнуте међународне политичке ситуације до њега уопште није дошло. После тога ниједна земља није показивала иницијативе да на широј основи обнови контакт међу славистима разних земаља. Почело се помишљати на уже међународне састанке слависта, углавном претставника оних земаља које су у периоду хладног рата одржавале међу собом културне везе. Међу првима на ту идеју су дошли и професори славистичких катедара Београдског универзитета, који су још у пролеће 1954 године одлучили да закажу један такав састанак у Београду за октобар те године. Међутим, на предлог неких југословенских, а тако исто и страних слависта, овај састанак је одложен за септембар 1955. У међувремену одржана су два мања међународна славистичка састанка: у источном Берлину (у октобру 1954) и у Риму (крајем авгу-

ста и почетком септембра 1955). Број учесника на тим састанцима био је, из ових или оних разлога, веома ограничен. На берлинском састанку Југославија уопште није била претстављена, а на састанку у Риму учествовала су само два југословенска научника (А. Белић и А. Слодњак).

За београдски састанак слависта припреме су вршене читаву годину дана. Још почетком новембра 1954 одржана је у Београду конференција претставника славистичких катедара свих југословенских универзитета. На тој конференцији утврђен је датум састанка (15—21 септембар 1955) и одлучено је да се позиви на састанак упуте у све земље у којима се ради на славистици. Вођење свих послова око сазивања састанка поверено је Организационом одбору у који су ушли: др. Александар Белић (Београд) као претседник, др. Антун Барац (Загреб), др. Антон Слодњак (Љубљана) и Блаже Конески (Скопље) као потпретседници, др. Кирил Тарановски (Београд) као генерални секретар, др. Стјепан Ившић (Загреб), др. Франце Томшич (Љубљана) и др. Јован Вуковић (Сарајево) као секретари, а као чланови: др. Драгољуб Павловић, др. Михаило Стевановић, Радован Лалић и др. Видо Латковић (из Београда), др. Јосип Бадалић, др. Мате Храсте и др. Фран Петре (из Загреба), др. Антон Оцвирк, др. Николај Преображенски и др. Емил Штампар (из Љубљане), др. Харалампје Поленаковић и Димче Левков (из Скопља), Салко Назечић и Бошко Новаковић (из Сарајева) и др. Миливој Павловић, Младен Лесковац и др. Петар Ђорђић (из Новог Сада). На другој конференцији претставника свих југословенских универзитета, одржаној крајем децембра 1954, утврђен је и следећи оквирни програм састанка: 1) организациона питања: а) о сазивању међународног славистичког конгреса; б) о изради славистичке библиографије; в) о размени публикација; г) о разним другим могућним формама ближе сарадње међу славистима разних земаља; д) о пружању организоване помоћи научном славистичком подмлатку, итд.; 2) научноинформативни реферати о развоју славистике у појединим земљама у послератном периоду; 3) научни реферати о следећим темама: а) Задачи и методи проучавања словенских језика (као напр.: Савремене лингвистичке струје у свету и словенска лингвистика, Основи словенске синтаксе, Стварање и раз-

витака словенских књижевних језика, и сл.); б) Задачи и методи проучавања словенских књижевности (као напр.: Проучавање међусобних веза словенских књижевности и њихових односа према другим књижевностима, проучавање народне књижевности код Словена и сл.).

Иницијатива југословенских слависта наишла је на пуно разумевање код наших народних власти: Савезно извршно веће, Извршно веће НР Србије и Комисија за културне везе с иностранством обезбедили су Организационом одбору новчана средства потребна за одржавање састанка. Да је ова иницијатива дошла у прави час, види се и по свестраној подршци коју су најистакнутији претставници славистичке науке у читавом свету пружили Организационом одбору. Позив на састанак упућен је у двадесет разних земаља. Претставници седамнаест земаља одазвали су се позиву. Извинили су се само позвани научници из Белгије, Норвешке и Канаде. Колики је интерес за београдски састанак владао међу славистима, види се по импозантном броју научника који су узели на њему учешћа: 67 из иностранства и око 160 из Југославије (од тога 60 као пуноправни учесници, а остали као гости). Од страних слависта у раду састанка учествовали су следећи научници: В. В. Виноградов, М. П. Алексејев, В. И. Борковски, П. Н. Третјаков, Ј. С. Маслов и А. С. Мјасников из СССР; Тадеуш Љер-Сплавнишки, Витољд Дорошевски, Жђислав Штибер, Антонина Обремиска-Јаблоњска, Тадеуш Микуљски, Хенрик Волпе, Марјан Јакубјец, Жежи Зјомек и Јан Кот из Пољске; Бохуслав Хавранек, Франк Волман, Јозеф Курц, Јулијус Долански, Карел Хоралек, Андреј Мраз и Винцент Бланар из Чехословачке; Владимир Георгијев, Петар Динеков, Иван Леков и Ј. Андрејчин из Бугарске; Андре Мазон, Андре Вајан, Марсел Ерар, Жорж Лисиани, Анри Боасен, Шарл Корбе и Робер Триомф из Француске; Роман Јакопсон, Вацлав Љедницики, Хорас Лант и Сватава Пиркова-Јакопсон из САД; Сергеј Коновалов, Борис Унбегаун, В. К. Метјус, Елизабет Хил, Валентин Кипарски, Моника Партриц, Роберт Оти, Надежда Городецки, В. Холтум и Вера Јаварек из Енглеске; Паул Дилс, Ервин Кошмидер, Алфред Рамелмејер, Алојс Шмаус и Всеволод Сечкарев из Немачке; Гунар Гу-

нарсон и Гунар Јакопсон из Шведске; Ђовани Мавер и Карло Вердиани из Италије; Рудолф Јагодич из Аустрије, Ернест Дикенман из Швајцарске, К. Х. ван Схоневелд, Том Екман и К. А. ван ден Берк из Холандије, Ејно Ниеминен из Финске, Карл Стиф из Данске, Ласло Хадрович и Петер Кирали из Мађарске и Емил Петровић и Ђ. Болокан из Румуније. Тако су се у Београду први пут састали на заједничком скупу слависти из свих словенских, као и из већине несловенских земаља у којима се негује славистика. Међу учесницима из Западне Европе и САД, поред мањег броја млађих научних радника, нашли су се безмало сви најпознатији претставници славистичке науке у тим земљама. На тај начин је овај београдски састанак добио пун ауторитет да одлучује о свим горућим питањима организације научног рада на пољу славистике. Иако овај састанак није замишљен као конгрес, он је то уствари био.

Како између многих земаља у току последњих година није било ближег научног додира, врло велики интерес су изазвали научноинформативни реферати о развоју славистике у појединим земљама после Другог светског рата. За те реферате било је предвиђено два дана, 17 и 18 септембар, што се показало као недовољно; зато се с њиховим читањем наставило и последњег дана, 21 септембра, после подне. Словенски научници, сасвим разумљиво, имали су по неколико реферата посвећених словенској лингвистици и историји словенских књижевности у својим земљама; ти реферати читани су првога дана у секцијама. Југословенски слависти били су спремили два колективна реферата: о раду на словенској лингвистици у Југославији (Михаило Стевановић, Мате Храсте, Антон Бајец, Блаже Конески и Петар Ђорђић) и о раду на историји словенских књижевности (Драгољуб Павловић, Емил Штампар, Антон Слодњак, Харалампије Поленаковић и Радован Лалић). У секцији за лингвистику наш реферат је прочитао проф. Храсте, а у секцији за књижевност — проф. Драгољуб Павловић. Совјетски научници су изненадили учеснике састанка, јер су донели са собом већ отштампане врло исцрпне реферате и поделили их слушаоцима. Њихови реферати посвећени су научном раду на проучавању следећих

грана славистичке науке у СССР: 1) руског књижевног језика (В. В. Виноградов); 2) историске граматике и дијалектологије источнословенских језика (В. И. Борковски); 3) јужних и западних словенских језика (Ј. С. Маслов); 4) старе руске књижевности (Д. С. Лихачов); 5) руске књижевности XVIII—XX века (А. С. Мјасников). Совјетски учесници своје реферате нису ни читали; само је у секцији за лингвистику усмено реферисао В. В. Виноградов, а у секцији за књижевност — А. С. Мјасников. Пољаци су такође спремили већи број научноинформативних реферата. У секцији за језик говорили су Тадеуш Љер-Сплатињски (о словенској лингвистици у Пољској) и Жђислав Штибер (о раду на дијалектологији), а у секцији за књижевност — Жежи Зјомек (о проучавању старе пољске књижевности), Тадеуш Микуљски (о проучавању књижевности из доба просвећености), Хенрик Волпе (о Мицкјевичевој години у Пољској), Јан Кот (о проучавању новије пољске књижевности) и Марјан Јакубјец (о раду пољских научника на проучавању осталих словенских литература). О словенској лингвистици у Чехословачкој говорио је Бохуслав Хавранек, о раду на старословенском речнику Јозеф Курц, а о проучавању словенских књижевности у Чехословачкој Франк Волман. Бугарски научници поднели су само два научноинформативна реферата: у секцији за језик прочитан је заједнички реферат Ј. Андрејчина и Ивана Лекова, а у секцији за књижевност говорио је Петар Динеков. Научници из несловенских земаља већином су били спремили само по један реферат о целокупном раду на славистици у њиховим земљама за последњих десет година. Ти реферати читани су у пленарним седницама (17 и 21 септембра). О француској славистици реферисао је Андре Вајан, о америчкој Вацлав Љедницики и Роман Јакопсон, о енглеској Елизабет Хил, о мађарској Петер Кирали, о аустриској Рудолф Јагодич, о италијанској Ђовани Мавер, о немачкој Алојс Шмаус и о румунској Емил Петровић. Сем тога у пленуму је прочитан и реферат П. Н. Третјакова о раду Славистичког института Академије наука СССР и Р. Триомфа о проблему размене слависта између Француске и словенских земаља.

Научни реферати читани су такође по секцијама, 20 и 21 септембра. У секцији за књижевност прочитано их је

дванаест, а у секцији за језик двадесет, тако да се другога дана секција за језик морала поделити на две потсекције. Због великог броја реферата није се могла развити ни научна дискусија о њима. У секцији за језик проф. Белић је говорио о значају глагола са два вида у словенским језицима, В. К. Метјус о старословенским групама шт/жд, Валентин Кипарски о стабилизацији словенског акцента, Ејно Ниеминен о проблему утицаја прасловенског језика на прибалтичко-финске језике, Ласло Хадрович о проблемима мађарских елемената у српскохрватском језику, Владимир Георгијев о концепцији индоевропских гутурала и њеном одразу на етимологији словенских речи, Витољд Дорошевски о дијалектологији и историско-упоредној методи^у науци о језику, Виктор Новак о морфолошким преображајима словенских писама у зони словенско-латинске симбиозе, Жорж Лисиани поводом анкете Летописа Матице српске о српскохрватском књижевном језику, Ђорђе Сп. Радојчић о старим српским повељама и рукописним књигама за време Другог светског рата, Тадеуш Љер-Сплавински о језичким односима келтско-прасловенским, Бохуслав Хавранек о проучавању развитка словенских књижевних језика у вези с друштвеним развитком, Јосип Хам о прасловенском јату у западнословенским и јужнословенским језицима, Иван Леков о колебањима у флективном карактеру словенских језика, Васо Томановић о неким случајевима дијатезе у српскохрватском и руском језику, Карел Хоралек о потреби упоредне словенске лексикологије, Винцент Бланар о лексиколошкој и граматичкој проблематици особних имена, Сретен Живковић о словенском глаголском виду, Људевит Јонке о идеолошким основама загребачке филолошке школе XIX столећа, а Блаже Конески је изнео неке примедбе о језику словенских апостола т. зв. најстарије редакције. У секцији за књижевност М. П. Алексејев резимирао је своју расправу о словенским изворима Утопије Т. Мора, Андре Мазон је говорио о репертоару пастора Грегори (1672—1675), Фран Петре о југословенским књижевностима у XX веку („Од модерне до експресионизма и сиреализма у југословенским књижевностима“), Марија Боршник о доприносу новије словеначке књижевности светској литератури, Алојс Шмаус

о путевима и циљевима проучавања словенске народне епике, Мираш Кићовић о српској вертепској драми у вези са сличном народном драмом код неких словенских народа, Јулијус Долански о задацима и методима проучавања међусобних књижевних веза народа Чехословачке и Југославије, Иван Есих о новој књижевној врсти Science fiction и словенским књижевностима, Андреј Мраз о српској народној песми у развоју словачке књижевности, Николај Преображенски о Пушкину и В. Ирвингу, Харалампје Поленаковић о односима Јордана Хаџи-Константинова са Друштвом српске словености и Јакша Равлић о одразу домаће стварности у дубровачкој књижевности. Сви реферати који су прочитани на састанку биће објављени у издањима Организационог одбора.

И научноинформативни и научни реферати изазвали су живо интересовање код учесника састанка, што се видело из дискусија које су вођене „по кулоарима“. Не мислимо да потценимо значај тог дела програма ако кажемо да одлуке донете о организационом питањима ипак претстављају највећи успех септембарског састанка. Још првога дана састанка био је изабран Радни комитет од 31 члана, у који су ушли претставници свих осамнаест земаља. На седницама тога Комитета вођена је исцрпна дискусија о међународној научној сарадњи на пољу славистике и припремљене су одлуке, које су затим поднете на одобрење пленуму. Међу тим одлукама на првом месту треба поздравити оснивање Међународног одбора слависта у који су ушли: Виктор Виноградов, Тадеуш Љер-Сплативињски, Бохуслав Хавранек, Владимир Георгијев, Александар Белић, Андре Мазон, Елизабет Хил, Роман Јакопсон, Ад. Стендер-Петерсен, Макс Фасмер, Ђовани Мавер и Емил Петровић — као чланови, а Виктор Борковски, Витољд Дорошевски, Јулијус Долански, Петар Динекон, Антун Барац, Андре Вајан, В. К. Метјус, Вацлав Љедницики, Гунар Гунарсон, Рудолф Јагодич, Еторе Ло Гато и Иштван Књежа — као заменици. Одбор је одржао у Београду и своју прву седницу (21 септембра), на којој је одлучио да се будући Међународни славистички конгрес одржи у Москви 1958 године. За претседника одбора изабран је В. В. Виноградов, који ће руководити припремама за конгрес и у ту сврху организовати конгресни секретаријат са седиштем у Москви.

У Радном комитету водила се нарочито исцрпна дискусија о редовном објављивању славистичке библиографије. Показало се, међутим, да је засад немогућно организовати њено издавање на једном месту. Зато је одлучено да се убудуће објављује јединствена библиографија само за словенску лингвистику, у Библиографском годишњаку који ће издавати редакција часописа „Rocznik Slawistyczny“ у Кракову. Материјал за тај Годишњак прикупљаће у словенским земљама академије наука или универзитети, а у несловенским земљама поједини научни радници. На једној од седница Радног комитета одлучено је да се организација тога посла повери: у Пољској Т. Љер-Сплавивињском, у СССР В. В. Виноградову, у Југославији А. Белићу, у Чехословачкој Ј. Курцу, у Енглеској Б. Унбегауну, у Румунији Е. Петровићу, у Италији Ђ. Маверу, за САД и Канаду Х. Ланту, за све публикације на немачком језику Е. Дикенману, а за све публикације на француском — Словенском институту у Паризу (Institut d'études slaves). Такође је одлучено да се замоли проф. Ад. Стендер-Петерсен да организује прикупљање славистичке библиографије у северноевропским земљама, проф. Књежа у Мађарској, проф. Кошерју (Уругвај) у Јужној Америци и проф. Кимура у Јапану. Редакција Годишњака побринуће се да се мрежа референата прошири и на остале земље. Одлучено је такође да лингвистичка библиографија буде што исцрпнија и да садржи кратке резимеје свих важнијих написа; уколико се пак буде давала и оцена неког дела, она ће морати бити потписана. У библиографију ће се уносити и публикације које се објављују као рукописи (са тиражем преко 100 примерака), као и нештампане докторске дисертације чији се микрофилм може добити. Како се о словенским књижевностима објављује много више књига, расправа и чланака него о словенским језицима, засад није било могућно организовати да се библиографија свих тих радова публикује на једном месту. Зато је одлучено да се у свакој словенској земљи издају библиографије свега што се тиче проучавања свих словенских књижевности у њој. Бригу о томе узеће на себе академије наука или универзитети. А за све несловенске земље основаће се један библиографски центар при универзитету у Лајдену (Холандија). Тај центар издаваће

библиографски годишњак, који ће по могућству обухватити све што се о словенским књижевностима пише у несловенском свету. Тај центар образоваће мрежу својих референата, а ради координације посла повезаће се са библиографским центрима у словенским земљама (академијама и универзитетима).

У дискусији у Радном комитету посвећена је посебна пажња размени публикација између научних установа у разним земљама. Одлучено је да се при академијама наука или при универзитетима организују посебна тела која ће се бринути о тој размени, а тако исто и о попуњавању празнина које су настале у току ранијих година у колекцијама разних периодичних и сериских издања, као и у осталој научној литератури. Та тела морала би имати своје посебно финансиско пословање.

Најзад, у Радном комитету било је речи и о размени старијих и млађих научних радника између научних установа у разним земљама. Одлучено је да се та размена убудуће организује на бази реципроцитета, и то тако да трошкове око боравка неког научног радника у једној земљи носе научне установе оне државе у којој је он гост. Одлучено је такође да се тражи од влада појединих држава да предвиде овакву размену научних радника у културним конвенцијама које закључују с другим владама.

Овај приказ рада београдског славистичког састанка не би био потпун ако не бисмо нарочито истакли ону атмосферу добре воље и узајамног поверења која је владала на њему. Та пријатељска атмосфера стварана је и одржавана у личним контактима између чланова појединих делегација, нарочито на пријемима и излетима организованим у част учесника, који су сви протекли у врло лепом расположењу. Већ првога дана састанка потпретседник Савезног извршног већа Родољуб Чолаковић приредио је увече свечани пријем за све учеснике састанка у просторијама Савезног извршног већа. Сутрадан после подне делегати из иностранства са члановима Организационог одбора направили су излет на Авалу. Том приликом гости су посетили гроб Незнаног јунака, после чега им је Организациони одбор приредио малу закуску у хотелу на Авали. Да поменемо и врло успелу претставу

„Дунда Мароја“ у Југословенском драмском позоришту, која је у част делегата одржана у суботу 17 септембра. У понедељак 19 септембра сви учесници састанка провели су цео дан на излету. Прво су посетили Нови Сад, где су обишли Филозофски факултет и Матицу српску, а затим, после заједничког ручка у хотелу „Дунав“ у Чортановцима, одвезли су се на Стражилово, где им је Градски одбор Сремских Карловаца приредио закуску и врло успелу фолклорну приредбу. После тога су још обишли Градски музеј у Сремским Карловцима. У уторак 20 септембра Српска академија наука приредила је у част делегата поподневни пријем у своме клубу, а последњег дана, у среду 21 септембра, сви учесници састанка били су гости председника Народног одбора Београда Милоша Минића на свечаном вечерњем пријему у просторијама хотела „Мажестик“. Неки страни делегати нису одмах после састанка напустили нашу земљу, већ су посетили и друге наше славистичке центре (Загреб, Љубљану и Скопље). Из писама које је од њих добио Организациони одбор види се да су они понели најлепше утиске не само са састанка него и из наше земље уопште.

Ми верујемо да ће сви славистички центри, у првом реду у словенским земљама, уложити озбиљне напоре за спровођење у живот свих одлука о организационим питањима донетим на септембарском састанку. Тако ће овај састанак обележити прекретницу у међународној сарадњи на пољу славистике. Зато југословенски слависти, а на првом месту чланови Организационог одбора на челу са својим председником проф. Белићем, не треба да жалé труд и напоре које су уложили да се овај састанак оствари.

К. Тарановски

ЈЕЗИЧКЕ ПОУКЕ

1. Даје шачну оцену Миљанових дела;... ђобија мишљење да је ово најбоље Миљаново дело.

Треће Миљаново дело... слабије је од прешходних.

Када не бисмо знали о коме је реч у приказу из којег смо узели ове реченице, ми бисмо закључили да се мисли на дела неког Миљана. Тамо се, међутим, говори о делима Марка Миљанова. И рецензент је, да одмах кажемо, погрешно што није узео и име и презиме писца па рекао:

Даје шачну оцену дела М. Миљанова;... ђобија мишљење да је ово најбоље дело М. Миљанова и

Треће дело М. Миљанова... слабије је од осталих.

Тиме би избегао грешку коју је у своме напису неколико пута поновио. А да је означени облик придева погрешан, показатељемо то поређењем овог презимена (мада то, уствари, и није презиме овога писца) са презименом другог једног нашег књижевника, песника Душана Васиљева. Свако ће, мислим, осетити да се за песме овога последњег не може казати *Васиљеве* песме, јер би то значило да се говори о песмама неког Васиља, а ми таквог песника немамо, као што немамо, нити смо имали, бар колико ја знам, књижевника који се звао Миљан.

Да је реч о књижевнику (или личности уопште) с презименом које се не завршава на *ов* или *ев*, уз именицу *дело* би свакако најобичније било узети присвојни придев од презимена дотичног писца; каже се, на пример, *оцена Јакшићевих песама, Његошева дела, Козарчева дела, Прешернове, Радичевићеве, Змајеве, Мажуранићеве* песме. Могу се, додуше, и од прези-

мена *Миљанов*, *Васиљев* и сличних правити присвојни придеви, али ти придеви неће бити *Миљанов* и *Васиљев* (ово су придеви дотичне врсте од личних имена *Миљан* и *Васиљ*) него *Миљановљев* и *Васиљевљев*. И било би, према томе, исправно да је написано:

Даје... Тачну оцену Миљановљевих дела;... љобија оцену да је ово најслабије Миљановљево дело и

Треће Миљановљево дело... слабије је од осталих, — као што се говори *Чеховљево, Тургењевљево, Шолоховљево* ... дело. Али нагомилавање истоветних и сличних узастопних слогова (овде слогова — *ов, ев*) води хаплогологији, тј. губљењу једног од њих, до којег губљења не долази ни у средини речи кад то отежава разумевање њеног значења. А поготову оно не може бити допуштено на крају речи, где потпуно мења то значење. Зато ми и мислимо да је уз оваква презимена (тј. уз презимена на *ов* и *ев*) боље узимати и име или, у писању, бар прво слово имена, дотичне личности, па припадање означавати обликом генитива, како смо и предложили на почетку ове поуке.

2. *Дошавши тако преко књижевности на политици књижевнику Томасу Ману дошла је политика саставни део његовог интимног и дубоког осећања хуманишећа.*

У једном напису о великом немачком књижевнику нашли смо и ову тачну, иначе, мисао изражену сложеном конструкцијом која не одговара природи нашег језика због неисправности употребе глаголског прилога у њој. Глаголски прилог прошли (као и садашњи) употребљавају се често место развијене (временске, начинске, узрочне или какве сл.) реченице с предикатом у личном облику, али само када је субјекат радње што је означава глагол од кога се узима облик прилога исти са субјектом радње на коју се тај прилог односи. Овде, међутим, није тако.

Конструкцију стварно сложене реченице с прошлим прилогом место личног глаголског облика као предиката зависне реченице или, тачније, место целе те зависне реченице ми, додуше, налазимо и у народним приповеткама, па и у Вуковој прози и кад су субјекти глаголског прилога и главног глагола различити, на пример:

Дошавши ја своме старом пријатељу, он заплака од радости; Тако онда *погодивши се* (ми) с њом, она скине с руке своју плетивачу; Тако граматика изиђе на свет *не примивши* за труд око ње ни г. Грим ни ја ниједне крајцаре... итд. (Ове и низ оваквих примера дао је Љ. Стојановић у својој расправи о значењу глаголских партиципа у Јужносл. филологу VIII, стр. 11).

Ипак овакве конструкције данас неће употребити ниједан писац, а осетиће их као неисправне скоро сваки наш читалац. Верујемо да ће их као такве осетити и писац написа с реченицом поводом које пишемо ову поуку. А да он сам направи истоветну конструкцију, очевидно га је навела употреба глаголског прилога место целе зависне реченице уз именски облик датива, какав имамо у примерима: *Веће ми се младој досадило чекајући* самој на чардаку и *Тешко вуку не једући меса* (оно што је у овоме погледу могуће за глаголски прилог садашњи, могуће је и за прилог прошли). Али су то случајеви у којима главни глагол (и предикат уопште) нема граматичког субјекта, већ је безлично употребљен, а тзв. логички субјекат и главног глагола и глаголског прилога је исти. У реченици о којој говоримо није такав случај, јер главни глагол (*постала је*) има свој граматички и стварни субјекат (то је реч *полишика*), а глаголски прилог *дошавши* односи се на *Томаса Мана*. И писац је ову реченицу могао дати у неком другом облику. Нама се, рецимо, тренутно чини да се могло рећи:

Пошто је Томас Ман, књижевник, тако преко књижевности дошао к полишици, ова је постала саставни део његовог интимног и дубоког осећања хуманишета.

Предложеној стилизацију горње реченице сматрамо бољом од пишчеве и зато што у њој реч *полишика* није, као у горњој, употребљена двапут на блиском отстојању.

И када смо ову реченицу већ узели под микроскоп, можемо рећи да би и реч *хуманишеш* у њој потребно било заменити речју *хуманост*, јер је ова последња у знатној мери понарођена; изведена је домаћим наставком, а прва је у целини страна, дата је у облику који има у немачком језику.

Осим тога апстрактне именице с наставком — *ост* одређеније и, чини нам се, потпуније означавају особину која се казује основним придевом него речи исте основе у облику с туђим наставком.

3. *Решко ме је када више обрадовала једна вест као ова.*

Ближа ознака радње, односно стања у предикату често се казује поређењем. Тако је учињено и у овој реченици. Али конструкција тога поређења у њој није срећно направљена јер су ту узети у истој реченици прилог и свезица који се, истина, употребљавају у поређењима, али се они овде не слажу јер свака од ових речи захтева другу реч оне друге врсте. Прилог, односно компаратив прилога *више* захтева свезицу *него*, а свезица *као* опет прилог *шако*.

Смисао поређења, како је познато, може бити двојак у вези с тим да ли њим треба изразити потпуну сличност, истоветност или разлику између онога што се пореди. У првome случају у реченици којом се поређење казује треба да стоји прилог *шако* и свезица *као*, а у другом прилог *више* и свезица *него*. А то значи да су у поређењима како прилог *шако* на исти начин и свезица *као* помоћне речи за изражавање истоветности, а, прилог, односно прилошки компаратив *више* и свезица *него* — речи за изражавање неједнакости оног што се пореди. И када би у горњој реченици требало изнети истоветност она би изгледала: *Решко ме је када једна вест шако обрадовала као ова*. Али пошто смо се у њој на првome месту среди с прилогом, односно прилошким компаративом *више*, стичемо утисак да је писац својим поређењем хтео да истакне разлику у поређењу. А ако је наша претпоставка тачна, онда је требало да каже — *Решко ме је кад једна вест више обрадовала него ова*.

С.

4. *На највишем брду... налазио се у то време рудник злата за кога нико није знао сем нејошћог Пејшварадинца.*

Уредништва наших листова била би дужна да од својих сарадника траже да положе испит из матерњег језика. Ови би пак били обавезни да тај језик уче. А већ се у првој години учења граматике мора знати да акузатив имена која

означавају нешто неживо гласи исто као номинатив, дакле, у овом случају да треба рећи — *за који нико није знао...*

5. *Задовољство код чишања наслова Благојевићевих песама било је слично итд.*

Уместо 15 ошћо куџац сада мора код пријема робе да плаћи најмање једну шрећину вредности артикала.

У нашем језику не може да се каже *код чишања и код пријема робе*, пошто предлог *код* може да стоји само пред именицама које значе нешто материјално. Уз мислене именице треба писати *при* или *у*, према приликама; овде: ... *при чишању и при пријему робе.*

6. *Није песников живош сашкан само од ниши шрејеравих на струјање астралних ветрова. И то је, јер да није, не би био песников живош.*

Горња реченица пример је претеране сажетости која не ствара само нејасност, него и бесмислицу. У првој реченици вели се да песников живот није саткан само од нити треперавих на струјање астралних ветрова, а затим се каже да јесте и то, тј. саткан само од таквих нити. Уместо *и то* је требало је рећи: *сашкан је, ишина, и од њих.*

7. *Али, ми шу немамо право што ваимо за својим скоевским особинама.*

Прво, зашто је стављена запета после *али*?

Друго, погрешан је облик несрећног глагола *ваишти*, који се мења исто као глагол *ишти*, дакле: *ваијем, ваијеш, ваије, ваијемо, ваијеше, ваију.*

Насупрот глаголу *ваишти*, глагол *бдеши* задаје писцима тешкоће у другом правцу: као да оно што закидају глаголу *ваишти* хоће да накнаде глаголом *бдеши* (иако им он то не тражи), те му дају облике: *бдијем, бдијеш, бдије, бдијемо, бдијеше, бдију*, који не постоје ни у јужном говору, јер они и у јужном и у сваком другом говору гласе: *бдим, бдиш, бди, бдимо, бдише, бде.*

То вреди за садашње време. У осталим временима неки су облици друкчији, те ће екавац добро учинити ако седи с миром и не упушта се у тајне јекавштине.

8. Чињеница да предлог оперативног плана носи назив „Студија“ претставља само једну од многобројних карика у низу мера да би се што боље законисирисала намеравана операција.

Редак је човек који пише а да не дође у невољу да за појам који хоће да изрази не може брзо или не може никако да нађе реч. Он тада ствара нову реч. Али да та нова реч не би била мртворођенче, она мора бити направљена по правилима нашег језика о грађењу речи, тако да у сличној прилици и други може да је употреби. Поред тога треба та реч да буде читаоцу разумљива.

Реч законисирисала употребљена у једној озбиљној расправи у једном озбиљном листу, а не испуњава ни један ни други услов. Конисирисати је непрелазан глагол и значи склапати заверу. Предметак за- неће овај глагол учинити прелазним; поред тога је он и излишан јер глагол већ има латински предметак кон-. А и цела та пишчева операција била је излишна, јер је могао лепо да каже: да би се што боље прикрила намеравана операција.

9. За сумњати је да је *шо* Бодлер стварно учинио.

Човек не би мислио да у једном озбиљном часопису може да се нађе реченица као ова. У нашем језику предлог не може да стоји пред инфинитивом, јер може да стоји само пред именима (именицама, придевима, заменицама и бројевима) у зависним падежима; пред номинативом не може да стоји, па ни пред инфинитивом. Писац је тај германизам могао лако избећи малом изменом текста на један од следећих начина:

Сумњамо да је Бодлер *шо* стварно учинио, или
Сумњиво је да је *шо* итд.

10. Едгар Алан По нашао је се на огромној пучини зала и лејоша живоша.

Старац је се понадао да ће песник куйиши бар један украс.
Онај понор у коме је се По налазио ...

Мени је досџа јасно зашто је се Бодлер заинтересовао за Поа.

Писац једног састава у једном угледном часопису у целом саставу доследно пише *је се* уместо обичног и правилног *се је* односно — *се*. Можда ово показује пишчеву жељу да правилно пише, али се он ипак огрешио о правило по коме се ређају енклитике. Да је погледао у Граматику хрватског или српског језика Брабеца—Храста—Живковића, нашао би на страни 196 правило да, када се једна за другом нађу заменичка и глаголска енклитика, глаголска се ставља испред заменичке, али се енклитика *је* ставља иза заменичке.

Али с тиме још нисмо готови, јер се и правилно написане енклитике *се је* не остављају тако, него се сажимају у *се*, као што сви и говоримо и пишемо, па је и овде требало написати:

*Е. А. По нашао се на огромној пучини,
Сћарац се понадао...*

11. Али оно што Поа највише везује за снове европског симболизма, посебно за Бодлера, је његова мушна и шрагична поезија итд.

Писци и даље стављају енклитику после запете иако им је већ толико пута обраћена пажња да она не може да стоји без речи на коју би се наслонила. Ако мора бити ту, она може да се замени својим пуним обликом *јест*.

12: ... *када чистамо ше писце који на један специфичан начин прилазе човеку, позирајући дубоко у њега...*

Облик *позирајући* погрешан је. Прилог садашњи гради се када се трећем лицу множине садашњег времена дода наставак *-ћи*. Пошто садашње време од глагола *поирати* гласи: *поирем, поиреш, поире, поиремо, поирете, поиру,* то садашњи прилог не гласи *поирајући* него — *поирући*.

13. *С колико је једрилица командовао капитан Бенџруи.*

Глагол *командавати* захтева допуну у инструменталу без предлога, дакле, *командавати једрилицом*.

Кад имамо, као овде, допуну *колико* једрилица, конструкција ће бити мало тежа, јер, ако се напише *коликим* једрилицама, јавиће се двосмисленост, пошто се не зна да ли се *колике* односи на број или на величину. Зато ће бити боље да се каже мало опширније:

коликим је бројем једрилица командовао к. Б., и смисао ће бити јасан.

14. *Снисходљиво и лагано у собу је ушла млада жена.*

Опет незнање значења речи *снисходљив*. Писац је хтео да каже нешто као *понизно*, *покорно*, *плашљиво*, а рекао је баш обратно: жену која се осећа виша да се спушта на ниво онога с којим говори, као кад одрастао човек говори с малим дететом. *Снисходљив* се француски каже *condescendant*, немачки *herablassend*.

15. *Творац и руководилац ансамбла Олга Сковран је истанчани и осећајни уметник.*

Придев у предикату ставља се у неодређени вид, дакле *Олга Сковран је истанчан и осећајан уметник*.

У одређени вид могао би се придев у предикату ставити само ако је о њему већ било говора или ако је уз придев стављен атрибут *наш* или *тај* или други неки који ближе одређује придев. На пример:

О. С. је наш префињени и осећајни уметник, итд.

16. ... *амерички представник је рекао да ће се ускоро моћи, коришћењем нових достигнућа, изградњу атомских електричних централа дуго појевшинути.*

Предња реченица налази се у вести коју је дневним листовима дала званична новинарска агенција која има редактора за језик. Вест је написао очевидно сарадник који не зна да при изрицању пасива повратним глаголима објект постаје субјект и стоји у номинативу. Њему није познато ни да уз глагол *користити* доуна не стоји у акузативу него у инструменталу.

Да су му ове ствари биле познате, он би написао:

... амерички претшавник је рекао да ће се ускоро моћи коришћењем новим достигнућима изградња атомских ... централа душло појевшинути.

17. *Мрави листосече.*

Овај наслов налази се у једном дневном листу уз слику из низа других слика под заједничким насловом „Чуда природе“. Слика претставља мраву који сече лишће. Ако он претставља чудо природе, ништа није мање језичко чудо његово име тако написано, јер би се обично написало *мрави листосече*, као што имамо речи: *дрвосеча*, *горосеча* итд. или писац тог наслова спада у људе који не умеју да разликују гласове *ч* и *ћ*?

18. *Једном листу, који је од почешка шврдио да је невин, успело је да обнови процес.*

Већ по који пут треба људима који пишу рећи да у српскохрватском језику успева онај који ради, а не да њему успева оно што ради. То му полази за руком. Дакле у овом случају ваљало је рећи:

Једном листу, који је од почешка шврдио да је невин, пошло је за руком да обнови процес, или:

Један лист, који је од почешка шврдио да је невин, успео је да обнови процес.

19. ... и да се она мора остварити са или без присанка опозиционих странака.

Са или без присанка не може да се каже. Са захтева инструментал, а без генитив. Зато мора именица да се понови, обично заменицом; па да се каже:

... с присанком опозиционих странака или без њега, или:

... с присанком или без присанка опозиционих странака.

Друкчије не може.

20. ... али огромни најор да се једна мисао као безброј сишних, само на изглед неважних дешаља сјроведе, је оно

што нас код Радомира Константиновића најснажније импресионира.

Хоће ли писац коме критичар даје тако повољну оцену бити њома задовољан кад види какве основне ствари критичар не зна? У три реда три грешке које се критичару не могу опростити. Прва је што је ставио енклитику *је* иза запете. Овде је морао да употреби пун глаголски облик *јесћ*. Даље, прилог *наизглед* пише се тако, састављено, и по Белићевом и по Боранићевом правопису. И треће, логика је тражила да се између речи *неважних* и *дешила* стави запета, пошто имамо уметнут израз, чији завршетак није обележен.

Требало би да критичари боље пишу него писци које критикују. То овде није био случај.

Св. П.

21. Први *џуш* у хисторији један живући *џаја* проглашава сам себе субјектом чуда.

У овој реченици имамо неправилно употребљен глаголски прилог садашњи од глагола *живећи*. Грешка је двострука. Ево зашто. Глаголски прилог садашњи, како нас уче све наше граматике, гради се додавањем наставка *ћи* на треће лице множине презента; напр. од *радиши* је *радећи* према *раде*, од *писаши* је *пишући* према *пишу*, од *носиши* је *носећи* према *носе* и сл. Према томе од глагола *живећи* је *живећи* према *живе*. Истина ми смо у старословенском језику имали поред *живити* — *живѣа* — *живиши* што значи *vivificare, in vitam revocare* и *живѣти*, односно *жити* што значи *vivere*. Према овоме имамо у руском језику промјену овога глагола по Лескиновој првој врсти, дакле: *живу* — *живѣшь* — *живут*, а испр. у руском и *живучий*.

Међутим у нашем језику овај се глагол мијења као глагол *радиши*, *радим*, *радиш*, *раде*, дакле по Лескиновој IV врсти, односно Белићевој VII врсти. Ако се негдје још и чује *живсши* — *живу*, то је и раније, а поготову данас, сматрано за покрајински архаизам. Овакву промјену овога глагола сматрају погрешном и писци наших правописа (и Белић и Боранић), и не треба је употребљавати. Дакле, без обзира

што смо ми у старословенском језику имали правилно *живѣтъ*, што одговара нашем *живу*, у савременом језику то иде у провинцијализме исто као и *волу*, *носу*, и сл.

Друга неправилност у нашем примјеру је и функцији овога облика. Он је овдје употребљен у функцији придјева, а то не одговара природи нашега језика. А ево зашто. Глаголски прилог садашњи може се употријебити у функцији придјева у овим случајевима: а) кад је изгубио везу са глаголом од којег је постао; такви су примјери: *врућ*, *могућ*, *држећ*, *болећ* и сл., јер ниједан не значи управо оно што значи основни глагол. Тако *врућ* не значи онога „који сада ври“ него „јакто топао“, *могућ* не значи онога „који сада може“ него „*möglich*“, *држећи* није онај „који сада држи“, него „снажан, јак, још у здрављу“ а *болећи* не значи „који сада боли“, нити „кога сада боли“, него је то онај који саосјећа са другима; и б) кад значи сталну особину неког лица или предмета за разлику од лица или предмета исте врсте који не знају за такву особину. Такви су примјери као: *шекућа вода* (*aqua viva*) насупрот *стајаћој води*, *шекући рачун*, *пушујуће позоршће*, *стајаћа војска*, *свјетлећи мешак*, *лежеће благо* и сл. Сви они означавају предмете са сталним особинама, насупрот предметима исте врсте без тих сталних особина.

Наш примјер не иде ни у једну од ове двије врсте. Ту није изгубљено основно временско значење. Напротив *живући папа* значи управо папа који сада живи, а његово живљење, као и живљење осталих људи, временски је ограничено, дакле, није стално. Истина, ми оваквих примјера налазимо и код наших писаца. Тако имамо: *горућа зграда*, *падајући снијег*, *горуће чело*, *умирући ошац* и сл. Али они су свуда употребљени неправилно (в. Ј Ф XVIII, стр. 55 и даље), јер свуда и временски значе оно што и глаголски прилог садашњи — *горућа зграда* је зграда која управо гори, *падајући снијег* је снијег који управо пада, и тако редом. Према томе у нашем примјеру требало би да мјесто глаголског прилога садашњег имамо придјев *живи*, и било би јасније оно што је писац хтио да каже; дакле, цијела реченица требало је да гласи: *Први пуш у хисторији један живи папа проглашава сам себе субјектом чуда.*

22. У селу Брчели, у Црмници, откривен је споменик народном хероју Николу Роловићу.

На први поглед рекло би се да се овдје ради о обичној штампарској грешци, тј. да мјесто правилног *Николи Роловићу* имамо употребљено *Николу Роловићу*. Али није тако. Да се не ради о штампарској грешци закључујемо по томе што у истом том напису имамо још једанпут употребљено баш Николу Роловићу: Откривање споменика *Николу Роловићу* извршено је у присуству..., што значи да се овдје ради о неправилној промјени властите именице мушког рода *Никола*. Нама је јасно одакле је ова неправилност. Писца је на ово навела аналогија. Наиме, при промјени овога имена писац се повео за промјеном имена *Марко - Марка - Марку*. А за ово му је дала још више повода чињеница што у једним нашим говорима имамо промјену свих мушких имена на -о; као *Марко*, дакле, тако је и *Саво - Сава - Саву*, *Сћево - Свева - Сћеву*, *Симо - Сима - Симу*, *Салко - Салка - Салку* и сл, а на другој страни имамо промјену ових имена по обрасцу именица женског рода. Тако, не само да се као *жена - жене - жени*, мијења *владика* и *кадија* него је таква и промена властитих имена мушког рода типа *Јово*, имамо *Јове - Јови*, *Саво - Саве - Сави*. А пошто се баш у Црмници, гдје је било откривање споменика том народном хероју, редовно имена типа *Јово* мијењају као *Марко*, писац овог новинарског написа је помислио да се тако мијења и *Никола*. Како се види и по облику номинатива, ова именица не иде у имена типа *Марко*, јер се завршава на *а* и баш због тога она се свуда, па и у оним говорима који имају редовно *Јово - Јова - Јову*, мијења као именица женског рода типа *жена*. Дакле, и тамо је једино исправно: *Никола - Николе* и *Николи*.

А. П.

23. *Задње ноге [су] са ойнама на стојалама... ради одржавања равнотеже.* — У свим нашим познатим речницима налазимо именицу *стојало* (н. *der Fuss*, л. *pes*) која, према таквом облику, може бити једино именица средњег рода. У правилној књижевној употреби она има и остале падежне облике као именица тога рода. Зато лок. мн., који је овде употребљен, треба да гласи: (на) *стојалима*. Његов облик

(на) *штопалама*, какав имају именице женскога рода, дијалекатског је порекла.

24. *Ту долази до израза и онај његови локално-патриотски понос...* — Као што се види, писац ове реченице (један наш књижевник) употребио је присвојну придевску заменицу *његов*, у ном. једнине м. рода, са *и* на крају, тј. у облику који добијају придеви кад су у одређеном виду. Међутим у правилном књижевном језику она такав облик не може никако имати. Познато је да присвојни придеви на *-ов/-ев* и *-ин* у том падежу (а и у акузативу једнине кад стоје уз именице које казују нешто неживо) имају само облике неодређеног вида, што значи—без вокала *и* у мушком роду. Сви они таквим својим обликом, са сугласником на крају, обележавају одређеност јер „казују да појмови уз чија имена стоје припадају ономе што значе именице од којих су изведени“. Тако је и код придевских заменица *његов*, *њезин* и сл. И оне по припадању одређују појам означен именицом уз коју стоје казујући „припадност 3^{-ћем} одређеном лицу које не учествује у говору“. Зато овим придевима и овим заменицама није потребан облик одређеног вида који обавезно морају имати описни придеви кад су употребљени за одређивање познатог појма са одређеном придевском особином. Друго је питање што они, такви придеви и такве заменице, у зависним падежима једнине м. и ср. рода све више примају придевску промену, тако да именичка данас већ доста брзо застарева. У горњој реченици написан је погрешно заменички облик *његови* м. *његов* највероватније због везе са заменицом *онај*, употребљеном анафорски (упућивачки), јер у таквој вези придеви који разликују оба вида по правилу имају облик одређеног вида.

Б. М.

25. *Пешин* или *пешни*?

У једном нашем данашњем часопису читамо реченицу: „*На њој прештави се из пешиних жила паштило да се полистичка сашира ове комедије разбије*“. Писац је у њој, како није тешко уочити, несрећно узео присвојни придев на *-ин* да њим ближе одреди жиле које су у пети (Овде не мења стварчињеница што је тај облик употребљен у једном изразу, који цео има фигуративан карактер).

Ми смо сигурни да он тај придев у овом облику нигде није нашао, њега нема у досадашњим нашим речницима, ни у Вукову, ни у речнику Броза и Ивековића, ни у Академијину, ни у Ристић-Кангрину, као ни у оним мање познатим. А нисмо га нашли чак ни у огромној лексичкој грађи Института за језик Српске академије наука. Највероватније је да га је писац сам направио. Он је, ваљда, мислио да на то има право пошто има и других присвојних придева на *-ин* направљених и од имена предмета; потсећамо на Вуково „*иштино дијеше*“, на *чарапин почешак*, на, можда, дијалекатски *смоквин лист*, на опште познато *ружино уље*, а допуштамо могућност употребе и још понеког сличног примера, којих се тренутно не сећамо. Али у свим, бар овде наведеним, примерима присвојни облик придева је разумљив, јер се у свима њима на овај или онај начин означава некакво припадање, обично на један део или на нешто што је од предмета од чијег имена се изводи дотични придев; питино дијете је „мали колачић од тијеста што остане иза пите“ (Вук, Рј.), чарапин почетак је почетак у чарапе; смоквин лист је лист од смокве итд. Међутим жиле уз које је у напред наведеној реченици писац употребио придев *ишине* не може се рећи да су жиле од пете, него су то жиле у пети, исто као што су жиле у врату, за које још никоме није пало на памет да их назове *врашовим жилама*, него их и народ и књижевници и стручњаци — анатоми зову *врашним жилама*, и као што се, уосталом, и жиле у пети ближе одређују придевом истог облика, друкчије речено, као што их је једино исправно називати — *ишним жилама*. Оне се редовно овако зову и у фрази коју је писац употребио, па је утолико чудније за каквом је оригиналношћу он овде ишао.

А да би било јасније да се за све овакве и сличне делове тела за њихово ближе одређивање употребљавају искључиво придеви на *-ни*, доказ су и: *ишна кост* и *врашна кост*, и *леђни пршљен*, и *чеона кост* и *шемена кост*, и *очни живац*, и *очни кайци*, и *носна шуљина* и *зубни каменац* и др. И као што не би било допуштено говорити и писати, рецимо, *зубов каменац*, или *леђев пршљен*, или *носова шуљина* или *лакшова кост*, или *врашов пршљен*, тако исто не ваља ни — *ишина жила*.

Наш језик излази једанпут у два месеца у свескама од 4 до 6 табака; пет свезака чине једну књигу. Јула и августа часопис не излази. Годишња претплата износи 300 дин.; цена поједином броју је 60 дин. Претплату слаш Научној књизи (Кнез Михаилова 40/IV) на чек, рачун бр. 101-Т-297. Рукописе слаш Уредничком одбору или Браниславу Милановићу, секретару Одбора, Семинар за лингвистику, Фил. факултет, Београд. — Рукописи се не враћају.

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књ. VII св. 3-4

БЕОГРАД 1955

САДРЖАЈ

	Страна
1. А. Бајић: Значај лингвистичких студија за опште језичко образовање	65
2. М. Стевановић: О језику једнога написа	69
3. Б. Милановић: Глаголи на <i>-ишти</i> с облицима промене <i>-ну/-не-</i> основа	87
4. Н. Рончевић: Још о изразима <i>види се</i> и <i>види му се</i>	107
5. А. Пеца: Једна ријетка а потребна ријеч	117
6. Г. Шкриванић: Прилог за разјашњење неких назива оружја у народним умотворинама	121
7. Језичке поуке	125

УРЕЂУЈЕ ОДБОР:

Секретар Уређивачког одбора — Бранислав Милановић

Народна књига

ИЗДАВАЧКО ПРЕДУЗЕЋЕ — БЕОГРАД

1955

НАШ ЈЕЗИК

Књига VII

Нова серија

Св. 3—4

ЗНАЧАЈ ЛИНГВИСТИЧКИХ СТУДИЈА ЗА ОПШТЕ ЈЕЗИЧКО ОБРАЗОВАЊЕ

Лингвистика као наука није тако стара ако се одвоји од филологије у ужем смислу речи. Уопште, савремена наука о језику постала је, у правом смислу речи, у XIX в. у завршном облику. Наравно, и пре тога времена било је језичких студија. Средњи век нам је, на основу граматике грчког, латинског и јеврејског језика, и дао онакво учење језика какво се одржало још у XIX в. па делимиче продужило и у XX в. Ренесанс, са широким познавањем старе класичне литературе, која је многострано ушла и у културу нашега, новог времена знатно је усавршио извесне језичке дисциплине које су помагале утврђивању старих текстова, њиховој критици и сл. У свима тим случајевима језик је служио да се добро разумеју књижевна дела. Он је имао врло знатну улогу, али улогу помоћног средства. Сам језик, његова природа, није био предмет тадашњих научних студија, сем утолико уколико је то тражила његова поменута примењена улога. Тек у XIX веку створени су услови да се то измени. Јавила се упоредна граматика индоевропских језика, која се отпочела знаменитим радом Франца Бопа. Она је јасно изнела основу историског развика индоевропских језика. Паралелно са тим развила се и историска граматика појединачних индоевропских језика, немачког (у делима Ј. Грима), романских (у делима Дица), словенских (у делима Миклошича и многих других), а тако исто у другим делима осталих индоевропских језика. У исто време појавили су се научници (В. Хумболт, Штајнтал и др.) који су хтели, покрећући засебне дисциплине и проучавајући и неиндоевропске језике, да загледају и у порекло језика уопште и у његову

природу. Тако се постепено рађала лингвистика. Али она није одмах постала доминантна дисциплина науке о језику. У другој половини XIX в. готово је једино завладала историска граматика (нарочито, „младограматичара“) која је поступно изграђивала и опште принципе језичког развитка (Х. Паул и др.). Али и ту се већ јавила потреба, нарочито почетком XX в., да се језички појави оцене и са опште психолошке стране (Вунт). Нешто доцније је, поред других крупнијих дела Бругмана, Делбрика, Вунта и др., издато и недовршено дело Ферд. де Сосира (*Cours de linguistique générale*, 1916) којим се језик одвајао од појединих народа и почео проучавати као општи израз духовне стране човекове уопште.

Ја сам ово неколико речи изнео да се види да се лингвистика као наука о природи језика пробијала цело столеће да заузме своје место међу другим наукама. Језик се много векова проучавао по облицима својим, по форми. Сада се он испитује по свему што се у њему налази, по суштини. Тога ради се класификују сви језици света, проучавају њихове црте, тумаче у вези са значењем и обликом, а у смислу заједничке службе или функције коју имају сви језици света: да изнесу мисао свога човека, да помогну узајамном споразумевању чланова своје заједнице и да својим цртама допринесу да се разуме општи језик или језик уопште. Дуго се време гајила нада да ће се у неком скривеном кутку човечанства наћи одгонетка о постанку језика и његовим основним цртама; али узалуд. Видело се да су сви језици света врло стари. Они не морају бити сви релативно исте старости, али је време развитка сваког од њих било довољно да се развије донекле савршен израз културе дотичног народа и да се тако сваки од тих језика знатно удаљи од првобитног стања, од основних црта најстаријег језика на свету.

Видело се да се исто онако као што нам је и за друге науке потребно трагати за развојним током свега што оне обухватају, да је тако исто и код лингвистике. Тако је живот језика уопште постао предмет науке о језику, а не само формална страна његових значења и функција. Сваки језик садржи у себи особине тога општег језика и зато се суштина језика може проучавати и може познати на

на сваком језику света. Отуда се развио и савремени принцип познавања свих језика света: да се сваки језик разуме на основу општих језичких особина и да сваки језик припомгне да се тачно одреде опште особине језика.

И тако данашња општа лингвистика има да помогне да се разуме сваки језик света. Наравно, то није лак задатак, јер на свету има много језика, а путеви су језичког развоја многоструки. Али ипак све се више и све се боље утврђују црте општег језика. Велики је број књига у којима се особине језика износе (де Сосир, Вандриес, Сепир, Јесперсен, Блумфилд и др.). Оне се каткада у појединостима разилазе, али се може рећи да су главне црте језичког живота и његова развоја поуздано утврђене.

Када се поставило питање: где је право место да се истине које су утврђене и примене, да ли само у вишој настави језика или и у средњој, најкрупнији ауторитети у нашој науци одговорили су: поред више наставе, и пре него што се њој приђе, — у средњој. Зашто? Зато што средња настава објашњава елементе наше културе, па када то чини о биљкама, животињама, минералима итд. потребно је да то учини и према језику којим се сваки ученик највише служи, који му је најпотребнији за разумевање свега што му се у настави даје и који му је неопходан да образује свој начин исказивања мисли.

Зашто да и ученик средње школе не сазна напр. за суштину језичког знака? Кад зна да се *кућа* каже француски *maison*, немачки *Haus*, талијански *casa*, енглески *home* и сл. — зашто да не зна шта то значи за језик уопште. Има покушаја да се за средњу школу напишу уџбеници упоредног разматрања оних језика који се предају у гимназији. По мом мишљењу, то не даје много, исто онако као што су остали јалови и некорисни сви покушаји да се у гимназији да историска граматика једног језика, иако се понешто о историском развоју језика, његовој дијалектологији и слично мора знати и у гимназији, јер су то чињенице са којима се у средњошколској настави стално сусрећемо.

Питање је и ту шта би дала лингвистичка обрада материјала и да ли се може лингвистика, која је тек продрла у

вишу школу, и то не свугде, претставити тако елементарно у средњој школи да је ученици с лакоћом могу схватити и примењивати. Мислим да је несумњиво да може. Она ће учинити разумљивим оно што се досад морало примати на веру. Откуда напр. једнакост у гласовним променама, шта су то падежни односи и зашто их у једним језицима има, а у другим нема? Шта је то зависност реченица и зашто има у њима појава које су друкчије него у независним реченицама? Шта значе апсолутне реченице у латинском језику и у другим сличним језицима и колико таквих појава има у нашем језику? Итд. Досада се веровало у дефиницију граматичку као у догму, училе су се парадигме напамет и тако је граматика постајала права формална дисциплина. Међутим њу треба — разумети, разумети смисао и разлоге њених поступака који су приступачни или, боље да речем, могу бити приступачни и средњешколском узрасту.

Ја не могу овде данас говорити како би се применила лингвистичка грађа према разредима средње школе, према њеном дељењу на нижу и вишу, али сматрам да се то са мало добре воље — ако се ослободимо досадашње традиције или, боље, досадашње традиције у већини случајева — може лако учинити. То претпоставља, наравно, добро познавање лингвистичких принципа у оних који ову наставу буду спроводили у средњој школи. Само под тим условом она ће моћи дати разумљив облик можда већ и ученицима ниже средње школе — свему ономе што буду износили из речене области. Тада разумевање и матерњег језика и савлађивање нових конструкција туђих језика неће претстављати тешкоће. Ми сматрамо чак да ће такав начин рада пробудити и нарочит интерес према матерњем језику, — који он уосталом потпуно заслужује према средишњем месту које настава домаћег књижевног језика треба стварно да заузме и у нашој школи. То ће рећи, не према броју часова него према користи коју даје ученицима и интересовању за лепу и правилну реч које у њима стално побуђује.

А. Белић

О ЈЕЗИКУ ЈЕДНОГ НАПИСА

На овоме месту ми обично расправљамо о појединим језичким појавама и објашњавамо их, а само погдекад се осврнемо и на језик у целини онакав какав је он у овоме или ономе делу неког писца, у једном или другом дневном листу, на радију, у позоришту, на филму и другде. Оно прво нам је скоро сталан програм нашег часописа, а ово друго у њему тек с времена на време доносимо. То не значи да, с обзиром на намену Нашег језика, у њему не би требало много чешће писати на овај други начин. Али његов обим то чини скоро немогућим. Детаљан приказ са потребним објашњењима језика којима се могу користити и читаоци и писци о чијем се језику говори захтева доста простора, свакако знатно више од онога с којим се редовно може располагати у једном часопису овога опсега. Ипак је, по нашем мишљењу, на неки начин потребно довести у склад ове две супротности и чешће него досад писати о језику уопште, и то о језику каквог краћег написа — у једном броју часописа, или о језику неког већег књижевног дела, о позоришном језику, језику филма или радија — у по неколико наставка.

Овај пут смо узели да се задржимо на језику једног кратког написа, тј. на језику једног књижевног приказа објављеног у 2-ом броју часописа *Delo* за год. 1955 (на стр. 233—237). Ако у овој нашој оцени језика тога написа будемо више говорили о ономе што је негативно, или углавном будемо само о томе говорили, нека читаоци не схвате да ће све наше оцене бити такве и да ћемо се бавити само негативним особинама језика. У овоме напису, тј. у овој књижевној оцени (сасвим је свеједно ко је њен писац; за нас је он, односно његов језик занимљив као језик сарадника једног

од познатих наших књижевних часописа) ми — са изузетком једног става, на коме ћемо се ниже задржати па га, можда, и у целини навести, и са изузетком цитата из дела о коме критичар говори — и не налазимо много редака на које бисмо могли указати као на узоран пример језика и стила.

Да почнемо нечим што понеки књижевници сматрају мање значајним, па се према њему каткад и небрижљиво односе. Али да ови ту нису у праву може, мислим, послужити напомена што ћемо је учинити на напис који је пред нама. Нека би писање речи *Авлија** (стр. 234, ред 31) великим почетним словом и било доказ само непознавања правописних правила, али без последица по разумевање смисла од стране читалаца, за речи *Пролазност* и *Нишћавило* (стр. 233, ред 5/6), *Судбина* и *Ошкровење* (236, 21/22) — то се већ не може рећи.

Што је критичар кад пише „... *стална је, заједничка и наглашена психолошка ознака свећа из Проклетје авлије, не само ове о којој је реч, већ Авлија свих свећова и свих времена...*„ (234, 29—3) — *Проклетја авлија* написао у облику с великим словом на почетку — то је сасвим у реду, јер је ту реч о једној (свеједно је каквој) одређеној установи. Велико слово на почетку је оправдано писати и ако се, мислећи на ту установу, скраћено пише *Авлија*. Али када се више не говори о овој, нити о било којој другој одређеној, него о авлијама „свих светова и свих времена“ (овде дакако о онима што су исте врсте које је и Проклета авлија), онда ову именицу треба писати малим почетним словом. И сам писац овога написа би, као и сви ми, ако би писао о некадашњој београдској *Главњачи*, ову реч написао овако, у облику с великим словом на почетку, али би, верујемо, када би имао да настави као у наведеном тексту: *не само из ове него из главњача свих свећова и свих времена*, именицу *главњача* написао малим почетним словом јер она више не означава један одређени појам, него врсту појма; она више није особна него заједничка именица, као што је то и *авлија*, за

* Курзив је, са изузетком назива дела *Проклетја авлија*, и сва остала посебна означавања појединих речи и већих делова текста су моји — М.С.

коју баш зато и кажемо да ју је требало написати малим почетним словом. Додајемо само да је уз ову именицу, као њену одредбу, тамо било потребно ставити одговарајући облик показне заменице *овакав*.

Међутим, када говорећи, опет на свој начин, о Џем-султану (као што је на свој начин стилизовао и онај део реченице с „Авлијом“) каже: „он делује као удар грома. Као Судбина. Као Ошкровење“ (236, 21) — критичар судбини и откровењу даје ранг божанства. Ваљда за становнике Проклете авлије. И то би се могло прихватити, али он на ово: „Као Судбина. Као Ошкровење“ надовезује: „Не само једног индивидуалног него, на извештан начин, заједничког удеса свих људи“, и тиме читаоце доводи у недоумицу, јер се сада не може знати шта је судбина, а шта удес, нити чија је судбина, а чија откровење. Да је ове две речи написао у облику с малим словом на почетку, као што реч *судбина* иначе пише у целој својој чланку, читаоци би били поштеђени ове недоумице. А није било никакве потребе ни *Пролазност* и *НишТавило* писати великим почетним словом пошто тиме ни једно ни друго нису учињени ни страшнијим ни безазленијим. Пишући их на овај начин, критичар нам се као исповедио да су они за њега нешто у шта верује, да за њега, дакле, претстављају божанство. А ми имамо разлога да посумњамо у ово.

Нашем критичару се не може спорити да се за што јасније претстављање својих мисли углавном правилно не користи слободном интерпункцијом, али он ни ту није показао потпуну брижљивост, коју дугује својим читаоцима. У опису Проклете авлије (стр. 233, ред 22) он прилог *Онда* (овако га пише зато што је на почетку реченице), употребљен у значењу *зашим*, одваја запетом од онога што одмах иза њега долази („*Онда, један сумаран опис људског елемента који се шу налази*“ — 233, 22). А запети ту нема места, јер ово онда није ништа друго него једна временска одредница неког испуштеног глагола који је неодвојиво везан са „сумарним описом“, било као са субјектом било као са објектом (у вези с тим да ли се хтело рећи да се овај опис ту налази или га писац даје). Још је упадљива су-

вишност запете у реченици: „Горе, бескрајно истамбулско небо...” (свега неколико редака испред мало пре наведене), где *горе* није ништа друго него опет прилошка одредница, управо прилог за место. Прилошке одреднице се, међутим, никад не одвајају од речи које одређују. А код нашег критичара је овакво одвајање прилога када их употребљава на почетку реченице готово сталан манир његова стила.

У овоме напису, даље, nailазимо на запету између односне временске реченице и онога што она одређује, као у примеру: „А најмање онда, кад зли ветрови невоље човена наћерају у безизлаз” (236, 26/27), у коме се од речи онда одваја оно без чега она сама не би ништа значила, нити би имала икаквога смисла. И насупрот томе, наш критичар гдекад пропусти да стави запету тамо где је она неопходно потребна; код њега нема запете, напр., у реченици: „О Тамилефендији који је, у мраку своје имагинације, уобразио да је главом Цем-султан” (235, 31/33), где односна реченица не одређује појам на који се односи, него се њоме о дотичном појму, као већ познатом, накнадно нешто казује, па ју је, управо због тога, требало запетом одвојити од управног дела реченице.

А не можемо веровати да се и сам писац неће с нама сложити да је његови текст: „Он делује као удар грома. Као Судбина. Као Ошкровење” (236, 21/22) боље било дати у облику: Он делује као удар грома, као судбина, као ошкровење (мислим са интерпункцијом коју смо ми овде означили), јер је за нас несумњиво да оно његово *Као Судбина* и *Као Ошкровење* никако не могу бити посебне реченице, па ни искази, који се употребљавају у служби посебних реченица. То су само прилошке одредбе глагола *деловаћи*, дате у напоредном односу једна с другом, па их зато једну од друге треба одвојити само запетом.

У напису о коме говоримо падају у очи и неки облици који се не могу сматрати књижевним. С једним таквим обликом се срећемо у реченици: „Пресек кроз сивољне физиономије свог шог проказаног, обележеног, декласираног слоја људи” (233, 23). То је означени заменички облик *свог*, који је по форми генитив посесивне зименице *свој*, а не оно што

је стварно — облик придевске заменице *сав*. У овоме другом значењу га је, писац, свакако, и употребио, али га је дао у погрешном облику његову. Ми наравно, од њега не можемо захтевати да му буде познато зашто генитив заменице *сав* има наставак *-ега*, а не *-ога*, иако би, бар по нашем мишљењу, дужност књижевника била да се интересују и за питања историје језика, а тамо ће лако наћи да је *с* у *сав* некада било умекшано и да је иза њега (*свега* је добивено од некадашњег *всегга*) *е* место *о* сасвим на своме месту, као и код заменичких облика *чега*, *нашега*, *вашега*, *својега* (према: *штога*, *кога*, *некога*, *оваквога* и др.). Не може се рећи ни да се овај облик какав је употребио наш критичар неће чути и у разговорном језику појединаца (у неким говорима нашим он је само такав), али се с правом можемо запитати зашто да се употребљава оно што се ретко, врло ретко, среће код других наших књижевника.

Већ о случају са конгруенцијом какву код њега налазимо у примеру: „И *шако* *подвојени* у себи, *разайеши* између два *света*, *подједнако* *неподобних* да буду *дефинитивно* *прихваћени*“ (236, 2) не може се друкчије говорити већ као о грешци која није допуштена ни у говору ни у писању. Због овде немогућег придевског облика *неподобних* читалац не може знати или су „*подједнако* *неподобни*“ *Тамил-ефендија* и *Ћем-султан*, о којима се на дотичном месту говори, или два *света* између којих су ове две личности *разапете*. По смислу ми бисмо пре рекли да је писац мислио на *неподобност* личности а не на *неподобност* *светова*, али се поставља питање шта га је онда навело на употребу *придева* у *падежу*. Ова пак околност говори, а ни смисао не искључује, да су то *подједнако* *неподобна* два *света*, јер бројеви намећу употребу *генитива*. Само бројеви од 2, 3 и 4 не употребу *генитива* *множине* (овај облик, како је одвећ познато, иде уз бројеве од 5 *надаље*), већ *генитива* *једине* (односно *некадашњег* *генитива* *старе* *двојине*). И према томе да ли је мислио на *неподобност* *Тамил-ефендије* и *Ћем-султана* или на *неподобност* *два* *света* између којих су ове две личности *разапете*, критичар је у наведеном делу своје реченице место „*подједнако* *неподобних*“ морао написати *подједнако* *неподобни* за — први, односно

подједнако неподобна — за други случај. Ми, разуме се, ни овде од књижевника не тражимо ништа више него да имају осећања за правилну конгруенцију и за правилност језика уопште. А ако овај захтев свакад не може бити испуњен, редакције, поготову редакције књижевних часописа, не би смеле губити из вида да само идејна страна, или, шире узето, садржина не може бити довољна да обезбеди пуну вредност једном књижевном делу или било каквом писменом саставу. Зато би, по нашем мишљењу, све редакције и научних и књижевних часописа и публикација, као и редакције дневне штампе, биле дужне да посвете озбиљну пажњу језику својих сарадника, оних, у првом реду, што се сами према њему небрижљиво односе.

У писаца с правим књижевним језиком, који чувају и негују његов народни карактер, ретко ћемо наћи придеви-зиран глаголски прилог садашњи у предикату, као у примеру: „Мера медијативности и скоро прометејски трагичног пајоса која је у њему садржана (Зашто не која се у њему садржи? — М. С.) зачуђујућа је“ (236, 21). Може се данас рећи да је у нашој науци доказано да ова особина не одговара природи народног језика (в. о томе у Јужносл. филологу XVIII, стр. 82—84), а ми смо и у нашем часопису читаоцима чешће скретали пажњу на то.

Нека нам писац овог написа не замери што морамо рећи да он о природи нашег књижевног језика, о његовој народној основици, не води баш много рачуна. Као један од доказа за ово може нам, поред осталог, послужити и пишчева употреба глаголских именица на *-ње* за означавање процеса радње свршених глагола. Није се, можда, потребно позивати на чињеницу што се и у науци о језику и у практичним језичким приручницима говори о томе да је ова појава супротна духу народног језика (в. А. Белић, Савремени српскохрв. књижевни језик, II део: Наука о грађењу речи, стр. 79 и М. Стевановић, Граматика II издање 1954, стр. 249), већ је довољно само нагласити колико је према општем језичком осећању боље било казати „у *чишавој* његовој *концејцији* живљења и *ошуђивања од себе*“, него место ове последње узети глаголску именицу *ошуђење*, коју је писац на

цитираном месту (стр. 236, р. 14) употребио. А не треба; најзад, губити из вида да се Тамил-ефендија, о коме је овде реч, није одједном „отуђио“, него се тај процес постепено код њега вршио; он се, дакле, у току извесног времена *ошћивао* од себе, па већ и то захтева глаголску именицу изведену од несвршеног глагола.

И најзад (најзад, кажем, што се више не мислим задржавати на погрешним облицима), кованице типа *безизлаз* су биле туђе нашем језику и у доба Лазе Костића. Колико је оваква ова сложеница била непотребна показаћемо то ако у критичаревој реченици: „А најмање онда кад зли *вешрови* човека *нашерају* у *безизлаз*“ (236, 29) — ову реч заменимо синтагмом: *безизлазан положај* или *безизлазна ситуација*. Писцу се, вероватно, чинило да би то било одвећ просто, банално. Просто изражавање се, међутим, с разлогом сматра позитивном страном стила. Осим тога је боље узети чак и баналан израз него употребљавати оно што не одговара природи језика. А ова је сложеница према тој природи управо недопустива. На ово когод може приметити да ми имамо још сложених именица с префиксом *без*. И то је, свакако, тачно. Такве су, на пример: *бездушност*, *безбедност*, *бездејност*, *безличност*, *безнадежност*, *беспомоћност*, *безизлазност*, *безименост*, *безакоње*, *беспуће*, *безверје*, *бездушник*, *бездушница*, *беспушица*, *безрибица*, *безбрашница*, *безбрижница*, *безглавац*, *безименик*, *безобразница*, *безобразник*, *безобразлук* и сл. Али се ове, пре свега, не могу једноставно рашчланити на њихове саставне делове, који би чували своје посебно значење; њихов други, именички, или бар на око именички део управо и не постоји у нашем језику, или је, и ако постоји, његово значење друкчије од онога које би одговарало дотичној сложеници с префиксом *без*. Тако, ако узмемо по реду, — именице *душност* (према *бездушност*) нема у нашем језику, као што нема ни речи: *дејност*, *именост*, *надежност*, *помоћност*, *закоње*, *пуће*, *верје*, *пушица*, *брашница*, *брижница*, *главац*, *образлук*, *образник*, *образница* (према речима: *бездејност*, *беспуће* итд.). А што имамо, рецимо, речи: *личност*, *рибица*, *родица*, *именик* — то ниуколико не мења ствар, јер оне, иако од истог корена, по значењу своје не стоје у вези са сложеницама с предлогом *без*.

Има, додуше, и приличан број речи које, као просте, значе позитивну супротност одговарајућим сложеницама с префиксом *без*: *начелност* је, например, позитивни опозитум речи *безначелност*. А у истом семантичком односу према сложенима са *без* стоје просте речи: *брижност*, *ошасност*, *успешност* и још неке. Па и поводом ових речи је потребно нагласити да су оне у понеком случају доста необичне, као *брижност*, рецимо, или *успешност*, а с њима сложене, управо привидно с њима сложене: *безбрижност* и *безуспешност* у најширој су употреби. Или су, обрнуто, мање обичне: *безошпорност*, *безпринципијелност*, *безукусност* и др., а место њих се као негација *ошпорности*, *принципијелности* и *укусности* употребљавају именице: *неошпорност*, *непринципијелност* и *неукусност*, док овакве сложенице са префиксом *без* мање или више звуче као русизми, макар неких од њих и немало у руском језику. Али све ово много мање има значаја од чињенице што ни ове ни ма која од напред наведених сличних именица нису постале једноставним сливањем простих речи са предлогом *без*, већ су наставком *-ост* изведене преко придева: *безбрижан*, *безосећајан*, *безпринципијелан*, *безуспешан*, *бездушан*, *безбедан*, *безличан*, *беспомоћан*, *безизлазан*, *безимен*. А то потврђује и значење ових именица од којих свака појединачно означава појам стања или особине што се не-коме или нечему приписује придевом од кога је именица изведена.

И сложене именице с префиксом *без* које су изведене неким другим а не наставком *-ост* такође су постале преко придева, а покоја и непосредно уобличавањем какве синтагме, као што су и сви сложени придеви преко којих су именице с префиксом *без* изведене наставком *-ост* и осталим наставцима такође постали од оваквих синтагми: *бездушан* је који је без душе, који нема душе; *безбрижан* који је без бриге; *безуспешан* који је без успеха; *безосећајан* који је без осећаја; *безуб* који је без зуба. И, да се још мало задржимо на именицама с другим наставцима: *бездушник* је по значењу онај који је без душе; а као реч с обличке стране — то је именица изведена наставком *-ик* од основе придева *бездушан*; *безобразник* је и облички и семантички у

свему истог типа; *безбрашница* је она (жена или девојка) која је без брата (као сложена изведеница ова реч је постала такође од придева *безбрашни* наставком за ж. р. *-ица*); *безродица* је стање без рода; *безушница* предео без пута, *безакоње* — стање без закона (дакако — и незаконити поступци).

Из свега што смо досад казали о овим именицама јасно се види да се оне не могу градити једноставним сливањем већ готових простих именица и предлога *без*, и означавати отсуство онога што би дотична проста именица имала да значи. А наш је критичар баш тако — сасвим, дакле, несрећно, направио именицу *безизлаз*, као што се у последње време, само још чешће, прави именица *бесмисао*, која би, по њеним творцима, имала да значи: *отсуство смисла, бесмисленост, бесмислица* или још најтачније — *гомила бесмислица*. Исто се тако, из овога што смо говорили о сложеним именицама с префиксом *без*, може закључити да се за означавање онога што нема смисла, што је без смисла, преко придева *бесмислен*, односно непосредно од синтагме, праве именице *бесмисленост* и *бесмислица*, за које већ рекосмо да значе оно што понеки писци означавају за српскохрватски језик немогуће речју *бесмисао*. Теориски би се, према овоме, и преко придева *безизлазан* могла направити именица *безизлазност*, али ова реч више означава особину него стање и положај, па зато не бисмо могли препоручити да се она употреби место пишчеве речи *безизлаз*, којом се, и то смо већ рекли, хтео означити *безизлазан* положај.

Кад смо већ говорили о рђаво изведеним речима згодно нам је на ово надовезати критичареву реч *моћник*, употребљену у реченици: „Некад *моћник* у једном *полусвету*, он... више не разликује оно што јесте и што може бити од онога што не бива“ (235, 5—7). Овој се речи, истина, у погледу њеног облика не може правити никакав приговор, али она није срећно изабрана, јер је место ње, у овој, апозитивној служби, боље било узети основни придев *моћан*, или можда још боље *свемоћан*; *моћник* је, пре свега, иако правилно изведена, врло ретка и необична реч, а, осим тога, значењем својим некако више вуче на „онај који може“ и

можда мало више од тога значи, али толико није довољно рећи за некога ко је „све“ могао.

У овоме напису наилазимо на више речи и израза који нису добро одабрани, већ заводе читаоца, стварају код њега нетачну слику, па и погрешан суд или га остављају пред загонетком шта се на овом или оном месту хтело казати. Једно од оваквих места је реченица: „Казивана индиректно као сећање човека кога је зао удес бацио међу зидове Проклетје авлије... Она већ од првих редова речима прецизним и згуснућим (Какве ли су то „згуснуте“ речи? — М. С.) снажним и сугестивним дочарава сву мрачну ноћ једног места и једног времена“ (233, 9—14). Ја лично сам један од оних који се овде налазе пред загонетком, јер ово „сву мрачну ноћ“, ако се буквално тумачи, треба да значи целу мрачну ноћ. А на шта ли то мисли да се дочарава из једне мрачне ноћи Проклетје авлије!? Сигурни смо чак да писац није мислио на једну мрачну ноћ, па ни на све мрачне ноћи ове „варошице затвореника и стражара“. Ми бисмо пре рекли да је мислио да је читаво време које су становници Проклетје авлије у њој проводили било непрекидна мрачна ноћ. Али, ако је тако мислио, ово је био дужан и казати на начин како ће га читаоци схватити.

Писац је дао нетачну слику и реченицом: „Никаквог шрага од зеленила, ниједне изникле шравке; само два шри малокрвна, огуљена дрвеша што несигурно стрше средином дворишта“ (233, 19—21). Означени инструментал средином не слаже се с бројем два-шри. Уз овај број пре бисмо очекивали прилошки израз за место: на средини или у средини или негде по средини. И да је писац место инструментала средином употребио неки од ових израза, то би давало много беднију слику дворишта, за чим је он, по свему судећи, ишао. Средином, међутим, значи по средини с једног на други крај дворишта за које сам писац свега два реда напред каже да је огромно и издужено. Свакако то бедно огуљено дрвешје би морало бити чешће да би стршало „средином“, а два-три дрвета су могла само негде по средини дворишта, удаљена једно од другог, стршати.

И када писац каже: „*Живи Шај конгломерат људски* (мисли на затворенике Проклете авлије — М. С.) *једним својим посебним, нарочитим живошом, дише, мисли и покреће се имулисима за које не зна свећ с ону страну зидова*“, — он опет ствара забуну, јер су и он и његови читаоци ван Проклете авлије и за све њих је „с ону страну зидова“ управо између њих или и преко њих, али само на супротну страну. Требало је да место *с ону страну зидова* каже ван зидова и никакве забуне не би било; ова би месна одредница била потпуно јасна, а ни у ком погледу није ни ружнија од оне коју је писац употребио.

Ми не верујемо да ће се ико с писцем сложити да је у реченици: „*Ойшерећен осећањем кривице због неких сумњивих послова он свој страх од казне компензира тиме што заогрће плашћ невиношти и у сваком човеку види непријатеља и провокатора*“ (235,11) — глагол компензирати добро употребљан. Овде би, по нашем мишљењу, више био на месту одговарајући облик глагола: *зашашкавати, забашуривати* или *укривати*.

Врло занимљиво би било знати колико то код нашег критичара износи једна мера и је ли му баш сасвим свеједно да ли ће читалац схватити шта је хтео рећи кад каже да „она (ми нагађамо да ова заменица упућује на некакву интерпретацију, али то није баш сасвим сигурно — М. С.) у тој својој ригорозности, у хипостази индивидуалне судбине Џем-султанове на судбину човека уопште (баш тако! — дакле, хипостаза судбине на судбину!) „*можда за једну меру надилази дух и слово Проклетше авлије*“. Која ли то интерпретација (ако смо правилно схватили овај текст) надилази дух и слово Проклете авлије? Интерпретација која се даје у једном или два пасуса овога дела или интерпретација критичарева. Свакако интерпретација писца Проклете авлије (ово се, ваља признати, закључује и из критичарева излагања). Али како то сад да интерпретација дата у свега 15 редака једног дела „*надилази дух и слово*“ целог тог истог дела од близу 100 страна? И, иза свега, колика ли је та једна мера за коју 15 редака надилазе дух и слово целог дела? Да ли је то мала или велика мера? Критичар је био

дужан рећи у знатној или у незнатној мери, много или мало надилази ... или било штогод одређено и разумљиво казати.

Имајући најлепше мишљење о овој књизи критичар на крају свог написа каже: „То је, дакле, *Проклећа авлија*. Књига дивна, мисаона, патетична, сва бременита, садржајна, од најдалекосежнијег значаја“. И ми ово највећим делом прихватамо као тачно (јер смо сами стекли суд о књизи, а не зато што је писац ово у својој критици доказао), али је придев *бремениш* за једну од одлика књиге прилично несрећно изабран. Поред основног свог значења овај придев, додуше, значи и *пун нечега*, дакако, тешког и, у првом реду, негативног. *Време је*, рецимо, *бременишо бурним догађајима*. *Послератни период је бремениш ушкривањем у наоружању, вођењем хладног рата* и сл. А много би мање било обично рећи: *Последње године су бременише попуштањем међународне заштитности*. Додуше, још код понеког новијег писца овај придев налазимо у употреби са значењем *оптерећен и нечим позитивним*; код једног од њих смо нашли *бремениш снагом*, код другог *бремениш истином*, а код трећег *бремениш даљим најрецима* чак. Али придев *бремениш* у значењу пун нечега, оптерећен нечим било негативним (што је врло обично), било позитивним (што је знатно ређе, па донекле и необично) увек као допуну уза се има име појма у инструменталу. Употребљен без ове допуне придев *бремениш* остаје са својим основним значењем *gravidus*, односно *gravida*. И зато нам је критичар дужан био рећи чиме је бременита *Проклећа авлија*.

Не више због рђавог избора речи, него због нејасности излагања, као таквог, није могуће разумети шта је писац хтео да каже реченицом у којој нам говори како становници Проклете авлије сањају о животу и то не „о ономе којим су стварно живели већ о једном живошу који су они сагледали, сагледали га тамо и засновали и у шоку других година свог несувислог кретања кроз машице стварности (боље је било рећи матицама стварности — М. С.) до једног необоривог факта довели“ (234, 15—18). Какав је то живот о коме заточеници могу сањати — то није тешко погодити, а

где су га они и засновали и који је то необорив факат до којег су га довели — не само што нама није јасно него верујемо да ово ни други нису могли схватити.

Говорећи о речима за које сматрамо да нису срећно изабране, задржали смо се и на страном глаголу *компензирајши* и показали смо да је место овог на дотичном месту требало узети домаћу реч с одговарајућим и тачним значењем. У вези с тим можемо рећи да су писци који нарочито воле стране речи сваки час у прилици да их несрећно употребе. А наш критичар је, судећи по овоме његову напису, очевидно велики љубитељ страних речи. На непуних 5 страна текста срећемо: и *индициран*, и *имагинаран*, и *лаидаран*, и *диспарашан*, и *илузионизам*, и *компензација*, и *дијаболичан*, и *ојус*, и *консеквенца*, и *екстензиван*, и *предиспозиција*, и *конвулзија*, и *луцидан*, и *имагинација*, и *прешекст*, и *сублимисаши*, и *биоларитеш*, и *ригорозност*, и *хијосшаза* и друге мање познате стране речи, а да о онима које су ширем кругу читалаца познате и не говоримо. Та употреба оволиког броја страних речи сама по себи и није незгода. Невоља је у томе што су многе од њих узете без икакве потребе, јер у нашем језику имамо врло добрих речи истог значења које је писац могао, па не само могао него и морао узети, баш зато што су то и лепе речи и што тачно означавају односни појам. Управо ово употребу страних речи чини не само излишним него и недопустивим. На првоме месту зато што је највећи број таквих излишних страних речи великом броју читалаца потпуно непознат. И ми се, с правом, питамо колико би се у главноме граду наше земље нашло читалаца који ће овај напис у целини разумети и уз употребу најопсежнијих речника. А зар у критичаревој реченици: „*Тако — после једног краћег увода који индицира Пролазност и Нишавило — почиње ова најновија књига...*“ (233, 5), место *индицира* није боље било рећи претсказује или наговештава — према томе који од ових глагола ту више одговара. Са страним глаголом *индицирајши* не само што не можемо знати која од ове две нијансе је у питању него когод може помислити и на неко од осталих значења глагола *индицирајши*, као што су *ујућивајши* (на нешто), *захтевајши* или које слично.

Иако је придев *имагинаран* мање-више позната туђица, ипак нам он прецизно не одређује о каквој је кривици реч тамо где нам критичар говори о сећању „човека кога је удес бацо међу зидове Проклетше авлије да шу окаје неку своју имагинарну кривицу (233, 9—10), јер имагинарна кривица може бити она коју субјекат сам замишља, а које уствари не постоји (ми не губимо из вида да у Проклетој авлији има много људи поремећена ума), а може бити и кривица коју су му други измислили, коју су му наметнули, којом су га обедили. И свакако би много боље било да је критичар неком другом, дакако домаћом речју, овд одређено казао како би сваком читаоцу одмах било јасно шта је хтео рећи. Па и место придева *лајидаран* уз именицу *пошез* (233, 14) он је могао узети домаћу, свакоме познату реч, док ова туђица, овде иначе сасвим добро употребљена, није таква. Ми једном критичару овим постављамо, можда, доста строг захтев. А ово чинимо зато што сматрамо: да је дужност критичара и васпитачког карактера, да они не пишу само за писце и остале критичаре него и за читаоце, да њихови прикази, оцене и критике књижевних дела треба да читаоцу помогну да лакше и потпуније разуме та дела. Наш критичар, међутим, при писању овог свог приказа ту улогу није имао на уму. Ово се, између осталог, види из чињенице што одвећ често употребљава и оне стране речи које су и врло ретке и мало познате, и поред тога што му у највише случајева стоје на расположењу могућности прецизнијег изражавања домаћим речима. По чему је о некој личности тамо лепше било рећи да је сва „у конвулзијама страха“ (234, 9), него да се стално трза од страха? И зашто је дело једног истакнутог књижевника лепше било назвати „марканџним ојусом“ него великим бројем значајних дела? Ми не бисмо употребили ни многе друге стране речи, а јамачно би и књижевна оцена о којој говоримо само до-била да је њен писац био штедљивији у употреби туђица.

Ред речи у овоме напису такође каткад наводи на двосмислено, а гдекад и на погрешно тумачење онога што тамо пише. И заиста, кад читамо: „Ова суморна повест о подвојеном човеку *шшо* као *уклеш* *свешом* *луша*“ (233, 6), — ми нисмо сасвим сигурни шта је писац хтео рећи, јер облик инстру-

ментала светом може бити и субјекат пасивне реченице, при чему *уклеш свешом* значи *уклеш од свеша*. Ми, истина, с више вероватноће претпостављамо да је он светом употребио у значењу по свету, као просекутив за означавање простора којим тај „подвојени човек“ лута. И било би боље да је узео ову одредницу, која искључује сваку двосмисленост. Али ако је баш и хтео да употреби облик инструментала, онда је у овоме случају било потребно да му да место иза глагола.

Друкчијим распоредом речи критичар је замршену и тешко разумљиву реченицу: „*И зашто што ту жену никако није могао да нађе јер, безазлен, јадан и смешан, он покушава да је освоји тамо где она никад није ни постојала*“ (234, 26—38), — могао дати у сасвим једноставном облику: И зато што, безазлен, јадан и смешан, ту жену како није могао да нађе, он покушава да је освоји тамо где она никад није ни постојала. Ово за случај да је лицу о коме се говори сметња за налажење жене било то што је „безазлен, јадан и смешан“. Или ако су тога питомца Проклете авлије наведене негативне особине наводиле на покушај освајања жене тамо где никад није постојала, — критичар је ово опет врло јасно могао изразити реченицом: „И зато што ту жену никако није могао да нађе, он, безазлен, јадан и смешан, покушава да је освоји тамо где она никад није ни постојала“. Критичар је, види се, осећао потребу да истакне узрок зашто тај о коме говори није могао да нађе жену, односно зашто је покушавао да је освоји тамо где она није постојала, па је узрочну свезицу *јер* уплео тамо где јој нема места и уз то сасвим пореметио ред речи. А никаквој свезици у наведеној реченици нема места зато што апозитив (овде *безазлен, јадан и смешан*), када дође на своје право место, не само без нарочитих свезица него и без икаквих знака предикативности врши функцију узрочних реченица (као што онда може вршити функцију односних, временских или каквих сличних зависних реченица).

Писац написа зна употребити и целе изразе тамо где су они апсолутно непотребни и сасвим излишни, јер ништа не казују. Нама бар није јасно шта се хтело рећи синтагмом

свеш у *свешу* у реченици: „— Имамо прилике да бацимо један поглед у *шај* круг у кругу, у *шај* *свеш* у *свешу*, у *шаму* *Проклетше* авлије“ (234, 5—7). *Круг* у *кругу* значи — круг људи у окруженом, ограђеном простору, овде у Проклетој авлији. И не само да знамо што значи него сматрамо да је ово врло лепо казано, док за употребу наредне синтагме не налазимо никаквог оправдања. Сваки круг људи се, истина, може назвати светом; свет су, дакако, и то свет за себе, чинили и затвореници Проклете авлије. Али у коме свету би имао да буде тај свет — нама никако не може да буде јасно. Ова именица, како је овде употребљена, у облику локатива с предлогом *у*, могла би да значи једино — човечанство, односно кугла земљина, а у томе свету нису само становници Проклете авлије него и наш критичар и ми сви с њима. И зато је ово *свеш* у *свешу* овде, по нашем схватању, потпуно бесмислено. А критичар га је, и не размишљајући да ли то штогод значи, употребио као неку декорацију. Читалац, међутим, с правом тражи да свака фраза, сваки израз, свака група речи, па и свака поједина реч нешто каже.

На другој страни, ваљда у тежњи за неком збијеношћу, која иначе није одлика његова стила, писац не узима потребне помоћне речи, и то иде на штету јасности и прецизности излагања. Као пример за ово пада у очи, између других, и његова реченица: „... *ша*, дакле, дијаболична унутрашња подвојеност... *сш*ална је, заједничка и наглашена ознака *свеш*та из *Проклетше* авлије, не само [из] ове о којој је реч већ [из] *Авлија* свих *свеш*ова и свих времена“, која би (реченица) с предлогом *из* на местима где смо га ми ставили у угласту заграду много прецизније изражавала мисао која се у њој износи.

Нама се чини да би у сваком књижевном саставу, па, дакако, и у књижевној критици о градацији много више ваљало водити рачуна него што је то чинио наш критичар. Кад нам говори ко се све није стекао у Проклету авлију, он на првоме месту наводи „овејани цариградски олош: убица, коцкара и сецикеса“, затим му долазе „*сш*тни пресшуйници, доведени овде ради једног грозда грожђа (ми бисмо рекли због грозда грожђа, јер исти облик именице с предлогом *ради* значи као да су доведени у Проклету авлију да би ту добили грозд грожђа —

М. С.) или *прегршћи смокава*“; а за овима су „*нейоправљиво порочни старци и исто тако пороком ујројашћени младићи*“. Ми бисмо оне сироте „ситне преступнике“ ставили на крај, или бисмо им дали прво место, а олош убица, коцкара и сецикеса (наш ред би био: коцкара, сецикеса и убица) пребацили на крај — у зависности од тога да ли бисмо градацији хтели дати силазни или узлазни карактер.

Овде привлачи пажњу и нешто што је на једном месту у напису дато као контраст, а није контраст. За управника затвора Проклете авлије критичар каже да је „*сав у акцији, у афирмацији, супериоран и самовољан, али не лишен сваког људског акценша*“ (235, 15—17). Нека и прогутам овај „људски акценат“ као нешто што се код људи истиче, што пада уочи, што је, дакле, њихово својство, — ми се питамо зар нашем критичару: бити сав у акцији, у афирмацији, бити супериоран, па и самовољан нису такође „људски акценати“. Стиче се, истина, утисак да он, иако то ничим не казује, под људским акцентом подразумева само оно што је човечно, племенито. Али како ичега човечног може бити, код некога ко је, и по критичаревим речима, „олићење вековног типа полицајца и тамничара“. Овај „тамничар“, макар колико поред гнушања изазивао и дивљење (а то је могао изазивати оним што се на почетку реченице о њему казује), сав је оно, и само оно, што јест, и критичар није успео нити би ико успео да оним речима у управнику Проклете авлије открије ишта племенито. А што је овде најважније, он није успео да га ма колико прикаже у контрасту, иако је, судећи по стилизацији реченице, имао намеру да то учини.

Карактеристика реченице, и у исто време једна од карактеристика стила писца о чијем језику говоримо јесте сиромаштво у глаголским облицима, нарочито личним. Зато његове реченице на читаоца остављају утисак недовршености. А ово делује као сметња за разумевање њихове садржине, утолико више што су његове и такве реченице претерано дуге и што често, и поред све дужине, нису праве реченице него искази, управо допуне другим реченицама. За доказ ове тврдње ми бисмо морали наводити знатне делове текста, а ово, због ограничености простора којим располажемо, не можемо чинити. Место тога ми заинтересоване упућујемо да се

читањем написа сами у ово увере. А као на карактеристичан пример указујемо на први став написа, нарочито на другу половину његову (стр. 234).

Ми се, рећи ћемо на крају, свакад не бисмо сложили с овим критичарем ни у књижевној оцени појединости, нарочито не у оцени психолошких ситуација главних личности у делу које приказује. Али то никако не значи да тим споримо његов дар и квалитете књижевног критичара. То уосталом није ни наш позив ни наш задатак. Ми смо хтели само да истакнемо и на примерима покажемо како се он небрижљиво односи према језику који је, бар у овоме напису, код њега тек овде-онде коректан. По нашем мишљењу његов језик је само на једном месту и нешто више од тога. Последњи став на стр. 235 он почиње речима: „То је повест о два човека и четири личности у њима. О Тамил-ефендији који је, у мраку своје имагинације, уобразио да је главом Џем-султан, и Џем-султану, брату Бајазита Другог, несрећном претенденту на отомански престо, који је свој живот завршио у прогонству, не одричући се никад илузије да је он једини прави и предодређени султан империје. То је, дакле, повест о два промашена и злосрећна људска удеса, о два из корена ишчупана струка живота, који, претрпевши тешке бродолеме, сваки на свој начин итд.“. Али одмах за овим се квари добар утисак — прво рђавим распоредом реченичних делова, па непотребном употребом страних речи, па погрешном конгруенцијом, и осталим недостацима о којима смо већ говорили.

И да завршимо. И ако би се с књижевнокритичарског становишта могло (а ја мислим да не може) прихватити једно мишљење Андре Жида (наведено пред сам крај написа), које наш критичар у потпуности акцептира, па закључује да да „уколико више различитих, рискантнијих, да, и парадоксалнијих закључака, уколико боље и за јисца и за књигу, а нарочито за самог читаоца“, — што се језика тиче може се сасвим супротно рећи да се читаоци могу користити само књижевним делима (и било каквим саставима) која су написана разумљивим језиком. И према томе не само што у књижевном језику не сме бити неправилности него он, никако не сме допуштати ни различите, ни рискантне, а најмање парадоксалне закључке.

ГЛАГОЛИ НА *-НИТИ* С ОБЛИЦИМА ПРОМЕНЕ *-НУ-/**-НЕ-* ОСНОВА

Међу многим глаголима VII (Белићеве) врсте, с презентском основом на *-и-* и инфинитивном на *-и-*, који су састављени од префикса и простог глагола са слогом *-ни-* испред завршетка *-ши* у инфинитиву, неки се, у различним облицима своје промене, јављају у књижевном језику и са друкчијим односом глаголских основа, наиме, с инфинитивном основом на *-ну-* и презентском на *-не-*, што значи да су граматички тада глаголи III врсте, типа *пошонуши*: *пошонем*. Тих глагола има приличан број. Неке од њих је овај морфолошки појав захватио толико да се већ данас може казати да они имају двојаке облике потпуно равноправне у књижевној употреби; код других — секундарни облици, с глаголским основама на *-не-/**-ну-*, нису стекли право на такву употребу. И једно и друго желим овде да покажем.

Узимам на првом месту групу глагола који су сложени од префикса и глагола *мениши* (*се*) у значењу „mutare“; то су ови: *промениши*, *измениши*, *замениши*, *размениши*, *одмениши*. Јасно је да у овом случају њих не треба одвајати један од другог. С њима заједно иде и гл. *намениши*, који углавном значи „destinare“ (= одредити, определити и сл.; у Вуковом речнику означен му је као синоним гл. *нарећи*). Да ови глаголи овако гласе по свом пореклу, одн. да прост глагол који им је у склопу има *-ни-* испред личних и обличких завршетака, не треба нарочито доказивати. То потврђују словенски језици, у првом реду старословенски као најстарији заједнички књижевни језик словенских народа пре пуних хиљаду година. У њему постоји гл. *мѣнати* *-нѣж* и сложени с префиксима: *нз-*,

раз-, про-, на-, за-мѣнити.¹ За наш језик такав његов облик, с вокалом *-и-* иза корена на *-н-* и у једној и у другој основи, потврђен је, према историском Рјечнику загребачке Академије, у књижевним споменицима XIV века, а у XV в. видимо и примере с префиксима, који ту, наравно, нису ништа мењали. Међутим облици ових глагола с инфинитивном осномом на *-ну-* а с презентском на *-не-* почињу се јављати код писаца тек у XVIII в., и то најпре код сложених глагола *намијениши* и *промијениши*, а после код *мијениши* (у значењу: „измјењивати“). То показују први забележени примери: Би ли могао речени плод другому *наминуши*? (А. Каџић, 1729); — Становито одлучи живот *проминуши* (М. Зоричић, 1765); — Млада шума одмах стару *мине* (Ј. С. Рељковић, 1796). Што се тиче наших старих речника, до Вука, још код Ј. Микаље (1649) налазимо глаголе *проминуши* („проминути зубе“) и *наминуши*; и то би, уствари, био први помен о њима.

Из материјала који се износи у овом речнику види се: 1. у прошлости српскохрватског језика до XIX века, када је у његовој првој половини ударен темељ данашњем књижевном језику, једва да има трага од употребе простог глагола *мијенуши*, одн. (у икавском изговору) *минуши*, јер је посведочена само с два примера који припадају једном истом писцу; насупрот томе, употреба сложених глагола *промијенуши* и *намијенуши*, на одређеном језичком простору, релативно је била доста развијена и распрострањена, поред тога што је настала и знатно раније; — 2. новији облици ових глагола, са *-не-/ну-* у основама, заступљени су у делима икавских писаца и у Микаљином речнику, који је састављен такође на икавском наречју, а са јекавском заменом кореновог вокала *ѣ* (јата) — обично у народним песмама.

Али нас највише интересује како стоји ствар с овим појавом у нашем савременом књижевном језику. То питање има своју историју. Још пре више од сто година и Вук и Даничић водили су заједничку борбу против употребе ових

¹ Фр. Миклошич, *Lexicon palaeosl.-gr.-lat.* — О етимолошкој страни гл. *мѣнити* и о томе како он гласи у другим словенским језицима в. код Б. Даничића, Ситнији списи I, Београд 1925, 31—32.

и сличних глагола. Најпре у Одговору на Ситнице језикословне Вук замера Милошу Светићу и то што употребљава баш глаголски облик *променули* м. *променили* (Грамматика и пољска списи књ. III, 39). Иако зна да „гдјекоји Срби говоре *променуши*“, он не признаје такав облик овог глагола. Јер у то време када је од живих народних говора требало формирати један општи књижевни језик Вук Караџић је истакао и такав захтев да „писатељ... ваља да избира оно, што је правилније“. „...А да је *промениши* правилније, о томе онога, који друкчије не може да разумије, може увјерити и словенски и руски језик“ — вели Вук одговарајући на Светићев Утук од 1843 год. (исто, стр. 111). При одређивању правилности ове или оне језичке црте за њега је, знамо, најмеродавнија била њена употреба у његовом домаћем говору и у оним говорима за које је држао да могу такође чинити основицу новог књижевног језика. Али зато што Светић није остао само на тврђењу да је њему „обичније било чути „*променуши*“ него „*промениши*“, већ је узео да доказује да је оно исто толико правилно као и ово друго, а можда чак и правилније јер му је то основни облик (у *променуши* корен је *ме*, а *ну* је уметак као и код гл. *ве-ну-ши*, *ги-ну-ши* и др.) — Вук се позива и на друге, сродне језике. Овакву Светићеву етимологију он назива смешном и додаје: „У цијелој тој ствари ово је истина, да су људи (понајвише књижевници), који управо не знаду свога језика, него га кваре, мјесто *промениши* узели *променуши*...“ (стр. 111). Даничић је у Рату за српски језик и правопис (Ситнији списи I, 1925) ударио на Светићев Утук III снагом здраве и несаломљиве логике и непобитне, научне аргументације. Под таквим ударом нашао се и гл. *променуши*. Тим обликом он не претставља ништа друго до Светићево мешање глагола на *-иши* са онима на *-нуши*. И зато не ваља; једино је правилан његов изворни облик, тј. онај који иза *-н* има *-иши*. На крају своје етимолошке анализе Даничић закључује: „Из свега се овога ваљада довољно види да ми не можемо у својему језику трпљети *променуши* мјесто *промениши* итд. ...“ (стр. 32).

То што су Вук и Даничић писали о гл. *променуши* и другим сличним глаголима није било упућено само М. Светићу.

Било је још писаца који су те глаголе употребљавали у таквом облику. И не само да се облици ових глагола саграђени од глаголске основе на *-ну-* или *-не-* налазе код појединих писаца тога доба, кад се наш књижевни језик стварао, већ се они могу срести у књигама и после тога времена, све до наших дана. То се види из материјала у лексикографској грађи Института за језик САН, узимајући при томе у обзир и неколико примера до којих сам сам дошао. Оно што ту одмах пада у очи јесте то да добра половина свих примера, ако не и више, иде непосредно на писце који су пореклом из данашње Војводине, а да остали примери потичу од писаца ван те покрајине, али углавном из места и крајева суседних или блиских, који су исто тако са екавским изговором, што такође не треба губити из вида. И ја ћу их сада навести у тим двома групама, с напоменом да сам изоставио примере који су од старијих и мање познатих писаца, као и оне за које се не може утврдити чији су.

1. — Јован Мушкатиrowић (Сента, Бачка): Што не можеш *измениши*, заборава (Причте..., вѣ Видинѣ Градѣ 1807, 130); — Стефан Живковић-Телемак (Черевин, Срем): При овим речма Идоменей се на едан пут *промену*... (Приключения Телемака..., у Виени 1814, 513); — Јован Суботић (Добринци, Срем): Данасъ друго *измѣне* ме служче, | А я крадомъ овамо похитимъ... (Краль Дечанскій, Будим 1846, 97), — Да му Богъ да и животъ и здравлѣ, | И у свему срећу и напредакъ, | Да *одмене* отца на престолу, | Да *замене* свое прадѣдове... (исто, стр. 6); — Јован Ст. Поповић (Вршац, Банат): Доктор: Твој разум не може те *заменуши* (Драм. списи III, 1909, 162), — Кум: Истина за твоју [жену], не знам, хоће ли поднети. Али за моју као *наменушо* (исто, стр. 116); — Позорникъ (Земун):... Но су нашле тко ће их *заменуши*... (год. I 1849, 301), — Мрзость та одъ колена на колено прелази, нити су се одъ времена Запольногъ до Кошутовогъ найманѣ *изменули* (П. Войводине Србије, 1849, 301); — Иларіон Руварца (Сремска Митровица): И кад јој се год. 1478 приближио час, да *промијене* свијет, расположила је у

тестаменту свом... (Зборник, Београд 1934, 455); — Ђура Јакшић (Српска Црња, Банат): Осећао је, да ће светом *променуши* (Дела књ. III, Београд 1882, 42); — Народна приповетка (из Срема): На путу се он сети да је у селу неће моћи *променуши* [хиљадарку], па се врати на вашар да је *промене* (Три жене, Бос. Вила год. IX 1894, 369); — Ђорђе Малетић (Јасенова, Банат):... Чини ми се, да је немогуће... да слику за љубав и најљепши израз *изменем* (Бранково коло 1904, 374); — Др М. Јовановић - Батут (Сремска Митровица): После свега тога уверим се, да ништа друго не преостаје, него да *променем* ваздух (Надрилекари, Београд 1923, 13); — Др Радослав М. Грујић (Земун): А кад *изменуше* посланике..., ударише јаничари у таламбасе... (Из старог путописа, Бр. коло 1910, 12), — Господари појединих земаља... могу међусобним споразумом *изменуши* који било део својих земаља за неки други... (Конавли..., Споменик СКА LXVI, II, 52, Земун 1926, 70), —... Као што је то и чињено доцније, када је у Требињу био краљев војвода, а жупане *заменули* управни чиновници... (исто, стр. 7); — Глиша Бабовић (с. Орлик, Срем): И све док је био жив, не *промену* му нико његово лепо име (Вода са извора, Београд 1954, 51).

С њима иду и ова три примера:

— Јоаким Вујић (Баја, Мађарска): Овде у овомъ селу морањ *изменуши* друге нове коњ... (Путешествие, Будим 1828, 51); — Јаков Игњатовић (Сент-Андреја, код Пеште): Па већ и твој Пера скоро ће те *заменуши* (Вечити младожења, Београд 1910, 8), — Како се родио, већ га је отац *наменуо* за трговца (исто, стр. 32).

II. — Прота Матеја Ненадовић (Бранковина, код Ваљева): Тако сам чуо да су за 12 година... *променули* осамнаест које неправедних кадија, које злих муселима... (Мемоари, Београд 1893, 38), — Од наше нахије отпустимо четири кумпаније да се код кућа одморе..., пак да дођу да ове *измену* на Врачару (стр. 119), — ... Но ме Турци вратише у ордију — то сам

опет моју главу носио у рукама; а што је после прирасла, — то је што су ме Турци после по други пут извели и *разменули* (стр. 193); — Милан Ђ. Милићевић (Рипањ, близу Београда): Машем секиром и сечем те; махнух ножем пресекох те; махнух лопатом *одменух* те; махнух метлом одметнух те (Живот Срба сељака, Београд 1894, 307); — Светолик П. Ранковић (Моштаница, б. Београдски округ): Но гле, једног *измену* срећа, и он се простре на траву ... (Цел. дела I, 18); — Др Никодим Милаш (Шибеник): ... Тај исти дух није престајао ... *надахњивати* оце... да према новим потребама цркве пређашње законе *промјену*, или нове издаду (Православно црквено право, Мостар 1902, 65); Јанко М. Веселиновић (Салаш Црнобарски, Мачва): Лепо узела нож, распорила појас, извадила три дуката што је за са'рану *наменула*, па — дала Илији (Слике из сеоског живота св. III, Београд 1927, 12); — Јован Скерлић (Београд): Даничић је био толико занет за учења Учитеља, да је презиме *променуо*... (Омладина и њена књиж., Београд 1906, 336); — Петар Кочић (Бањалука): Лијепа и милокрвна Луце поодавно је *промијенула* свијетом... (Јуре Пилиграп, СКГл. књ. VIII 1903, 412); — Милутин П. Ускоковић (Ужице): Они се обзираху по соби као да су хтели видети да ли ће се шта *променуши* ту у соби... кад они отиду (Кад руже цветају, СКГл. XXII 1909, 643); — Б. Будисављевић Приједорски (Бјелопоље, крај Коренице): Е већ на први поглед видјети је, да се дијете у лицу некуд *промијенуло*... (Из старог завичаја, Нови Сад 1914, 130); — Владимир Велмар Јанковић (Чаглић, Славонија): Међутим, све би требало из основа *променуши*... (Иван Мандушин, Београд 1922, 53); — Мих. Сретеновић (Уб): ... Дед још мало послужите нас, па ће вас ускоро, ако Бог да, снахе *одменуши* (Јетрве, Београд 1927, 27); — Милорад М. Петровић (?): Много је борбе за њихова плећа, | Ал' ми ћемо их *одменуши* редом, | Јер ми смо њима одмена и срећа (Песме, Београд 1927, 105); — Сима Троја-

новић (Шабач): Међу тим недавно је нађен ... један као лист узак кремен а по њему распаднут строшен пирит, по чему се види да је *наменуш* био кресању (Ватра, Срп. етн. зб. књ. XLV, Београд 1930, 123).

Кад је реч о томе где се појављују овакви облици наведених глагола, онда да додам и ово. Ја сам више пута наилазио на њих у писменим саставима, и они су увек били написани од лица са војвођанског подручја. Затим и многа усмена обавештења слажу се с тим да се ти глаголи тамо и тако мењају. Напоследку није сувишно на овом месту потсетити да је Вук рекао како је овакве глаголске речи „најприје чуо у Сријему“ (нав. дело, стр. 111).

За мене је сада несумњиво да порекло употребе ових глагола у облицима од основа на *-не/-ну-* треба тражити најпре у народном говорном језику на територији Војводине. И ја сам овај појав довео у везу са обликом 3 л. множ. презента у неким говорима на тој територији. У дијалектолошкој расправи Треће лице множине презента у војвођанским говорима (Зборник Матице српске 4, 1952) Иван Поповић је врло прегледно изнео да глаголи с инфинитивном основом на *-и-* и *-е-*, а с презентском на *-и-*, типа *носиши-носѝм* и *видеши-видѝм* (VII врста), као и глаголи типа *држашѝ-држим*, који иду по VIII врсти, свуда у Банату доследно имају *-у* место *-е* у 3 л. множ. презента (напр. *месу*, *научу*, *сарану*, *лежу* и др.), а тако је и у шокачким (икавским) бачким говорима (*лешу*, *носу*, *шрчу* и др.). Буњевачки, који се такође простиру у Бачкој, имају поред примарних облика са *-е* и новије на *-у* (*раду*, *дивану*, *ожену*, *рану се*, *штоју* и др.). У екавским бачким и сремским говорима, према Поповићевом излагању, добро се чува стари завршетак *-е* (поред облика *носиду*, *бежиду* ови и њима слични глаголи имају и облике као у нашем књижевном језику, тј. *носе*, *беже* и сл.), али глаголи на *-еши* и у њима у презенту гласе по I врсти (*волем...*, *волу*).

Све ово, дакле, значи да је код глагола са сугласником *-н-* испред основинског *-и-* у 3 л. множ. презента на крају *-ну* у означеним говорима, као што је и код глагола с односом основа *-ну:-не-* који чине III врсту. Теориски речено, у

њима се морфолошки подударају примери као што су ови: они му то *промену* — они онда *промену* место и сл., састављени у ту сврху. Овде је лични завршетак *-у* везан за претходни сугласнички глас *-н-* и с њим иступа заједно као и код глагола с презентском основом на *-не-*. Према таквом облику 3 л. мн. презента, на *-ну*, чија је гласовна претстава чврсто утиснута у језичко осећање свих претставника једног говора, лако су могла настати, и настала су, и трећа лица других глаголских облика, који се граде од инфинитивне основе, а тиме је добијен и нов облик самог инфинитива, са основом на *-ну-*, по линији успостављеној психолошким путем: они *промену* — они *променуше* — они су *променули* — они ће *променући*. А затим су под утицајем снажне обличке системе и остала лица добила одговарајући облик основе од које се граде. Да је развитак новог појава имао овај правац, ја закључујем на основу тога што су облици са инфинитивном основом на *-ну-* чешћи и бројнији од облика осталих лица презента са *-не-* испред личног завршетка, начињених према његовом 3 л. множ.; што се лепо види и из примера који су горе наведени (интересантно је упоредити пример проте М. Ненадовића: Тако сам чуо да су... *променули*..., који сам овде узео, с другим на стр. 28 истог дела: И мени се онда учинило да ћу заиста свет да *променим*). Тако су глаголи код којих се процес извршио до краја сасвим напустили своју граматичку врсту и нашли су се у другој целом својом променом. Као такви они су се после могли проширити и у остале говоре на истој географској и дијалекатској територији у којима нема услова да такви постану. То је овде случај са Сремом. Они су у њега могли ући не само из Баната већ и из говора Мачве и Славоније који такође знају за облике 3 л. множ. презента са завршетком *-у* код глагола на *-ићи* (в. ниже). И зато се, као што смо видели, појављују и код писаца тога краја.

Овде се сада намеће питање: а шта у овом погледу претстављају примери друге групе? Како њих објаснити? Мислим да одговор на то питање не садржи нарочитих тешкоћа. Знамо да се прота М. Ненадовић као дете школовао у Срему: читати и писати научио је у Купинову, а

црквено певање и богословске науке учио је у Ашањи; др Никодим Милаш свршио је богословију у Сремским Карловцима (1866 г.). Према томе, није немогућно да су они још тада усвојили горње облике ових глагола. Затим, приповетке Б. Будисављевића штампане су у Новом Саду, и, нема сумње, у овоме се огледа траг локалне редакције. Јанко Веселиновић и Сима Тројановић по рођењу су из Мачве где је у народном говору, како стоји код М. Московљевића (Акцентски систем поцерског говора, библ. ЈФ 1, V), у 3 л. множ. през. *-у м.* *-е* код глагола VII врсте. Владимир Вел. Јанковић је из Славоније, а у славонских писаца који су писали на народном језику још доста раније (друга половина XVIII и прва половина XIX в.) чест је презент са *-у м.* *-е* у 3 л. мн. презента; и баш глагол *промениши* код њих се налази више у облику *променуши*, поред других сличних глагола (Т. Маретић, Језик славонских писаца, Рад ЈА 180, 191). Пример М. Ђ. Милићевића („одмену“) свакако није из његовог језика; семантика му је загонетна, ако није случајна грешка м. *одмешнух*, или је такав облик добио у сазвучју с глаголским облицима „махнух“ и „одметнух“. Исто је тако необично и Ранковићево *измену* у значењу „издати“, „изневерити“, што ће пре бити каква деформисана народска реч него горњи глагол *изменуши*. Остали су примери из дела која су штампана у Београду, у нашем главном граду где се већ доста одавно врши знатан утицај на културни развитак градског живота од стране многих војвођанских претставника. Зато није ништа чудновато ако каква језичка црта говора на тој страни допре, на овај или онај начин, и у текстове књига различних писаца које се овде штампају, нарочито у последњим деценијама. Свакако није случајно што се код Ј. Скерлића облик *променуо* налази у књизи Омладина и њена књижевност. Једино би се за пример П. Кочића („промијенула“) могло претпоставити да га је донео из Босне, јер има и босанских говора с презентом на *-у м.* на *-е* у 3 л. мн. (в. М. Решетар, *Der štok. Dialekt*, 193); иначе у истом изразу налазимо код њега и облик од гл. *промијениши*: Било му је сто и тридесет година кад је *промијенио* свијетом (Кроз Змијање, СКГл. XXIII 1909, 326).

Као што се из наведених примера види, глаголи сложени од мђнити и префикса јављају се у облицима од основа на *-не/-ну-* у делима разних писаца од почетка прошлога века до данас. И баш зато што се налазе и код неких наших врло познатих и великих књижевника, ја сам и сматрао да треба скренути пажњу на њих. Осим тога такве облике није тешко чути ни у говорном књижевном језику. Ја сам, на пример, овде, у Београду, чуо да се каже: Има ли он ситног новца? — Нема, али *променуће*; Тај човек се нешто много *променуо* у лицу; — Остарео а још се није *одменуо* и сл. Па ипак све то ни издалека не значи да су ово књижевни облици ових глагола. Јер они ни у писаном ни у говорном језику немају у употреби општи карактер, већ само покаткад избију ту и тамо, рекло би се — више случајно. Њихова је употреба доста ретка и ограничена на поједине писце који су их, најчешће несвесно, из народног говора једне језичке области преносили и у своја дела. Али „особине народног језика не могу се сасвим једноставно примати у књижевни језик. Увек се мора знати распрострањеност дотичне особине у говорима народним...“ А ми смо видели да је обим распрострањености употребе ових глагола доста локализован. Отуда њима нема места у књижевном језику. Њихови се облици убрајају у његове граматичке неправилности.¹ У овом часопису (предратна серија год. I, 88, год. II, 255 и год. IV, 287) у језичким поукама исправљани су облици са *-не/-ну-* у основама као неправилни и покрајински. За њих данас не зна наша нормативна граматика. И у свим речницима савременог српскохрватског књижевног језика ови су глаголи забележени само са *-ниши* у инфинитиву, а *-ним* у презенту. Узима се да они једино тако гласе у промени код писаца који пишу чистим и беспрекорним језиком. И нико и не помишља да брани њихове

¹ Зато је језички редактор издања Цел. дела Јанка М. Веселиновића (књ. I, 377) радни глаг. придев *наменула*, у примеру који сам горе навео, заменио његовим књижевним обликом *наменула*. Ипак је питање да ли је то требало чинити. Моје је мишљење да у овом случају — када се издаје писац у целини — не треба дирати у „особине његовог језика макар се понека од њих и не слагала са утврђеним књижевним каноном.

облике начињене од основа на *-не/-ну-* и да им оправдава употребу у савременом књижевном језику, као што је то некада чинио М. Светић.

*

Али има других глагола ове врсте на које се више не може тако гледати. Такав је глагол *окануши се* — „проћи се“, „оставити се“. Вук није био за то да га у оваквом облику употребљавају књижевници, исто онако као што је био и против употребе гл. *променуши*. Он то изричито каже: „А као што не ваља *променуши* м. *промениши*, тако не ваља ни *окануши се* м. *оканиши се*, јер и овај глагол, и прост (*каниши се*) и сложен има на крају *ниши* ним, а не *нуши* нем“ (нав. дело, 167—168). У Правопису проф. Белића (1950) стоји да је *окануши се* неправилно (правописни речник, s. v. *оканиши се*), а у поукама Нашег језика (год. I, стр. 59—60 и 88) каже се да „иако се много употребљава *окануши се* (*ошкануши се*) — једино је правилно *оканиши се* (*ошканиши се*)...“ Затим, облик овог глагола са *-нуши-*, *-нем* не налази се ни у једном речнику нашег књижевног језика; у свима њима заступљен је само његов други облик, са *-ниши*, *-ним*. Према Академијином Рјечнику глагол *оканиши се* потврђен је још код Микаље, а у XVIII в. само код Д. Обрадовића. Тек у делима Вука Караџића, укључујући ту и његове народне умотворине, има га знатно више. То значи да је овај глагол доста доцкан стекао живљу употребу. Међу примерима с таквим његовим обликом наводе се и два са инфинитивом *окануши се*: један је из народне песме, други из — Дјеловодног протокола (1848); толико их је свега било у делима која су употребљена као речнички материјал.

Међутим, све ово што је речено о глаголу *окануши се* — а што све говори против таквог његовог облика — не може се никако помирити са стањем које о томе постоји у нашем савременом књижевном језику. За илустрацију тога стања да наведем примере:

— Чини добро, нећешъ се каяти; | Ако ли се не *оканешъ* грѣха, | У злу еси, горе ће ти бити (Др Јован Суботић, Краљ Дечанский, у Будиму 1846, 19); — „По души ти те шљиваре босанске, како неће

да се без зла *окану!*" (прота Матеја Ненадовић, Мемоари, Београд 1893, 170); — Првога дана учио сам енглески, али сам се *окануо* тога посла (Јљуб. П. Ненадовић, Писма из Немачке, Београд 1922, 7); — Зато тим више нужно је *оканути* се свега што би нас и у напредак водило у једну овако грдну неизвесност... (Писма Илије Гарашанина Јовану Мариновићу књ. I, Београд 1931, 309); — ... Он као већил царски позвао је нас да нас саветује, да се *одканемо* тога (Јеврема Грујића Записи књ. I, Београд 1922, 31); — Убио их Бог што се не *ошкану!*? — прошапута Јана... (Радое М. Домановић, Приповетке I, Пожаревац 1899, 54); — „Ама, Ђуро, бога ти, привикни де ти оном Радовандери — нек ме се *окане* једном (Милован Ђ. Глишић, Приповетке књ. I, Београд 1879, 21), — Већ омагорио и у пола оседео, па одет неће да се *окане* чуда (исто, стр. 3), — Него да се *оканемо* тако опасних ствари (исто, стр. 18); — Ја вам саветујем да се ви таквих мисли и таквих планова *оканеште*... (Лазар Арсенијевић-Баталачка, Историја српског устанка I део, Београд 1898, 365); — ... Загледах још неколико проштака, па се *оканух* (Б. Б-вић, Гила, СКГл. књ. II, 1901, 11); — Паук се десет пута дизао и падао, али се ипак свога посла није *окануо* (Васа Пелагић, Стварни народни учитељ, Београд 1903, 256); — Мушицки га моли да се *окане* херцеговачког дијалекта (Јован Скерлић, Писци и књиге VII, Београд 1922, 12), — Дојчевић хоће да се у уметности *окане* Грка, Римљана... (III, 30), — Но он је, неочекивано, учинио нешто друго: *окануо* се писања приповедака (V, 70); — Требало би... *оканути* се, изравнати пут ка властима... (Исидора Секулић, Из прошлости, Београд—Сарајево 1919, 228), — И онда се... једва једаред *оканули* белог голуба у њеној души (Ђакон Богородичине цркве, Загреб, 10); — У осталом, треба се *оканути* свега тога... (Милета Јакшић, Црно маче, Панчево 1921, 113); — Одмах су га позвале насамо и пребациле му, шта је учинио с тим дететом... и да сад пази на њу као на

очи у глави, да се *окане* лудорије... (Вељко Петровић, Померене савести, Београд 1922, 168); — И рекао ти је да га оставиш на миру и да се *оканеш* твојих будалаштина (Бранислав Нушић, Госпођа министарка, Сабр. дела I, Београд 1931, 239), — Али да се ја *оканем* тога упоређења... (Бен-Акиба, Сабр. дела XIX, 287); — Кад се две године доцније радило о заједничком кораку свих пет Великих сила код Порте... да се *окану* система гусарења, писао је аустриски претставник својој влади да су Порти непријатне стране интервенције... (Др Васиљ Поповић, Метернихова политика, Београд 1931, 46); — Биће боље да се *оканем* јалова посла... (Марко Цар, Наше Приморје, Дубровник 1910, 67), — ...Моћни Цезар̄ приволи песника да се *окане* даљег путовања... (Есеји, Београд 1936, 138); — Људи се никада неће *окануши* те ружне навике да своју кривицу набацују на друге! (Жак Конфино, Мој Јоцко, Београд 1937, 138), — ... А сад му ево цар заповеда да се једном за свагда *окане* своје баронице (Хумореске, Београд 1941, 77); — Маџари су пљачкали затечено становништво и тек се под кнезом Гезом *окануше* скиталачког живота... (Др Добривој Николић, Срби у Банату, Нови Сад 1941, 141); — Милиционери су... дотрчали и тек онда се Ђура *окануо* својих тексашких манира... (Борба од 18 октобра 1955, 6).

Каткада се код писца може срести овај глагол у облицима који су саграђени и од једних и од других основа, тј. и од основа на *-ни/-ни-* и од основа на *-не/-ну-*. То је, уосталом, сасвим разумљиво. Новији облици кад се шире — шире се постепено, и за извесно време, дуже или краће, у језичком осећању одређених лица живе и употребљавају се напореда са онима који су изворни. Ово, например, потврђује:

М. Ђ. Милићевић: ... Навалио сам да се ви *ошканише* своје намере (Жена двадесетог века, превод, Београд 1894, 333), али: У среду у јутру пошљем људе к Височанима, од којијех сам се више бојао, и ваздан

молећи их, говорећи им да се *окану* будалаштине... (Краљевина Србија, Београд 1884, 200), као и Симо Матавуљ: А како сам увијек наклоњен био крајностима, то се *ошканих* и љубавног романа... (Биљешке једног писца, Београд 1923, 36), — Како се калуђер побоја да дијете не прозебе, *оканише* га се (Изабране приповетке, Београд 1946, 269), али: Ја бих рекао, да се *ошканеше* свечаности, иначе би могло бити белаја! (Свечи ратују, превод, Заб. СКЗ 3, Београд 1898, 13). — А овамо иду и примери из народне приче Вук и његов хаџилук коју је „прибиљежио“ Симо Стојановић: Они мене опет ћерају као и прије и као да се нијесам *оканио* ћорава посла! (Бос. Вила 1893, 177), али: Онда ти се слуге *окану* тражити [кућу] (Бос. Вила 1892, 361).

Мислим да нам се на основу ових примера глагол *о(ш)-канући се* довољно јасно приказује у другој светлости. Његова је употреба, као што видимо, документована код већег броја писаца. Она је очигледно развијенија него што је употреба глагола *променући се* и сл. Зато се ови глаголи не могу третирати на исти начин. Гл. *оканући се* пустио је корене и дубље и шире. Његови облици нису више покрајински јер су их прихватили разни писци, и многи од њих употребљавају их као једине облике тог глагола. То међутим није случај код глагола *променући се* и сл. Тамо облици од основа на *-не-/-ну-* дају утисак као да су се поткрали пусцу; овде су они свесно искоришћени јер је њихово присуство у свести стално. И још нешто: пада у очи да се гл. *оканући се* јавља све више код писаца који нам временски стоје ближе, који такође припадају нашем времену. Та је чињенца важна и треба је истаћи: она значи да облици овог глагола имају у себи виталности потребне за обезбеђење сопственог развитка. И сада — ако се такви облици јављају у делима многих наших познатих књижевника, међу којима има доста класичних* у правом смислу те речи, да ли се онда они смеју занемаривати и да ли се могу одбацивати и проглашавати за неправилне? Јасно је да се ово — ни једно ни друго — не може одржати. То што је Вук био против гл. *оканући се* — за цео један век припада прошлости. Наш се књижевни језик одонда брзо развијао и

богатио у свима правцима, али је увек чувао чврсту везу и са народним говорима из којих је изникао. Језичка особина која је овде изнесена потиче углавном из доброг дела таквих говора. И она је — када је у питању ова глаголска реч — с временом усвојена од писаца у толикој мери да може постати и цртом књижевног језика. Зато нема никаквог разлога да се гл. *окануши се* данас везује за друге глаголе чији слични облици то нису нити могу бити. Овакав његов облик с правом претставља дублет глаголу *оканиши се*.

Из примера за гл. *окануши се* види се и ово: у том облику употребљавају га писци са територије екавског изговора; једни од њих воде порекло из Војводине, а остали припадају Београду — по рођењу или су ту само живели. Они други, малобројни, који су из јекавских крајева, штампали су своја дела овде, у Београду, и на екавском (напр. М. Цар и В. Поповић). Отступања од овога сведена су на минимум, тако да изгледа као да су се такви примери случајно нашли међу осталима (напр. облик *окану се* у нар. причи Вук и његов хаџилук, која је из Приједора). Одавде излази као несумњиво да је употреба гл. *окануши се* територијално ближе одређена, а самим тим у извесном смислу и релативно ограничена.

Овом глаголу врло је сличан гл. *оскврнуши* који се јавља м. *оскврниши* („окаљати“, „опоганити“, „обесветити“, „обешчастити“ и сл.). Налази се само у Рјечнику ЈАК., где се за XVI в. наводи једна једина потврда из језика Ш. Мѣнчетића; други су примери тек из XVIII и XIX в. У свим нашим речницима савременог језика стоји стари глагол *оскврниши*; они за *оскврнуши* уопште не знају. А у језичкој поуци овог часописа (год. I, 1933, 88), која нам је већ позната, заједно са *променуши* и *окануши се* узима се и овај глагол место којег, вели се тамо, треба употребљавати *оскврниши*, јер је то његов правилан облик. Дакле, оспорава се у књижевном језику и употреба гл. *оскврнуши*. Али питање је да ли је тај глагол заиста толико редак код писаца да би га требало гонити као некњижевну реч. Према материјалу из поменуто грађе не би се могло рећи да је тако. Штавише, има га код многих књижевника и других писаца,

исто онолико колико је у њој потврђен и гл. *окануши се*. Ја овде узимам углавном оне од њих који су истакнути или довољно познати.

— Срце му мора бити јасни бисер, оклопљен окорном љуштуром, да га људске злобе не *оскврну*... (Димитрије Деметер, Хрв. књижевна критика I, Загреб 1950, 62); — И радије би поднијели да нам баце бедеме на тле него ли да нам се *оскврне* та слобода... (Др Лујо Војновић, Дубровник и Османско царство, Београд 1898, 118); — Чим је његов цјелов *оскврнуо*, пукнуло ми пред очима... (А. Тресих Павичић, Побједа криепости, Сплит 1898, 180); — Светињу храма *оскврнула* је крв из мојих руку и ногу (Вјенцеслав Новак, Два свијета, Загреб 1901, 254), — Не, господо, тако пјевати — то би значило, *оскврнуши* умјетност (исто, 151); — Он не проговори ни рјечи, чинило му се, да би којом му драго бесједом *оскврнуо* њихову бол (Иво Ђипико, За крухом, Н. Сад 1904, 88), — За тим *неоскврнушим* висинама... чезнула је његова душа (исто, стр. 107); — Све је то било тако високо над њим, те је мислио, да ће све бити *оскврнушо* његовим додиром (Јосип Козарац, Мале приповијести св. II, Загреб 1911, 93); — *Оскврнуше* ковчег вјечни... (Силвије Ст. Крањчевић, За човјека, Загреб 1934, 161); — Жито је... погажено, ишчупано као да га је нетом град или олуја утукла, *оскврнула*... (Иво Војновић, Смрт мајке Југовића, Загреб 1907, 85), — А кад се најели и напили, — чобане и чобанице — *оскврнули* (Лазарево васкрсење, Дубровник 1914, 28), — А за њима остао дим | гаришта славнијех | и врисак *оскврнушијех* жена... (Акорди, Загреб 1917, 42); — У кући је жртвеник чисто породични, који нико не сме *оскврнуши* ни погледом (Јован Дучић, Сабр. дела књ. V, Београд, 175); — ... То би и ти учинио? Капетан: Бих. А *оскврнуша* Ристина дјевојка? (Милан Беговић, Божји човјек, Вијенац год. II књ. III, Загреб 1924, 675); — Леоне: ... све оне љаге, што сам их ја

годинама осјећао спрам *оскврнуше* успомене моје мајке, сасвим су се већ биле исхлapiле (Мирослав Крлежа, Господа Глембајеви, Загреб 1928, 192); — Тако у „Обренову“ Драго Обренов, коме је ага *оскврнуо* жену, бјежи из тамнице... (Антун Барац, Величина малених, Загреб 1947, 97); — Дланови ме још пеку, па се бојим да моја ватра не *оскврне* њену свјезину (Владимир Назор, Приче, Загреб 1927, 214), — Благословене нек су све куће запаљене | И раке *оскврнуше* и зипке расплетене... (Вл. Назор, Лирика из борбе и обнове, Београд 1947, 14); — Невидљиве градове нико *оскврнуши* неће! (Јован Поповић, исто, стр. 49); — Њене кости труну негдје у борнику | ... *оскврнуше* чизмом и поганом руком (М. Франичевић, Наша књижевност књ. III, Београд 1946, 533); — А сад, ето, *оскврну* бездушна сјекира тај храм... (Зборник савремене бос.-херц. прозе, Сарајево 1950, 89).

Од основе трпног придева овог глагола наставком за грађење речи *-је* постала је именица *оскврнуће*, која се такође доста често употребљава, али коју ја помињем више узгред. Зато наводим само ова два-три примера:

— Не памтим да сам кадгод био онако избезумљен и ожалошћен, као онога тренутка, видјевши велики гријех — *оскврнуће* љепоте (С. Матавуљ, Приморска обличја, Н. Сад 1899, 11); — Тропски жар је бректао бијесом човјечијег *оскврнућа* (А. Цесарец, За новим путем, Загреб 1946, 261); — Једина стваралачка стварност јесу искључиво она првотна *оскврнућа* наших сјетила (Мирослав Крлежа, Повратак Филипа Латинића, Загреб, 1947, 61).

Према томе, све што је малочас казано у прилог употребе гл. *окануши се* вреди и за овај глагол. Они, и један и други, чине већ саставни део наше обличке системе, богате и веома разноврсне. У књижевном се језику уз облике глагола *оканиши се* и *оскврниши* напоредо употребљавају и облици промене на *-нуши*, настали касније као резултат морфолошког померања у току самог језичког развитка. То

су сада дублетне глаголске речи са својим облицима који су неоспорно подједнако легитимни и сасвим равноправни у књижевној пракси, без обзира на то што у њој свакако још увек први преовлађују. Зато нормативна граматика нашег савременог књижевног језика мора у овом случају, као, уосталом, и у многим другим случајевима, рачунати на двојство. Јер се и природа његовог порекла делом огледа и у томе да признаје оне дублетне облике речи који живе у осећању његових претставника.

Затим, и гл. *оскврнуџи* карактерише зонско простирање. Писци у чијим се делима налазе његови облици претстављају, по рођењу, Далмацију, Хрватско Приморје и Загреб. Ван тога појаса остају: Славонац Ј. Козарац и Војвођанин Ј. Поповић, а на другом крају — Ј. Дучић из Херцеговине. Наравно, од овог прегледа примера не треба очекивати да значи апсолутну слику употребе гл. *оскврнуџи*, али је ван сваке сумње истина да је она у њему дата приближно верно и да се у том правцу може даље уопштити. Што њега, као таквог, нема у већој мери на овој страни овамо, разлог је, мислим, само у томе што је ту чешћи и обичнији исти глагол у облику *скрнавиџи* и, као сложен, *оскрнавиџи*. На тај су начин глаголи *окануџи се* и *оскврнуџи* територијално довољно изразито разграничени, одакле излази да су им и извори постанка исто толико одвојени. Са извесном резервом рекао бих да су и облици овог другог глагола настали на једном делу терена на сличан начин. За дубровачки народни говор Решетар износи да је у њему по правилу завршетак *-у* у 3 л. множ. презента м. *-е* у књижевном језику (напр. *лешу, чину*); а примере с тим завршетком чуо је он и у Боци Которској (*Der štok. Dialekt*, 193). Али најстарији пример за гл. *оскврнуџи* потиче, као што је већ истакнуто, из поезије Шишка Менчетића, првог дубровачког песника. Међутим доста је смело узети да је још у то време било услова за промену завршетка основе у овог глагола. Па ипак не треба заборавити да тај једини пример стоји временски сасвим усамљен, јер чешћа употреба овог глагола почиње тек после два века. Од дубровачких и далматинских писаца њега су доцније могли прихватити и писци нове хрватске књижевности.

*

На једно питање још треба овде такође да се осврнем. То је ово. Глаголи *промениши* (*се*) и сл., *окануши* *се* и *оскврнуши* нису једини сложени перфективни глаголи на *-ниши*. Има их у нашем језику доста (на пример: *учиниши*, *нахраниши*, *изгониши*, *пошаманиши*, *забраниши*, *скамениши* *се*, *поцрвениши* (што), *исбуниши*, *ожениши* *се*, *изрониши* и др.). Међутим, ја нисам наишао на примере који би показивали да се и на њима манифестује овај појав. Он њих није захватио. А откуда онда то — да је захватио ово неколико глагола и уз њих, можда, само још који? Мислим да одговор треба тражити у самим глаголима које префикси чине сложеним. Глаголи: *мениши* *се*, *каниши* *се*, *скврниши* — не живе, као прости, пуним животом, и зато је њихова потенцијална снага у језичком осећању више или мање ослабљена. Тако гл. *мениши* *се*, који је код Вука и перфективног и имерфективног вида, налази се у савременом језику само заједно с именицом *месец*: „мијени се мјесец, der Neumond fängt an“; и таква утврђена веза претставља сталан, окамењен израз. Место глагола *мениши* (*се*), у значењу које има у саставу с префиксом, употребљава се од њега изведен глагол *мењаш* (*се*). Ни гл. *скврниши* не стоји много боље. Вук га није унео у свој речник (изд. од 1852); то су за III изд. учинили сами приређивачи, и зато је међу заградама. Ивековић му значење потврђује глаголом *скрнавиши*; а Ристић—Кангра и Бакотић упућују на тај глагол, као на главну реч. Трећи глагол, *каниши* (*се*), значи „намеравати“, „решавати се“, „спремати се“ и сл. (напр. „каним да продам кућу“, „канио сам да ти дођем“), и ове га речи све више потискују. Код Бакотића овај глагол има и значења: 1. „колебати се“, 2. „напустити нешто“, „одрећи се нечега“. Али ово друго упућује затим на сложени гл. *оканиши* *се*, што, уосталом, и видски одговара. У том значењу, дакле, по његовом осећању, истакнута је ова реч, и то тако као да није састављена од префикса и простог глагола, јер овај у њему, у том значењу, није толико уобичајен.

Све то значи да су глаголи *мениши* (*се*), *каниши* *се* и *скврниши* с префиксима дали самосталније лексичке целине

него што су то они остали многобројни сложени глаголи чији глаголски део егзистира с пуним семантичким капацитетом. Код ових других промена простих глагола на *-ниши*, који су им у саставу, потпуно се преноси и чува и онда када су спојени с префиксом. А јасно је зашто они нису подлегли означеној измени у облику својих основа: зато што су, као прости, имперфективног вида, а глаголи III врсте, с односом основа *-не-:-ну-*, у огромној су већини сложени и по виду перфективни (врло је мали број глагола као што су: *гинуши*, *шонуши*, *венуши*, *чезнуши*). Међутим глаголи *промениши(се)* и сл., *оканиши се* и *оскврниши* — и сложени су, и перфективног су вида и, што је било од пресудног значаја, недовољно су морфолошки заштићени од стране простог глагола који садрже. Зато су највише били припремљени да добију и облике од основа на *-не-/ну-*, облике глагола III врсте.

Б. Милановић

JOS O IZRAZIMA *VIDI SE* I *VIDI MU SE*

U našem jeziku n. s. V 337—340 (god. 1953/54, sv. 9—10) objavio je S. Matić članak pod naslovom Jedan Vukov latinizam. Članak dobar i koristan, s tezom kojoj ja ne nalazim prigovora: da je glagol *vidi se* u značenju „čini se, izgleda“ (lat. „videtur“), *latinizam* u primjerima koje pisac navodi, a među kojima su i tri-četiri primjera iz jezika Vuka Karadžića. Evo da navedem neke Matićeve primjere: Kesteni mi dobri vide se (Leksikon, god. 1791). Jedna drugoj... podobne vidu se (Vujić, Jestestvenica, god. 1809). Što mi se zasad ne vidi tako nužno, ostavljam (Vuk, Pismenica, god. 1814). Kao okrečeni grobovi, koji se spolja vide lijepi (Vuk, Novi zavjet, god. 1819—1847). Jer smo sebi štetu uradili...! Te veliku, kako mi se vidi (Njegoš, Šćepan, god. 1851).

Na Matićev članak osvrnuo se Sv. Georgijević u Našem jeziku n. s. VI 20—25 (god. 1954/55, sv. 1—2) člankom O konstrukciji *vidi mu se*. Kad sam pročitao i Georgijevićev članak (a taj članak došao mi je do ruku istom u oktobru 1955), moram reći da me je neobično ozlovoljio: jer ne samo da tu Georgijević neopravdano napada (pa i podcjenjuje) Matića, nego tu Georgijević pokazuje da nije razumio ni Ivana Mažuranića, iz kojega, sasvim daplansirano, citira stih: „Vidi mu se, mrijet mu se neće“! Matić ovaj Mažuranićev stih nije spominjao, jer i ne ide među njegove primjere, a Georgijević ga spominje, krivo misleći da i ovdje „vidi se“ znači „čini se“. Iz daljih Georgijevićevih riječi vidi se da je on ovako, tj. krivo tumačio Mažuranićev stih i svojim đacima u Trsteničkoj gimnaziji, pa i u jednom izdanju „Smrti Smail-age Čengića“ koje je priredio, i da im ga i dalje, premda sada na drugi način, krivo tumači. Budući da se radi o stihu iz najljepšega hrvatskog pjesničkog djela, koje bez sumnje i čitatelji u Srbiji žele da razumiju kako

treba, mislim da je već to dovoljan razlog da ne prijedemo mûkom (šuteći) preko članka Sv. Georgijevića.

O čemu se dakle radi? Želeći dokazati da ono što Matić zove latinizmom nije latinizam, i tvrdeći da je to „čista osobina srpskohrvatskog jezika“, Georgijević najprije ističe da se to nalazi „na celoj našoj srpskohrvatskoj jezičkoj teritoriji, u jeziku starijih pisaca, kao i novijih...“, pa i „u govoru naroda“, itd., te da, prema tome, ne može biti latinizam. Prije svega, već samo ovakvo zaključivanje sasvim je pogrešno, jer je u lingvistici dobro poznato da se u jeziku svakoga kulturnog naroda može naći raznih uticaja drugih jezika, i to ne samo u književnom jeziku nego i u narodnom (pučkom). A da, prema tomu, ni ovo ne bi bio „jedinstven slučaj uticaja učenoga govora na narodni jezik“, u to neka Sv. Georgijević ni najmanje ne sumnja i neka se tomu ne čudi. Ali da vidimo najprije je li taj latinizam, odnosno „latinizam“ (po Georgijeviću), toliko i raširen koliko Georgijević misli da je raširen. I da vidimo, u svezi s time, šta je s Mažuranićevim stihom.

Da bi dokazao spomenutu raširenost, Georgijević primjerima koje je našao kod Matića dodaje i neke svoje, te kao prvi svoj primjer ističe baš spomenuti Mažuranićev stih: *Vidi mu se mrijet mu se neće*. Ja sam se takvom shvaćanju Sv. Georgijevića, kako rekoh, neobično začudio. Jer ne treba mnogo muke da se shvati kako bi upravo besmislice bile kad bi ono „vidi se“ u tom stihu značilo „čini se“. Kakva bi to logika bila da Mažuranić za Novicu kaže: „Čini mu se mrijet mu se neće“?! Bilo bi kao da Novica ne zna hoće li mu se ili mu se neće umirati, tj. bilo bi kao da mu nije poznat njegov vlastiti osjećaj ili njegova vlastita želja! Takvu nelogičnost Mažuranić nije mogao napisati, pa još i dvaput ponoviti (jer stih: *Vidi mu se mrijet mu se neće* dolazi triput). Nego šta onda znači to „vidi mu se“? pitat će možda koji čitatelj. Za me to nikada nije ni bilo pitanje, niti sam kada pomislio da bi o tom tko mogao sumnjati, dok nisam pročitao spomenuti Georgijevićev članak. Stih: *Vidi mu se mrijet mu se neće* znači jednostavno: Vidi se na njemu (tj. na Novici) da mu se neće umirati. Ili, da ostanem bliže originalu (tj. konstrukciji Maž. stiha), ovako: Vidi mu se po držanju da mu se neće umirati; ili: Vidi mu se na licu (po izrazu lica)...

Iz ovoga mislim da je lako razabrati ne samo semantiku, tj. značenje glagola *vidi se* na ovom mjestu, nego i sintaksu, tj. konstrukciju s dativom (pripadanja).

Usput napominjem da sam, radi kontrole, pregledao i neka od mnogobrojnih izdanja (hrvatskih i srpskih) Smrti Smail-age Čengića, i to takvih izdanja u kojima je dato i tumačenje manje pomenutih riječi, a koja su objavljena prije spomenutog izdanja Sv. Georgijevića. Tako sam pregledao, napr., izdanja koja su priredili: Vladimir Mažuranić (u Zagrebu, 1895), D. Prohaska (u Beogradu, 1911), Ml. Leskovac (u Novom Sadu, 1935), Krklec i Tadijanović (u Zagrebu, 1947) i A. Barac (u Beogradu, 1949). Ni u jednom od ovih izdanja ne tumači se glagol *vidjeti (se)* u spomenutom stihu, a to je bez sumnje znak da su ga isdavači shvatili u njegovom običnom značenju. Zanimljivo je da su i bolji prevodioci već davno preveli kako treba i spomenuti stih. Tako je, napr., Vl. Bakotić u svojem izdanju godine 1922 (u Splitu) preveo taj stih na talijanski jezik ovako: *Ben si vede, ei non vuol morire...* Dobro ga je preveo i A. Boguslawski na poljski jezik god. 1931 (u Varšavi). Nisam mogao pregledati sva izdanja Smrti Smail-age Čengića, naša i strana, ali sumnjam da će se u bilo kojem *hrvatskom* izdanju (a valjada ni u srpskom prije god. 1952) naći tumačenje kakvo, eto, nalazimo u izdanju Sv. Georgijevića (god. 1952 u Beogradu) i u njegovom članku o kojem govorim.

Da spomenem još da sam i usmeno pitao neke (obične) ljude ovdje u Zagrebu kojima je iz škole poznat Mažuranićevo epos, kako su razumjeli taj stih. I njihov odgovor potvrdio mi je da su ga shvatili jednako kao i ja.

Poslije svega ovoga i poslije objašnjenja koje sam naprijed dao, mislim da više ne treba dokazivati kako je Georgijevićevo mišljenje o značenju glagola *vidi se* u citiranom stihu krivo, tj. zabluda. Ali da vidimo kakvo je i dalje njegovo raspravljavanje (ostajući još malo u svezi s ovim pitanjem i prelazeći na drugo).

Da bi objasnio izraz *vidi mu se* u stihu: *Vidi mu se mrijet mu se neće*, Georgilević nam priopćuje da se „i u okolini Trstenika govori: *Vidi mu se skupo*“ (VI, str. 22). Ali to je, kako i čitatelji sad već jasno mogu vidjeti, sasvim nešto drugo! Razlika

je i semantička i sintaktička. Izraz *vidi mu se* u rečenici *Vidi mu se skupo* znači doista: *čini mu se*, čega u spominjatom Mažuranićevom stihu, kako sam naprijed pokazao, nema. (Prema tome je i dativ: ovdje subjektivni, dok je u Maž. stihu posesivni). Ako je istina da se u okolici Trstenika i danas govori *Vidi mu se skupo*, onda je to samo dokaz za nešto drugo, upravo dokaz za nešto što ide u prilog tezi S. Matića: dokaz da se i u Srbiji (užoj) gdje je zadržao i do danas latinizam *vidi se* u značenju „čini se“. Na širokom području toga vjerojatno nema, jer bi se inače nalazilo i u rječniku Ristića i Kangrga (a tamo ga nema, kako je napomenuo i S. Matić). Usput odmah ovdje napominjem da ni u mojem zavičaju (tj. u srednjoj Slavoniji) nema toga latinizma, kao što ga, eto, nisam našao ni u pjesničkom jeziku Ivana Mažuranića; a znam inače da ga u nekim drugim krajevima Hrvatske (napr. u sjevernom Primorju) ima još i danas, i bez sumnje da ga je prije moglo biti i više, kako pokazuju i primjeri o kojima će dalje biti govora.

Pa šta je onda navelo Georgijevića da miješa ove primjere (tj. onaj iz Smrti Smail-age Čengića i onaj iz Trstenika)? Ja mislim da je direktni uzrok toga miješanja to, što je Georgijević pošao od „konstrukcije“ tj. rečenice u ovom slučaju. A rečenicu (Mažuranićevu) nije mogao shvatiti baš zato, što nije prije toga shvatio leksičko značenje glavne riječi u njoj. (Oдавde bi se možda mogla i neka pouka izvući, već ovdje). Ali kod Georgijevića ima i druge, općenitije slabosti. On nije dobro shvatio uopće ni razliku između semantike i sintakse, što se osobito pokazuje u prvoj polovici njegovog članka. Govori o „konstrukciji“ (konstrukcija spada u sintaksu), ali govori tako da mu se u nekim slučajevima i ne zna govori li samo o konstrukciji ili o konstrukciji i značenju, a hoće time da pobija Matića koji je govorio samo o značenju (tj. o značenju same riječi, i to leksičkom, a to spada u semantiku, upravo u semantiku u užem smislu). Doduše, u drugoj polovici svojega članka Georgijević kao da je nešto bolje shvatio razliku između semantike i sintakse, pa je tamo i svojemu miješanju konstrukcije i značenja dao nešto drukčiji smisao, te pokušao i da opravda to miješanje; ali, kako ćemo vidjeti, bez uspjeha, bar koliko se tiče glagola *vidi se*.

Poslije pasusa s primjerom iz Trstenika, Georgijević je, u produženju svojega članka, pozvao u pomoć i dvojicu starijih filologa (drugi je polufilolog): Luku Zimu i Vladimira Mažuranića, tj. uzeo je da pregleda (u svezi sa svojim istraživanjem) njihove knjige: L. Zima, *Njekoje, većinom sintaktične razlike između čakavštine, kajkavštine i štokavštine*, Zagreb 1887, i Vlad. Mažuranić, *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik*, Zagreb 1908—1923. Ali šta je Georgijević našao u knjigama ove dvojice filologa? Raspravljajući o njihovom materijalu on ovako počinje (VI, str. 22): „Moram priznati da su filolozi već odavno zapazili da je konstrukcija *vidi mu se*, i to, doduše, kao povratni glagol *vidi se*, opšta u našem jeziku“. Premda se iz ovog nejasnog rečeničnog sklopa ne vidi šta i kome to Georgijević nešto priznaje, ipak se do toga može doći ako se pogleda šta se nalazi u rečenim knjigama L. Zime i Vlad. Mažuranića. Kad to pregledamo, onda tek vidimo da je Georgijević zapravo „morao priznati“ da su ova dvojica govorila samo o značenju (leksičkom) glagola *vidi se* i navodili primjere za to, a ništa nisu govorili o nekoj „konstrukciji“, upravo „konstrukciji *vidi mu se*“. Osim toga, iz primjera koji se kod njih nalaze nikako ne izlazi da je ta „konstrukcija“ (tj. izraz *vidi mu se* sa značenjem *čini mu se*) tako raširena, tj. „opšta u našem jeziku“. Kod L. Zime nalazimo u semantičkoj grupi „čini se“ (str. 155—156 njegove knjige) 43 primjera, od kojih je samo 17, dakle manje od polovice, s glagolom *vidi se*, a i to je većinom iz čakavskog i kajkavskog dijalekta; za štokavski veli Zima: „U štokavštini ima obično *čini se*, rijetko *vidi se*“. Kod drugoga opet, tj. kod Vlad. Mažuranića u *Prinosima*, s. v. *viděti*, za *vidi se* u značenju *čini se* nalazimo samo tri primjera. Iz svega toga ne znam kako je Georgijević mogao zaključiti da su ova dvojica (L. Zima i Vlad. Mažuranić) „zapazili“ da je ta „konstrukcija“ (*vidi mu se* u značenju *čini mu se*) „opšta u našem jeziku“. Ja mislim da je sada već jasno, da Georgijević i kod ove dvojice, kao i prije kod Ivana Mažuranića, nalazi ono čega nema zato što se previše zagrijavao za svoje mišljenje.

Opća raširenost, kako sam već rekao, i nije sama po sebi odlučujuća za pitanje je li nešto, na pr., latinizam ili nije. Ali smatrao sam da je ipak dobro da pokažem kako je Georgijević,

u svojem zanosu, pokušao, eto, da poopći izraz *vidi (mu) se* u značenju *čini (mu) se*, i to horizontalno (teritorijalno). Sad ću još pokazati kako je on to pokušao proširiti (produžiti) i vertikalno, tj. vremenski, do granice za koju nema potvrde.

Potraživši u spomenutim knjigama najstariji primjer i mišleći da ga je našao u primjeru za koji to tvrdi, Georgijević je napisao i ovo (VI, str. 22): „Tako to imamo već od 15 veka, upor. Nam se pravdeno vidi (Kukuljević, Acta croatica, 102)”. Međutim, ovaj primjer (koji, da usput spomenem, nije u Acta croatica „102”, nego u Acta croatica str. 288 br. 302) nije iz „petnaestoga” vijeka, nego istom iz druge polovice šesnaestoga, upravo iz godine 1587. U Prinosima Vlad. Mažuranića, odakle je Georgijević taj primjer uzeo, stoji doduše da je iz godine „1457”, ali to je *pogreška* (štamarska ili pisarska), koju Georgijević nije smio prepisati. Da je pogreška, nije bilo teško pogoditi, jer se taj primjer u Prinosima nalazi *poslije* primjera iz šesnaestoga vijeka. No u svakom slučaju, Georgijeviću je bila dužnost da svoje izvore kontrolira, jer ovdje se radi o jednom specijalnom pitanju kojim se nisu bavili ni L. Zima ni Vlad. Mažuranić. Doduše, netko će možda reći da starina toga *vidi se* i nije toliko važna, kao što i nije, ako se uzme u apsolutnom smislu (premda je Georgijević i na temelju toga nešto zaključivao); ali mislim ipak da je korisno da se zna bar *relativna* starina toga izraza, tj. da se zna je li starije *čini se* ili *vidi se* u tom značenju. To će možda pomoći našem zaključivanju na pr. o samoj konstrukciji (ne o Georgijevićevoj „konstrukciji”).

Da bi se odmah ovdje vidjelo koji je od ta dva glagola bar vjerojatno stariji u tom značenju, evo šta sam ja našao u građi koja nam je danas poznata (i dostupna):

U Rječniku Jug. akademije s. v. *činiti* (obradio Daničić) navodi se primjer: Činjaše mi se biti meju kori anjelskimi. Transit 9. (Transit je knjižica štampana glagoljicom u Senju god. 1508). I to je najstariji poznati primjer glagola *čini se* u tom značenju. A u Prinosima Vlad. Mažuranića s. v. *viděti* navodi se primjer: Nam se vidi, da je i to stari list. Kukuljević, Acta croatica, str. 202 br. 196. (To je spis o svjedočenju porotnika pred sudom, pisan glagoljicom god. 1512). I to je najstariji poznati primjer glagola *vidi se* u tom značenju.

Izlazi, dakle, da je glagol *čini se* zabilježen četiri godine prije nego glagol *vidi se* u tom značenju.

Ali da vidimo šta je Georgijević u svojem članku još napisao. Želeći opravdati svoje miješanje konstrukcije i značenja i želeći dokazati da je glagol *vidi se* dobio rečeno značenje pod utjecajem konstrukcije, on kaže (VI, str. 23): „Iz ovih primera se jasno vidi da se bezličnom obliku dodaje jedan dativ...“ i odmah zatim dodaje: „Opšti je slučaj da glagoli u 3 l. j. dobivaju posebno značenje. Među navedenim primerima i onima koje ćemo navesti postoji jedna semantička promena“. A malo niže, na istoj strani, kaže: „Valja ovde istaknuti da nije uvek potrebno jedno semantičko menjanje u 3 l. j.“ Dakle, i ne znajući kako je zastranio s „navedenim“ primjerima, on već i bez toga saznanja priznaje da „nije uvek potrebno semantičko mijenjanje“. To je što se tiče značenja. Ali ni sama konstrukcija, tj. dativ u toj konstrukciji, nije nikakav „opšti slučaj“. Već među primjerima koje navodi Matić, a kojih sam nabrojio 27, nalazi se 8 primjera bez toga dativa; pa i od ona četiri primjera iz Vuka jedan je bez dativa: Kao okrečeni grobovi koji se spolja vide lijepi (primjer koji sam citirao već naprijed). Sve to mogao je i Georgijević opaziti. I kod L. Zime mogao je naći dva takva primjera (jedan iz Vetranića i jedan iz nar. pjesme).

Možda će sad netko s Georgijevićem reći da se u *današnjem* jeziku (tj. u krajevima gdje se to još održalo) rečeni glagol u tom značenju govori samo u bezličnoj konstrukciji s dativom (*vidi mi se* i sl.). To je otprilike i Matić kazao i to bi moglo biti (premda ja ne znam je li svuda tako), ali to nam ništa ne kazuje o *podrijetlu značenja*, tj. o pitanju je li to latinizam ili nije, niti to ide u prilog mišljenju Sv. Georgijevića. Ne može mu ići u prilog već zato što ne može biti da se nešto što je starije razvilo iz nečega što je novije. Zatim, ne može mu ići u prilog i zato što nije vjerovatno da se ta konstrukcija uz glagol *vidi se* razvila samostalno. Bezlična konstrukcija s dativom (3 l. i dativ subjektivni) obična je uz naš glagol *čini se* (*čini mi se*), koji je, kako smo vidjeli, vjerovatno i stariji nego *vidi (mi) se* u tom značenju, pa je glagol *vidi se* mogao doći u konstrukciju s dativom, ili ograničiti se na tu konstrukciju, po ugledu na glagol *čini se*. A uz to su mogli tu (što se tiče same konstrukcije) dje-

lovati i živi strani jezici u kojima uz glagole toga značenja također dolazi takva sintaktička konstrukcija i koji su (jezici) našim ljudima bili poznati: u Primorju talijanski (mi pare= čini mi se), u Vojvodini njemački (es scheint mir= čini mi se). Napokon, tome se ne protivi ni latinski jezik, u kojem također može (premda ne mora) doći takva konstrukcija, kako ćemo vidjeti i u primjeru koji će još biti naveden.

Svoje mišljenje da je rečeno značenje dobiveno pod utjecajem sintaktične konstrukcije, tj. rečenice u ovom slučaju, Georgijević bi možda lakše mogao primijeniti na glagol *čini se* (*čini mi se*) i eventualno na neke od onih drugih lagola-sinonima (*mni mi se*, *zdi mi se*), premda ni to mislim da ne bi lako bilo dokazati. Ali za glagol *vidi se* (odnosno izraz *vidi mi se*) to se ne može prihvatiti već iz razloga o kojima sam dosad govorio, a zatim ni s obzirom na ono što ću još reći.

A reći ću još ovo. Georgijević je na prvoj strani svojega članka (VI, str. 20) Matiću ovako prigovorio: „S. Matić je ostao dužan da nam objasni kako je došao taj izraz u Vojvodinu, kako je prenet iz latinskog“. Međutim, prigovor nije opravdan. Matić je jasno rekao (V, str. 338): „Književnici pre Vuka i u doba Vuka čitajući latinski i nemački, vrlo često su mislili i pisali na način koji odgovara duhu tih jezika...“ Ovo kao da je izmaklo Georgijeviću. Ali ako se i ne zadovoljimo potpuno ovim Matićevim objašnjenjem, koje je općenito, ipak ostaje, i ovakvo kakvo je, vrednije nego Georgijevićevi „dokazi“ o rasprostranjenosti (horizontalnoj i vertikalnoj) ovoga izraza; a vrednije, naravno, i od Georgijevićevog teoretiziranja izvedenog na temelju rečenih „dokaza“ i sličnoga umovanja, kako smo vidjeli. No mi ćemo Matića i dopuniti.

Da je *vidi se* sa značenjem *čini se* doista latinizam, i da je došao (i u Vojvodinu i u druge krajeve) baš onim putem kako je to rekao Matić, pokazuju nam lijepo i Bjelostenčev rječnik, koji je štampan u Zagrebu god. 1740. U tom rječniku s. v. *videor* (u lat.-hrv. dijelu) imamo i primjer: *videor tibi iratus* preveden sa *vidimsze tebe szerdit*. Dakle *vidim se* (ja), tj. u prvom licu, točno kao u latinskom. U hrvatsko-latinskom dijelu toga rječnika glagol *videti se* (s. v. *vidimsze*) nema toga značenja. To je očit znak da je Bjelostenec sâm dao našem glagolu novo

značenje, i to na taj način što je latinski glagol *videor* u latinsko-hrvatskom dijelu rječnika preveo *doslovno*, tj. za rečeno značenje latinske riječi uzeo je našu riječ istoga temeljnog značenja (i korena u ovom slučaju). Tako su često činili naši stariji leksikografi i prevodioci, radeći brzo, pa su čak i stvarali nove riječi *ad hoc*, tj. prema momentanoj potrebi. S vremenom su neke riječi sa tako dobivenim značenjima ušle i u originalna djela naših pisaca, pa gdje gdje čak i u narodni (pučki) govor.

Nekoga će možda zanimati još ima li i kakav opći razlog koji je olakšao ulazak ovom latinizmu u naš jezik. Mislim da ima. Radi se o apstraktnom pojmu, zapravo filozofskom, kojim obični ljudi u običnom govoru rijetko kada operiraju, ili ne operiraju nikako (riječima); pa ukoliko se i stvori za takav pojam riječ, ona se lako i zaboravi. Za ilustraciju spomenut ću kako je u narodnom jeziku mojega zavičaja. Već sam rekao da glagol *vidi se* u tom značenju ne govore. Ali ne govori se (u mojem zavičaju) zapravo ni glagol *čini se* (*čini mi se*) ako se govori „po domaću“. Mjesto *čini mi se* čuje se katkad *mislim*, na pr: *Ja mislim da je tako*. Ali još češće — izostavlja se i to „*mislim*“. Otac na pr. neće sinu, o kojem nešto sumnja, reći: „Čini mi se da ti nisi bio u vinogradu“, žili: „Ja mislim...“, nego će reći: „Ti nisi ni bio u vinogradu“, a mimikom i tonom izrazit će i pitanje i svoju sumnju, tj. ono neizrečeno „čini mi se“. Takav način razgovora običnih ljudi običan je, bez sumnje, i u drugim krajevima, pa i kod drugih naroda, dok se jezik ne razvije do te mjere da može služiti i višim duhovnim potrebama, i to dok se do te mjere ne razvije bilo uopće bilo kod pojedinca. Zato se ne treba čuditi ni našim piscima što su se kolebali u vrijeme kad nam jezik još nije bio izgrađen i što su i rečeni pojam pokušavali izraziti na razne načine, pa, među ostalim, i onim latinizmom. Koliko su se kolebali valjda je vidio i Georgijević u spomenuto knjizi L. Zime. Tamo, u semantičkoj grupi „čini se“, Zima nam je primjerima pokazao kako su za rečeno značenje pisci uzimali čas ovaj čas onaj glagol, pa i u različnim oblicima (ličnim i bezličnim); tako, na pr., u XVI vijeku: Menčetić: *mni mi se, čini mi se, vidi mi se*; Hektorović: *čini mi se, mni mi se, vid mi se*; Lucić: *mni mi se, vidiš mi se*; Vetranić: *vidi se*; M. Držić: *vidi mi se, para mi, paraš mi*; D. Ra-

njina: *mni mi se*; zatim u XVII vijeku: Gundulić: *mni mi se*, *vidi mi se*. itd.

Poslije svega ovoga reći ću još nešto da upotpunim i završim svoj osvrt na Georgijevićev članak. Istina ovaj moj članak ispao je veći nego što mi je u početku bila želja da ispadne, premda neke sitnije Georgijevićeve pogreške nisam ni spominjao. Ali ovo i nije samo osvrt. Ja sam ovoliko napisao, prvo zbog važnosti samih pitanja o kojima se radi. Osim onoga što sam naprijed rekao, neka bude ovdje i posebno istaknuta važnost nauke o značenju riječi (*leksičkom i gramatičkom*).

Drugo, napisao sam ovoliko i zato da pokažem kako treba *biti oprezan* pri rješavanju tih pitanja, ako hoćemo da ih riješimo. Georgijević je, kako sam naprijed pokazao, pristupao filološkim i lingvističkim pitanjima subjektivno, tako da nije mogao imati prave koristi ni od literature kojom se služio.

N. Rončević

ЈЕДНА РИЈЕТКА А ПОТРЕБНА РИЈЕЧ

Прикупљајући грађу за опис говора данашње источне Херцеговине наишао сам на терену б. Чапљинског среза на један врло интересантан придјев, за који сматрам да није незанимљиво задржати се на њему с обзиром на то што његов недостатак сви осјећамо. То је придјев *гасан*, опозитум придјеву *жедан*.

Као што је познато, у књижевном језику имамо према *гладан* опозитум *сић*, али према *жедан* није обичан или се врло ријетко чује било који придјев као његов опозитум. То потврђују и наши рјечници. Ја сам само у једном од њих нашао придјев *гасан* са овим значењем. Па ни други га словенски језици, колико сам могао да се обавијестим у мени приступачним рјечницима, немају. У руском језику, напр., имамо *голоден* и његов оп. *сыщѣй*, а за *жедан* и његов оп. употребљава се описна конструкција: *мне хочѣтся ѣищѣ* и за оп. томе *мне не хочѣтся ѣищѣ*; у пољском језику, мада имамо придјев *spragniony* за израз „ја сам жедан“ не каже се *jestem spragniony*, него *chce mi się pić* (в. Witold Doroszewski, *Rozmowy o języku*, seria III, 53). Истина, у руском имамо израз *сыщ* и *їян* који је адекватан нашем изразу *сић* и *їјан*, о чему ће бити ниже говора. Исто стање имамо и у неким несловенским језицима. У њемачком, напр., имамо *hungrig* и његов опозитум *satt* (*ich bin hungrig — ich habe es satt bekommen*), а према *durstig* (*durstig sein*) нема опозитума, него се то исказује описном конструкцијом: *gestillt ist mein Durst* (Ристић—Кангрга, Речник српскохрватског и немачког језика, стр. 1259); у француском језику имамо: *faim* (*j'ai faim*) и *soif* (*j'ai soif*), а за њемачко *satt* (наше *сић*) у рјечнику њемачко-француског језика од К. Rotteack-а и Г. Kister-а имамо: *suffisant, assez* (тј. довољан); а оп. се и у француском језику исказује одричном конструкцијом: *je n' ai pas*

faim и *je n'ai pas soif*. У талијанском језику исто имамо: *fame* (*io ho fame*) и *sete* (*io ho sete*), а оп. се и у овом језику и за један и за други придјев исказује одричном конструкцијом. У рјечнику Rigutini—Fanfani: *Vocabolario italiano della lingua parlata*, Firenze 1875, имамо потврду за то: „L' uomo, diceva un bell' umore, è il solo animale che mangi anche quando *non ha fame*, e beva anche quando *non ha sete*“. Истина, у том рјечнику имамо и придјев *sazio* (сит, засићен); исп. *sazio: che ha intieramente sodisfatto l'appetito del cibo*“, као и „Mangia molto, e non si trova mai sazio“ — али оп. за придјев *sete* ни тамо не налазимо.

Па и у нашем језику за оп. придјеву *жедан* још увијек преовлађује одрична конструкција, мада је придјев *гасан* познат и неким народним говорима и неким књижевницима.

Потврда, како ће се ниже видјети, имамо зато и из народних говора и из дјела наших писаца. А да баш писци осјећају потребу за тим придјевом лијепо се види из овог одјељка једне приповијетке Едхема Мулабдића, босанског писца. Разговор се води у једној босанској кафани између једног скупљача народних умотворина (фолклористе) и мјештана:

— Чујеш (обраћа се странац кафедији), ти ћеш мени нешто казати!

— Вире ми, ако знао, бели хоћу, — уздиже кахведија обрвама.

— Ево, чуј! — поче господин — кад си на прилику гладан, па се наједеш, онда си сит; је ли? Али кад си жедан, па се напијеш воде, шта си онда?

Кохведија шути, размишља, док ће некако отежући:

— Вира ти је, господине, док се човик не најиде, не може ни воде!

— Али, молим те, кад је човик жедан, па се напије, шта је онда? окрену се он другима.

Неколико часака сви размишљали, док ће један у неко доба некако озбиљно:

Кад је човик жедан, па се напије, онда му се море рити да је здрав, јер оно веле: док си здрав и вода ти је слатка.

Господин скупи лике, прође се свега, па замаче на врата. (Едхем Мулабдић: На обали Босне, Загреб 1900, стр. 152).

Како видимо, овај фолклориста није добио жељени одговор, а писац ове приповијетке, по ријечима А. Селмановића „и у овом конкретном случају ... је знао народну ријеч »гасан« супротно од *жедан*“ (Језик, бр. 1 за 1955/56 годину, стр. 21).

У РЈАЗУ има овај придјев, без акцента, али и без нашег значења. Док наш примјер, како се то лијепо види, из Додатка речнику српскохрватског и немачког језика од Ристић-Кангре, а то је и једини мени познати рјечник нашег језика у којем налазимо забиљежен овај придјев, значи: *gestillt ist mein Durst*, дотле примјер *гасан* у РЈАЗУ значи: „а) који гаси“ — и наводи се примјер из XVII вијека: „Сунце гасним мраком за чудо изгину. И. Т. Мрнавић, 173“; и „б) „који припада гашењу“ — и даје се потврда из Шулекова рјечника: „гасна приправа „*feuerlöschanstalt*“, гасни ред „*feuerlöschordnung, feuerordnung*“. Ми бисмо за значење под *a* могли још навести примјер из пјесама Лазе Костића: „*Као ђрегршћ воде гасне*, кад је у плам дете бацне, па у место плам да стиша, претвори се сва у пару“ (Л. Костић, Песме, 1908, 333)“ — али сви ови примјери не одговарају значењу нашег придјева о којем је овдје ријеч.

Како је напријед истакнуто, овај придјев није непознат ни неким народним говорима ни нашим књижевницима. Рјечничка грађа Института за језик САН даје потврда за то.

Од књижевника употребљавају га:

Д. Шимуновић: Кад год бих се овдје намјерио, па ко био да био, *све сишо, гасно, обушо* (Посмртне новеле). *Све сишо, гасно, обушо*, одјевено и нитко не пита за рачун (Изабране прип. 347).

Силвије С. Крањчевић: А добро знадеш капи колике. *Некад ши гасна прашина поји* (За човјека, 77).

Вељко Пешровић: У десет сати пођоше сви, *сиши и гасни*, „корпоративно“ и с Вујевићем на челу у Вармеђу (Сабрана дела, књига IV, стр. 99).

Л. Глик: *Ја сам сиша, хљеба нећу; Ја сам гасна, воде нећу* — *Ich bin satt, will kein Brot; mein Durst ist gelöscht, will kein Wasser* (Медицинска народна терминологија 1899, стр. 56).

Вуковић: *Овај је во већ гасан* (Народна ветеринарска терминологија).

Из народних говора имамо потврда за његову употребу из Приједора: Хвала! *Не могу њиши, гасан сам већем* (забиљежио С. К. Борјановић); опет из неког краја Босне: *Гасан сам, не могу више* (забиљежио Реља Кашиковић), а и ја имам за то потврду из *Почишља* — Херцеговина: *Гасна сам*.

Како се из наведеног материјала види, подручје на ком се употребљава овај придјев није мало. Познају га писци из Хрватске: Шимуновић, Крањчевић; из Босне: Мулабдић, из Војводине: Вељко Петровић; а има потврда из народних говора Босне и Херцеговине. Осим тога овај придјев и по значењу свог коријена потпуно одговара и прихvatљив је. Према Даничићу коријен *-гас-* значи: „изнемоћи, престати, учинити да нечега нестане“ (Коријени, стр. 63) — што одговара нашем значењу.

Из Мулабдићеве приповијетке видјели смо да фолклориста није добио одговор на постављено питање, мада је могао добити други придјев, наиме, придјев *џјан*. Често се у народу чује израз: *сити и џјан*. И други словенски језици знају за њега (код Даља имамо: *хлѣба не љстѣ, вина вѣ ротѣ не беретѣ, а завсегда ситѣ и пѣянѣ живетѣ. Поѣшь-ситѣ будешѣ; напѣшѣся-пѣянѣ будешѣ*¹. Али придјев *џјан* не употребљава се као оп. придјеву *жедан*, него читав израз *сити и џјан* као оп. изразу *гладан и жедан*. Док први израз значи задовољан, без икаквих потреба, други значи: убог, биједан. Ристић и Кангрга управо и преводе израз *сити и џјан* именицом *обилје*: Он је увијек сит и пјан = *er lebt immer in Hülle und Fülle*“. Нешто због специфичности значења придјева *џјан* у овом изразу, а нешто и због његове повезаности са глаголом *џиши* (обично алкохол), он се није могао усталити као оп. придјеву *жедан* и зато придјев *гасан* има све услове да се прими за књижевни и да се тиме попуни празнина коју осјећамо.

Што се тиче његовог акцента, можемо се сложити са Ристић-Кангргом, а са њима се слаже и А. Селмановић, тј. акценат овога придјева је / (дуги узлазни); дакле, он гласи: *гасан, гасна, гасно*.

А. Пецо

¹ Толковый словарь Владимира Даля, томъ IV, 387.

ПРИЛОГ ЗА РАЗЈАШЊЕЊЕ НЕКИХ НАЗИВА ОРУЖЈА У НАРОДНИМ УМОТВОРИНАМА

II

У наставку рада на разјашњењу назива појединих врста оружја у народним умотворинама¹ у могућности смо да пружимо неколико нових прилога у тој области. У питању су, наиме, називи извесног оружја чије значење није довољно јасно, а тако исто и потпуно нов податак о називу мајстора који је оправљао и израђивао оклопе.

За реч „скувија“ или „сковија“ у Вуковом речнику стоји да је то нека врста капе. С. Петковић у Речнику црквенословенског језика наводи да је скувија монашка капа.² Ст. Новаковић ову реч изводи од талијанске „scuffia“.³ Ј. Ковачевић мисли да је то нека врста доње капе израђене од танке материје која покрива уши и везује се испод врата. Ковачевић констатује да се скувија види на живопису у Матејићу, у Никити, на композицији Свадба у Кани.⁴ П. Васић у своме приказу дела Ј. Ковачевића каже да је *скувија* идентична са популарном капом, коју су почев од XIII века носили соколари и људи мануелног занимања.⁵

Ма колико да су сва наведена објашњења тачна, она су донекле и непотпуна, јер не наводе да је „скувија“ и војничка капа, односно и шлем, како то стоји у народној песми:

¹ Први прилог је објављен у НЈ V, стр. 52—60.

² Сава Петковић, Речник црквенословенскога језика, Срем. Карловци 1935, 238 з. в. скуфја.

³ Ст. Новаковић, Хералдички обичаји у Срба, Год. Н. Чупића VI, 1884, 30.

⁴ Јов. Ковачевић, Средњовековна ношња Балканских Словена, Београд 1953, 282.

⁵ Павле Васић, Ј. Ковачевић, Средњовековна ношња, Историски гласник 3, 1954, 148.

„А на главу капу и скувију.
На скувију позлаћено перје.“

(Вук II, 482)

Тако исто, из народне песме видимо да се скувија, ван употребе, вешала за калпаком:

„За калпаком од злата скувија,
У скувију алем драги камен.“

(Вуков Рјечник)

Поред наведеног, и код нас налазимо шлем у облику скувије на живопису у Матејићу (на плафону јужне певнице), код два војника-копљаника. Војници су у оклопима и шлемовима од плетених гвоздених верижица са копљима у руци. И П. Васић, позивајући се на француске податке, наводи да покривање капом од жице датира од времена када је израда жице усавршена, тј. од краја XI века. На печату Гија де Лавала из 1095 приказан је племић у дугачком оклопу са капуљачом.⁶

Упоредимо ли овај облик шлема на фресци у Матејићу са оним на композицији Свадба у Кани, као и са неким фрескама калуђера и монаха, од којих и познату слику Стефана Немање у монашком оделу, видећемо да сви ови облици имају карактеристичан шиљасти врх, дакле облик који нас потсећа на капуљачу, или на капу за малу децу, која се и данас у Далмацији зове „шкуфја“.

Неоспорно је тачна констатација Ст. Новаковића да реч „scuffia“ упућује на њен романски извор, али са напоменом да је глас *ф* замењен ближим гласом *в*, као што је то чест случај у нашем језику, било да се ради о страним или нашим речима, као на пример: *кава* место *кафа*, *ујваши* место *уфашти*, *Пилиј* место *Филиј* итд.

Напоследку, ово није једини случај да се калуђерска или монашка капа назива војничким именом и обрнуто. Тако, на пример: шлем се код нас каже за камилавку у Хиландарско-студеничком типичу, који је настао ускоро после

⁶ Васић, н. д. 146.

Карејског 1199 године: „и вѣ мнишьски шлемъ.“⁷ Није искључено да је калуђерска капа-камилавка добила име према облику тадањег „*torfhelma*“, или сличног њему, као што је то случај и са скувијом.

За реч „*баш*“ (бѣть) постоје разна тумачења код Вука, Мажуранића и у Академијином Рјечнику, али сви се слажу да је у питању нека врста оружја којим се удара.⁸ Поред општег значења „буца, кијак, кијача, батина, мачуга, мотка, палица итд.“, под *башом* треба првенствено разумети палицу, батину, односно буздован и топуз, а тек затим маљ или бојни чекић и све друго. За ово говоре многи примери у Академијином рјечнику код којих се *баш* ређа упоредо са другим оружјем (сулице, мачи, бати, сикире итд), па је очигледно да се не ради о обичној батини и мачуги. Напоследку, и чињеница да се *баш* помиње као нека врста инсигније, односно знака власти, за које знамо да су могли бити једино мач, копље и палица, односно буздован, говори за нашу поставку. Реч *бѣть* или *баш* помиње се и у српском роману о Троји, из краја XIV века, када се говори о играма Париза (Париса) као детета: „И Парижъ дѣлаше кичмоу а друуги с(и)нъ еговъ бѣть.“⁹ Овај исти текст гласи у глагољском тексту тога истог времена: „И Париж' дѣлаше куч'му, а други та син' дѣлаше бат.“¹⁰

Ни у једном нашем речнику нема података о томе како су се звали на српском језику мајстори који су оправљали и израђивали оклопе. Најстарија наша реч за оклоп, било од оковане коже или од плетене жице, јесте *брња*.¹¹ Реч се сачувала у називима места (Брње, Брњица, Брњац, Брњаци, Брњице, Брњићи, Забрње итд.) и у живом говору. Међутим,

⁷ К. Јиречек, Типик св. Саве за манастир Студеницу, ГСУД XL, 1874, 174.

Ст. Новаковић, Стара српска војска, Београд, 1893, 161.

⁸ Вуков Рјечник 17; В. Мажуранић, Приноси за хрватски правно-повјестни рјечник, Загреб 1908—1922, 48—51; Рјечник ЈАЗиУ I, 1880—1882, 205.

⁹ Allan Ringheim, Eine Altserbische Trojasage, Prague—Upsal 1951, 37.

¹⁰ В. Јагић, Прилози к историји књижевности, Загреб 1868, 58; Рјечник ЈАЗиУ I, 205.

¹¹ Ст. Новаковић, Стара српска војска, Београд 1693, 160.

српска реч „брња“ води порекло од готске речи *bruņa*, француске *braigne*, латинске *bruthea*. Али, сем ове речи за оклоп се одомаћила и реч „панцир“, или „памцијер“. Реч је талијанског порекла и долази од речи „панциа“, или „panzięa“, а значи трбух, дакле оклоп који штити трбух и груди. Захваљујући роману о Троји, с краја XIV века у ћирилској верзији, сазнајемо да се мајстор за оправку оклопа на српском језику звао „брњар“. У разговору између Анцилеса (Ахила) и Јектора (Хектора) први говори другоме: „много често *брњарь* крпить мое брње, које соу продрѣте от твојега мѣча“. ¹² Несумњиво, да онај који крпи зна и израђивати брње, па према томе је сасвим природно да *брњар* није само мајстор који је крпио, већ тако исто и израђивао оклопе.

На крају, захваљујући истом извору, тј. српском роману о Троји, у могућности смо да објаснимо и значење речи „сулица“ и „суличник“. Описујући борбу између Анцилеса (Ахила) и Уриксихса (Уликса) са Телемпоном (Телемоном) у тексту стоји: „и повѣд(ѣ) га Оурикшишь мокнога на мокнѣю и повѣде га на Телемпона соулчѣкѣ кои бѣше наиболии соулчѣник оу всѣх троискихъ странах. И видѣвъ Телемпонъ прѣма Анцилеша и Оурикшиша и истрѣча из град(а) (с) соулцою прѣма Анцилеша и оудри се к нѣмоу Анцилешъ и прободе Телемпона на другоу страну и врѣже долоу с конѣ“. ¹³ Мало даље стоји: „имаше и ороужа се ~~макшъ~~ Тѣльмоникъ и оузе соулцоу и потѣха противоу Јектороу“. ¹⁴ Из овог текста се јасно види да *сулица* значи копље, а *суличник* војника борца који је наоружан копљем, дакле, према данашњој терминологији — копљаника.

Г. Шкриванић

¹² Ringheim, н. д. 60.

¹³ „ „ „ 52.

¹⁴ „ „ „ 57.

ЈЕЗИЧКЕ ПОУКЕ

1. *Право учешћовања имају млађи научни радници ... којима је специјализација потребна ради продубљивања својих научних студија.*

До писца ове реченице као да није допрло правило српскохрватске граматике да се заменица свој увек односи на подмет у реченици. Према овоме значи да је научним радницима потребна специјализација ради продубљивања њених студија, јер је подмет специјализација.

Међутим, очевидно се хтело рећи да је специјализација потребна млађим научним радницима ради продубљивања њихових студија.

2. Таква погрешна употреба заменице свој као да постаје правило. У истом броју Политике налазимо у једном чланку овај став:

... без куршоазије, чак са извесном дискрећном радозналешћу да међу шим сликама прећозна неку која би му пробудила усћомену на каквог свог врлог прећка.

Дакле слика буди усћомену на свог претка, а било је тако просто рећи:

која би му пробудила усћомену на каквог његовог претка.

Овде имамо и глагол препознати, о коме је већ било говора, и који је потпуно излишан јер имамо глагол познати, који нам је досада био довољан, тим пре што прећознати значи преварити се у познавању.

Имамо још један случај у истом листу:

Но она се ипак по нечему могла препознати (28 I 1956). Зар није било довољно познати? И у чему је разлика између једног и другог глагола?

3. Недавно је у шом духу објављен „Шшушгаршски манифест“ кога су поред осталих пишисала и шри бискуја.

По једном наћиису, којег је пре четрдесет три године објавио Љубомир Стојановић (Политика, 5 II 1956).

Ни манифест ни натпис нису ништа живо да би им акузатив био једнак с генитивом, зато акузатив обе ове речи гласи као номинатив, дакле:

који су поред осталих потписала и три бискупа;

који је пре четрдесет три године објавио итд.

4. У нижим форумима, Агарцове шезе, пак, имају доста јакe позиције, па их се неће моћи пуштем декрета да одбаци (Борба, 6 XII 1955).

Церовићев принос није минималан и најминималнији. По његову карактеру може га се приближити Ђосићеву дјелу Далеко је сунце (Летопис Матице српске IX, 1955, стр. 238).

Опет имамо, као готово сваки дан, погрешну конструкцију пасива према талијанској конструкцији *lo si può* коју су нам донели писци који су у додиру с талијанским језиком. Као што пише у Граматици Брабеца—Храста—Живковића (стр. 105), трпно стање може се исказати и повратним глаголима, али субјект и онда мора остати у номинативу, те прва реченица мора гласити:

Па се неће моћи путем декрета одбацити. А друга реченица може гласити само:

По своме карактеру може се приближити итд.

Пошто је сада подмет принос, морамо употребити повратну заменицу свој.

Укусу Уредништва било је остављено да оцени стилистичка својства другог примера, као минималан и најминималнији.

5. Скоро свака пeсма у књизи, сем можда неколико пeсама на крају, које су требало да буду мало рефлексивније, одржава итд. (Савременик, IX, 1955).

При састављању иоле сложенијих реченица неки писци с глаголом требати имају грдне муке. У овом значењу

глагол *шребати* ваља употребити безлично, али понеки писци често не умеју то да учине, него од безличне конструкције задрже само средњи род радног придева *требало*, а копулу сложе с подметом. Међутим у овом случају било је тако просто написати:

...које је *требало* да буду мало рефлексивније.

6. *Цене житарица у паду* (Борба, 27 VII 1955).

У Европи су пшеница и раж главне житарице (Политика 9 X 1955).

Реч житарица однекуд се увукла у језик наше штампе у значењу жито. По Вуковом Рјечнику житарица значи лађа којом се превози жито, а као пример тамо налазимо стих: Украј Саве, украј воде ладне куд пролазе житарице лађе.

Та реч би могла означавати и штогод друго: другу какву оставу за жито, чак и жену која ради око жита, али не никако само жито.

7. *Кадгод је Слошин помало помакао металне коморе, црвена линија би пошла увис.*

Али је зашто био необично весео кадгод је радио нешто штално (Борба, 4 X 1955).

Гдегод је то могућно треба узети у обзир понуде домаћих произвођача (Борба, 4 X 1955).

У граматици је јасно означена разлика у значењу сложеница са год кад се напишу спојено и одвојено, али ипак сваког дана срећемо примере незнања тако просте ствари.

Кадгод значи некад, некипут, гдегод значи негде; у горњим примерима требало је те речи написати растављено, јер кад год значи увек кад, сваки пут кад, а где год значи свугде где.

8. ...и упутио га једном велепоседнику, загрженом конзервативцу (Политика, 6 XI 1955).

Глагол *загристи* има трпни придев *загризен*, као и донесен, тресен, помузен.

9. ...оних који су по захтевима родбине *требало* да буду свеци (Борба, 6 X 1955.)

... који су требало не може да се каже јер прирок мора да се слаже с подметом у броју, овде, међутим, глагол не може да се употреби у личном облику, него мора да буде безлично употребљен те је требало написати

... оних који је по захтевима родбине требало да буду свеци:

Али како таква конструкција отежава читање, можда је боље заменити глагол, па рећи: који су по захтевима родбине имали да буду свеци.

10. *Као да је својим живошом симболично описивао кривуљу рашћења* (Савременик XII, 1955).

Кривуља је излишна, ружна нова реч која потискује досадашњу реч крива, која се у геометрији само овако зове и према којој имамо и реч права; па кад ти новотари не кажу правуља, зашто нам обогаћују језик речју кривуља?

Погрешан је и облик рашћење, јер именица од глагола расти (раст-ти), а не растити, гласи једино растење, а не као што је писац написао.

11. *Али ујркос магичном звучењу ше речи, неке мистерије су сасвим шривијалне* (Савременик IX, 1955, стр. 320).

Начин неодређени не гласи звучити, него звучати, па ни глаголска именица не гласи звучење, него звучање, као трчање, јечање итд.

12. *Дрекао је целу ноћ, а сада када може да шрчнара, он сјава* (Дуга, 9 X 1955).

Начин неодређени гласи дречати, те радни придев гласи дречао, а не дрекао.

13. *Сан је још није био ојхрвао* (Савременик XII, 1955).

Глагол без предметка гласи рвати се, а не хрвати се, кад му се дода предметак об, гласиће обрвати, дакле: Сан је још није био обрвао.

14. У том положају проведе читав подеок живота (Савременик XII, 1955).

Реч подеок не постоји у нашем језику. Може да постоји у облику поделак, јер му је основа поделк, па

се у номинативу умеће *a* ради лакшег изговора. То су ствари које писац чланка у књижевном часопису мора да зна.

15. Разуми да је мени свеједно! (Савременик XII, 1955).

... али разумите (П. Г., Летопис X 1955).

Заповедни начин од глагола разумети гласи *разумеј, разумејте*.

16. ... али је одмах прекорео себе (Политика, 23 X 1955).

Корити је глагол који се скоро искључиво употребљава у погрешном облику као да му инфинитив гласи *корети*, па се тако и мења: *корео, корела, корех, корећу* итд. Међутим ти облици гласе правилно: *кориши, корео, корила, корићу* итд.

Наведени облик треба дакле да гласи:

али је одмах прекорио себе.

17. Максимовић већ није више био у сћању да систематично, по извесном редоследу, исприча све своје успомене (Политика, 21 XI 1955).

Редослед је поратна тековина нашег језика која је свакако направљена према немачкој речи *die Reichenfolge*. Зар не би било довољно да се говори и пише као досада: по извесном реду?

17. ... двострука љубичаста штрикла (Савременик XII, 1955).

Реч штрикла не постоји у нашем језику, те јој је утолико мање места у књижевном часопису. Направљена је од немачке речи *der Strich*, која значи пруга, те је лепо могло да се напише:

двострука љубичаста пруга.

Св. П.

Наш језик излази једанпут у два месеца у свескама од 4 до 6 табака; пет свезака чине једну књигу. Јула и августа часопис не излази. Годишња претплата износи 300 дин.; цена поједином броју је 60 дин. Претплату слаш Научној књизи (Кнез Михаилова 40/IV) на чек, рачун бр. 101-Т-297. Рукописе слаш Уредивачком одбору или Браниславу Милановићу, секретару Одбора, Семинар за лингвистику, Фил. факултет, Београд. — Рукописи се не враћају.

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књ. VII св. 5—6

БЕОГРАД 1956

САДРЖАЈ

	Страна
1. <i>А. Белић</i> : Говор и језик	13
2. <i>М. Стевановић</i> : Још нешто о облику футура	14
3. <i>М. Пешикан</i> : О неким специфичностима у употреби приповедачког императива	15
4. <i>Св. Георгијевић</i> : О војвођанској ономастици	16
5. <i>М. С. Лалевић</i> : Спољашњи знаци међусобне везе и унутрашњи смисао реченица	17
6. Језичке поуке	19

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Секретар Уређивачког одбора — Бранислав Милановић

Научна Реч

ИЗДАВАЧКО ПРЕДУЗЕЋЕ — БЕОГРАД

1956

НАШ ЈЕЗИК

Књига VII

Нова серија

Св. 5—6

ГОВОР И ЈЕЗИК

Под тим називом издала је Исидора Секулић сјајну књижицу.¹ Горњем наслову она је додала „културна смотра народа“. Поред увода, у књижици има четири есеја међу којима заузима средишње место О превођењу, о збирци партизанских песама, о преводу тих песама на енглески језик (40—94). Остали су есеји: Српски народни језик (13—29), Са једнога језика на други (30—39) и Нема краја теми (94—132).

Пустимо самог писца да изнесе садржину свога дела. „У овој се књижици много говори о преводима, али прави интерес писца и прави смисао текстова крије се у ваздашњем, заправо неисцрпном посматрању онога чуда, онога блага, како хоћете, које се зове говор човечији, језик народа, језици разних народа“ (7). Јесте, већ се из ових првих речи И. Секулић види са колико љубави и са колико поштовања она приступа своме предмету. Додајмо, са своје стране, и са колико права... И. Секулић је књижевник који осећа језик, она је изванредан зналац већине европских културних језика и њихових књижевности, она је и многогодишњи преводилац са страних језика, а затим, више свега, она проживљује и свој језик и стране језике и из властитог искуства саопштава нам своје закључке и своје погледе. Зато што је доживљено од човека који уме да чита и свога народа и стране писце, да осети сву драж њихових песничких и уметничких производа, да чује и ритам прозе и стиха и да разуме висину интелекту-

¹) Исидора Секулић, *Говор и језик културна смотра народа* (Библиотека путева, 18). Уредник Ели Финци, Просвета, Београд 1956, стр. 132 мала 8.

алног домета у књижевним делима, та су искуства врло драгоцена. Ма како строге критеријуме узимали, ми ништа друго о језику, у уметничком правцу, не можемо рећи него оно што говори И. Секулић, ма то и називали и каквим другим именом него она.

Пре него што пређемо на превођење, зауставићемо се на њеним општим мислима о језику које су, као што она у почетку своје књиге говори, за њу главни предмет ове књиге, а на крају говорићемо и о говорном књижевном језику на чије је потребе и недостатке, са времена на време, неопходно обраћати пажњу нашој публици.

1.

Кад говори о језику И. Секулић је у екстази: „Најмонументалнија творевина једног народа, то је његов народни језик“ (57); „Језик је музика са далеко више тонова и интервала но вокална и инструментална музика“ (64). Колико су дала потврде овој констатацији новија фонетска испитивања човечијег гласа која су откривала читаве „хорове“ у поједином гласу! Исто тако у тврђењу: „Језик је сума живота и културе једног народа, и развој језика значи висине, поезију мишљену, говорену, писану“ (114). То је велика истина да се све што доживљује и проживљује човек огледа у његову језику. Иако је почетак језика у примању претстава и појмова из репертоара природе, човек им даје високо интелектуални, апстрактни карактер који изазива код књижевника одзив који смо чули. Само све лепоте језика стављају и тешке захтеве онима који се њима служе; зато И. Секулић с правом узвикује: „Ах, језик, то је величанствена и страшна ствар!“ (57)

Као допуну овоме навешћу још једну замерку коју она чини неком преводиоцу: „да нема осећање, нема знање да је језик, боље рећи говор, мала васиона у којој народ живи и умире“ (120).

Прелазећи на књижевнике, И. Секулић вели: „Сваки аутор има свој језички систем у народном језику“ (57). То значи, иако је народни језик нешто опште, заједничко, ипак сваки човек има свој индивидуални језик. То је оно што се

у науци назива „langue“ (општим језиком) и „parole“ (индивидуалним језиком), наравно, у уопштеном облику.

Када говори о језику књижевних дела, И. Секулић, с правом, вели: „Даровит говор, то је, по природи ствари, проза; сила и лепота говора, по природи ствари, садржи се у енергијама и квалитетима прозе“ (45). Овде се имају на уму свакако непосредност и све друге особине са њом везане у прозном говору. Сетимо се народних говора: како су лапидарни, снажни и сликовити!

Она ту своју идеју развија даље:... „како је проза у језику примарна, без ње нема никакве уметности говора, ни снаге говора. Проза је свугде, и без ње, њених елемената нема никакве уметности ни говора ни писања. Она је у стиховима присутна, и што јачи песник и песма, сарадња прознога елемента утолико конгенијалнија“ (45).

„Унесите се, продужава И. Секулић, врло пажљиво у стихове некога великога драмскога или епскога песника — оних који су кроз стихове казивали јаке емоције и крупне истине — и ви ћете наћи да је врховно и главно, поред стихова, казано једноставношћу и јасноћом прозе, стилем прозе, фразом прозе, симболске прозе, наравно, ако треба. Врховне констатације, климакси у поезији морају бити речени говорном фразом, природном фразом, тако да кажем: човечном фразом. Људевно мораш казати и мисао и осећај, ако ће одмах деловати и на слух и на дух“ (45-6).

Овде говори из И. Секулић искуство стечено на великим писцима светске књижевности. Заиста, нема ништа простије и једноставније од дивнога, простога и прознога језика Толстојева!

2.

Прелазимо на познавање више језика и превођење. Ту И. Секулић одмах на почетку свога разлагања правилно вели: „Фразеологије два језика, то су два успона цивилизоване мисли и језика“. „Два језика то су два света“ (58). Зато је за њу права срећа у познавању више језика: „Дивота је тај живот богаташа који је присвојио неколико језика“ (11). Али осећа велику разлику међу језицима. И како је њој „језик увек

музика, слатка или горка“, она узима „слободу да се овако изрази: сасвим друкчије се исти преводилац мора наштимовати за превод на српски језика“ ... „Рус је у поезији топао; Енглеz, и кад је Шели, блистав је, али хладан“ ... (30).

Колико је ово у принципу тачно, могао је осетити свако ко је имао посла са више језика. Не само руски и енглески, него руски књижевни језик и српски имају знатних разлика међу собом. Једном ме је један мој пријатељ замолио да му преведем политичко-културни чланак са српског на руски језик: и ја сам дотле нисам знао колико наш књижевни језик има у себи непосредно народскога, а колико је руски интелектуални језик примио неемотивни углађени стил савремених европских књижевних језика. Ваљало је чланак „препевати“, ако се желело да се сачувају његове главне особине. И тако увек.

„Сами елементи језика, продужава И. Секулић, а, б, с, друкчије звуче, друго порекло носе, друкчију душу носе, другом нечем служе, друкчије људе служе, у француском, а друго и друкчије у другом, на пример, у енглеском језику“ (33).

И у овоме има пуно право И. Секулић. Ми кад лингвистички говоримо, велимо за речи да свака од њих има своју вредност (*vaieur*), што претставља целокупност свих језичких особина (и по значењу, употреби, облику итд.). Зато је немогућно преводити дословно једну реч једног језика на друге јер се речи које исто значе у језицима разликују по вредности (напр. у нем. јез. може се рећи *ein starkes Buch* за велику, дебелу књигу, док би у нашем језику *јана књига* значило нешто сасвим друго; па ипак у многим другим приликама *stark* значи оно што и наше *јак*). Нек ми буде допуштено да наведем још један пример из своје праксе. Једном приликом, са великом радошћу, показан ми је превод једног мог текста на руски језик: ја сам размахнуо само рукама од ужаса, толико је мало било заједничког између оригинала и превода.

Зато је сасвим тачно кад И. Секулић каже да је потребно „превод да буде адекватан *целокупном ефекту* оригинала; у преводу да има *чари*, да има *поезије*“¹ (43). Она

¹ Подвукла И. С.

овако то тумачи (за преводиоца на енглески језик, и то за превод стихова; али то, са односним променама, вреди и за друге језике и за прозне саставе): „ако сте преводилац на енглески језик, и ако сте овако или онако осетили и решили шта ћете са метриком, стаје затим пред вас интонација... Додајте стил; додајте тачност у интелектуалном смислу, и онда имате схему преводних компликација при превођењу на енглески“ (63).

Поменућу овде узгред да је реч „интонација“ ушла, вероватно, из лингвистичких дела у књижевна и, можда, на том путу изгубила неке од својих атрибута и добила друге. У језичким делима интонација значи целокупност акценатских односа у једној речи. Јер у речима сем главног слога који носи акценат има и дужина изван акценатског слога, има каткада и споредних акцената, има различне мелодиске линије неакцентованих дужина и има мелодиске линије целе речи, наравно, ако је дужа. Све то у још сложенијем облику има и у синтагмама (органиски повезаним групама речи) и реченицама (ситагматска интонација, реченична интонација и сл.). Све то заједно има великог значаја и за одржавање једне акценатске системе у неком језику и за њену измену у најразличнијим правцима.

И. Секулић, видећи колике су тешкоће пред преводиоцем, узвикује „Не, не може се, не вреди преводити, не вреди покушавати освајање туђега језика, ту тврђаву нико не може присвојити!“ (57). Ако се дословно жели преводити заиста не може; али то не значи да се не може преводити уопште и да се не може добро преводити. И. Секулић скреће само пажњу преводиоцима: „Књижевни језик је прецизан, уметнички језик је рељефан“. „Преводилац једном главом и једном руком ради за оба противника, или за два такмичара. Превођење, нарочито превођење великих текстова великих писаца, бива понекад тежи креативни рад језиком него писање оригиналнога текста. Успешно, уметнички успешно довршен преводилачки рад заправо је своје врсте оригинал“ (96-7).

Она додаје својим размишљањима и Шатобријанове речи: „Лепота стила никада се не може дати у другом језику“ (58).

Из овога свега сасвим је правилан закључак:... „само врста књижевника може постати добар преводилац“ (67), а тако исто и ова мисао:... „превођење је ретко племенит задатак: књижевности свога народа донети дар, аутору оригинала постати сарадник“ (62).

Свему овоме одговорила је Аница Савић Ребац у својим преводима партизанских песама на енглески: „усрдно и зналачки је подешавала уметничко-технички део свога задатка, свршила и посао са књижевним успехом и са друштвеном заслугом“ (94).

Није тешко закључити који су услови сваког доброг превођења: 1) дати добро схваћену садржину дела; 2) оним стилем који одговара стилу оригинала и 3) оном врстом речничког материјала који одговара језику оригинала. По себи се разуме да преводилац треба све ово да осећа и познаје у језику са којег преводи, а тако исто у свим тим правцима да познаје и добро осећа и свој матерњи језик.

3.

И говорном језику посветила је И. Секулић узгред неколико речи. „Кроз говорену реч, коју човек душом и телом акцентује, понавља се и исконски језички акт именовања ствари и ситуација“ (20—21). Овим сажетим речима речена је, мало у транспозицији, велика истина. Увек када се у речи уноси живот, проживљавање онога о чему се говори и непосредно осећање, оне заблистају новим сјајем, и учини вам се као да су тада први пут речене. Јован Скерлић, који је био рођени говорник, када се заузимао за какву ствар, умео је да унесе, заиста, душу своју у сваку реч коју је говорио. И безначајне чињенице, често у вези врло извешталој, добијале су у његовом говору лепоту новине, први пут тада пронађене.

Задржавајући се на дикцији, И. Секулић примећује: „Рецитације, кад су успеле, просто опијају и рецитатора и слушаоце“ (21). Она нарочито истиче звучну страну рецитованог монолога: „Не да одгрмиш или отпараш, него да га говориш са квалитетима сонорним и ритмичким како музика за њих зна“ (62).

Дикција — то је велика уметност; али њој се посвећује сувише мало пажње, и у школи, и у јавном животу код нас. Некада су у средњој школи у неким земљама за добру дик-

цију даване велике награде. Чак је постојала и највиша награда за најбољег ученика у овом правцу у целој гимназији. Код нас једино позориште негује дикцију по неопходности, али његови чланови показују, у том правцу различан успех. Не знам да ли они осећају колико заболи осетљиву публику свака реч неправилно бачена са сцене. Једном сам ја, налазећи се у иностранству, честитао једном одличном глумцу на његовој игри. Он ми је тужно рекао: „јесте, публика ми је много пљескала, али она није чула једно место које сам погрешно изговорио и које ће ме мучити до идуће претставе, када ће ми се опет тако нешто десити. Верујте, господине, мучан је наш живот!“ Да, то је истина, али ја сам осетио тада шта је услов његове одличне дикције: то је стална пажња да се ништа не каже како не треба и да се дикција сматра животним питањем.

Код нас се још непрестано у дикцији лута; покушавају се различни системи и различни начини: реалистична, романтична, на различне начине стилизована, извештачена дикција. Међутим, и пре свега, треба владати непосредном, природном дикцијом.

Када граматичари говоре о интерпункцији, мислим интерпункцији нашег књижевног језика, они имају на уму једно: да покажу начин како ће писци најјасније изнети своју мисао. Наравно, у писаном тексту. Ономе ко хоће да прочита гласно тај текст та интерпункција не може послужити за дикцију, већ само за разумевање текста, без чега, наравно, не може бити ни добре дикције. У границама реченица, [на чијем се крају глас спушта (сем у случајевима нарочитог везивања реченица у периоде и сл.), издвајају се речи и тако наглашавају да нагласак главног дела реченице обухвати остале делове, држи их и ступајући у правилне односе са осталим деловима, иде до краја. Познато је како су Мајаковски и други песници (па каткада и код нас) делили речи једног стиха на неколико реди да би показали те односе међу њима; али само спуштање гласа које би следовало из њихове схеме не би одговарало свакој дикцији.

Бивало је код нас, нарочито међу књижевницима, људи који су, знајући да треба истицати речи нарочитим акцентом,

наглашавали сувише много речи и тако постизали савршено супротан ефекат — замрачивали су природне односе међу речима. Таква дикција није никаква дикција.

По себи се разуме да природна дикција тражи природно причање, навођење стихова итд. Ако је проза висока, беседничка, она ће тражити друкчију дикцију него читање приповетке. Бранко Ђопић добро чита своје производе, природно и течно; али у томе му је најбољи дијалог лица који он даје са изванредном верношћу. Он се сав унесе у своје личности које одлично у животу познаје.

Слушајући како је Коклен у Народном позоришту у Београду рецитовао Молиерове стихове, ја сам осећао и општи оквир бајке (који је постизан лаким обележавањем ритма и слика) и реалистично наглашавање унутрашње садржине. Али то тражи велику вештину и уживљавања у садржај текста и одушевљења њиме као догађајем далеке прошлости.

Наравно, то се не може одмах тражити од рецитатора. И ту мора бити поступности и сталног вежбања. Када би часови српског језика у средњој школи делимиче били и томе посвећени, сигурно би били и живљи и занимљивији. Нарочито, ако би сви ученици у томе сарађивали: и оценом појединачне рецитације и показивањем како се она може боље извести. Затим сталним читањем различитих текстова читанке са смером показивања дикције — стално би се усавршавао смисао за добру дикцију. Уосталом и читанке би морале водити рачуна о овој страни захтева. И нарочити стални курсеви са вечерњим и уопште ваншколским часовима помогли би да се ова страна културног живота и код нас знатније развије.

Исидора Секулић правилно говори и називом своје књиге да је говор и језик — културна смотра народа. Она је тако исто и културна неопходност. Зар народ који је створио онако ненадмашне и лирске и епске песме не треба да их зна и класично рецитовати? Зар њихов садржај не треба и тим путем да долази до уха наших савременика? Када су наше народне песме, нешто пре последњег рата (1937), биле приказиване у позоришту, њихов је успех био огroman. И косовски циклус, и, нарочито, Буна на дахије, и

Бој на Мишару, са плачем и клетвом кадуне Кулин-капетана, имале су успех који се памти. Па и обично читање народних песама од људи са добром дикцијом — постало је тада омиљеном тачком у уметничким програмима. Много штошта од тога могло би се и сада прихватити са циљем давања узора лепе дикције, а и са поучним смером. Уосталом, то би се дало проширити и на друге књижевне производе, што би подизало хуману, социјалистичку свест радних људи наше земље.

А. Белић

ЈОШ НЕШТО О ОБЛИКУ ФУТУРА

У једној прошлогодишњој свесци Нашег језика (књ. VI н. с., стр. 209-224) изнели смо и образложили мишљење о томе да је футур I глагола с инфинитивом на - *ши* када непосредно иза њега долази облик помоћног глагола који улази у састав футура — само сложеница, тј. прост, а не сложен глаголски облик. А проф. Љ. Јонке је, поводом тога, у загребачком Језику (IV, 43-48), у чланку с називом *Јели облик фуштура I сложеница?* изнео супротно схватање и навео је неке разлоге који би говорили противу тога да футур уопште може бити сложена реч. За Јонкеа је он, дакле, увек, без обзира на ред чланова од којих је постао, сложен глаголски облик, па га је, према томе, уколико нема неког важнијег критерија у томе питању, исправно писати једино као облик од две посебне речи (дакле: *носишћу*, а не *носићу*). Овакво схватање Јонке образлаже углавном оним истим доказима којим га је образлагао Т. Маретић у својој великој Граматици и стилистици хрватског или српског језика.

У своме ранијем расправљању овога питања ја сам, мислим, доказао да се разлози нашег великог граматичара не могу одржати. И зато не би било потребно да понављам оно што сам већ једном рекао, али проф. Јонке те разлоге поткрепљује и неким моментима које Маретић не спомиње, а уз то у прилог свог гледишта наводи још један доказ. Осим овога, он мој историски осврт на цело питање допуњава неким чињеницама које сам ја свесно, али не с циљем, обишао, јер сам сматрао да за осветљење проблема нису ни од каквог значаја. И с обиром на све ово ја се ево поново враћам на исто питање.

Почећу оним чиме је проф. Јонке завршио свој чланак. Ја и даље држим да у нашем правопису одлучујуће мерило за заједничко или одвојено писање делова футура треба да буде управо то да ли је он сложеница или сложен глаголски облик. Само у првом случају футур I треба писати као једну реч. А сасвим је разумљиво да се посебни облици двају глагола, макар чинили и једно глаголско време, пишу као две посебне речи. Нико наравно не поставља питање да ли ће се, рецимо, *писао бих* или било који облик потенцијала писати друкчије него у облику како га овде дајемо, јер саставни делови његови, и један и други, чувају и свој посебни облик и своје посебно значење. И облик и значење, по нашем мишљењу, такође чувају и делови из којих је сложен облик перфекта. Зато се никако не можемо сложити с мишљењем према коме се у овоме погледу идентификују облик перфекта и облик футура, и према коме футур *носиш ћу* треба писати на исти начин као *носио сам*, тј. као две посебне речи. У овоме последњем случају (с обликом перфекта) оба глагола су у потпуности сачувала своје облике. Оба саставна дела су сачувана и у облику футура, али само ако их посматрамо историски (познато је да у састав футура улази некадашњи супин, тј. данашњи облик инфинитива без крајњег *и*). Према данашњем осећању претставника нашег књижевног језика крњи инфинитив, без крајњег *и*, није правилан инфинитив. А да то није и да се у само једном изузетном случају таквим не може сматрати, — ово нам потврђује употреба тога облика с вокалом *и* на крају, не само у другим службама него и у футуру само када помоћни глагол долази испред њега, и уопште када је друкчији распоред футурских чланова, иако би у таквим положајима, бар с фонетске стране, било много мање сметњи за употребу инфинитива у футуру.

Одбрану књижевног карактера овога облика (инфинитива без *и* на крају) коју даје прво Маретић, а према њему и Љ. Јонке, ми никако не можемо примити и поред све ширине његове употребе у народним говорима и у народним песмама, па донекле и у уметничким. И никако нам није јасно зашто да се онда књижевни карактер не призна и таквом инфинитиву глагола на *-ћи* када се употребљава у облику футура,

јер се и овај инфинитив употребљава окрњен и у народним говорима и у песмама, исто као инфинитив на *ш*. Ако пођемо од претпоставке да је футур сложен глаголски облик, никакве промене не долазе у обзир у сандхију ни кад се инфинитив завршава на *ћ*, колико ни кад се завршава на *ш*, јер по претпоставци која идентификује *оћеш ћу* и *почеш ћу*, морало би се допустити и идентификовање: *доћ ће са ћомоћ ће добићи*, рецимо, *ноћ ће ћровесћи* и сл. везама, у којима се оба *ћ* пишу, иако се у изговору само једно чује. Иначе широка, па ни најшира употреба облика речи са испуштањем, или дометањем или мењањем појединих самогласника, што је све у стиховима допуштено из метричких разлога, тим облицима не даје књижевни ранг. Друкчије не говори ни проф. Ст. Ившић у својој расправи *Нешто о језику у нашој версификацији* (Jezik I, 10-18), из које Јонке наводи примере да њима поткрепи своју тезу. А управо то — да се вратимо на само питање — што се, на једној страни, у перфекту чувају оба облика потпуно неизмењена, а што је на другој, у футуру један од два облика (инфинитив) измењен, тамо наравно где је измењен, — не допушта да се перфекат и футур у овоме питању идентификују. Ја сам ово изричито нагласио и у својој већ спомињаној расправи *Сложени глаголски облик или сложеница*. А ми се с Јонкеом, осим тога, не можемо сложити ни кад тврди да је енклитични облик *сам* (у перфекту), исто тако као и помоћни глаголски облик *ћу* (у футуру), „изгубио своје првобитно егзистенцијално значење, те показује само прошлост без обзира на основно значење постојања, које има глагол *бићи*, *јесам*, *сам*, за разлику, напр., од облика за футур II *носио будем*“ (Jezik IV, 2, 46). Пре свега, помоћни глагол у перфекту не показује само прошлост, и уопште не показује прошлост. У овоме облику то казује радни глаголски придев, а енклитични облик помоћног глагола *сам* (*си, је, смо, сће, су*) означава везу те радње (која се вршила или извршила у прошлости) са садашњошћу (в. А. Белић, Јужносл. филолог VI, 122 и 124 и *Symbolae grammaticae in honorem Joannis Rozwadowski* II, 48). У тој функцији он чува баш своје основно значење, док помоћни глагол *ћу* (*ћеш, ће, ћемо, ћеше, ће*) основно, волунтативно значење у футуру губи, како сам то ја, али не први а, већ у својој расправи истакао. А да се ова два енклитична

глаголска облика међусобно разликују у односу на основна њихова значења, то потврђује и ширина употребе првог од њих у другим функцијама. Употреба енклитичних облика глагола *јесам* у функцији споне именског предиката са субјектом јасно говори да они имају исто значење као и акценатски облици; *Он је храбар = Он јестѝ храбар, Пеѝар је болешѝан = Пеѝар јестѝ болешѝан.*

Разлике у значењу између пуних и енклитичних облика презента глагола *јесам* нема ни у служби за грађење перфекта; и *Он је носио* значи исто што *Он јестѝ носио*. Пун облик помоћног глагола је овде, тј. у перфекту, истина, сасвим необичан. Али не зато што би он ту имао неко друго, а не значење које има енклитични облик, него што се он ту врло ретко употребљава. А не употребљава се овде опет због његове ограничености на мали број случајева употребе — на почетак реченице (па и овде у упитним реченицама од 3-ег л. једн. долази искључиво енклитични облик) и на изузетно наглашавање. {У служби за грађење перфекта, међутим, енклитични облик помоћног глагола, сем у упитним реченицама, не долази на почетак реченице већ иза радног гл. придева (*носио сам*), иза имена субјекта (*ја сам носио*), или иза било којег дела реченице (и пре *сам носио*). Али када је овај облик, који означава везу прошле радње са садашњошћу, потребно нарочито нагласити, тј. када је, како се обично говорило, сила у говору на помоћном глаголу, онда се место енклитичног употребљава његов пуни облик (*ја јесам носио*).

Случај с футуром и са значењем помоћног глагола у њему је свакако друкчији. Јер облици глагола који означавају још неизвршене радње, како је на то први указао познати наш синтаксичар А. Мусић у својој расправи *Значење ѝрфективног ѝрезента у негaтивним ѝишањима* (Јужносл. филолог I, 27-34) у упитним реченицама имају волунтативни карактер. Овога карактера утолико пре морају бити облици глагола *хѝеѝи*, који у основи својој носи управо волунтативно значење. У упитним реченицама, дакле, у којима помоћни глагол долази на почетку, где се редовно употребљава у пуном облику, — облик футура не може бити слободан од споредних модалних примеса да би значео право будуће време

(исп. А. Белић, О језичкој природи и језичком развоју, 365), где се изразито осећа семантичко померање помоћног глагола *xšēšhi* према основном значењу његову, које је (померање) јасно истакао још П. Будмани у Рјечнику ЈАК (књ. III, стр. 667/1). А јамачно и наглашавањем глагола *xšēšhi* у футуру, тј. употребом пуних његових облика, као у примеру: *Хоћу поћи, ја да нећу доћи*, — у футур уносимо оне примесе о којима смо мало пре говорили, дајемо му модални карактер, овде — готовости на извршење радње. Ништа од свега тога ми немамо у односу између значења акцентских (пуних) и енклитичних облика помоћног глагола у перфекту.

Осим тога, енклитични облици глагола *xšēšhi* ван футура се (како сам то и раније споменуо), врло ретко употребљавају, док су енклитични облици глагола *јесам* у служби споне именског предиката, ако не чешћи, свакако бар исто толико чести колико у служби за грађење сложених глаголских облика. А и та чињеница није без извесних утицаја на једнако, односно различно понашање ова два помоћна глагола у облицима у чији састав улазе. Нарочито не треба губити из вида оно што сам ја и раније истакао да је, наиме, стварање футурске сложенице могла условити и сама промена облика првог саставног дела њеног. Ја сам овоме чиниоцу дао управо претежнији значај зато што нигде где у футуру имамо пун облик инфинитива до стварања сложенице није дошло, мада су сметњу овоме чинили и други, опет лингвистички моменти, које овде не мислим понављати (њих сам такође у првој својој расправи о овоме питању изнео; в. Наш језик VI, 223/24).

На промени облика инфинитива у футуру, која је у првоме реду, по нашем мишљењу, условила стварање футурске сложенице и овде ћемо се задржати.

Проф. Јонке брани ранију Маретићеву тезу, такође углавном Маретићевим доказима, који се, рекли смо, не могу одржати. Он прво сматра да се инфинитив без крајњег *и* може сматрати књижевним обликом зато што се употребљава и у народним и у уметничким песмама, утолико пре што „језик умјетничкога дјела по некима претставља највиши домет језичког израза“ (Jezik IV, 2, 47). Што се језика уме-

тничког дела у односу на висину домета језичког израза тиче — ми то наравно не споримо. Али се у питању облика крњег инфинитива не ради ни о каквом уметничком изразу, већ о томе да ли ми овај облик можемо или не можемо сматрати за књижевни. А пошто он за такав досад није признаван и поред све ширина његове употребе у народним говорима, он то, за нас бар, сад одједном не може постати. Овај ранг му јамачно не може дати ни песничка слобода да се из метричких потреба с правом испушта крајње *и*, макар како се често та слобода користила и у народним и у уметничким песмама.

Што проф. Јонке крњем инфинитиву у погледу права на употребу у књижевном језику даје преимућство над сло-сложеницом *регби*, он у томе нема право. Нема, пре свега, из принципских разлога. Крњи инфинитив је само облик који ни у једном лингвистичком делу досад није признаван за књижевни; *регби* је, међутим, само реч, и то реч домаћег порекла. А све речи у њиховим различним, често многобројним значењима, као и синтаксичке особине заједно с фразеологијом, уколико нису унесене са стране, иду у књижевни језик. И књижевници управо коришћењем ових елемената, а не рушењем обличке граматичке системе, тј. „опћените језичке правилности“, и иду к домету све вишег уметничког израза, на који се *Ј.* позива.

Проф. Јонке није у праву ни кад каже да је *регби* „толико провинцијалистичка“ реч. Ми ћемо то показати давањем примера које смо у знатном броју нашли у Грађи Института за језик Српске академије наука, а који су забележени код већег броја писаца и у неколико познатих наших књижевних часописа из врло блиске прошлости. Ево само по једног примера из неколико писаца:

Велике, *регби*, љубичасте очи као да је покривала мрена невесеља (А. Шеноа, Сабрана дјела III, 1953, 156); *Регби*, свој тој еволуцији свијета билинског (Н. Нодило, Есеји, 23); А он *регби* да мора тим разбојницима за то још захвалан бити (Ј. Козарац, Изабране приповијести, 244); На први дан нове године уждио сјевер, *регби*, све понесе (С. Матавуљ, Бакоња фра Брне, 68);

И, *регби*, сакривао се од тмаста облака (К. Ш. Ђалски, Под старим крововима 1912, 14); Пухта, *регби*, доводи у неку везу наследно право с породичним (В. Богишић, Положај породице 1893,4); Ну *регби* да оне шибају на високо (А. Тресић, Павичић, Побједа крнепости 1898,26); *Регби* је спојена реч од рекао би: Како трчи, *регби*, не стаје на земљу (Ј. Ј. Змај, Збирка речи); Живот је оваквих крчилаца, *регби*, само приправа за коначно дјело (М. Нехајев, Раковица 3); *Регби* да је и она дио тога дана (И. Типико, Крај мора, 154); Враћао сам се кући и разговарао о томе, *регби*, психолошком парадоксу (С. Вулетић, Људи, 21); И све је то чудновато, *регби*, мало смијешно (И. Војновић, Дубровачка трилогија, 11); И *регби* то није душа (М. Беговић Пјесме 1925,11); А глас јој је звучао смјело, па *регби* да се није бојала ни стидјела преда мном (Д. Шимуновић, С Крке и Цетине, 94); Излијеваше се и улијеваше море пуно треске и неодређених звукова, *регби* душе махнитаца и жртва круте државне мисли (Ј. Војновић, Дубровачка елегија, 31); Браним га од муха које су, *регби*, чезнуле за распадањем (М. Косор, Приповијести 1916, 128); *Регби* да нису имали коме да пишу (А. Матош, Бранково коло 1904,1381); Захваљујући час морнарима, час мењачима који су се, *регби*, тркали у давању бакшиша (А. Цетинео, Мештар Иван, 161); С неким чудним посмијехом у коме бјеше забуне и, *регби* ироније (Д. Анђелиновић, Галегови, 3); Но од свих старих навика ова последња била је, *регби*, најдубљег коријена (В. Цар Еман, Старци, 1917,14); Али су ови, *регби*, мање одлучни (Срђ 1902,1); Рецитује некако иронички..., *регби* да чита (Српски књижевни гласник XV,84); Све се, *регби*, веселило оној клици зор-јунака (В. Назор, Словенске легенде, 4); Синусе варнице, а пушка, *регби*, само једна пуче (Б. Будисављевић, С личке руде, 9); Па се онда повлачила нијема и, *регби*, постиђена због људске слабости (Ива Адум, превод романа Будемброкови од Т. Мана. Загреб 1950,583).

Из наведених примера видимо да је сложеница *регби* у широкој књижевној употреби на западу и југозападу, не само код хрватских (а дакако више код ових) него и код српских писаца у Хрватској, Далмацији, Црној Гори, и да је такву срећемо и у најпознатијим књижевним часописима на истоку (у Бранкову колу у Српском књижевном гласнику и др.). О њеном некњижевном или ограничено провинцијалистичком карактеру, дакле, не може бити говора.

Јонкеовом пак неприхватању мишљења по коме се и само сложеницом *регби* обеснажује Маретићево схватање да се енклитике не могу сростати с акценатским речима на које се наслањају не може се наћи оправдања. Ако је то и једини такав пример, он ипак Маретићево схватање чини неприхvatљивим. Супротно од овога би се могло тврдити једино када би било примера енклитика иза акценатских речи измењеног облика у којим би (примерима) и поред тога остајале као посебне речи. А, колико је нама познато, таквих случајева нема, па зато нема ни срastaња енклитика с акценатским речима које им претходе. Маретић је, несумњиво, овај усамљени случај био изгубио из вида кад је дошао до своје констатације, а пошто других идентичних примера нема, он је и могао доћи до закључка да се „енклитике никад не пишу заједно с речју која је пред њима. Ако сам ја мешао заједничко писање са срastaњем речи о којима говоримо, то не само да не мења суштину ствари него се овоме, мислим, не могу чинити никакви приговори, јер се пише заједно само оно што чини једну реч (и то увек треба писати заједно) и обрнуто: док две речи не срastу у сложеницу, њих јамачно није допуштено писати као једну реч.

Сложеница *регби*, да се на њој још мало задржимо, иде у прилог нашем схватању да и измена облика, а не само измена значења (мада се и оно, видели смо, у футуру променило) једног од саставних делова условљава стварање сложенице, јер *регби*, као сложеница, значи управо оно исто што су значили њени саставни делови пре њихова срastaња у једну реч; *регби* је, хтео сам рећи, по значењу своје потпуно једнако са: *рекао бих* или *рекло би се*. И ти се посебни облици,

заправо та потенцијална реченица, од које је постало *регби*, с потпуно истим значењем употребљава напореда са овом сложеницом.

Проф. Јонке дао је и један нов доказ који по његову мишљењу говори противу једночланости футура. Он у своме чланку каже: „још је важнија од тога теоретског разматрања синтаксичка употреба облика *носиш ћу*, за који неки тврде да је заправо сложеница *носићу*. Тај се облик не влада у реченици као сложеница, него као сложени глаголски облик, као што нам показују примјери: *Носиш ћу сушра коку на пазар* и *Не ћу сушра носиши коку на пазар*. И ту су синтаксички односи посве једнаки са синтаксичким односима у примјерима: *Носио сам јучер циџеле на поправак* и *Нисам јучер носио циџеле на поправак*“. Ми, пре свега, не видимо о каквим се синтаксичким одросима овде ради. Видимо само реченице с истим субјектом и предикатом, које су једанпут потврдне, а други пут одричне. И у вези с тим различан ред речи у њима. Али нам је јасно, и мора нам бити јасно, пошто он нешто ниже то изрично каже, да Јонке овде у „распадљивости“ сложенице *носићу* (када се употреби у обичној реченици) налази негацију могућности да она буде оно што јест. У потврду свога схватања он наводи глаголске сложенице *регби*, *могбудем*, *смједбудем* и *хшједбудем*, које се према његовом мишљењу никако не распадају, односно које, како Ј. каже, „не доживљују, па ни у пјесничком језику такво цијепање“. Користим се, прво, овом приликом да исправим случајно учињену омашку у мојој већ навођеној расправи у којој, на стр. 221 (НЈ, књ. VI) стоји да је у њима (реч је о глаголским сложеницама: *могбудем*, *хшједбудем* и *смједбудем*) само значење првога дела измењено, а значење саставних делова је остало исто“, а ја сам, очевидно је, хтео рећи да је у њима само облик, а не значење првога дела измењено. А затим, ако се друкчији распоред делова футура од онога који ти делови имају када он постаје сложеница може сматрати „цепањем“ сложенице на њене саставне делове, како то квалификује проф. Јонке, онда није тачно да се и сложенице: *могбудем*, *смједбудем* и *хшједбудем* не цепају. Врло честа њихова употреба код старијих писаца, за коју налазимо пот-

врде у Рјечнику Југославенске академије, па и код Вука Караџића у његовој прози (в. Граматику и стилистику Т. Маретића, стр. 556) до данас је скоро ишчилела, како из књижевне тако и из говорне употребе. Место тога се пише и говори: *будем могао, будем смео и будем хћео*. А овај се облик предбудућег времена тих глагола, као и облик с инфинитивом место радног придева, употребљавао напоредо са горе наведеним сложеницама истог значења (а сложеницама су оне могле постати што је долазило до измене једног од њихових саставних делова). Тако исто се и саставни делови сложенице *регби* не употребљавају само у облику *рекао бих* и *рекло би се*, него и у облику *бих рекао* и *би се рекло*. И њени саставни делови се, дакле, употребљавају и у друкчијем реду од онога у коме су се срастали у сложеницу. Али се то ништа не противи правилности ни ове ни претходних сложеница. Јер две или више речи сложеницом постају када су у дугој употреби и истом реду међусобно чврсто везане, наравно ако настану и други услови који ни за Ј. ни за мене, ни за било ког језичког стручњака, нису спорни. А да ти услови за стварање футурске сложенице типа *носићу* нису недостајали, — то смо, мислим, довољно јасно показали.

О распаљивости тј. о цепању оваквог једночланог футура се и не може говорити; овај облик није распаљив, нити се он као сложеница цепа на своје саставне делове, него је футур од крњег инфинитива, односно некадашњег супина глагола на *-ши* и енклитичних облика презента глагола *хћеши*, када су ти облици стајали у реду како су овде казани, непосредно један за другим, — постао сложеницом, јер је само у томе случају било услова за ово. Ред чланова футура у одричним реченицама, и уопште када овај облик није био на почетку реченице, није добивен распаљивом или цепањем било какве сложенице, него је тај ред одраније био такав. И у томе реду чланова футура није могло доћи до стварања сложенице зато што он (тај ред, мислим) није сталан, него се мења од случаја до случаја, и што се оба члана футура у њему чувају у неизмењеном облику. Нешто другим речима — футур који је већ једном постао сложеницом то и остаје, а двочлани облици нису добивени никаквим це-

пањем, него су такви били и такви остали, јер су управо ред у коме су се употребљавали и облик делова који они у таквом реду имају искључивали и искључују стварање сложенице. Потврда за ово ми налазимо и у другим језицима, у којима је, као и у нашем, футур од двочланог постао једночланим обликом. А познато је да је он такав постао у романским језицима, на пример. У првој својој расправи ја сам указао само на облик футура у француском језику, као најшире познатом. Исто такав је он и у талијанском, шпанском и португалском. Али је у неким од ових језика, у историској епоси развита, до краја XVI века (у шпанском) чувао, а у неком од њих (у португалском) још увек у извесним случајевима чува некадашњу двочланост облика о којој нико не мисли, нити се може мислити, да је добивена цепањем једном већ добивене футурске сложенице. Облик футура је, напротив, тамо остао двочлан у случајевима када се између његових делова налази једна или више заменица (исп.: „En a. espagnol, les deux éléments composants du futur pouvaient, comme dans d'autres langues, être séparés par un ou plusieurs pronoms: *dar le has, dezir vos lo he*, etc. ne sont sortis d'usage qu' à la fin XVI-e siècle (on trouve encore chez Cervantes lui-même *ayudar-te he*). Des formes équivalentes restent toujours possibles en portugais (*dir-me-as, dar-vos-emos*, etc.) (Eduard Bourciez, *Éléments de linguistique romane*, Paris, 1946, & 388 b).

Иза овога ћемо рећи још нешто о мишљењима граматичара и о историји начина писања футура о коме је реч. Од хрватских језичких стручњака из прошлости које ја у својој расправи нисам споменуо, проф. Јонке указује на граматичаре Илирског покрета Вјекослава Бабукића и Антуна Мажуранића, који су од тридесетих година прошлога века облик футура сами редовно писали и тражили да се он увек пише као сложен облик од две речи. Исто тако се Ј. позива и на нешто каснијег хрватског писца, између осталог и школских граматика, Адолфа Вебера Ткалчевића, загребачког каноника и вођу тзв. загребачке граматичке школе, који у својој *Словници хрватској* 1876 г., и према наводу из Јонкеа, „каже да се *бишћу* у брзу изговору изговара као једна ријеч, па тако неки писци пишу и: *бићу*, за чим се нетреба поводити,

јер би се онда морало писати и *биосам* (интересантно је да се овај неодрживи разлог понавља и данас после 80 година — М. С.) чега ипак они писци нечине“.

Ја сам преко ових мишљења о облику футура прешао не зато што су ми она била непозната, или што сам се плашио да ће обеснажити моје схватање о овоме облику, не, дакако, ни што не ценим заслуге овде поменутих граматичара које су они имали за развитак науке о нашем језику, него зато што Хрвати већ од краја XIX века (тј. од појаве правописа Ивана Броза и велике граматике Томе Маретића) отступају не само од многих њихових правописних принципа већ и од већег броја граматичких облика. А колико су ови граматичари у многоме чему далеко од онога што су Хрвати пре више од шест деценија прихватили може се закључити и из саме Веберове реченице коју ми из Јонкеова цитата овде преносимо. Карактеристично је, међутим, да и Вебер - Ткалчевић признаје да су и у оно време неки писци футур типа *бићу* писали овако, тј. као једну реч. И то свакако нешто значи. А међу осталим хрватским писцима који су тај футур писали на овај начин, што значи да су га осећали као једну реч, било је, како смо рекли у својој ранијој расправи, и неколико значајнијих граматичара. Између њих су неки тврдили да „у овоме случају“, тј. кад „окрњени енклитични презент *ћу*“ стоји иза инфинитива „здружује се с њим у једну ријеч“ (П. Будмани, Рј. ЈАк. III, стр. 667/2). Па кад се к томе дода да су сви српски писци, међу њима — сви граматичари, од Вука Караџића до данас, као и сви страни научници писци граматики српскохрватског језика футур глагола с инфинитивом на *-ши* кад непосредно за њим долази енклитични облик помоћног глагола — писали као једну реч, то је такође доказ да су се некадашња два члана футура слила у једну сложену реч.

Најзад, нешто и уз обавештење што сам га у првој својој расправи дао о начину писања футура у ранијим вековима наше књижевности. Ја сам тамо рекао да облике футура у којих се чува крајњи сугласник *ш* инфинитивног дела његова, ма писао се он и заједно с помоћним глаголом *ћу* (*ћеш*, *ће*, *ћемо*, *ћеше*, *ће*), можемо сматрати сложеним глаголским

обликом од два посебна члана. То из разлога што су се неки пут и друге енклитике у то време писале заједно са својим акценатским речима. Али су многи такав футур, с инфинитивом на *ш* и облицима *ћу ћеш...*, писали заједно из разлога што су се држали историског правописа, а не зато што тај облик нису осећали као сложеницу. За оне пак друге, према Маретићевој Историји хрватског правописа бројније писце што су овај облик писали као једну реч, и према фонетском начину писања — футур о коме говоримо је, како смо већ рекли, био сложеница.

М. Шевановић

О НЕКИМ СПЕЦИФИЧНОСТИМА У УПОТРЕБИ ПРИПОВЕДАЧКОГ ИМПЕРАТИВА

1. У мом матерњем говору (у Цуцама, Срез цетињски, Црна Гора) приповедачки императив је, као и у другим црногорским говорима, сасвим обичан облик. За његову употребу карактеристично је ово.

а) Њиме се казују трајне радње, нарочито радње које су дуже трајале — кад се то дуже трајање жели нарочито истаћи. Врло често се особито дуго трајање радње изражава понављањем тог облика (обично се понови једном или двапут, ређе више пута).

Иако се њим истиче дужина трајања радње, ипак то није неограничена радња. Насупрот имперфекту, којим се казује трајна радња схваћена статички, овим обликом се казује динамично схваћена трајна радња, трајна радња као једна етапа у неком организованијем приповедању.

Прошле радње могу се казивати углавном са двојаким циљем: или да се, саопштавајући да је нешто рађено или урађено (односно да није), окарактерише садашња ситуација, тј. ситуација у тренутку говора, или пак да се оживи, наслика, предочи нека ситуација (односно низ догађаја) у прошлости. Приповедачки императив употребљава се у овом другом случају.

Природно је што такво предочавање ситуација из прошлости захтева од приповедача више уношења, више извесне врсте уметничког уживљавања у причање. Отуда у таквом причању има доста емотивних елемената.

Може се рећи да је један од емотивних врхунаца приповедања кад приповедач жели да интензивно истакне дуго трајање радње. У говору се то постиже нарочитом, потен-

цираном интонацијом; резултат гога су наглашавања која и по интензитету, и по тону, и по трајању прелазе оквира нормалне акценатске системе. Те акценатске „деформације“ могу довести и до трајне промене гласовног склопа овог облика (подразумевајући и акценат као један од елемената гласовног склопа).

Примери: *А ја чѣкај, чѣкај неће ли ко доћ, а онд нѣће нѣкога. А он дође, ја сѣбј, сѣбј, сѣбј — да шѣ нѣ дође, хѣше се шѣн окѣменѣш. Тѣдѣ онѣ крѣни, ја ѣдѣ, ѣдѣ, док су ѣздѣшли навр онѣ ѣлѣнинѣ. Она га ѣошѣкуѣи, ја нѣс, нѣс — ѣомѣсли ку[ћ] ће с ѣѣм: усрѣ[д] ку[ћ]!*

Овакве радње могу се казивати не само несвршеним глаголима већ и свршеним, обично ингресивним: *Сѣшѣши се [аор.] нѣз онѣ до, а ја за ѣѣм: ѣошѣрчи ја — ѣошѣрчи он, ѣошѣрчи ја — ѣошѣрчи он — и не могах га сѣѣћ. А он ѣѣри, ѣѣри — ѣѣдва ѣрѣврну онѣ кѣмѣн.*

У овом значењу приповедачки императив подједнако је обичан у I и III лицу једине и множине за „доживљене“ и „недоживљене“ радње.

б) Приповедачким императивом радо се казују свршене радње које се по извесном реду, обичају, или узајамној зависности понављају у прошлости. Овде има извесне квалификативности, али друкчије него што је она која се исказује облицима несвршених глагола, где је она означена самим глаголским обликом. Овде је, напротив, то понављање по правилу означено неким језичким средством ван глагола, дакле у реченици. *Кад гдѣ ја уљѣзи, он изѣђи* (повремено улажење говорног лица узима се као познато саговорнику; понављање излажења означено је не самим обликом *изѣђи*, већ зависном реченицом).

Доста често се у конструкцији типа *хѣх доћ*, која има квалификативно значење за прошлост, инфинитив замењује императивом: *Он вѣзде хѣше дођи прѣдвечѣ.*

И у овом, квалификативном значењу овај облик је једнако обичан за I и III лице једине и множине за *доживљене* и *недоживљене* радње.

в) Овим обликом се, најзад, казују у оквиру неког организоване приповедања обичне свршене радње. И огра-

ничена трајна радња, схваћена више као чин или догађај а мање као процес, може се казати приповедачким императивом. Овакав приповедачки императив ближи је овој категорији него претходним, што се види из тога што се често може заменити свршеним глаголом.

... *Крѣни дна пуш куће, и приуишāj прѣје шдгā Мѣрка да нѣје шшд чуо. Нѣшшā јдј дн не шћѣни кѣзѣш, нѣ нѣшшѣ промрмори, шеке да му се прѣђе. Њѣј бѣгами нѣкако бѣди зѣмѣсā, пā јдѣгѣ приуишāj. А дн с' учѣни не чуш и побјѣзи дшолѣ ... Дѣђи мѣ, (при)чѣкај га једно пѣ сѣшā, пā дндā крѣни да ѣдѣмо.*

У недоживљеним ситуацијама овакав приповедачки императив подједнако је обичан за I и III лице. Али ако су радње доживљене, приповедачки императив употребиће се само за I лице (он или аорист). За III лице употребиће се по правилу аорист. Тако би и горњи одломак у причању једног од учесника морао изгледати овако:

Крѣни (или крѣнух) јā пуш куће, и приуишāj прѣје шдгā Мѣрка да нѣје шшд чуо. Нѣшшā ми дн нѣ шће кѣзѣш, нѣ нѣшшѣ прѣмрмори, шеке да му се прѣђем. Мѣне бѣгами бѣ (бѣди) зѣмѣсā, пā га јдѣгѣ приуишāj. А дн с' учѣни не чуш и пѣбјеже дшолѣ.

Падају, дакле, у очи две ствари.

Прво — није подједнако обичан приповедачки императив за казивање свршених радњи ио них које се могу схватити као трајне (тј. трајних радњи и свршених које се понављају). Са мање ограничења употребљава се у овом другом случају.

Друго — није подједнако обичан приповедачки императив у првом и трећем лицу. Са мање ограничења употребљава се у првом.

Што се тиче употребе приповедачког императива у другом лицу, она је врло ограничена, прво, тиме што се у приповедању врло ретко догађа да се некој особи прича о њој самој и, друго, тиме што за друго лице вреде иста ограничења као и за треће. Ван тих ограничења може се употребити и за друго лице. — *Кад гдђ шѣ поглѣдни пуш њѣга, а дн окрѣни глѣву, кѣ да ше нѣје ни глѣдā (квал).*

Сасвим је обична и употреба одричног облика. *А он не бѣди лѣјен ... Дѣкшор га преглѣдāj, а дн му не пѣлѣши ни пѣре ...*

Он онѣко бѣни у кућу — не назѣви ѿм ни ѿмѣгабѣг... Ипак треба рећи да је потврдни облик чешћи; то долази отуда што се приповедачки императив не употребљава за радње које су се догодиле било кад у прошлости, већ за радње које имају одређено „временско место“ у оквиру низа догађаја о коме се приповеда. Одрични глаголски облици употребљавају се, напротив, знатно чешће за апсолутно негирање, негирање за било које време у прошлости. Стога се одрични приповедачки императив употребљава углавном онда кад се зна у које време се могла вршити изостала радња.

И ограничена употреба приповедачког императива у зависним реченицама објашњава се природом његовог значења: он се употребљава у оним типовима зависних реченица који су у складу с његовим значењем. Тако у оним типовима зависних реченица које не значе неку прошлу радњу не може бити приповедачког императива (у разним модалним, например). А ако је природа зависне функције реченице таква да дозвољава и значење неке реалне прошле радње, онда је приповедачки императив сасвим употребљив облик. — *Кад ђна уљѣзи, ђн ѿобјѣзи нѣкућ; шѣдѣ јѣдан ѿѢи и дрѹгѣ остѣдни, ѿ онѣ ше остѣдни лѣгни да сѣѣвѣ; шѣдѣ Ѣн ѿѢи, — ма идко Ѣн ѿѢи, Ѣни не смјѣдни казѣш.*

Како се види из наведених примера, то су обично тренутне радње. У квалификативном значењу (већ због саме природе тога значења) ређа је употреба приповедачког императива у зависним реченицама. Ипак су сасвим обични примери као: *Кад гѢћ Ѣн дѢи, Ѣни му се скриј; ко дѢи, ѿлѣши, ко не дѢи — нѣшѣ,* итд. Зависном реченицом се никад не казује радња чија се дуготрајност жели нарочито нагласити (бар кад је у питању таква наглашена трајност као она о којој је горе говорено). То је разумљиво: ако се нарочито наглашава та трајност, то наглашавање постаје психолошки центар саопштавања, и зато добија место у главној реченици.

Према томе, у овом говору једино специфично ограничење у употреби приповедачког императива јесте оно помечуто, тј. оно које се односи на II и III лице при казивању доживљених тренутних радњи. Једино се оно не може објаснити природом значења овог облика, односно природом

самог приповедања, како смо видели да се објашњавају остала ограничења: у другом лицу, у одрицању, у зависним реченицама. Овде, напротив, нема никаквог значењског разлога за то ограничење.

2. Да видимо да ли је овакво стање и у другим јужним говорима. Подаци у дијалектолошким и другим радовима не дају сасвим потпун и прецизан одговор на ово питање. Изнесене констатације претежно су опште природе.

„Хисторички императив је веома обичан у говору јужних крајева, али то је дијалектизам. Изван тих крајева не говори се и не пише... у зависним реченицама (на пр. кад ја тамо дођи...), а није ни мало обичан с негацијом (на пр. он ме позва, а ја не дођи)“ (Т. Маретић).¹

„У живом причању чешћи је он [приповедачки императив] и од самог приповедачког презента. *Пошрчи* ја тамо, а он *отиш*². Те ми *изиђи*, а *њи[x] јдш* нема. Ошаше ми *принџи* дрва, *закдљи* јагне... *сџди*, а ја *сам врти*“ (М. Стевановић).²

„Од индивидуалних особина појединаца зависи уколико ће... бити употребљени футур и императив („историски“). Чини ми се ипак да је први обичнији у првом [„у приказивању догађаја из сопственог памћења“], а други у другом [„по чувењу“] стилу... У причању „историски“ императив употребљава се често удвојен кад се код несвршених глагола хоће да истакне дуго трајање радње: *шражи* г(а) он тражи — ниће да га нађе... Дуго трајање радње хоће некад да се истакне и дуљењем вокала... *сџди*, *сџди* до мркла мрака... Ваљда под утицајем ових глагола са императивним наставком *и* дошао је и сасвим други облик ове врсте императива у глагола *чекаши* и *гледаши*: *чџки* и *глџди* (*чџки* и *глџди*)... Дуљити се може и основни вокал, али тада настаје редуковање вокала наставка. То се дешава у глагола кретања: *водиши*, *возиши*, *носиши*, *гониши*, *ајде* и *бјежаше*:... *вд*, *вд*, па *у* стају.“ (Ј. Вуковић).³

¹ Граматика и стилистика хрватскога или српскога језика, написао проф. Др. Т. Маретић, Загреб 1931 (стр. 537).

² Михаило С. Стевановић, Источноцрногорски дијалекат, ЈФ XIII (стр. 119).

³ Јован Ј. Вуковић, Говор Пиве и Дробњака, ЈФ XVII (стр. 84, 97-98).

„Употреба историског императива је у живом причању врло обична. *Говдри ја њему... но ђ[н] не слўша... Редак је императив у зависним реченицама: Како ми уљези а-ђн-се заби... Кад се дуго трајање радње хоће нарочито да истакне императив се понавља:... Пў[ї] ђни пў[ї] дђкле пђчеше да бестијау“ (Б. Милетић)¹.*

„Кад има да се назначи веће трајање глаголске радње и када хоће да се то нарочито истакне, онда се употреби истор. императив и тај се облик неколико пута понавља...: Ја ту чђки, чђки — њега нема... Те ми пђћери, пђћери до саме главице“ (Д. Вушовић)².

Како се из наведених констатација и уз њих наведених примера види, приповедачки императив употребљава се и у осталим црногорским и херцеговачким говорима у истим значењима. Али се из тих података не види постоји ли у тим говорима поменуто ограничење за употребу приповедачког императива у причању догађаја из сопственог памћења, јер су тамо дати појединачни примери, без ширег контекста из кога би се могло закључити је ли говорно лице казане радње доживело или није. Опширнијих текстова нема много, а употреба приповедачког императива у њима слаже се са стањем које сам констатовао за свој говор.

Изгледа да је слично стање и у староштокавским говорима. (У текстовима Маринка Станојевића³ нема приповедачког императива, изузев неколико примера са *ајд* у трајном значењу, што би могло значити да је он обичнији у јужнијим староштокавским говорима).

„Императив се, необично често, чешће него у другим дијалектима нашим, употребљава овде особито у јужноморавском дијалекту, у причању у значењу аориста *Доње ја разберї [631]... А Турчин украдни дешѐ [672]... Ја узнем... кају... ѡа сиуј воду [662]*“ (А. Белић)⁴.

„У служби за изношење прошлих радњи обичан је и облик императива. И то не само за радње које су се вршиле

¹ Д-р Бранко Милетић, Црмнички говор, СДЗБ IX (стр. 561 —2).

² Данило Вушовић, Дијалекат источне Херцеговине, СДЗБ III (стр. 70).

³ Маринко Станојевић, Северно-тимочки дијалекат, СДЗБ II.

⁴ А. Белић, Дијалекти источне и јужне Србије, СДЗБ I.

(извршиле) у присуству приповедача, већ и за оне о којима је приповедач могао од другог сазнати, дакле и у функцији аориста и у функцији приповедачког презента односно перфекта... Па се после дјгни... па кдљи краве и волдџе и бацај на жър те јѣј (М. Стевановић: Ђаковачки говор).¹

И овде се, како се види, приповедачки императив може употребити и за трајне и за свршене радње, али се ни за ове говоре не може закључити је ли његова употреба у II и III лицу на поменути начин ограничена. У дужим текстовима које Белић на крају даје овај облик је врло редак, тако да се никакви одређени закључци не могу извући.

3. У извесном правцу одређенији подаци могу се добити анализом језика писаца који су и у књижевности употребљавали говор свога краја. У ту сврху прегледан је Његошев *Горски вијенац* (Њ)² и Љубишине *Приповијести црногорске и приморске* (Љ.)³

Што се значења тиче, из наведених примера види се да се оно у потпуности слаже са оним које сам констатовао за свој говор. То ће се видети из неколико примера.

а) За дуготрајну радњу: *Па бродове њима нађунили и шиска' их у свијеш бијели, ше довукуј благо из свијеша и пришискај земље и градове* (Њ. 72). *Чекај, чекај шри дебела саша* (Љ. 9).

б) За понављану свршену радњу: *Кад се шћаше оћесш куђ да иде, ѡа обуци оне пусше шоке* (Њ. 98). *Проси сваки шрећи дан да му дође* (Љ. 45).

в) За тренутне радње: *Дочекали карван од Никшића, ѡкољи се на друм са Турцима, четрнаесш псјеци Турака и узми им седамдесеш коњих и двије шри ухваши робиње* (Њ. 26). *Кад дођи ѡи нема друге исѡвијесши* (Љ. 45)... *У шо дођи андио... дохваш га... и пренеси* (Љ. 213)... *А како ћу јеј... уловиши? пшшјај ја* (Љ. 171) (овде је глагол *пшшати* перфективног вида).

¹ М. Стевановић, Ђаковачки говор, СД36 XI (стр. 147).

² Цјелокупна дјела П. П. Његоша, књига трећа, Горски вијенац, Београд 1952.

³ Приповијести црногорске и приморске, скупио и сложио Стјепан Митров Љубиша, СКЗ 177.

Што се тиче ограничења употребе приповедачког императива за доживљене радње, треба узети у обзир да „доживљеност“ треба друкчије посматрати код писца, а друкчије код усменог приповедача.

Усмени народни приповедач прича прошле догађаје по чувењу старајући се о конкретној веродостојности; он се скоро никад неће толико унети у причање да претстави недоживљене радње као доживљене.

Писац, напротив, по правилу слика догађаје као да их је лично доживео, као непосредни сведок не само радњи него и мисли и осећања. Ово је за писца отступање од конкретне веродостојности у интересу уметничке веродостојности.

А текст који писац приписује својим личностима може бити дат у једном или у другом стилу. Личности ипак говоре претежно у стилу усменог приповедача, што је природно и реалистички, јер се и у стварности тако говори. Али кад писац пушта неку личност да дуже уместо њега говори, или јој чак и цело приповедање стави у уста, у приповедању се почињу јављати елементи другог стила: стила „свуда присутног“ писца.

О овим моментима треба водити рачуна при анализи Љубишиних приповедака. Иако има сасвим коректно осећање за употребу приповедачког императива, што се види по доста честој и исправној употреби овога облика у језику јунака *Приповијести*, ипак је приповедачки императив у пишевом тексту врло ретка, управо изузетна појава. У *Приповијестима* у целом пишевом тексту запажен је приповедачки императив само два пута. По свој прилици то долази отуда што се писац односи према догађајима као према доживљеним радњама. Видели смо да је у таквој ситуацији употреба приповедачког императива у II и III лицу ограничена; а писац овде приповеда у III лицу. И на та два места где се употребљава приповедачки императив у пишевом тексту причање је летимично, брзо, без дубљег уношења у догађаје: *Једном о малој длаци не удари у бесјуће код, неке раскрснице... Другом испусти несмишљено оглав из десне руке, а мазга сгани на њу... сјошакни се и посрни* (Љ. 27). (Отсуство уживља-

вања писца у догађаје потврђује и заменица неки ум. један, што би морало бити за доживљену ситуацију). — *Не пусти калуђер војсци да мрца ошкочије, но скочи на гроб, сшани у дубак и почни клеши* (Јь. 203). Иначе, у тексту који писац даје као туђ употреба приповедачког императива доста је честа, и у складу је са поменутим ограничењем за доживљене радње. Истина има један пример где је за тренутну, доживљену радњу употребљен приповедачки императив у III лицу: „*Скочи село у развађу, не дај да се поколемо но разагнај оба кући, а урочи ... збор*“ (Јь. 172). — Да ли је томе узрок у извесној мери несигурно или пак друкчије језичко осећање, или нехотично мешање стилова — не може се поуздано рећи. Насупрот овом усамљеном, стоје многи примери неупотребљавања приповедачког императива за III лице напореда са употребљавањем у I лицу.

За разлику од Љубишиних *Приповијесци*, у *Горском вијенцу* готово и нема пишевог текста у ужем смислу. Ипак је једном употребљен приповедачки императив за дуготрајнију радњу: *Посље четрдесет других причај своје снове* (Њ. 114). Личности пак употребљавају глаголске облике углавном како се употребљавају и у усменом говору, и нема ниједног примера који би се косио са помињатим ограничењем у другом и трећем лицу. Упор. напр.: *Те ја узми шросћруку канцију, ужени јој у месо кошуљу, враг ушече некуд без обзира, а оздрави снаха Анђелија* (Њ. 46).

Иако и код Његоша има гдекоји пример мешања поменутих стилова (писца и усменог приповедача, упор. *Причеше бришве гроздовима* — Њ. 77 — за недоживљену радњу), ипак се стиче утисак да је језик Његошевих ликова вернији него Љубишиних. Љубиша као да је намерно потенцирао разноликост у употреби глаголских облика, хотећи ваљда да истакне богатство језика. Тако понекад брза смењивања аориста, приповедачког императива и презента нису сасвим у складу бар са мојим језичким осећањем.

Вероватно се и отсуство приповедачког императива у народним песмама мора објаснити као и његово отсуство у Љубишином тексту. То се може рећи бар за песме из оних крајева где је употреба овог облика обична. Маретић наводи

само један пример из народних песама: *Ја с' ђримакни, а он се одмакни*. Ту имамо квалификативно значење, дакле категорију која не подлеже ограничењу у вези са доживљеношћу.

Иако дакле расположиви подаци не омогућавају поуздан закључак, може се узети да поменуто ограничење употребе приповедачког императива у II и III лицу није уско локална појава, већ захвата шире подручје.

4. Ван поменутих (јужних) говора приповедачки императив срета се знатно ређе. Дијалектолошки радови не дају о томе скоро никаквих података, али се на основу језика писаца може приближно одредити какво је стање. Ради тога прегледани су примери које даје Маретић у *Грамаштици* и Броз у свом раду о императиву¹, затим вршена су огледна читања код разних писаца (код проте М. Нендовића, Бранка Радичевића, М. П. Шапчанина и др.). Сем тога прегледани су текстови које дају М. Станојевић, А. Белић, С. Ившић² и М. Пари³. Пада у очи да се ван поменутих говора скоро никад не срета приповедачки императив употребљен за казивање тренутних радњи. Таквог императива има код писаца из Дубровника и околине, како старијих (Држић: *Донеси ја велицијех игала*), тако и новијих (код Водопића: *Не ђрођи ни ђо саџа...*). Напротив, сви примери из приповедака које је скупио Вук значе „продужну“ радњу; она је често казана и свршеним (ингресивним) глаголом. — *Длаку ђо длаку одрезуј ђа навезуј. Исцијейам, ђа навали ваџру и сиџ се огријем. Дијеше... ђовуци шамо, ђовуци амо. Седне на коња ђа џерај за њима. Седне на коња ђа ђоџерај*.

Тако је и у примерима из личног Вуковог језика: *Срби дочекају... ђа удри оне и ове*. Тако је у примерима из Даничића. Од свих примера који су наведени код Броза и Маретића⁴, а који нису са црногорско-херцеговачког терена (укључујући Дубровник) само један означава свршену радњу:

¹ Прилози за синтаксу језика хрватскога. I. Императив. Од Ивана Броза, Рад ЈА 76 (стр. 34 и д.).

² Стјепан Ившић, Данашњи посавски говор, Рад ЈА 197.

³ Српскохрватске јуначке пјесме, скупио Millman Parry, књига друга, Београд и Кембриџ 1953.

⁴ Наведени примери узети су из цитираних радова Броза и Маретића.

Неко ошиди ше шо докажи Рему, а он дозови Илију и исџребијај га. Овај пример је узет из Милићевића, а он га приписује хајдуку из ужичког краја. На основу овог примера не може се рећи поуздано да ли тако говори писац, или Ужичанин, или писац мисли да се у ужичком крају тако говори.

За распрострањеност квалификативно употребљеног императива свршених глагола тешко је што прецизније рећи, али је сигурно да је знатно мање обичан него приповедачки императив за казивање трајних радњи. Једна мала анкета коју сам извршио показује да је овакав императив туђ језичком осећању београдских интелектуалаца. Теже је рећи да ли је ова категорија приповедачког императива ипак распрострањенија него претходна (за свршене радње). У Паријевим прозним текстовима из Новог Пазара врло је обичан императив у квалификативном значењу, док се у свршеном значењу не сретa (истина, томе би могла у највећој мери бити узрок природа забележених текстова). Напротив приповедачки императив за казивање трајних радњи сретa се код многих писаца са разних тачака наше језичке територије. Тако код Св. Ранковића¹ (*Кад је лепо време шрчи, ѓраши, ѓлеви, око ѓавај*), М. Глишића² (*Ја ши онда... замакнем, ѓа бежи колико сам жив... Ајде ја, ајде*), код Ј. Томића³ (*Девојка удри на себе ѓашљике из шаренило, ѓа шрч у коло*), код М. П. Шапчанина⁴ (*А ми шрч у собу*), код Е. Кумичића⁵ (*Он усћане ше бјеж из каване*), код Бранка Радичевића⁶ (*Па све шако ѓуцај, бери, ѓевај, играј до вечери*), код М. Парија (*До фаши коло, ѓа на коло играј, ѓевај* — пример из Новог Пазара, 7), такође у Ившићевим текстовима — итд.

Па и у обичном говору београдских интелектуалаца врло је обичан приповедачки императив овог типа (*А ја куѓим цигарете, ѓа седи и ѓуши...; — А ми се зайрчали, ѓа ѓри-*

¹ Светолик Ранковић, *Порушени идеали*, роман, СКЗ 62 (стр. 127).

² Милован Ђ. Глишић, *Приповетке*, књига прва, Београд 1879 (стр. 40).

³ Јаша Томић, *Назарени*, роман, Нови Сад 1896 (стр. 64).

⁴ Милорад П. Шапчанин, *Целокупна дела*, књига трећа, Библиотека српских писаца (стр. 248).

⁵ Еуген Кумичић, *Сабрана дјела*, свезак VII, Госпођа Сабина.

⁶ *Песме Бранка Радичевића*, у Новом Саду 1900 (стр. 84).

чај, причај никад прекинуши!). Може се срести чак и у дневној штампи: *Зашто се... човек... и умори, шрч овамо, шрч онамо, обећаваш... говориш...* — (Политика 9. X 1955).

Треба напоменути да није увек лако повући границу између овог императива и узвика. Разуме се — реч је о специфичној врсти узвика, изведеној од глагола, која и поред свог узвичног карактера чува глаголско значење. По значењу ови су узвици једнаки приповедачком императиву ове категорије. Али треба рећи да овакав приповедачки императив врло често добија ономотопејско значење извесне врсте. Тако је дуљење (нарочито често код глагола кретања, уп. код Вуковића) заправо ономотопејске природе — њиме се опонаша дуготрајност радње; исте је природе и понављање овог облика. Па и специјалном, особито интензивном интонацијом опонаша се „интензитет“ збивања, штимунг ситуације. Ипак, примајући извесне особине узвика, ове речи не губе ниједну од битних особина глаголске речи.

5. Из свега изнесенога могу се извући ови закључци.

а) Приповедачки императив неједнако је распрострањен на нашој језичкој територији. Најобичнији је у црногорским и суседним херцеговачким говорима. Такође се радо употребљава у говорима јужне Србије.

б) Ограниченост употребе у осталим, севернијим говорима и у књижевном језику претежно је квалитативна: приповедачки императив се тамо практично не употребљава за казивање свршених радњи, ретко и за такве радње које су се из неког разлога понављале. Напротив за казивање трајних радњи, нарочито таквих чије се дуго трајање жели нарочито нагласити, приповедачки императив је не само сасвим обичан него у извесним позицијама и тешко заменљив облик. Што он ипак није нарочито чест, долази отуда што ситуације које захтевају његову употребу нису нарочито честе.

в) И ретка употреба у извесним позицијама, — у II лицу, у одричном облику, у зависним реченицама — заправо је изазвана природом тих позиција и природом значења приповедачког императива.

г) Само за једно ограничење у употреби овог облика нема никаквог значењског разлога, тј. за неупотребљавање овога

облика у II и III лицу за казивање доживљених свршених радњи. Логично је објашњење да су овде разлози генетичке природе. Другим речима, приповедачки императив морао је настајати на неки начин (или и на тај начин) који даје предност првом лицу.¹

Предност коју има прво лице може се разумети ако се претпостави да говорно лице из реторских или стилских разлога говори о себи у II лицу. Таквог манира има и данас: *Мучиш се, а богзна зашћо! Или у императиву: Пођем ја шамо кад они улазе. А сад шћа ћеш! бежи док си чшћав! У оваквим ситуацијама императив заправо има значење намере, односно одлуке (формално изражене у облику заповести самом себи) — у прошлости, и то намере која се одмах спроводи у дело; само, дакле, казивање намере или одлуке заправо значи и обавештење о радњи.*

Овакав приповедачки манир чест је при емотивним врхунцима приповедања; а управо то је ситуација кад се приповедачки императив најрадије употребљава.

Ово вероватно не би било једино порекло приповедачког императива: различитост значења и неједнака њихова распрострањеност пре упућују на различито порекло. Упадљив је, на пример, паралелизам између овог облика у квалификативној употреби и потенцијала истог значења. Проф. Белић претпоставља да је приповедачки императив настао од обичног посредством употребе у зависним реченицама у служби општег савезног начина.

Треба напоменути да се однос трајна радња: тренутна радња не поклапа сасвим са односом несвршени глагол: свршени глагол. — Трајним глаголом се каткад казује чин, догађај (*Ја мало седи, њочини, ња онда* /уз ону сшћрану: *њошрчи, њошрчи*) и обрнуто: трајна радња се често казује свршеним глаголом ингресивног значења (уп. у горњем примеру).

6. Што се тиче питања којем глаголском облику одговара приповедачки императив по значењу и употреби, изнећу какво је стање у мом матерњем говору.

¹ Привидна предност коју имају недоживљене радње (отсуство ограничења по лицима) вероватно нема дубљи значај: у недоживљеним ситуацијама употреба приповедачког императива могла се лакше ширити, јер се тамо не употребљава аорист.

Перфективни презент скоро је сасвим истиснут из приповедања. Разуме се, то не важи за оне типове зависних реченица у којима се не може употребити приповедачки императив (разне врсте модалних реченица). За радње које се у књижевном језику њиме казују употребљава се за недоживљене ситуације претежно приповедачки императив, а за доживљене у II и III лицу аорист, а у I лицу напореда аорист и приповедачки императив (овај последњи чешће кад је приповедање систематскије, мање фрагментарно). Напоредаост с аористом постоји и кад се трајним глаголом каже нека радња више схваћена као чин него као процес. У значењу истицања трајне радње приповедачки императив нема адекватне замене. Приповедачки презент од трајних глагола није по значењу идентичан императиву, и не може га замењивати.

Мишар Пешикан

О ВОЈВОЂАНСКОЈ ОНОМАСТИЦИ

Још је Т. Маретић г. 1886 написао обимну радњу о нашим именима и презименима (у Раду књ. 81, 82). То дело, заједно са познатом Миклошичевом радњом о словенским именима и топонимима (у другом издању из г. 1927) може корисно да послужи оном који хоће да уђе у основне проблеме словенске, а нарочито наше ономастике. Маретићев рад је богат материјалом, а овај је узет углавном из наших споменика. Онај који хоће да се обавести о српскохрватским личним именима, наћи ће на једном месту много драгоценог материјала и лепих објашњења. За презимена то није случај. Док је Маретић напред писао своју радњу нису била објављена наша презимена. То је тек доцније учињено кад су, између осталог, објављена *Насеља*. Ипак је Маретић додирнуо и постанак наших презимена, и углавном је запазио шта је најкарактеристичније било при њиховој творби. Остало је да се овом послу приступи на озбиљнији начин јер је Маретићево бављење овим проблемом било учињено узгред, поводом расправљања о именима.

У нашој ономастици патронимика има већи значај него што јој је придао Маретић. Наши су народи у свом историском животу развили за себе посебна презимена, а на посебан начин је и сваки крај знао обликовати презимена. Упркос свих миграционих струјања, ентничких мешања у прошлости, код нас свака већа етничко-географска целина, има своја типична презимена, типичан начин грађења презимена. Тако у већини српских области готово искључиво срећемо презимена на *-ић*, *-овић*, (*-евић*). У Банату су, међутим, у већини српских села махом на *-ов*, *-ев*, *-ин*. Томе може бити разлог чињеница да су презимена добила свој коначни, слу-

жбени облик врло касно, иза завршених миграција, или тек у првој половини XIX века. У крајевима којима су владали Аустријанци имамо рано пописе становника. То је случај са аустриском Војном границом. Њих су објавили Смичиклас и Ивић за Хрватску и Славонију, а Душан Поповић за Доњу Славонију и Срем. У Поповићевој књизи (*Срби у Срему до 1736/7*, Београд, 1950) читамо и попис Карловчана из г. 1702. Тај попис је врло важан и за културног историчара, као и за језичара. Од 200 презимена несумњиво словенског порекла 61 презиме тачно нас упућује на место из кога су ти грађани дошли, а 14 на њихово занимање (или на занимање њихових предака). Ова „провидност“ носилаца презимена налази се у јакој мери у Војводини уопште. У многим нашим крајевима презимена упућују на племе, братство, род. Тако је у Црној Гори, Херцеговини, Босни, у многим крајевима Хрватске и код Буњеваца ма где били. Та су презимена ишла с колена на колена стотинама година. У Војводини тога нема.

У војвођанским местима становници су добили презимена према именима оца, ређе мајке. У облику придевском ова презимена чине главну масу презимена у Банату, нешто мање у Бачкој и Срему. Преда мном је попис становника Српске Црње из година 1794 до 1869 како сам га нашао у матичним књигама које се чувају у Месном народном одбору у Црњи. Тај попис садржи презимена која се завршавају на -ов, -ив, -љев, -ин (*Кузманов, Радивојев, Станисављев, Шшевин, Грубин*). Овакав облик је деловао да и она презимена која су се завршавала на -ић добијају такав завршетак (*Стојићев, Милићев, Савићев* и сл.), а та презимена не стоје увек према именима (ако је то случај са *Милићев*, није са *Савићев*). Сасвим ретко сретамо презимена на -ић, -овић, -евић. У г. 1794 читамо једном *Иван Павловић*, 1796 *Срећен Јосифовић*, 1797 *Кирил Појовић*, 1832 *Георгије Јакшић* (Ђура), 1836 *Валџазар Стојановић*, 1849 *Анџоније Новаковић*. Презимена која имају неки други облик сасвим су ретка (напр. *Баложански*). Шта то показује? Простим поређењем Карловаца и Црње јасно нам мора бити да су Карловци били настањени добрим делом новим становништвом које је долазило из разних крајева (Бачке, Баната, Славоније, Босне,

Београда, Ужица и др.), а Црња од времена када су се усталила презимена — није. Ово село остало је у великој мери хомогено и развијало се из сопствених снага. Ипак је свака принова у месту била на неки начин означена. Староседеоци су „дошиље“ обично називали по оном месту откуда су се ови преселили. Језички како је то било изражено код Војвођана — то нам показују бројни данашњи ононими. Тако се узима и иначе уобичајени наставак — *јанин*, али и *-ац* (од-*ьцѣ*). Међутим, ово нису типични војвођански наставци. Наставци које срећамо у Војводини јесу: *-ски*, *-чки*, *-цки*, *-ан*, *-ац*, *-ић*. Кад извршимо ближу анализу поменутих наставака, видимо да наставци *-ски*, *-чки*, *-цки*, *-шки* претстављају у основи један наставак — *ски*, а *-ан* наставак *-јанин*. Поред тога, у једном онониму можемо констатовати да у основи може имати већ наставак *-јанин* коме је додат *-ски* (*-шки*, *-чки*, *-цки*), *-ев*, *-ов*, *-ић*. Према томе, да ли је ононим грађен од чисте основе топонима, или има у себи већ један наставак, можемо све онониме поделити на две групе. Узимам најпре оне који имају *-ски* итд. као наставак.

У прву групу иду презимена: *Арбански*,¹ *Бајски*, *Башањски*, *Берицански*, *Бранчовски*, *Бранжовски*, *Бирвалски*, *Бугарски*, *Голуйски*, *Градински*, *Добановски* (код Д. Поповића, даље само: Д. П.), *Доброделски*, *Дридарски*, *Дудварски*, *Дунђерски*, *Жујански*, *Зеремски*, *Кишдобрански*, *Кобиљски*, *Крњајски*, *Лончарски*, *Малински*, *Малагурски*, *Манђелоски* (Д. П.), *Марински*, *Моношторски*, *Нађвински*, *Нићварски*, *Пејровски*, *Пијерски*, *Пожарски*, *Сечански*, *Тојолски*, *Турински*, *Чобански* и сл.

У другу групу иду презимена: *Ађански*, *Ачански*, *Бајчански*, *Баложански*, *Бељански*, *Бићански*, *Брџански*, *Драчански*, *Кирћански*, *Красњански*, *Положански*, *Торђански*, *Торњански*, *Црњански*, *Шарчански* и др.

Са наставком *-шки* имамо презимена: *Богарошки*, *Главашки*, *Дињашки*, *Дорошки*, *Дуњашки*, *Малбашки*, *Мургашки*, *Парошки*, *Пирошки*, *Силашки*, *Силбашки*, *Хајдушки* и др.

¹ Као извор војвођанских ононима послужили су ми гимназиски извештаји из војвођанских места.

Са наставком *-чки* су презимена: *Борковачки, Буњевачки, Вишњички, Врбановачки, Гардиновачки, Гумбачки, Дебељачки, Добановачки, Дорословачки, Јарковачки, Јерковачки, Кесељачки, Кисељачки, Козловачки, Коренички, Курјачки, Надачки, Новоселачки, Обровачки, Одоровачки, Пајдачки, Паланачки, Бејачки, Ришојечки, Саболички, Субојички, Табачки, Тајавички* и др.

Најзад, нешто мање бројна су презимена на *-ци*: *Аранички, Бојачки* (Д. П.), *Велички, Вршацки, Генгелацки, Мадацки, Мајицки, Немецки, Нерацки, Нешићицки, Парабуцки, Појовицки, Секицки, Сикицки, Сирацки* (Д. П.), *Требацки, Турацки, Удицки, Черевцицки, Хорвацки* и др.

Од других наставака доста су бројна презимена са наставком *-ац*: *Бингулац, Бирманац, Болманац, Бобошинац, Боданац, Јеловац, Јулинац, Карањац, Каштанарац, Косавац, Крушедолац, Лучешинац, Мариндолац, Паншилинац, Подунавац, Сочанац, Узелац* и др. — Изгледа да је тај наставак био врло чест у раније време, судећи по бројним презименима које читамо код Поповића.

Наставак *-ац* редовно се употребљава када се топоним завршава на *-ин*: (сви примери из Поповића): *Аншинац, Балешинац, Бекешинац, Дојсинац, Кожешинац, Кузминац, Моловинац, Мошоринац, Нерадинац, Пачешинац, Сегединац, Сошинац, Сурчинац, Темеринац, Теочинац, Хашинац* и др.

Код Поповића налазимо овај наставак и иначе: *Бечијац* (ваљда према Бечеј), *Ваљевац, Вранешац* (према Вранешама), *Вучевац, Жиринац* (према Жирје), *Добродолац, Ердубовац, Југовац, Прикодравац, Семељац, Тењац, Чалманац, Чашинац* и мн. др.

У истом попису налазимо онониме према топонимима на *-нци* (*-њци*): *Бадовинац*, (према Бадовинцима), *Ђуринац* (према Ђурицима), *Бекешинац* (према Бекешинцима), *Јачинац* (према Јачинцима), *Кукујевац* (према Кукујевицима), *Панац* (према Панцима), *Радинац* (према Радинцима), *Словинац* (према Словинцима) и др.

Наставак *-ан* уствари је само део од *-јанин*, тј. *-јан* (*ин*) јер овај *-јан* улази у основу етника и онома. Тај наставак је данас сасвим обичан у Војводини, док је у XVIII веку био врло редак. О том нам пружа доказ Поповићева књига у којој сам поред великог броја презимена на *-јанин* (узели их

као „етникуме“ или као онониме) има само неколико на -ан: *Грабовчан, Марадичан, Радојчан, Величан*, (према *Велика*), *Илинчан* и *Илинчанин, Циган*. — У данашњој Бачкој, а нарочито у Банату овај наставак је чест: *Бачван, Банаћан, Балан, Берчан, Воложан, Болозан, Бранкован, Вараћан, Вережан, Гилезан, Грачан, Жебељан, Егришан, Ердељан, Кавеждан, Кеврешан, Колачан, Крижан, Легежан, Мукушан, Олћан, Рашован, Фенлачан* и др.

Поменули смо да је према Поповићевој књизи у Карловцима г. 1702 било од 200 презимена 61 које је показивало своје порекло по месту. Од тога броја 22 презимена су била на -јанин. Можда би добро било нешто изнети из тога материјала. Занимљиво је да видимо шта се узима као основа речи кад имамо тај наставак у ононимима Војводине према Поповићевој књизи.

Има доста случајева где се -јанин ставља на чисту, целу реч: *Араћанин, Белегишанин, Варошанин, Гаћанин, Дивошанин, Ердевичанин, Зворничанин, Ирижанин, Каћанин, Леденичанин, (Леденик или Леденице), Лудошанин, Марадичанин, Моровићанин, Подгајчанин, Рудничанин, Сарвашанин, Сењанин, Сенџомашанин, Соћанин* (према *Сош*), *Товарничанин, Турнићанин*, (према *Турнић*), *Фушачанин* (према мађ. облику *Фушак*) и *Фушожанин* (према *Фушог*), *Хрваћанин, Шиклошанин* и др.

Код других је узета основа на сугласник: *Бањалучанин, Бањанин, Бобоћанин, Брчанин* (према *Брка, Брчко*), *Војчанин, Вучанин, Дубровчанин* (према *Дубравица*), *Кошанин* (према *Коша*), *Кашанин, Лажанин*, (према *Лаже*), *Лейшанин* (према *Лейши*), *Мачванин, Парожанин, Привлачанин, Саловчанин Санчанин, Сончанин, Тарћанин, Тушанин, Цикоћанин* и др.

Према именима места на -ци такође се граде презимена са-јанин: *Будиновчанин, Добринчанин, Госпођинчанин, Голубинчанин, Илинчанин, Марћинчанин, Појинчанин, Радочанчанин, Семељчанин, Толинчанин, Шайринчанин* и др.

Дабогме, на основу оваквих анонима у којима се стално појављује -чанин могло је и то послужити као наставак:

Бишофчанин (према „*Бишофци*“ — непотврђено — односно *Бискујци*), *Вилошчанин* (према *Вилуси*), *Вировчанин* (према *Вир, Вирово*), *Ивчанин* (према *Иве*), *Кулачанин* (према

Кула), Маловашчанин (према *Мала Вас, Мала Вашица*), Сомборчанин (према *Сомбор*) и др.

Према *Дмишровица, Мишровица* имамо *Дмишровчанин* (не: *Мишровчанин*), према *Каменица* имамо *Каменчанин* (не: *Каменичанин*). — Интересантно је да увек када се код нас пише о придеву *мишровачки*¹ истиче се како тај облик није настао од *Мишровица*. Као што ћу још на једном месту истаћи, овај придев је направљен од ононима, и то од његове основе *мишровъч-*, као што су начињени многобројни придеви других етника и припадника места: *Винковчанин* — *винковачки*, *Дреновчанин* — *дреновачки*, *Крагујевчанин* — *крагујевачки*, *Михољевчанин* — *михољевачки* и др., тј. од топонима на *-вци*. Али и од топонима на *-ац, -ка*, напр. од *Гибарац, Михаљац, Јарак* имамо исто тако *Гибарчанин, Михаљчанин, Јарчанин* и, према овима, придеве *гибарачки, михољачки, јарачки*, а значили су најпре: што припада *Гибарчанима, Михаљчанима, Јарчанима*.

Иако овде није место да говоримо о придевима-ктетицима, рећи ћу ипак неколико речи. Само се тако може разумети обликовање као што су *шибенски* (ко није из *Шибеника* и околине склон је да каже „шибенички“, као што предлаже и *Белић у Правопису*) јер је ово настало од *шибенъч-ски*, од исте основе од које и *Шибеничанин*. Да је то тако, потврђује и акценат: *Шибѣнчанин* — *шибѣнски*. Да је према *Шибѣнѣк*, онда би гласило: *шибѣнски*.²

На овом месту поменимо и неке особитости у грађењу ононима (по књизи *Д. П.*). Према *Цикотѣ* — *Циковац*, према *Гумна (Гума)* — *Гумшанин*, према *Дала (?)* — *Дачанин*, према *Вишевац* — *Вишчечанин* и др.

По мом мишљењу, придеви — ктетици, другачије се, по правилу, и не творе. Ако се ради о етницима, напр. *Београђанин, Новосађанин, Сџаробечејац* итд. њихови ктетици се никако не граде од топонима² *Београд, Нови Сад, Сџари Бечеј* итд., већ од основе етника *београд—, новисад—, сџаробечеј—* који се налазе у поменутиим етницима. Само тамо где придевски облик имају топоними, ту, дакако, није

¹ Најпосле *П. Скок, Језик, Згб 1954, 2, 34-5.*

² Другичије о томе *Скок, исто, с. 35.*

ни потребно ктетике друкчије градити: *Новска* — *новски*, *Бачка* — *бачки*, *Тођуско* — *тођуски*.

Овај преглед наставака који се налази у ононимима не би био потпун када не бисмо поменули још неке који нису толико продуктивни као наведени. Редак је наставак *-ин*:

Алмашин (Д. П.), *Ђаршин* (Д. П.);

или наставак *-ов*:

Беркасов (Д. П.), *Товарничев* (Д. П.);

или наставак *-ић*:

Илоклић, *Ирижанић*, *Ремешћ*, *Сомборчевић*.

Ово би био преглед ононима у Војводини који су настали од топонима и у први мах су значили етнике. Могли бисмо још и то споменути да има ононима који само својом основом опомињу да су постали од етника и значили су становника који припада неком месту. Такви су већ поменути примери *Беркасов*, *Товарничев*. Таквих презимена има много више. Поменимо: *Надлачкини* (поред *Надлац*, *Надлачки*), *Ердељанов*, *Баћанов* (поред *Ердељан*, *Баћан*) и сл. Има презимена која су настала непосредно од топонима (а не преко етника): *Границарев* (Црња, 1838), *Околишанов* (према *Околиште*, *Околиштиа*) и сл. Понекад је ононим управо топоним: *Гибарац*, *Галовац*, *Лесковац*, *Надлач*, *Раковац*, *Томашевац* и сл., али овде наставак *-ац* има ононимску функцију. И овде треба узети као основу *гитар-*, *галов-* итд.

Погледајмо како су грађене поједине врсте ононима. Узмимо само онониме на *-ски*, *-шки*, *-чки*, *-цики*. Речимо најпре да су сви ононими с тим наставцима настали од типа на *-ски*. — Тако ононими типа на *-шки*, као *Врбашки*, настао од *врбашки* (упор. *Врбашанин*); тако су и: *Главашки*, *Дорошки* према *Главаш*, *Дорош*. Ононими типа на *-чки*, као: *Сурдучки*, *Курјачки*, *Дебељачки* према *Сурдук*, *Курјак*, *Дебељача*; ононими као *Субошички*, *Гардиновачки*, *Тајавички* према *Субошица*, *Гардиновци*, *Тајавица* (е); а ононими на *-цики*, као: *Секицики*, *Машицики*, *Черевцики* стоје према *Секић*, *Машић*, *Черевић*. Познатим дисимилационим процесима свуда смо добили одговарајуће резултате. Основу од које су овакви ононими грађени делом смо већ видели у показаним примерима. Ипак треба да видимо у прегледу шта се када узима као основа.

Код ононима на *-ски* имамо у основи ононима основу самог етника кад му је одбачен *-ин*: *Ачански, Ађански, Бајшански, Бељански, Драчански, Кашански, Кирчански, Красњански, Полужански, Сарчански, Торђански, Црњански*. — Код ононима на *-ски* исто тако могу постојати и такве творбе где је цео облик узет као основа ако је топоним мушког рода, или без наставка за род ако је женског или средњег рода: *Добродолски, Довијарски, Дрндарски, Кобиљски, Мунуштурски, (Моношторски), Бичварски, Француски, Валкањски* (према *Валакоње*), *Крњаски, Тојолски* и др.

На овом месту требало би поменути једну особину ононима на *-ски* коју код нас налазимо само код ононима у Војводини. Иако је оним на *-ски* познат и у Македонији и у Србији, и то у б. Округу београдском (по подацима која нам пружају *Насеља*), напр. *Биволарски, Бугарски, Дунђерски, Комленски, Миловански, Маргански, Рамчински*; из Пожаревачког округа напр. *Арнаушки, Бобовљански, Бугарски, Рогожарски, Црносељански*. А већ за Македонију су врло обични (и то типа као *Рибаровски, Синановски* и тип *Ђорески: Ђоревци, Глумоски: Глумово, Павлески: Павле, Трифуноски: Трифун*). У Војводини је добио овај оним посебно пространство, а наставак је нарочито продуктиван. У Србији (а делом и у Македонији) овај наставак има вредност наст. *-јанин*, те је тако по Р. Николићу (в. *Насеља III*, 212) *Рисџо Смиловачки* из *Смиловића*, а *Крсџа Маргањски* из *Марганца*; назив *Бугарски* може бити да је дат јер је „неко из Бугарске“ (в. *Насеља 25*, 118), али и из „бугарске мале“ у неком селу или просто што му је неко носио име тако или имао занимање (баштованлук) Бугара. — У Војводини, и то ужој, у Бачкој и Банату, овај наставак је најпродуктивнији и може се стварати не само на основу етника већ сваког презимена (у Македонији на име). Поред тога, у овим крајевима сви ови облици имају и женски придевски облик: — *-ска, -шка, -чка, -цка*, те се владају у промени као придеви. Овакав облик носе сви женски чланови у породицама и називају се: *Бељанска, Бичанска, Бугарска, Дунђерска, Голујска, Кишдобранска, Кобиљска, Малагурска, Туринска* (м. *Туриска*, према *Турија*), *Сечанска; Малбашка, Мурашка, Сибашка, Хајдушка;*

Гардиначка, Микалачка, Сремачка, Сурдушка; Мадацка, Хорвацка, Черевцица итд. У гимназиским извештајима у већини имамо овакве облике у женском роду придева за ученице, а ређе у мушком роду (на-и) што показује да је тај народни начин називања продро и у службену употребу. И народ у војвођанским местима и ученици у међусобним односима тако ословљавају женске чланове. Они то чине и са онима који службено носе презиме на -и. Сама појава облика на -а у службеним документима (напр. сведочанствима, извештајима итд.) може се само тако разумети што су они који пишу такве документе и сами Војвођани. Једнако, и ононими -ов, -ев, -ин имају за женске чланове -ова, -ева, -ина; напр. Марџинова, Недељкова, Андрејина, Гајина, Драгуџинова, Нешина, Рабренова. Овим се облицима увек означава и кћи, удовица, жена, према томе има шире значење од онога у књижевном језику (напр. Секулићева — кћи Секулића).

После свега овог излагања биће јасније питање како се граде војвођански ононими, а од њих придеви. Шта се узима као основа? — Кад је Маретић писао своју радњу, он је одмах у почетку излагања о презименима рекао да се према неком ко је Црногорац може дати презиме Црногорчевић, ко је Арнауџин — Арнауџиновић (в. Рад 81, с. 85). Шта је овде узето као основа? Рекли бисмо да је узет цео етник: Арнауџин-овић. Могли бисмо навести доста материјала у коме има оваквих „ин“ из „етника“: Бугариновић, Србиновић, Хрваџиновић, Куманинић, Угриновић, Таџариновић и др. Овакви ононими стоје насупрот ононимима: Арнауџовић, Бугарски, Хрваџски (Хорвацки) и др. где ових „ин“ нема. Неко ће рећи да између оба типа једина је разлика у томе што је у другом типу одомаћено -ин као наставак за једину, или се говорило Арнауџ, Бугар, као што се говори и Срб и сл. Међутим, и Маретић и они који мисле да је напр. „-ин“ у Арнауџин-овић наставак за једину греше. И Арнауџин, као и многа друга имена на -ин не претстављају никакве етнике, већ лична имена, и од таквих личних имена грађени су патроними. Да је то тачно, потврђују нам историски извори. И сам Маретић истиче да је Бугарин у дечанској хрисовуљи лично име, Куманин такође, али за Таџарин каже

да је презиме (в. Рад 81, с. 93), што не значи да није могло бити и име. Такво *-ин* је једнако са *-ин* у многобројним именима: *Бајошин, Беншин, Бјелашин, Богулин, Бољшин, Брашелин, Брашосин, Бугачин, Вујашин, Вукашин, Вукшин, Дмишрашин, Добрашин, Драгосин, Драгушин, Дукадин, Ђурашин, Живадин, Живојин, Јелашин, Јурадин, Којадин, Маркулин, Маршулин, Милашин, Миладин, Милушин, Мићулин, Пејашин, Першин, Пешрашин, Радашин, Радулин, Рајшин, Сибин, Стјејашин, Сшојадин, Цвјеџашин* и многа друга. У свом раду Маретић наводи посебно имена на чисто *-ин, -ина* (Рад 82, 116-7) као што су: *Бајин, Балин, Веселин, Вечерин, Војин, Вујин, Радин, Сшојин* и др. — преко 80 имена која налазимо данас у основи многих презимена јер од свих можемо градити презимена додавањем *-ић, -овић*. Овакво *-ин* нераздрвојни је део основе.

Ми, међутим, налазимо и на такво *-ин* где се оно никако није осећало као основа, већ се у изведеницама одбацивало. То је онда било кад је *-ин* у етнику, у обележавању припадника месту. Кад је *Арнаушин* значило „човек из Арнаутске“ (Албаније), а не име *Арнаушин*, добили смо *Арнаутовић, Арнаушки* (в. Насеља 25, 118), *Турковски* („дошли из Турске“, Насеља 25, 118), *Бугарски* („из Бугарске“), исти извор; још више се та особина читавала кад се од презимена припадника месту градила на *-јанин* нова изведеница. Тада се оно *-ин* без изузетка одбацивало. То је показано напред: а) кад се ставља *-ски, -чки* итд. (*Ађански: Ада, Торђански: Торда*); б) или *-ов/-ев* (*Ердељанов, Баћанов, Крижанов*) или *-ић* (*Ирижанић*); г) потпуним губљењем *-јанин*, а додавањем *-ин* (*Алмашин < Алмашанин*); или чистом основом (*Надлач < Надлачанин*).

Можемо уопште рећи да се показани ононими граде ако се узима именска основа, а одбаце наставци за род и број. Кад облик постане мало експресиван, додаје се нов наставак. У Војводини наставак *-јан(ин)* био је тако мало експресиван па је још додато *-ски* (*Торђанин > Торђан > Торђански*), *-ов* (*Крижанин > Крижан > Крижанов*), *-ић* (*Ирижанин > Ирижан > Ирижанић*). Поменути наставак практично се изгу-

био као наставак за грађење етника, али га је заменио *-јан*. Данас у Војводини народ говори само: *Новосађанин, Каћан, Шићан, Ирижан* итд. Два места, *Книћанин* и *Зрењанин*, добила су своје називе скоро, па их народ не ретко изговара: *Книћан, Зрењан*. То су једина два анонима у Војводини који су постали топоними.

Св. Георгијевић

ЈЕЗИК У ШКОЛИ

СПОЉАШЊИ ЗНАЦИ МЕЂУСОБНЕ ВЕЗЕ И УНУТРАШЊИ СМИСАО РЕЧЕНИЦА

У анализи односа простих реченица у сложеној посебно место заузимају свезице. Непрекидно истичемо да свезице нису носиоци значења врсте реченица него само спољашње ознаке унутрашњег односа простих реченица у сложеној. Зато није правилно полазити од свезица у анализи реченичких веза и по њима одређивати које је врсте која реченица. То је једна од најистакнутијих формалистичких црта у анализи значења, везе и односа простих реченица у сложеној. У настави се може чути, рецимо, да кад у овој сложеној реченици заменимо ову свезицу оном, добићемо друго значење. Напр., чим у реченици *Доћи ћу ако научим задашак* заменимо свезицу *ако* свезицом *кад*, каже се, добићемо подређену временску реченицу место погодбене (*кад научим задашак: ако научим задашак*). Међутим, ствар стоји сасвим супротно: не замењујемо једну свезицу другом, него у сваком посебном случају и односу узимамо одређену свезицу као спољашњу ознаку већ насталог унутрашњег односа, а што је тај однос у једној прилици такав да треба означити услов под којим се реализује радња главне реченице, те узимамо као спољашње обележје тога односа свезицу *ако*, а у другом случају узимамо другу свезицу, рецимо: *кад* да бисмо означили да је однос подређене реченице такав да њиме одређујемо време реализовања радње главне реченице, — то је све унутрашњег карактера и значаја, то проистиче из ситуације настајања суђења, израза реченице, а не из простог замењивања једне свезице другом, не из функције самих свезица. Природно је што се ученици грчевито држе свезица, — то су од нас

научили. А лако их је разуверити, односно: лако их је уверити да су свезице само етикете, обележја, ознаке онога што је у односу елемената који се везују свезицама. И наставник се често поколеба, па форму ставља на прво место, пренебрегава садржај и унутрашњи однос, а задржава сву пажњу на тим формалним ознакама.

Оптерећени значајем свезица, и наставник и ученик често западају у тешкоће и не сналазе се како ваља. Они тада не прилазе реченици као целини, јединству које је у одређеној ситуацији баш тако и само тако склопљено, а да би свака друга веза ипак увек значила извештај прелив, промену ма и најтананију не само појединачно у простим реченицама, него, особито, и у њихову међусобном односу. Стога ћемо се овом приликом осврнути на свезице и њихов значај и карактер, а у вези с тим ћемо се задржати и на конкретним случајевима колебања, додира и укрштања простих реченица у сложеној.

1. *Свезице и њихов значај.* — Значај је свезица особите врсте. Има језика који и немају свезица, а то значи да је развитак тога језика на таквом ступњу да се не осећа потреба за свезицама.

У нашем језику за свезице и њихову службу је врло карактеристично што се могу и испуштати из одређених веза сложених реченица, па се опет смисао те везе неће померити толико да бисмо могли рећи да је потпуно измењен. С друге стране, свакако морамо признати да је ипак у таквим случајевима извршено ма и врло танано померање смисла или односа, о коме, обично, при површном гледању, не водимо рачуна. Што се различне и међусобно приређене и подређене реченице везују за своје главне час свезицама, час опет без свезица, јасно је да је значај свезица у тим случајевима сведен на мању или најмању меру, чак дотле да се свезица може и изоставити. Разуме се, овде често утиче и стилски моменат, тежња да се асиндетски (без свезица) изрази сложено суђење, односно да се синдетски (помоћу свезица) нешто јасније каже и више постигне преко корелација, стилских усклађивања ефектних уоквиривања реченица, довођења њихова у извесну симетричност.

Стога се могу у обради узимати и примери приређених реченица не само везаних свезицама него и без свезица. Ово, разуме се, уколико не би било методских тешкоћа. Тиме ће се указати на оно што је основно у овом питању: да су свезице само спољашње ознаке унутрашњих односа. На овај се начин ослобађамо тих спољашњих ознака, те смо и ми и ученици принуђени не да се ослањамо на спољашње елементе него да пониремо у садржај, у однос и у унутрашњу везу тих елемената и да тражимо смисао и законе унутрашњих односа. То је врло важно. Ослободивши се свезица и њихове службе, остају просте везе, непосредно наслањање простих веза, суђења, реченица, те се мора водити рачуна само о ономе што свака од њих самостално садржи, значи, и што у односу према другој исто тако целовитој вези, суђењу, реченици — изриче, казује.

То ћемо најбоље показати на примерима. — *Он говори, ја слушам*. Без обзира на свезице које би могле бити употребљене да вежу та два проста суђења, лако запажамо из потпуности једног и другог суђења да је ту просто везивање, да су то приређена суђења везана и без свезица, асиндетски. Па ипак се мора признати да и ту по смислу постоји ма и у малој вези однос делимичне зависности. То проистиче из природе сложеног суђења. Али је у тој вези граматичка самосталност и једног и другог суђења изразита и ове две реченице се не одређују узајамно, па их зато зовео приређеним суђењима израженим напоредним реченицама.

Међутим, кад узмемо реченицу: *Он ме пиша, ја ћушим* видимо да ни ту такође нема свезица, да су реченице прикључене једна другој, а из унутрашњег односа тих простих суђења запажамо да се у другој реченици изриче нешто супротно ономе што је казано у предњој реченици. Друга је реченица супротна предњој. Прва и не казује унапред никакву супротност наредној, него њена супротност другој проистиче из супротности друге реченице према њој. Супротност и прве другој је, дакле, условљена супротношћу друге првој. Супротност је, према томе, унутрашњег карактера, и без икакве спољашње ознаке.

У обради приређених супротних реченица треба избегавати карактеристичне спољашње ознаке из разлога што и себе и децу треба привићи да посматрамо садржаје и њихове унутрашње везе, а не свезице као спољашње знаке. Не треба, истичемо, узимати ни такве примере који садрже према афирмацији предње реченице негацију у наредној реченици. Није добро ангажовати свест и пажњу ученичку тим спољашњим ознакама, ма колико оне биле карактеристичне, како одиста и јесу врло често, него их ослободити тога спољашњег оптерећења. Не треба, на пример, узимати у почетку примере типа: *Ја га зовем, он се не одазива, јер је већ супротност друге реченице назначена негацијом не, а не само садржајем суђења које постоји у вези самих простих елемената субјекта и предиката. Стога је боље узети пример: Ја га зовем, он ћући, где одиста имамо једнакост значења не одазиваћи се и ћуштаћи. Упоредимо и саме глаголе: зваћи — не одазиваћи се, зваћи — ћуштаћи.*

Ове напомене важе, разуме се, за почетни део наставе синтаксе сложене реченице, али то не значи да се не треба служити и примерима у којима имамо и негације и различне свезице. Ми ћемо, кад установимо да је важан примаран однос садржаја суђења а не спољашње ознаке, узимати случајеве у којима имамо све различне спољашње ознаке, свезице, негације и сл.

Само ради илустрације узећемо и који пример везе подређених реченица за главне без свезица, простим наслањањем, прикључивањем подређене реченице главној. Кад кажемо: *Дошао је, учиће школу: Дошао је, учио би школу, у првој вези имамо две могућности. Ако подређена у првој вези „учиће школу“ значи узрок доласка, ту имамо узрочну подређену реченцу, као: Дошао је јер ће учићи школу; учење је проузроковало његов долазак, учење је узрок доласка. Друга је могућност: Дошао је да учи школу, што значи да је дошао с намером учења, долазак има намеру, реализација доласка је с циљем који је у реализацији учења. Друга је веза: прво главна, за њом намерна, веза асиндетска.*

Или узмимо пример: *Имао је стадо, нико му није знао броја.* Из прве реченице запажамо да је он имао велико стадо,

што се допуњује другом реченицом којом се казује немогућност бројања, које је опет последица великог броја стада. И ту су два суђења просто прикључена једно другом без свезица. Али ми можемо употребити као помоћно средство и свезицу и извршити друга проширивања: Имао је стадо да му нико није знао броја — Имао је *шoliko* стадо да му нико није знао броја — Имао је *шoliko велико* стадо да му нико није знао броја. Овде су истакнути поједини детаљи који су постепено додавани као спољашње ознаке које се претпотстављају и у првом, неразвијеном примеру сложене реченице асиндетски везане за главну реченицу.

Или можемо узети један Љубишин пример: *Биће ми лакше на омрсак, научићу га зељу и сланини*. И ту имамо везу простих реченица у сложеној без свезице. Унутрашњи је однос реченица такав да се другом реченицом допуњава, објашњава предња реченица. И то се другом казује узрок радње предње, — дакле главне реченице. Томе што ће му бити лакше узрок је што ће га научити зељу и сланини. (Ситуација је: Лука каже Грују за патријарха Бркића: биће ми лако напролеће, кад буде прошао пост, кад се буде мрсило, а то ће бити кад настане пролеће, доспе зеље, а остане старе сланине, моћи ћу лакше хранити патријарха...).

За карактеристику функције свезица узимамо и особите случајеве кад иста свезица долази да везује различне врсте реченица. Ми смо асиндетске везе већ додирнули. Сад узимамо свезице *и* и *да*, једну приређену и једну подређену. Знамо да је свезица *и* за паралелност, напоредност, за најкарактеристичнију везу најнезависнијих приређених реченица. Тако имамо: *Ми говоримо и ви слушајте*, али и: *Ми говоримо и ви не слушајте*. У првој вези су саставне, у другој супротне реченице. Супротност је обележена и негацијом *не*. А можемо и то избећи: *Беше лепо јутро и паде киша*, где је супротност лепом јутру у падању кише. То се може и даље појачавати другим речима.

Прелазимо на свезицу *да*. Њена је служба различна. Она може стојати пред простом реченицом: *Да ћушиш!*, *Да се ниси макао!* и сл. Каква је служба те свезице? — Такве су реченице остатак негдашње сложене реченице која се прет-

потставља: *Желим, волим, молим, наређујем* и сл. да *ћушиш*, — да се ниси *макао* и сл. (тј. да се не макнеш и сл.). Испуштена је главна реченица, па се жеља, заповест, наређење и сл. истиче наглашавањем, интонацијом. Ту имамо компензацију — за испуштену, елидирану главну реченицу имамо појачан тон подређене реченице. То се запажа и у томе што у склопу *Желим да ћушиш* имамо интонацију равну, нема никаква истицања, па се и у писању реченица завршава, тако да бележимо тачку. Међутим, у реченици која је настала елиминисањем главне и појачавањем тона подређене реченице, то се у писању обележава узвичником: *Да ћушиш!*

Таквог су карактера, да узгред споменемо, и типови реченица: *Како сам уморан!, Што бих сјавао!, Где бих ја шо рекао!, Куд бих ја с оним сиварима!* и сл. И ту свуда имамо елидирану главну реченицу која се лако може реконструисати.

Посебно треба узети службу свезице да кад долази с презентом наместо инфинитива: *Он не уме да ради: Он не уме радиши*. Иако се каткад може установити извесна разлика, ми овде узимамо напоредо та два облика реченица.

Друге врсте подређених реченица које се везују за главне свезицом да само ћемо навести да би се запазило да свезица не уносу диферецијални моменат у однос подређене реченице према главној. И овде ће бити од одлучујућег значаја унутрашњи однос, унутрашњи смисао, садржај реченица и однос њихов. Имамо:

Дошао је да ме пиша — подређена намерна, казује циљ или намеру доласка.

Рекао је да ће доћи — подређена изрична казује шта се изриче глаголом главне реченице; служи овде као објекат тога глагола главне реченице који је прелазан.

Рекао би да зна — постоје две могућности; ако је смисао: *Рекао је: „Знам“*, онда је подређена изрична; ако пак значи та веза: *Рекао би кад би знао, ако би знао*, онда је подређена реченица условна, погодбена, казује услов под којим би се могла извршити радња главне реченице.

Толико је њевао да га боли грло — подређена је последична, њом се казује последица радње главне реченице; последица певања је бол грла.

Он ће доћи да га и не зовеш — подређена допусна, њом се казује допуштање могућности да он дође (његова доласка) и поред непозивања, као кад бисмо рекли: Он ће доћи мада га не зовеш, иако га не зовеш, макар га ти не звао.

Како из овога видимо, свезица *да* може бити у различним везама. Нигде се на њу само нисмо могли ослонити: увек смо морали водити рачуна у првом реду о смислу, о унутрашњем односу, унутрашњој вези простих реченица. Тако треба поступати и у другим сличним и различним случајевима.

2. *Сасђавна и последична реченица.* — Још Т. Маретић је указивао на то да се ове две врсте реченица приближавају смислом. Што је занимљиво, — овде имамо приређене реченице, саставне, од којих друга према првој у неку руку стоји тако везана да се може схватити као последица те предње реченице. Ми ћемо и тај однос анализовати на примерима. Али пре тога треба упозорити на то да уопште можемо говорити о општем односу узрока и последице међу реченицама. Такав однос постоји и међу приређеним реченицама, само се он теже може запазити, али га опет има. То се лако запажа и у односу саставних реченица. И то показује да су у извесном смислу каузално везане и приређене реченице. Ако узмемо пример: *Он ради ше се храни*, лако нам је запазити да су то приређене, али нећемо рећи независне реченице, јер у сваком таквом односу постоји у извесној мери и у извесном степу зависност. А међу тим двама простим реченицама имамо јасно означен однос узрока и последице: у раду је узрок, у храни, исхрани је последица рада. Већ из тога се запажа у извесној мери већа зависност међу тим двама реченицама него што имамо у примеру: *Ја љевам, ти играш, он свира...* Ту је јаче наглашена паралелност, док се не запажа онај општи однос узрока и последице. У примеру *Он ради ше се храни*, међутим, запажамо да је друга зависнија од прве, да јој је у неком смислу додана. И поред све паралелности смисла, запажамо извесну подређеност њену. Али из онога што исхрана, храна, могућност исхране проистиче из рада запажамо ту тесну везу. Па ипак те две реченице узимамо као саставне. У њима није јаче истакнута

последична црта, последични моменат, него више паралелност с преливом последичности.

Узмимо ли пример: *Он је шрчао и уморио се*, а према њему: *Он је шрчао ше се уморио*, имали бисмо наоко две сличне везе, а само различне свезице. Али и те обе свезице могу везивати саставне реченице. Међутим, ми се не задржавамо само на свезицама, на спољашњим ознакама, него без обзира на њих упоређујемо те две везе. Ако у првој вези узмимо и поред извесне последичности, која се јавља у другој реченици, да су то приређене саставне, јасан ће нам бити смисао: иако те две радње имају извештан прелив у значењу који делимично води или упућује на последичност, ипак су то приређене реченице стога што су оба суђења завршена, потпуна, заокругљена. — У другој реченици имамо сличну ствар: и то су две приређене реченице, и то — саставне. Не наглашавајући ни један ни други члан, ми лако запажамо паралелност међу њима. Али ако реченицу: *Он је шрчао ше се уморио* схватимо као *он је много шрчао, он је толико много шрчао да се уморио*, где би био наглашен особит моменат — велико, нагло, непрекидно трчање, толико трчање да га већ осећамо као проузроковача онога што се износи у другој реченици као њеној последици, имали бисмо последичну реченицу везану за главну. И увек у таквим случајевима треба анаголијама, пробањем проверавати колико је склад очуван, колико је који члан и како наглашен. И поред тога што има последичног у њихову односу, треба водити анализу тако да се запази да ли се наглашава количина трчања, начин трчања по брзини, снази и сл. и да ли се у наредној, другој реченици изриче суђење као последица према узорку. Ако се не запажа смисао тога наглашавања, нема истицања, нити се оно претпоставља, природно је да је моменат паралелног односа преовладао. Ако се пак осећа, ма и потсвесно, да се појачава, наглашава та количина, та особеност, својство и сл. онога што се изриче радњом главне реченице, онда ћемо претпоставити да ту имамо последичну реченицу. Практично, то би изгледало овако:

Он је шрчао ше се уморио — *Он је шрчао и уморио се*
— *Он је шрчао тако много да се уморио.*

У првом примеру имамо свезицу *ше*, за коју знамо да може стојати и међу саставним и везивати приређене реченице, а може везивати подређену реченицу за своју главну. Ако се појачавање, наглашавање садржаја те сумњиве реченице јасно изражава, ако се количина онога што је у главној реченици јасно истакне, одређено истакне, а као последица тог дејства и баш у толикој мери, имаћемо подређену последичну реченицу. Ако томе додамо и спољашњу ознаку, свезицу, па кажемо ако за везивање друге реченице за прву употребимо свезицу која и не може везивати приређене реченице, онда ћемо се лако одлучити за подређену последичну реченицу. Видимо да је свезица *ше* индиферентна, може везивати и саставне и последичну за главну. Ако је тенденција у смислу те везе таква да се место свезице *ше* може употребити свезица која је изразитије наглашена као приређена, напр. овде *и*, биће нам јасно да ту имамо подређену реченицу. Међутим, ако је тенденција друге реченице таква да запажамо да је смисао подређености наглашен оним особитим последичним цртама, а још можемо место свезице *ше* употребити и коју другу карактеристичну свезицу, као напр. — *да*, имаћемо подређену последичну реченицу. Тако смо и узели најпре реченицу са свезицом *ше* (а та свезица може везивати и саставне реченице, али и подређену последичну за одређену главну реченицу. У другом смо примеру имали оријентацију према саставним реченицама, док на трећем месту имамо изражену тенденцију развоја значења реченице у подређену последичну реченицу). У овом послу треба више праксе, еластичности. Додамо ли и то да у главној реченици квантитет и квалитет онога што се у њој изриче можемо нагласити речима *шако*, *шoliko*, *шакaв* и сл., а према томе да се подређена реченица везује већ не неодређеном свезицом *ше* (која може бити и подређена и приређена), можемо рећи да је у питању подређена последична реченица.

3. *Сујрошне и дојусне реченице*. — Постоји могућност мешања и ових двеју врста реченица. То долази опет од њихове природе и њихова карактера. Разуме се, ако се уочи карактер и једне и друге врсте, особито њихова функција, лако их је одвојити. Супротне су реченице приређене, до-

пусна је реченица одредбена, дакле подређена другој коју одређује, којој служи као додатак. Али се и међу супротним напоредним запажа у извесној мери да друга, накнадна реченица долази као супротна првој. И ова ће се веза, односно овај однос најлакше схватити на примерима.

Ја сам га звао, он није дошао. —

Иако сам га звао, он није дошао.

На првом је месту сложена приређена реченица, чланови су супротни. У другом примеру имамо зависно сложenu реченицу; прва је подређена, друга главна; прва је допусна реченица — њоме се изриче допуштање могућности да се изврши радња главне реченице. То је основно.

Међутим, ако потанко упоређујемо те две везе, запазићемо сличност:

Ја сам га звао, он није дошао

(позив — недолазак)

Иако сам га звао, он није дошао

(позив — недолазак)

Како видимо, у обема су везама казани исти основни садржаји: *позив — недолазак*, позив је извршен, недолазак је остварен, а та су два садржаја супротна. И то је у обема везама — и у приређеним (супротним) и у подређеној према главној. Супротност је, дакле, јасна, и то у оба случаја. Само је, рећи ћемо, супротност у допусној реченици према њеној главној изречена на особит начин: овде је супротност наглашена, али тако да се истиче и допуштење, управо допуштање је већ један вид супротности, док међу приређеним супротним реченицама имамо просто супротност садржаја, али реченице не одређују једна другу. Стога треба нагласити баш тај одредбени карактер допусне реченице који је чини подређеном, одредбеном реченицом, а не напоредном супротном. А лако се запажа да, и поред те супротности, овде имамо основну, управну реченицу, а на њу се наслања указујући на један моменат, на допуштање да се изврши оно што се истиче у тој основној реченици. Приређене су, дакле, напоредне, али супротне; допусна пак реченица је одредбена, дакле — подређена.

4. *Намерна и исказна реченица.* — Ако пођемо од основне карактеристике намерне и исказне реченице, рећи ћемо да се оне довољно разликују. Али и међу њима може бити додирних момената који каткат доводе у забуну. Каже се, рецимо, да према исказној реченици имамо у њеној главној реченици глагол из групе *говора, мишљења, осећања*, па се каткад може погрешити ако се само тог спољашњег елемента држимо. Исто тако чини могућност пометње и свезица *да*, која може везивати и једну и другу реченицу за своју главну. Већ имамо два спољашња елемента. Али се и овде у првом реду обазиремо на садржај, на унутрашњи однос суђења, на смисао односа њихова, а не на њихову форму, облик. И то ћемо показати на примерима.

Кад кажемо: *Мислио је да изучи занаш*, можемо имати два значења, па ће бити и две врсте подређених реченица. Ако узмемо да глагол *мислиши* значи *довијаши се, разбијаши главу* и сл., јасно ће бити да се подређеном реченицом „да изучи занаш“ казује циљ или намера тога мишљења, размисљања, довијања и сл. То би, дакле, била намерна реченица.

Ако пак та веза значи: *Мисило је: „Изучићу занаш“*, онда имамо друкчији однос: директним се говором казује објекат на који је он мислио, изриче се шта је он мислио, па је то исказна реченица, која се може преформирати и у облик: *Мислио је да изучи занаш...* Али у оба случаја имамо исти глагол главне реченице, а тако исто и свезицу *да*, која везује подређену реченицу за главну. Али глагол *мислиши* може значити баш оно што узимамо као карактеристичну црту за исказну реченицу. Према томе, природно је што се можемо поколебати и по глаголу и по свезици, ако само према њима судимо, па рећи да је подређена реченица исказна. Међутим, овде се мора водити рачуна о томе какво је значење и тога глагола *мислиши*, али и значење и однос подређене реченице према глаголу мишљења, односно према главној реченици.

Можемо узети још један пример с карактеристичним глаголом *рећи* и истом свезицом *да*: *Он је рекао да би изучио занаш*. И ту имамо исте две могућности схватања. У првом случају може бити смисао: *Он је ово рекао да би изучио занаш*, те бисмо имали у подређеној реченици казану намеру,

циљ, дакле намерну реченицу. Ако пак реченица значи: *Он је рекао: „Изучио бих занаш“*, јасно је да имамо исказну реченицу, коју можемо рећи и обликом са свезицом да: *Он је рекао да би изучио занаш*.

Значи да се не смео обазирати само на глагол говора, мишљења, осећања, али ни на свезице, него на смисао, на однос, а те спољашње ознаке одиста само потврђују претпоставку која је настала из анализе смисла реченица. Видимо да у главној према исказној треба да буде глагол говора, мишљења, осећања или речи (именице или изрази) које то значе, али у главној према намерној може бити и исти глагол и иста свезица, па да смисао буде друкчији.

5. *Поредба и корелација*. — Познато је, и ја сам то у својим уџбеницима и приручницима подавно истакао, да не можемо поставити довољно одређену границу међу поредбеним и начинским реченицама. У неким случајевима преовлађује поредбени моменат, па можемо рећи да је то начинска реченица. Тако имамо: *Он ће радиши као што си му рекао*, — преовлађује начински момемат, мада има и поредбеног, па ћемо рећи бар да је то начинско-поредбена реченица. Међутим, ако кажемо: *Он је био вредан као што је могао биши само најбољи од нас*, запажамо да је поредбени моменат јасније назначен, па иако има и нешто начинског, ми кажемо да је то поредбено-начинска реченица. Ако пак за прву, начинско-поредбену реченицу кажемо да је начинска, нисмо погрешили, јер смо се оријентисали према ономе што је доминантно. И у другом случају, за поредбено-начинску реченицу можемо рећи и само да је поредбена. Али запажамо да је начинска она која више одређује *процес радње, одређује начин вршења радње предикаша главне реченице*, док поредбеном више поређујемо познато с непознатим, тј. упоређујући познато из подређене реченице с непознатим или недовољно одређеним у главној реченици, којој се и придаје подређена да је допуни, објасни, ближе одреди. Индуктивни се метод овде лепо запажа: од познатог непознатом. Према томе се треба оријентисати у сличним случајевима.

Али постоји могућност колебања и у питању одређивања које је главна, које подређена поредбена у случајевима

кад се обе реченице узимају више из стилских разлога тако да стоје у корелативном односу. Та корелативност је једна врста симетричности, а то је чисто стилска или стилистичка црта. Под корелацијом разумемо такав однос где се осећа узајамна зависност облика, стилског намештања и удешавања тако да се веза установљава на тај начин што се пред једном реченицом употреби реч која захтева да се одговарајућа реч употреби и пред другом реченицом. Тај саоднос и тај паралелизам чини да се обе реченице осећају некако тесно везане баш тим корелативним речима да се може помести шта је у сложеној реченици главно, шта споредно, подређено, одредбено. И то ћемо показати на примеру.

Ако кажемо: *Како посејеш, онако ћеш жетити*, ту имамо корелацију која је постављена не само напоредношћу двеју реченица него особито речима *како* — *онако*. Такве су везе и: *какав* — *шакав*, *колико* — *шoliko*, *иако* — *ојеш*, *кад* — *шад*, *чим* — *а оно*, *кад* — *а шо* и сл. — Посматрамо ли наведену реченицу, одиста се у први мах у анализи каткад нађемо у недоумици. Ја ћу признати да без анализе, без реконструкције, без транспозиције није најпростије одредити која је главна, која споредна. Сличност почетака, корелативних речи, особито у поредбеним типовима реченица, чини да настане мала недоумица.

Ту реченицу можемо рећи и у облику: *Ти ћеш жетити онако како посејеш*. — Само је измењен ред речи, али је мисао остао исти, а овоме треба додати још и то да овде сад већ немамо пословице него је то просто једна реченица. Она је раскинула с оном симетричношћу, с оним стилизованим обликом који је од те реченице чинио баш и пословицу. Али смо добили реченицу у којој нам је јаснији однос.

Питамо се: шта треба овде одредити? Треба одредити садржај главне реченице. Шта је ту основно? — Основно, главно је казано у првој реченици: *Ти ћеш жетити*. То је одиста завршена мисао ако је тако узмемо. Али како жетва може бити добра или рђава, природно је што тој основној мисли додајемо другу, подређену, одредбену мисао, суђење које је казано новом реченицом. Али ми имамо оне корелативне речи *онако како*. Ако кажемо: *Ти ћеш жетити онако*,

— овде *онако* може значити добро или рђаво, већ према ситуацији из које говоримо. Сад ће тек бити јасно да се новом реченицом у поређењу одређује шта значи то *онако* из прве, главне и основне реченице. Ту се већ садржај речи *онако* одређује непосредним наслањањем речи *како* наредне реченице, а на ту се реч *како* наслања читава наредна реченица. Сад имамо поређењем казано како ће односно лице жети, према чему ће бити жетва. А жетва ће бити према сетви, жеће се како се сејало. Запажамо да у примеру *Жеће се како се сејало* више наглашавамо начин жетве него што је чисто поређење. У корелацији пак која је везана речима *онако* — *како* наглашен је баш поредбени моменат.

(Ми смо овде остали при домаћем називу *начински*, мада се може таква врста одредбених реченица, тзв. *начинско-поредбених*, звати и само *поредбеном* реченицом, особито стога што назив *начински* има шири, много развијенији садржај и смисао).

Како из овога видимо, неопходно је потребно уносити се у суштину садржаја појединих чланова, особито простих реченица, да бисмо схватили ону сложеност суђења која се изриче сложеном реченицом. Без поузданог уочавања прелива значења и особито тананих додира нећемо моћи одлучити ни да ли је само колебање у односу простих реченица у сложеној или је чак и укрштање, те нећемо успешно моћи ни ученицима протумачити да је и то знак еластичности мисли која се прелива у еластичне форме реченичког израза.

М. С. Лалевић

ЈЕЗИЧКЕ ПОУКЕ

*1. Верује се да ће се разговори одвијати кроз сасианке Идн-Моле и заједничке сасианке делегација двеју земаља;
Насшава ручног рада одвија се у школској учионици;
Живош се одвија пред нашим очима;
Њихово образовање се не одвија под повољним околностима.*

И много што шта се код нас овако „одвија“, тако да једни свако кретање у животу, у друштву и у природи претстављају, себи и другима, као „одвијање“. Други опет, и с правом с њихова гледишта, страхују да то непрекидно одвијање не доведе до некаквог разлабављивања, па и до престанка кретања. Мислим, наиме, да једни сами употребљавају и сматрају да се глагол *одвијати се* може употребљавати место скоро сваког глагола кретања, а други опет, можда, одвећ буквално тумаче овај глагол и поричу му готово свако право употребе у преносном значењу. Ово је, међутим, и једно и друго неоправдано.

И раније је овде говорено да је глагол *одвијати се* добио преносно значење. Речено је чак и како је добио то значење указивањем на ток и смену слика на биоскопском платну, који су резултат одвијања, одмотавања филмске траке. Али одмах ваља поставити питање да ли је сваки ток, свако кретање резултат неког „одвијања“. Нимало није тешко доказати да то није. А кад није, оно се, по нашем мишљењу, не може с успехом исказивати глаголом *одвијати се*.

За све што је замршено, што претставља неко клупче, кад се размршује, сасвим се тачно, и лепо у исто време, каже да се клупче *одмшава*. Тако исто се то и у народу говори,

па је зато ова фигура и тачна и лепа. Аналогно овоме — да би нешто могло да се одвија, то или друго шта што с њим стоји у вези треба на неки начин да је савијено или увијено. Међутим, ни разговори (узимам субјекте из горњих реченица), ни настава, ни живот, ни образовање нису ни савијени ни увијени (увијени разговори значе нешто сасвим друго), па се зато не могу ни одвијати, него разговори теку или се воде, настава се изводи или обавља, живот опет тече, а образовање се развија. А не треба мислити да се и за глагол *развијати се* мора претпоставити нешто савијено, јер овај глагол не значи само супротност самом себи него и: *од малог поштајати већи, разграњавати се* и томе слично.

Неко ће рећи, као што смо ми често имали прилике да нам се то каже, да ускраћивање права на овако широку употребу глагола *одвијати се*, која је код нас узела претерано велике размере, води сиромашењу језика. Ми, међутим, кажемо, и то не први пут, да се, управо обрнуто, употребом једног место читавог низа глагола језик осиромашује. И кад би се десило немогуће да овај један глагол потисне десетине других глагола из употребе, — онда би то јамачно било сиромашење, а не богаћење језика. Ти бројни глаголи тока, развијања, обављања, извођења, кретања разних врста имају не само посебне нијансе него и посебна значења, која се ничему не смеју жртвовати, па је употребу глагола *одвијати се* потребно ограничити на случајеве где он има своје право значење, значење стварног одвијања нечега, као и на оне у којима означава резултат таквог одвијања и сл. Тамо, међутим, где се употребљава да означи макар какво кретање треба узимати одговарајуће глаголе којима се тачно претставља оно на што се мисли. И зато је све горње реченице требало казати с другим глаголима. Требало је, наиме, рећи:

Берује се да ће се разговори водити на сасџанцима;

Настава ручног рада изводи се (или обавља се) у школској учионици;

Живот шече пред нашим очима;

Њихово образовање се не развија под повољним условима.

У првој реченици ми смо учинили још једну измену. Њен писац је казао да ће се разговори *одвијати* (ми рекосмо *водићи*) *кроз сасџанке*. Скоро колико и глагол *одвијати се* злоупотребљава се и предлог *кроз* с одговарајућим именским обликом. Он се одвећ често употребљава и тамо где му, према његову значењу, никако не може бити место. Нема му места ни у овоме случају, у коме је једино исправно рећи, као што смо ми казали — *на сасџанцима*.

X

2. Недељни *порџре*

Тако гласи један наслов у Вечерњим новостима од 26 фебруара 1956.

Portrait је француска реч и у француском се заиста изговара *порџре*, али — сад долази оно што писац мора да зна ако неће да се огреши о дух свога језика. Писац помунутог наслова није први који је ту реч код нас употребио: она је у употреби већ много десетина година. Навешћемо само Француско-српски речник од Настаса Петровића и Богдана Поповића, штампан 1898 године, Немачко-српски речник од Ј. Кангрге и Св. Ристића, штампан 1936 године, и Правопис Д. Боранића. У свим тим речницима ова реч гласи *порџреџ*. Стране речи имају своју историју. Свака носи траг пута којим је до нас дошла. Реч *порџреџ* примили смо преко Немаца, а она код њих гласи *Porträt*, и изговара се *порџреџ*. Такву смо је и ми примили, таква је ушла у речнике, тако је пишу писци који знају језик, и тако има да остане.

Они који пишу *порџре* треба да нам кажу како гласи генитив те њихове речи. Да ли *порџреа*? Или ће они проширити основу и рећи *порџреџа*? Зашто онда нису номинатив оставили на миру и написали га онако како га сви већ годинама пишу?

Језичка правила вреде и за новинарске сараднике, те ни они немају права да рђаво пишу, нарочито кад се има на уму како је велики број читалаца који читају новине.

3. Дошли су заштим *марш* за Черномељ и боравак у логору *пуном партизана*, којег су они *прозвали* „гарнизон“ (Политика, 16 IX 1955).

У зору 28 августа сконцентрисане снаге полиције и жан-дармерије... преко две стожине добро наоружаних и опремљених лица, ошпочеле су са чишћењем терена којег су прешходно са свих страна околили (Вечерње новости (23 IX 1955), ... прешстављају, скупа узеше, један мали исечак мог свешта кога желим да ошкријем (Вечерње новости, (13 IX 1955).

У сва три примера имамо погрешан акузатив заменице који. У сва три се овај облик односи на нешто неживо: на логор, терен и свет, па отуда у њима акузатив гласи који, дакле:

... који су они прозвали „гарнизон“;

... који су прешходно са свих страна околили; и

... који желим да ошкријем.

4. П. А. Никишин, уредник културне рубрике московске „Извјесције“ (Борба, 14 IX 1955).

„Извјесција“ из Москве пише о начину на који итд. (Политика, 31 X 1955).

Већ је писано, али без успеха, да Извјесција на руском значе исто што на нашем језику значи извешћа, да је, дакле, то именица средњега рода у множини, те и прирок треба да стоји у множини. Толико знање језика може се тражити и од најситнијег дописника новина.

5. Дошада је адресант, приликом пријема писма, плаћао поштарину (Политика, 30 X 1955).

Адресант може да плати поштарину само приликом предаје писма на пошту, јер се тако зове лице које писмо шаље; онај који писма прима зове се одвајкада адресант.

6. Љубинка Бобић... ошпочела је... са глумцима Комедије да припрема ово своје дело на чишајућим пробама (Политика, 26 фебруара 1956).

У позоришном свету проба новог комада на којима се комад чита, а не игра, зову се чишаће пробе. Писац горње белешке назвао је те пробе чишајућим пробама. И погрешно је, јер ово није придев од облика глаголског прилога садашњег, него је другим путем добивен. Наставак ћа у придеву чишаћа проба, сасвим је правилан, као и у придевима: писаћи, пераћи итд., пошто се ни место њих не каже пишућа машина, перући сајун итд.

7. Позоришту је требало извесћан број шћашисћа (Политика, 27 VI 1955).

Глагол *шребашти* у овој реченици је узет у значењу *бишти пошребан*, а ту се он употребљава у личном облику. То је требало и овде учинити, па рећи:

Позоришту је шребашо извесћан број шћашисћа.

8. Јесам ли баш шћакав да ме се баш никако не може гледашти? (Књижевност 7—8, 1955).

Имиштира дон Флорија, не баш особито вјешто, али оћеш шћак да га се може прећознашти (на истом месту).

У Граматици хрватског или српског језика од Брабеца-Храста — Живковића на стр. 105 стоји: „Неправилно је уз овакав пасив, који се изриче повратним глаголом, стављати субјекат у акузатив. А у последњем броју загребачког *Језика* (IV, 3) о овој грешци је написана читава мала расправа.

Исправно је говорити и писати једино:

Јесам ли баш шћакав да се никако не могу гледашти; и ...али оћеш шћак да се може прећознашти.

Св. П.

Наш језик излази једном у два месеца у свескама од 4 до 6 табака; пет свезака чине једну књигу. Јула и августа часопис не излази. Годишња претплата износи 300 дина; цена поједином броју је 60 дина. Претплату слаш Научној књизи (Кнез Михаилова 40/IV) на чек, рачун бр. 101-Т-297. Рукописе слаш Уредничком одбору или Браниславу Милановићу, секретару Одбора, Семинар за лингвистику, Фил. факултет, Београд. — Рукописи се не враћају.

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књ. VII св. 7-10

БЕОГРАД 1956

САДРЖАЈ

	Страна
1. А. Белић: Значај рада Комисије за уједначење правописа	197
2. М. Стевановић: Глаголски облици пасива	205
3. А. Б.: <i>Лешњо, седење</i>	217
4. В. М. Мићовић: Значење неких речи у народним песмама	223
5. А. Пецо: Облици колективних именица на -ад	234
6. Милош С. Московљевић: Уз појаву једног речника	247
7. М. Стевановић: Две грешке код двојце писаца	254
8. Милка Ивић: Однос између квалитативног генитива и квалитативног инструментала	260
9. Мишар Пешкан: О уметку -ов- (-ев-) у множини именица прве врсте	270
10. М. С. Лалевић: Обрада подређених реченица	276
11. Језичке поуке	289

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Секретар Уређивачког одбора — Бранислав Милановић

Научна Ривита
 ИЗДАВАЧКО ПРЕДУЗЕЊЕ — БЕОГРАД
 1956

Штампа Графичко предузеће „Академија“, Београд, Космајска 28, Тел. 24-701

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књ. VII

БЕОГРАД 1956

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Секретар Уређивачког одбора — Бранислав Милановић

Наш језик излази једанпут у два месеца у свескама од 4 до 6 табика; пет свезака чине једну књигу. Јула и августа часопис не излази. Рукописе слаш Уређивачком одбору или Браниславу Милановићу, секретару Одбора, Семинар за лингвистику, Фил. факултет, Београд. — Рукописи се не враћају.

Научна књига

ИЗДАВАЧКО ПРЕДУЗЕЋЕ — БЕОГРАД

1956

Штампа Графичко предузеће „Академија“, Београд, Космајска 28, тел. 24-701

НАШ ЈЕЗИК

Књига VII

Нова серија

Св. 7—10

ЗНАЧАЈ РАДА КОМИСИЈЕ ЗА УЈЕДНАЧЕЊЕ ПРАВОПИСА¹⁾

Ми смо земља са најсавршенијим правописом. Тако се увек вели. Вука Караџића прослављају и домаћи и страни научници што је у своје време умео да одоли свим струјама које су желеле да и наш правопис буде историски или етимолошки. Вук је с правом одговарао да наш језик, онако како га је он давао, нема историје, па зато не може имати ни историског правописа. Сви су народи, говорио је он, отпочињали да пишу као што су говорили, па тако мора бити и са нашим народом. А како је он, Вук, први понео да пише тим новим језиком, он је сматрао да лично његов правопис и треба да послужи као мерило за језик којим је он први у новој историји нашој почео писати.

Тако је он проглашавао своју ортографску и графичку реформу од 1818 једино правилном и обавезном за наш народ.

То је она велика тековина за наш народ и његову културу која се зове фонетским правописом књижевног језика: „пиши како говориш“. Колика је то добит за нашу културу, може се замислити ако се погледа развитак великих модерних књижевних језика, напр. енглеског. У току времена код Енглеза развила су се готово два језика: књижевни са историским правописом и говорни са фонетским изговором. Да се утврди веза и једног и другог, треба познавати оба, треба засебно научити онај први и везати га за језик савременог Енглеза. Колико се тамо узалудног труда изгуби за

¹⁾ Одржано као предавање на Народном универзитету у Сарајеву 21-III-1956 године.

нешто што се код нас добија без икакве муке; а колико је овде олакшано улажење у савремену културу и брзо и непосредно учешће у њој!

Вук је својом реформом, као и оним поправкама које је додавао у доцније време, обухватио само главни део проблема. Па и ту је у неким питањима остао неодлучан, и та нам питања задају сталне муке. То је како ће се написати *градски* и сл., тј. да ли ће се писати испред *ски* *д*, а затим и *г* и *ђ* и сл. Од свих могућних решења он је изабрао најпримарније, историско-етимолошко писање. Сем тога и у случајевима као *претседник*, он је био исто тако неодлучан и ту је предложио да се узме историско-етимолошка база *председник*. А то је значило пробој његове реформе на знатном фронту.

Овамо иде и писање гласа *х*. До 1936 Вук *х* није писао. Тада га је констатовао у Ц. Гори и Дубровнику и ради приближавања Хрватима затражио је да се *х* пише свугде где му је по етимологији место. Опет једно решење које се противи у знатној мери новом фонетском правопису. Сем тога, Вук није улазио детаљније ни у друга питања, бар не принципски: он је и сам лутао у писању великих и малих писмена, у састављеном и одвојеном писању делова речи, мада је ту одражавао извесну меру, у растављању речи на слоге, мада је и ту давао и правилна решења, у интерпункцији. Ја остављам друге ситније ствари и желим да кажем да је Вук, и поред сјајно решеног питања о фонетском правопису, оставио цео низ питања неуређених. Он је веровао да ће се све то лако уједначити када се наша књижевност снажније развије и пошто се први принципи његова правописа приме. Чињеница да се ми и данас на сто и више година после српско-хрватског споразума (1850) да Срби и Хрвати имају један књижевни језик у томе не слажемо — јасно показује да се он у својим очекивањима преварио: основа његова правописа примљена је од Срба и Хрвата у потпуности, а спорна питања, неодлучена и код самог Вука Караџића, остала су и до данас спорна. У томе је основица свих разговора о томе да се наш правопис уједначи, иако смо на обема странама примили Вуков правопис.

Даље се није могла допустити макар и ова делимична неодређеност нашег правописа. Комисија састављена од Срба и Хрвата иницијативом Матице српске и Матице хрватске позвана је да у овом правцу пронађе начин да се све неуједначености нашег правописа уклоне и да се тако Вукова реформа заобли и доведе до краја.

Зашто је то толико потребно данас? Зашто је потребније данас него пре сто и тридесет осам година, када је Вук своју реформу први пут дефинитивно дао (1818), и пре 106 година, када су књижевници и учени људи Срби и Хрвати (на Књижевном договору у Бечу 1850 г.) одлучили да имају један књижевни језик?

Ми смо у току изнесеног времена у различним покрајинама у којима живе Срби и Хрвати посвршавали врло значајне културно-политичке задатке. Али крупни догађај ослобођења и стварног уједињења наших народа у шест аутономних република, сједињених у Југославију, тражи да се и са културне стране омогући заједнички развитак у школи, у књижевности, свугде где се служимо српскохрватским књижевним језиком. Заиста је аномалија да се у свакој републици имају, до извесне мере, друга правописна правила која цепкају, и без тога, релативно малу народну територију и траже да се правописне навике мењају при прелазу из једне републике у другу. Зашто да се једна књига или један уџбеник не може, без икаквих преграда, прештампати у једној републици ако је наштампан у другој или, још боље, зашто једна таква књига не може послужити свима подједнако корисно? Природно је да за целу српскохрватску област могу подједнако писати и српски и хрватски књижевници, јер није свеједно за развитак наше књиге на колики ће број читалаца добра књига српских и хрватских писаца моћи рачунати. Затим, најзад, саме школе српске и хрватске, њихови ученици и њихови наставници вапију за уједначеним правописом који би им дао могућности да снажније и са више успеха раде на подизању наше опште српскохрватске писмености. Потреба овог рада је многострана. Она се морала предузети озбиљно и зналачки.

Рекао сам да је у Вукову правопису било празнина које се у почетку нису осећале толико колико се осећају данас. Јер у прво време Вуков правопис је био намењен књижевницима, који су се у другим правцима, сем оног главног дела који је Вук давао, сналазили на свој начин. Данас је правопис једно од моћних оруђа наше културе, па зато мора бити добро одређен у свима деловима својим.

Срби су тек после смрти Вукове дефинитивно примили његов правопис (тек марта месеца 1868 г.), али и пре тога времена, већ 1859 год. било је јасно да се примена његова остварује. Тако је Вук доживео велику своју победу и за живота већ видео остварење својих тежњи, старих у то време више од четрдесет година. Срби су примили само у најглавнијим потезима Вукову реформу. Иако је Даничић објашњавао ту реформу и својим књигама (Малом српском граматицом, Облицима и, нарочито, Коријенима) знатно помагао да се она правилно примени, ипак се није пошло даље од фонетских ортографских начела која је Вук дао, па и она се нису примењивала *у потпуности* (напр. писање гласа *x*, за који је Вук тражио у току каснијег свога рада да се пише свугде где му је по етимологији место.

Код Хрвата је та ортографија дефинитивно примљена 1892, а др Иван Броз био је први писац правописних упутстава. Вукова реформа је примљена код Хрвата онако како ју је дао Вук. Његова отступања од фонетског писања (градски, председник и сл.) не само да су задржана него су и систематски спроведена свугде где су прилике биле за то (напр. писање *đ* у префиксима пред свима фрикативним сугласницима и африкатама). Сем тога, уведене су неке особине из хрватског ранијег правописа (напр. писање *футура писат ћу*). У осталим особинама, које Вук није дефинитивно обрадио, а о којима се морало говорити у правописним упутствима, — Хрвати су ишли својим путем.

Код Срба, код којих се такође јавља потреба за одређенијим правописним упутствима, Вукова је реформа и код њих дакако примљена, само се покушавало да се избегну Вукова колебања у писању гласа *đ* (гратски м. Вуковог

градски, претседник м. председник и сл.); у осталим стварима ишло се оним путем који је био већ *знатно утврђен* (звук *x*).

Тако смо добили два правописа који су се у неким особинама разликовали: хрватски на западу, који је имао нешто архаичнији карактер, и српски на истоку, у којем се огледала тежња да се уклоне извесне нелогичности Вукова правописа које су стварале непотребна отступања од изванредно доследне и иначе савршено смишљене системе. Сем тога, међу тим правописима било је и знатног неслагања у оном делу правописа који код Вука није био дефинитивно уређен.

Између два светска рата јавила се мисао у званичним срединама тадашње Југославије да се позове Комисија стручњака (1929—30) која би, бар за школе, израдила заједнички правопис. Тако су изашла правописна упутства од 1930.

Али онда политичке прилике нису биле повољне за опште примање овог покушаја уједначења нашег правописа. Хрвати су их сматрали наметнутим од београдског центра као знак спровођења централистичког уређења, тако да су га они, одмах после почетка непријатељске најезде на нашу земљу, а и нешто пре тога, опет вратили, мање-више, на особине које је он углавном имао пре те школске реформе. На српској страни, сем отступања за време непријатељске окупације, остало се на правопису од 1930 г.

Тако смо добили опет два правописа, на истоку и западу наше земље, који су се, сем слагања у главном делу, разилазили у читавом низу питања.

После ослобођења од непријатеља и дефинитивног уједињења од 1944/5 год. прилике су се из корена измениле. Место старе борбе наших народа завладало је начело братства међу њима. Наши су народи у својим друштвено-политичким тежњама задовољени, и њихов културни живот слободно се почео развијати не зазирући ни од чије хегемоније ни покушаја да једна покрајина присвоји себи оно што јој не припада. Сада се могло мислити, искрено и свестрано, на изједначење правописа као једног од природних

атрибута заједничког културног живота. И када је дошло до споразума да се од српских и хрватских академија и универзитета затражи да саставе Правописну комисију која би сва поменута питања решила и ставила их на опште примање, тај је поступак одобрен са свих страна. Мислим да није потребно да нарочито истичем да је овом решењу претходила дуга анкета о књижевном језику и правопису коју је Матица српска постепено објављивала у свом часопису (Летопис Матице српске). После измене мишљења великог броја учесника у овој анкети дошло је и питање о Правописној комисији. Она је састављена од чланова: М. Хацића, делегата Матице српске из Новог Сача, А. Белића и дра Рад. Алексића, проф. Фил. фак., делегата САН; дра М. Стевановића, проф. Фил. фак. и Рад. Лалића, проф. Фил. фак., делегата Универзитета у Београду; дра Људевита Јонке, изванр. проф. Фил. фак., Славка Павешаћа, стручног сарадника као заменика, дра Милована Гаваца, проф. Павла Рогића, научног сарадника као заменика, дра Стјепана Мусулина — делегата Југославенске академије; дра Јосипа Хама, проф. Фил. фак. и дра Мата Храсте, проф. Фил. фак. — као делегата Универзитета у Загребу. Од Универзитета у Сарајеву одређен је као делегат др Јован Вуковић.

Ова Комисија, и поред повољних политичких прилика, имала је врло тежак задатак: да својим одлукама избаци из нашег правописа много штошта што је у њему добило дубоког корена, на што је друштво већ било навикло у великом степену. Не треба се варати: правописне особине, ма како биле неоправдане по себи, врло се тешко искорењују кад се једном одомаће. Оне постају навике као део народног организма. Зато ће оне увек, у предузимању ма каквих исправљања или реформе, побудити негодовање. Тога је Комисија потпуно свесна и предузима оно што је најнеопходније.

Главна ствар која покреће Комисију да изврши свој посао уједначавања јесте: да ниједно од ових питања не задире у народни понос, у оно што претставља део народне душе.

Неопходна потреба тражи од ње да изврши значајан национални задатак, који се може извршити, и она се о ту потребу наше културе не може оглушити.

Многи се питају о којим је проблемима ова комисија имала да решава. Ја бих их означио овако све у неколико крупних тачака:

1. Да ли ће се у новом заједничком правопису сачувати Вуков централни део правописа без икаквих поправљања или ће се примити и нека компромисна решења?

2. Шта се од онога што је ушло са стране у овај средишни део нашег правописа у току времена може примити, а шта не може?

3. Дефинитиван споразум о оним питањима која су после Вука остала неуређена (писање великих и малих писмена, састављено и растављено писање речи и друга техничка правописна питања).

4. Интерпункција.

5. Општа упутства о састављању правописних књига.

Ових неколико тачака крију у себи безброј ситних питања којима се главна начела илуструју. Међу њима има их доста која су на једној или другој страни упорно брањена у току година. Зато је и било потребно одредити и услове под којима се може доћи до потребног јединства.

Пре свега ниједна од ових тачака није претстављала непремостивих тешкоћа. При добром познавању самих чињеница, при слагању у смеру који се желео постићи, била је потребна добра воља и уверење да се ради један од корисних послова за све наше народе.

Члановима Комисије било је добро познато да су се неке особине (као изворно писање туђих имена и одвојено писање футура, напр. писат ћу и сл. у латиници) дубоко увукле у правописе појединих центара и да су све више остајали знаци двојства нашег правописа. То се није могло тако оставити јер је правопис књижевни један и такав треба и да остане. С друге стране, морало се рачунати и са тим да су те особине ухватиле дубоког корена на појединим странама, па се не могу избрисати. Ту ће морати да се да компро-

мисно решење које би садржавало и карактер јединствености јер су два начина принципски допуштена као варијанте за целу језичку област а тим је створена и могућност да их постепено нестане.

Сви чланови Комисије, сваки од њих у својој републици или пред својим народом има да буде тумач јединствених одлука. Они би имали да се заложу да се те одлуке приме у њиховој друштвеној средини.

Могу рећи да је рад око уједначавања добро напредовао. Примано је оно што одговара научним схватањима, а одбачено је оно што се таквим схватањима противило, без обзира да ли је традиција била за њих или што друго. Овој Комисији служи на част што се, бар у досадашњем раду, о ове високе принципе није огрешила.

Немојте тражити од мене да вам износим у чему су појединачне тачке слагања, а у чему посао још није могао бити окончан. На крају будуће, шесте седнице Правописна Комисија, надамо се, моћи ће дати тачна или бар приближно тачна обавештења о томе за широку јавност. Па и то неће бити још дефинитивно јер ова Комисија има да изради пројекат изједначења нашег правописа које шири форуми него што је ова Комисија имају да дефинитивно приме.

Ја се наддам да ће напори Правописне комисије бити правилно оцењени. Учињено је оно што се могло учинити. А да код претставника Комисије није недостајало ни добре воље ни доброг и свестраног познавања ствари, видеће се из добивених резултата. Мени је мило што данас на крају овог предавања могу рећи да се ка тим резултатима иде чврстим и поузданим корацима.

19 марта 1956

Сарајево

А. Белић

ГЛАГОЛСКИ ОБЛИЦИ ПАСИВА

При испитивању значења и употребе глаголских времена у српскохрватском језику, чему је за последње неколике деценије посвећен знатан број радова, — о значењу њихових посебно пасивних облика се у тим радовима скоро није ништа говорило. А о пасивним је облицима, иако су они у поређењу с активним врло ретки у употреби, како у говорном тако и у језику књижевника, — свакако потребно говорити. Не зато што би синтаксичке категорије ових облика биле нешто друкчије, него што ни до данас у литератури предмета није сасвим тачно одређено шта чини поједине пасивне глаголске облике. Граматичари нашег језика, и они најпознатији, и када се слажу, и када се понеки од њих у означавању пасивних облика глаголских времена разликују од оних других, нису рекли оно што је о овим облицима потребно знати. И поред тога што П. Ђорђевић у својој студији *О старословенским трпним придевима* (Јужносл. филолог XI, 89—173), поредећи синтаксичке особине облика с трпним придевом старословенског језика са стањем у српскохрватском, у неким главама даје прилично материјала из нашег језика и упућује на суштину проблема, — све је то, ваљда под тешким застором наслова Ђорђевићеве студије, а јамачно и зато што питање ни ту није потпуно разјашњено, остало скоро непознато. Тек још увек, као и раније, нашу децу у школама многи и даље уче да се трпно стање глаголске радње у појединим глаголским временима означава одговарајућим облицима помоћних глагола *јесам* и *бити* у саставу с трпним придевом глагола чија се радња износи. А то, међутим, за најважније случајеве није тачно. И невоља је у томе што се за овакво, очевидно нетачно, учење многи

позивају и што се могу позвати на неке познатије грама-
тичаре нашег језика, јер су они то исто тврдили.

Тако, да само неке од њих споменемо, Стојан Новаковић
за облике трпног стања каже да су то сложени облици „од
времена (мисли одговарајућих — М. С.) глагола *бити* и гла-
гола *јесам* и од трпног придева онога глагола од којег се
хоће то стање. У трпном стању глагол се мења овако:

Време садашње: хваљен сам (ја сам хваљен), итд. у
свим лицима сва три рода и у оба броја

Време прошло: хваљен сам био (био сам хваљен), итд.

Време давнопрошло: није у обичају“ (Српска граматика,
Београд 1902, стр. 250).

Љуб. Стојановић у својој Српској граматизи (за III ра-
зред гимназије) говори у свему то исто, само што за давно-
прошло време даје одговарајући облик: *бејаш био хваљен*
(в. XIII издање његове књиге од 1926 г., стр. 63).

Т. Маретић за облик садашњег времена узима исте ове,
али поред њих и облике сложене с презентом глагола *би-
вати* и *бити*. Он дословно каже: „У садашњости изриче се
пасив свезом *бивам чуван, биваш сачуван* итд., затим све-
зама: *будеш чуван, будеш сачуван* итд., и свезом *чуван сам,
сачуван си* итд.“ Али непосредно за овим наставља: „За па-
сив у прошлости има неколико свеза 1. *чуваћ сам, чувана
си, сачуван је* итд., 2. *будеш сачувана* итд.“ (Грамматика и
стилистика хрватскога или српскога књижевног језика, у
Загребу 1931, 251). Дакле, и за садашњост и за прошлост: и
чуван сам, и сачуван је и будеш сачуван. То значи — исти
облици за означавање и прошлости и садашњости! Познато
је, додуше, да се облици презента могу употребљавати и за
означавање прошлости — у приповедању, рецимо, тј. у ре-
лативном, а не правом индикативу. Али је то нешто сасвим
друго, јер се овде мисли на прошлост и садашњост уопште,
дакле, на прави (индикативни), или бар и на прави презент
и на прави перфекат. У ово утолико можемо бити сигурнији
што је Маретић то говорио (још у првом издању своје књиге

од 1899 г.) више од четврт века пре него је код нас утврђена разлика између синтаксичких категорија индикатива и релатива, а поготову што се ова збрка заснива на губљењу из вида различних функција глаголског придева, о чему ћемо ниже говорити, јер смо се управо ради тога и прихватили разјашњења овога проблема, који је, овако неразјашњен, стварао забуну и стварно доводио до погрешног учења, које је једно поколење предавало другоме.

Проф. А Белић (у средњешколском уџбенику Граматике српскохрватског језика за III разр., стр. 65) већ тачније показује шта чини који облик пасива. Он ту, истина, даје ове облике с трпним придевом не означавајући које је који од тих облика, него иза њих каже: „У свакоме посебном случају према облицима помоћног глагола одређује се и значење трпног стања; само ћу приметити да *ја сам хваљен* може значити и трпни презент, а *ја сам похваљен* значи перфекат свршеног глагола, *ја сам био хваљен* — перфекат, али *ја сам био похваљен* или *ја бејаш похваљен* може значити и давнопрошло време.“ И ово је, несумњиво, тачно, али је потребно показати када један исти облик означава презент, а када перфекат — односно када перфекат, а када плусквам-перфекат.

И у најновијим граматикама се нешто одређеније означавају бар неки облици пасива. У Граматици загребачког ауторског колектива Брабец-Храсте-Живковић (II издање 1954) на стр. 118 стоји: „Образац спрезања глагола у трпном стању (пасиву):

Инфинитив: *бити (бивати) питан (-а, -о)*

Презент: *бивам питан, биваш питан...*

Перфекат: *питан сам, питан си...*

Плусквамперфекат: *бијаш (бјех) био питан, бијаше био питан* и *био сам питан*.

Футур егзактни: *будем био питан, будеш био питан*.
(Остале облике овде, као ни у другим случајевима није потребно наводити, јер се већина граматичара слаже да у њи-

хов састав улазе одговарајући облици глагола *јесам* и *бити*, одн. *бивати* и трпни придев глагола који означава односне радње).

Имајући на уму на нечему вршену, односно извршену радњу, а не и особину предмета добивену у резултату вршења те радње, јер је ово ипак нешто друго, — ја сам у својој граматици као облике пасива за перфекат и плусквам-перфекат дао облике који се од истих тих облика актива разликују само по томе што у њима место радног имамо трпни глаг. придев. Што се пак облика презента тиче, рекао сам да се он „употребљава у облику трпнога стања, једино за означавање радњи које се понављају: *бивам дариван, биваш дариван, бива дариван, бивамо даривани...* Иначе за означавање трпнога стања радње која се некоме приписује за време у коме се говори, или која се врши по неком уобичајеном реду, употребљава се облик презента радног стања с повратном речцом се: То је писац који се данас највише чита. — Ова песма се од ослобођења стално пева. — После оштре зиме се нестрпљиво чека пролеће...” (Грамматика српскохрватског језика, Београд 1951, стр 224). Али ово, како се из наведених примера види, обично бива „када се на некоме врши радња а не износи се откуд она потиче“ (А. Белић, 1. с.).

И заиста: а) у примеру: *Он од целе своје родбине бива дариван када год у школи покаже добар успех* — означеним обликом пасивног презента казује се да онај о коме је реч бива дариван више пута, боље рећи свакад кад наступе околности које то даривање условљавају; б) пасивне реченице, нарочито са назначеним субјектом, типа: *То је писац који се данас највише чита, С према се цела кућа, па је наред у свим собама* — и кад је реч о радњи која се врши у време када се о њој говори, исказују се обликом презента актива са повратном речцом се. А никаквим другим обликом презента, не, дакле, ни једним обликом с трпним придевом не означава се права садашњост. И зато, управо, ја мислим да је потребно исправити оно што се о глаголским облицима трпног стања говори код већине граматичара српскохрватског језика.

Ако још не значи да је оно што код њих налазимо нетачно, то је ипак у највише случајева непотпуно, а каткад и до те мере неодређено да се граничи с нетачношћу.

Ми смо већ напред истакли да се недостаци дефиниција о неким облицима пасива с трпним придевом, у првome реду о таквим облицима презента, заснивају на губљењу из вида чињеница што трпни придев има двојаку функцију — функцију означавања да је глаголска радња на неком предмету вршена, односно извршена, у коме случају се он јавља у служби глаголског облика, и функцију означавања стања предмета на коме је радња вршена или извршена, а које је стање тај предмет добио у резултату вршења, одн. извршења дотичне радње на њему. А ове две функције је често врло тешко, гдекад и немогуће разграничити. И стога није лако рећи да ли Новаковићев пример *хваљен сам* (који после њега и други, можда баш од њега, узимају) више значи да је „хваљење мене“ вршено (дакако у прошлости) или се њим исказује особина коју сам „ја“ добио тиме што су „ме“ хвалили и коју и сада, тј. у време говора, имам. У првome је случају *хваљен* још глагол, а у другоме тај облик је придевизиран. Ако обликом *хваљен сам* хоћемо да кажемо оно прво, онда је ово облик перфекта (прошлог времена), а само је у другоме случају — презент. Проф. Белић је тачно истакао кад је рекао „*ја сам хваљен* може значити и трпни презент“. Када се говори о глаголским облицима трпнога стања, по моме мишљењу, једино је тачно рећи да је облик — *хваљен сам* глаголски облик перфекта пасива. Зато се баш проф. Белић слаже с примедбом П. Ђорђића „да *чуван сам*... не може никад значити пасивни презент“ (Јужносл. филолог XII, 264). Зато у малој школској Граматици коју сам радио у заједници са Р. Алексићем (I издање Београд 1946 стр. 117) стоји да је *читан је* у примеру *Тај писац је много читан* — перфекат, иако се не може спорити да се истим обликом не казује и мисао да се писац о коме је реч много чита управо у време када се о томе говори. Али је у овоме, последњем случају трпни придев *читан* придевски употребљен (испор. са овим: *Уврстили су га међу много читане писце*). Тако се реченицом: *Данас је тешко уочити*

да је тај *кукуруз прашен* — говори о радњи прашења кукуруза у прошлости и *прашен је* у њој је такође перфекат, иако се трпни придев *прашен* у реченици посве истог облика може употребити и као придев са значењем супротним ономе што значи *непрашен*. Дакако и облици: *рађене су* и *пуштани су* у примерима: *Рекао бих нема ни година дана како су рађене* и *Познају се одељења одакле су зверови пуштани* јесу облици перфекта пасива.

Код свршених глагола је знатно лакше разграничити показане функције трпног придева. Отуда А. Белић изричито тврди да „ја сам *похваљен* значи перфекат свршеног глагола“ (испор. *напред*). Са још више сигурности се то може тврдити о облицима пасива у реченицама: *Момци су даривани*, а *животиње су склоњене у авлију позади куће*; *Овде се задржао јер је на путу покраден*; *Најпосле су стоварени њихови сандуци и наслани су пред ханом*; *Све лепше ствари што су ту ископане одне сене су у Неапуљу*, *За част владици наређено је те је пред њим једна јама ископана*, *Све што је ту откопано и нађено слично је са оним што смо у Помпеји видели*, *Већ је више пута истицао значај тога рада*, *Брег је скинут и досад је двадесет и седам улица откопано и очишћено* и у многим сличним примерима. Али не, наравно, у свим примерима с перфективним глаголима, него се и у њима трпни придев употребљава и у функцији правог придева, само је овде, како рекосмо, лакше разликовати придевску од глаголске службе. Када се узме, рецимо, пример: *Штап је сломљен*, реч *сломљен* у њему се осећа као придев, иако је очигледно да је то трпни придев од глагола *сломити*. Исти случај имамо у реченицама: *Било је јасно да је млади човек заражен „оријенталним отровом“*; *Само сам ја збуњен* (супротно од *присебан*), у којима су облици *заражен* и *збуњен*, сасвим је јасно, трпни придеви глагола *заразити* и *збунити*, а овамо су до те мере придевизирани да је у функцији где су употребљени скоро прекинута њихова веза с основном речју и у дотичним реченицама то више нису глаголски већ именски предикати. Очеvidно придевски су

употребљени облици трпних глаголских придева и у реченицама: *На стубовима споља су изрезане винове лозе, цвеће* итд.; *Храм Јупитеров украшен је са шест коринтских и осам јонских стубова; Слике су врло добро сачуване; Ретко је која кућа сасвим до земље срушена.*

Указујући на примере потпуно придевизираних трпних глаголских придева као што су: *чувен, познат, испијен* и сл., потсећамо на чињеницу да се ови облици и имперфективних глагола употребљавају у истој служби. Очеvidно трпни придев *цењен* у реченици: *Он је јако цењен човек* — више не врши глаголску него придевску функцију. А то ће рећи: овом реченицом се не износи да је онај о коме је реч у прошлости добивао повољну оцену, него да је сада на високој цени, да га сада цене, да је *високоцењен*.

Све у свему, сваки трпни придев може вршити придевску службу. И то не само, како је одвећ познато, атрибутску него и предикатску службу, на шта и П. Ђорђевић у својој студији указује речима: „трпни придеви као делови предиката могу имати придевско значење, као и када стоје у атрибутској служби“ (Јужносл. филолог XI, 162). И у реченицама где је употребљен у тој служби, заједно са енклитичким обликом помоћног глагола *јесам*, приписује особину своје субјекту, дакако и за време у коме се говори. И управо када је оно што се трпним придевом и енклитичким обликом помоћног глагола казује везано за садашњост, или и за садашњост, онда та веза више није глаголски облик, па се зато она и не може сматрати пасивним презентом. Међутим, када исти облик, као трпни придев, означава сам процес вршења или извршења радње, он, сам собом, казује да је радња на нечему вршена, односно извршена, да је, дакле, прошла. Што се тај облик у неким везама употребљава и за радњу која се није вршила, него, ако до њеног извршења, одн. вршења дође, — припада будућности, то не мења ствар. И радни придев, сам собом, такође означава да је њим казана радња прошла (исп. констатацију А. Белића „да партицип значи радњу у прошлости“, Јужносл. филолог VI, 122), па се опет у извесним везама и у извесним синтаксичким

категоријама употребљава и за казивање радњи које не само што нису вршене, односно извршене, него до њихова вршења (извршења) не мора ни доћи.

И уопште, како радни, тако и трпни придев, кад означава сам процес радње, — заједно са енклитичким облицима помоћног глагола *јесам* чини перфекат, само, дакако, он перфекат пасива.

И потпуно је разумљиво, али и врло занимљиво што А. Меје (Meillet) и А. Вајан (Vailland) у *Grammaire de la langue Serbo-croate* (Paris 1924, 195), за разлику од неких домаћих граматичара, облике трпног придева с енклитичким презентом глагола *јесам* у примерима типа: *Паши је одмах јављено* — сматрају облицима перфекта.

Аналогно овоме, само имајући на уму двојаке функције облика трпног придева, можемо тачно одредити и облике перфекта и плусквамперфекта пасива. А наиме, ако се мисли на процес вршења, односно извршења радње, — облике перфекта и плусквамперфекта не чине, како то држе неки граматичари, везе тих облика глагола *бити* са трпним придевом глагола од којег се прави дотични облик, него се у овоме случају пасив перфекта и плусквамперфекта од њихових активних облика разликују само у томе што место радног у њима имамо трпни придев; *био је питан*, *био је испитан* није, како у неким граматицама налазимо, перфекат него плусквамперфекат, јер то значи да је у једном тренутку у прошлости радња о којој је реч већ раније била вршена односно извршена. То ће се јасно видети из примера: *Ја сам хтео да слушам како одговара, али кад сам тамо стигао он већ беше испитан* (или *већ је био испитан*). Реч је, дакле, о радњи која је извршена пре друге прошле радње, и не треба доказивати да је то плусквамперфекат. Међутим, у примерима типа: *Видео сам га и јакко је био испијен*, *Био је утучен* и другде где је служба означеног облика друкчија, — облици *испијен* и *утучен* по функцији својој више нису трпни придеви глагола *испити* и *утући*, мада по своме постанку нису ништа друго већ то, него су ово придеви којима се за једно време у прошлости приписује одре-

ђена особина. Према томе, и у последњим реченицама се означава прошлост, али у њима не целом везом од облика перфекта глагола *бити* и трпног придева, него само првим делом те везе, док други њен део, као придевска реч, означава особину *испијености*, одн. *утучености*.

Остаје још да утврдимо шта означава веза од облика презента глагола *бити* и трпног придева било ког другог глагола. Код неких ранијих граматичара наших, између осталих и код једног што спада међу најпознатије од њих, тј. код Т. Маретића, на цитираном месту, каже се да се обликом *будем чуван* изриче пасив у садашњости, обликом *будем сачуван*, *будеш сачуван* итд. — пасив у прошлости и опет облицима: *будеш чуван*, *будеш сачуван* — пасив у будућности (Он каже: „та се веза налази само у зависним реченицама“, а ми можемо рећи да је мислио на предбудуће време). Ово је у сваком случају недовољно рећи, ако је и тачно. А уколико је тачно, то ћемо сада показати и настојаћемо да уопште објаснимо значење облика од презента помоћног глагола *бити* и трпног придева неког другог глагола.

а) У првом значењу, вршења радње у време када о њој говоримо (дакле, као индикативни презент), овај облик никада не може бити употребљен. Њим се једино, напореда са везом од презента глагола *бивати* и трпног придева, може означавати да се на нечему врши или извршује радња која се понавља када год за њено вршење наступе потребни услови. Пример с презентом глагола *бивати*, који смо раније навели, може са потпуно истим значењем бити употребљен и у облику: *Од целе своје родбине буде дариван када год у школи покаже добар успех*. Али се у овоме случају само из склопа целе реченице може видети да је реч о радњи која се понавља, док глагол *бивати* и сам собом изражава итеративност. То, дакако, и облик трпног придева, као и сваки други његов облик, означава.

Облик презента глагола *бити* у заједници с трпним придевом употребљава се и у служби за означавање радњи које су се на некоме или нечему вршиле у прошлости, као у примеру: *Тада Јаков буде позван у Београд* (који пример сам ја дао у својој горе наведеној граматици, на стр 440), па се и

ово може сматрати обликом презента, али не никако индикативног већ само релативног, односно одређеније — триповедачког презента. А у овој служби, то је потребно истаћи, употреба овог сложеног облика је врло обична, напр.: *Онда он буде саслушан, Том приликом буде приведено још неколико сведока, И он буде бачен у тамницу, Последње буде изабрано* итд.

Овај облик је свакако најчешћи у својој правој употреби, тј. у служби за означавање предбудућих радњи, дакако у зависним реченицама, тј. у служби у којој се употребљава и футур егзактни актива, с обликом радног глаголског придева. Апсолутно временски, у односу на моменат говора, реченица: *Ако буде позван, доћи ће* — потпуно је идентична са: *Ако га когод буде позвао, доћи ће*. Међу овим реченицама ни иначе, мислим у погледу синтаксичке категорије у којој су означени глаголски облици у њима употребљени, нема никакве разлике. А оне се разликују једино у томе што је прва од њих пасивна, а друга активна, што у првој, тј., имамо футур егзактни пасива, а у другој футур егзактни актива. Зато је везу од облика презента глагола *бити* и триповедног глаголског придева исправно звати футуром егзактним, а не презентом, и поред тога што се у свим службама за које смо рекли да се у њима ова веза употребљава место ње може употребити облик презента. Одиста, поред: *Тада Јаков буде позван у Београд* — за означавање прошлости може се употребити реченица с обликом активног презента: *Тада Јакова позову у Београд*; а напореда с егзактним футуром у примеру: *Он од целе своје родбине буде дариван кад год покаже добар успех*, и неупоредиво чешћа од тог облика, — за означавање радње која се понавља под извесним условима, дакле у квалификативном значењу, употребиће се презент, дакако у реченици активног облика — *Цела његова родбина га дарива кад год покаже добар успех*. А већ да се перфективни презент употребљава напореда с футуром егзактним, па и чешће од овог облика, у служби за исказивање предбудућих радњи — то је одавно врло добро познато. И поред овога, дакле, ми везу од пре-

зента глагола *бити* и трпног придева било ког глагола сматрамо футуром егзактним, а не презентом — с једне стране зато што је та веза најчешћа у служби за означавање предбудућих радњи и што се њоме, с друге стране, никад не означавају и не могу означавати радње које се врше искључиво у време када се о њима говори, тј. у правој садашњости.

Да ли зато што су везу о којој говоримо сматрали презентом или што се некада и у активу поред двочланог узимао и трчлани футур II, типа *будем био дошао*, тек неки су граматичари као облик пасива предбудућег времена давали: *будем био питан*, *будеш био питан*, а као облик плусквамперфекта и: *бијаш био питан*, *бијаше био питан*. . . Међутим, ако је некада тих облика и било, они су у савременом, и разговорном и књижевном, српскохрватском језику постали таква реткост да се о њима као облицима савременог језика више и не може говорити. За облике пак: *био би био питан*, *био би био питан*. . ., који су код истих тих граматичара навођени као пасивни облици „кондиционала прошлог“, — може се рећи да су чиста конструкција, али не језичка, већ граматичарска конструкција.

О свим тим облицима, у првome реду у облику кондиционала прошлог, и то не само пасивног него и активног, ми ћемо овде говорити другом приликом, на основу грађе из језика савремених књижевника. А сада ћемо на крају, у закључку из овога што смо изнели, рећи:

а) Облици презента пасива с трпним придевима за означавање праве садашњости у српскохрватском језику се не употребљавају. У пасивним реченицама ову службу врши активни облик презента несвршених глагола с повратном речцом *се*. Овим обликом се означавају и радње које се по неком реду и навици врше увек када настану услови за њихово вршење.

У овој последњој служби употребљава се и веза од облика презента глагола *бити* и *бивати* и трпног глаголског придева када он означава процес вршења или извршења радње.

Веза пак трпног придева с енклитичким облицима презента глагола *јесам* садашњост означава само кад облик трпног придева више нема глаголску него придевску функцију, тј. када он не означава процес радње него стање које је у резултату дотичне радње добивено.

б) Облици перфекта, плусквамперфекта и футура егзактног пасива јесу сложени облици различни од истих облика актива само по томе што у њима имамо облик трпног, место облика радног глаголског придева.

в) Облике перфекта и плусквамперфекта пасива не чини и веза ових облика глагола *бити* и трпног придева. Та веза означава стање које је добивено у резултату вршења дотичних радњи, и трпни придев у њима нема глаголску него придевску функцију.

г) Тек остале глаголске облике трпног стања чини веза од истих тих облика глагола *бити* и трпног придева било кога глагола.

М. Стевановић

ЛѐТѐЊЕ, СѐДѐЊЕ

У источном говору нико и не говори друкчије него овако како су те речи горе исписане, иако се пише каткада и *лѐћѐње, сѐћѐње*. И поред тога што Ј. Живановић није препоручивао да се пише *лѐшење*, већ *лећење* („летење је провинцијализам, а књижевни облик гласи *лећење*. Летење дакле нема мјеста у књижевном језику“, Бранк. коло 1909, 527 — писао је он, вероватно, према Вукову писању), и поред тога што је, поводећи се за овим, речник Ристић-Кангрге гонио *лѐшење* из језика („*лѐшење* п погрешно место *лећење*“ s. v.), ипак се у источној половини наших народа стално употребљава *лѐшење*, почевши од Доситеја до наших дана. Док за *лѐшење* има много примера Збирка речи Српске академије наука, за *лећење* су примери појединачни. То исто вреди за *седење* према *сеђење*. Док почевши од Ј. Стерије Поповића за *сѐдѐње* има безброј примера у горњој Збирци, то за *сѐћѐње* у том значењу нема ни онолико колико за *лѐшење*. Међутим у јужном изговору, напр. код Вука и код оних који за њим иду, има *лећење, сјећење* као општи облик за све изговоре наше. Несумњиво је да те глаголске именице морамо разумети по пореклу као *лѐшјѐње* или *сјѐдјѐње* у јужном говору, исто онако као што и глаголе *лѐћеши* и *сјећеши* морамо разумети као *лѐшјеши* и *сједјеши*. Али Караџић када је почео писати место *ђевојка* — *дјевојка*, почео је писати и *лѐшјеши*, *сједјеши*, а *лећење* и *сјећење* оставио је са *ћ* и *ђ*. Ја сам у својем правопису ставио на прво место у јужн. изг. *лѐшјѐње* и *сјѐдјѐње*, а тек на друго место у загради *лѐћѐње* и *сјећѐње* као облике мање правилне, мада у широкој употреби. Слично и у источном изговору, само *лѐшење, седење* на првом месту,

а на другом *лѣѣње, сѣѣње*. Да видимо колико се потврђује исправност тог писања историјом нашег језика.

Узмимо *лѣѣње* у РЈА (књ. V стр. 945). Ту стоји одмах у почетку: *Stariji je oblik letjenje, lečenje, a nalazi se (i u južnijeh i istočnijeh pisaca) i oblik letenje i leteće*. Не може се рећи да је ова констатација потпуно јасна јер се из ње не види да ли је основно *letjenje*, а од тога постало *lečenje*, или су то два пуноправна, напоредна облика. Да је било довољно истакнуто да се облици типа *lěčenje* налазе тек од XVIII в. или од краја XVII в.¹, било би јасно да је *ć* у *lečenje* и добивено новим јотовањем од *letjenje*. Да је та констатација учињена, а то није било тешко учинити, јер се то потврђује временом кад су писали писци код којих се налази *ć*, — био би само један корак до констатације да је *je* у том облику добивено од старог *ǣ*-та. То значи да је стари облик био *лѣѣње*, као што и имамо у старословенском (в. ниже). Исправност тога показују нам писци које наводи поменути речник *lećeње* налазимо код М. Раднића (његово је дело из 1683), С. Маргитића (његова су дела из 1704, 1708), К. Мађаровића (из 1712), А. Косте (из 1788) и Вука. Дакле све су то писци од краја XVII—XIX в., тј. из времена када је претварање *шје* од *шѣ* у *ћ* било већ у току. Према томе јасно је да у књижевном јужном говору треба писати *лѣѣње* исто као *лѣѣши*, а не *лећење*. *Лѣѣње* уосталом пише велики број писаца и тога времена и раније, напр. Бела (XVIII в.) и Стули (XIX), Ј. Палмотић (1678) и др. Што неки писци из ових крајева пишу *лѣење*, биће према чакавском (екавском) које се ширило и по поменутим крајевима.

За *сједјење* а не *сјеђење* даје нам одмах све потребне податке РЈА у XV књ. 135 стр. под *sjeděње*. Ту је исправно речено: „Nalazi se i u liku sjedjeće (sidjeće) i ponajviše sjedeće, u čakav. ikavskom je sidiće... sa *đ* od sredine XVIII vijeka“. Икавски облик *sidiće* јасно показује да смо имали у осно-

¹ Ново се *ћ* и *ђ* јавило у нашем језику почетком XVIII века, а гдјегде и у XVII в. у случајевима где је у старом језику било *-шѣ-*, *-дѣ-*. За оно *ћ* и *ђ* које се јавило од *ш* и *д* и од кратког *ѣ*-та (*-јѣ-*) можемо рећи да је од горњег још млађе (исп. А. Белић, Српскохрватски језик, I Фонетика 146—148). Али се и то *ћ* и *ђ* могло јављати гдјегде у XVII в.

вици *сѣдѣнѣ*; позни облици са *-ѣ-* поред *-дј-*, тј. тек око средине XVIII в., јасно такође показују да је то *ѣ* постало новим јотовањем (исп. *дјѣвојка* = *ѣѣвојка*), као што то показују и напоредни облици *сјѣдење* који су такође употребљавани. Према свему овом јасно је да и у овом случају треба писати у јужном књижевном говору *сјѣдење* као што пишемо и *сјѣдјеши*.

Кад овако схватимо *лешјење* и *сјѣдење* у књиж. јуж. говору, место *лећење* и *сјећење*, биће нам сасвим јасни и облици *лешење* и *седење* и њихов изговор. И једни и други облици претстављају савремено продужење старих облика *лешѣнѣ* и *сѣдѣнѣ*, који у југозападном изговору дају *лешјење* и *сјѣдење*.

Ако претпоставимо да је у прасловенском било оно стање које налазимо у старословенском, видећемо да су у нашем језику, и поред нешто остатака, отступања знатна. У старословенском смо имали глаголске именице на *-ише* овако грађене: од инфинитивне основе када је била на *ѣ*, напр. *видѣнѣ*, *кѣснѣнѣ* и сл. То је било подједнако и од глагола који су имали претериталне пасивне партиципе, а исто тако од глагола који су имали *ѣ* у инфинитиву, а нису имали овог партиципа јер су били непрелазни: напр. *болѣнѣ*, *бѣдѣнѣ*, *врѣнѣ*, *кѣснѣнѣ*, *кѣиѣнѣ*, *лешѣнѣ*, *сѣдѣнѣ* и сл., као *видѣнѣ*, *велѣнѣ* и сл. од глагола који су имали трпне партиципе: *видѣнѣ*, *велѣнѣ* и сл.

У нашем језику, иако се у старијим епохама налазе трпни придеви: *видјен* (Н. Рањ. 1505), *желин* (П. Зоранић, 1569), *исповидјен* (Гучетић 1597) и др., ипак већ од свршетка XV в. налазимо да се партиципи код ових глагола граде према глаголима са *и* у презентској и инфинитивној основи, дакле: *виђен*, *исповиђен*, *жељен* и сл. (Даничић, Историја облика, 1874, 396—7).

Било је сасвим природно да овим покретом буду захваћени, вероватно у мањој мери, и глаголи без трпног партиципа, а са *ѣ* у инфинитивној основи, као *кѣиѣнѣ*, *болѣнѣ* и др. Али су се стари облици могли од неких таквих глагола (као *лешѣнѣ*, *сѣдѣнѣ* = *лешење*, *седење* у и. гов.) задржати до данашњег дана (исто као и у југозап. говору: *лешјење*, *сјѣдење*).

Међутим Вук је, под утицајем јужног изговора, у ком је *лешјење* и *сједјење* давало *лећење*, *сјећење*, распростра ту особину на све глаголе и источног и југозападног типа, у којима се она могла, под утицајем јужног изговора или како друкчије, спорадично употребљавати.

Ово се тиче целе групе облика, али свугде није овако поуздано да се сачувао стари облик. Код нас се често употребљава реч *оболёње*, иако наши правописни речници траже искључиво *обољёње*. Међутим *оболёње* би претстављало продужење старог облика *оболѣниџе*, а *обољёње* би био облик који се развао по аналогiji са другим облицима (према једнакости през. *оболим* са *оделим* и према правилном *одељење* добивено је и *обољење*), или пак под утицајем јуж. изговора. RJA забележио је ту глаголску именицу само једном, и то са *i* = *ѣ* („*samo u primjeru: Grišnu pohotinju uzda jest slaba put, misli obolinju. Marulić 153, RJA VIII 424*).

Има још доста именица овога типа, само се не може рећи да су оне сачувале стару особину у потпуности. Тако напр. Вук има *шрѣљење*, али има и инф. *шрѣљеши* на који упућује *шрѣјеши*. Међутим, у савр. књиж. јужн. говору има *шрѣјеши*, а глагол. имен. *шрѣљење* је задржана; али исто као што смо имали у инф. *шрѣвши* имали смо и у глагол. имен. *шрѣвње* (исп. у ст. слов. *шрѣвѣње* или у руск. *шерѣвѣње* < *шерѣвѣње*). Тако је и код других глагола овог типа: *ѣлављење* (Вук), *слијѣљење* (: *слијѣјеши*), *сшрѣљење* и сл. Код Вука нема инф. *ѣлављеши* или *сшрѣљеши* (исп. код њега *ѣлавиши*, *сшрѣјиши*), али је несумњиво да се поменути глаголске именице налазе у вези са инфинитивима типа *шрѣљеши*. У RJA под *слијѣплјење* стоји као констатација „*nom. verb. od 1 slijepiti ili slijepjeti*“. Уствари од *слијѣјиши* било би *слијѣљење*, а од *слијѣјеши* — очекивали бисмо **слијѣљење*; у оним говорима у којима је то *слијѣјење* дало по новом јотовању *слијѣљење* имали бисмо тако; али где се чувало *слијѣјеши*, као што је случај у књиж. јужном говору, очекивали бисмо *слијѣјење*. RJA наводи као паралелу *ѣѣње* од *ѣтити* и *ѣтјети*, али и ту је *ѣѣње* несумњиво постало од *ѣтити*, а од *ѣтјети* очекивали бисмо *ѣтјење*; исп. са овим глаг. *бѣѣти* и глаг. имен. од њега *бѣјење* а не *бѣење*, или напр. глаг. *хѣтјети*, од којег се даје

глаголска именица *hotjenje*, а глаг. именица *hoćeње* наводи се тек од XVIII в. (мислим да није требало та два облика одвајати пошто је *hoćeње* постало од *hotjenje*, а оба од *hotъње*).

Наравно, и у овим случајевима аналогија није искључена. Зато пре него што би се пришло стварању дефинитивних правила, ваљало би се позабавити тим именицама у народним говорима (уколико их у њима има).

Вук Караџић је формулисао у свом речнику овако ове појаве: код глагола типа *брѣдјети* југоз. и *брѣћети* јужно: упућивао је јужни облик на југозападни. Тако: *врћети* јужни упућује на југоз. *вршјети*, *гүћети* на *гүдјети*, *жүћети* на *жүдјети*. *лѣћети* на *лѣшјети*, *сијѣћети* на *сијѣдјети*, *шѣћети* на *шѣдјети*. *шүћети* на *шүшјети* и сл.

Изгледало би, према овоме, да Караџић јужни облик упућује на југозападни, али у другој групи глагола, код којих се основа завршује лабијалом, он поступа сасвим обрнуто: југозападни изговор упућује на јужни. Тако југоз. *врвјети* упућује на јужно *врвљети*, *грмјети* на *грмљети*, *живјети* на *живљети*, *кипјети* на *кипљети*, *нијемјети* на *нијемљети*, *сврбјети* на *сврбљети*, *слијѣјети* на *слијѣљети*, *шрѣјети* на *шрѣљети* и сл.

Мислим да је било боље и овде упућивати облике јужног изговора на југозападне, као што је доцније и урађено у књижевном језику јужног изговора.

Код глаголских именица Вук је, као што је напред речено, начинио правило за које се не може рећи да подједнако добро одговара нашим дијалектима. Он је сматрао да глаголска именица има увек потпуно извршено јотовање, дакле *лѣћѣње* за сва три изговора. Зато код именица овог типа он и не ставља обележје књижевног изговора: напр. *врвљѣње*, *врћѣње*, *гүћѣње*, *живљѣње*, *жүћѣње*, *кипљѣње*, *лѣћѣње*, *лүћѣње*, *шүљѣње*, *илвљѣње*, *шрљѣње*, *шѣћѣње*, *шүћѣње* и сл. Само у оним случајевима када је по другим особинама јасно да такав облик припада само јужном изговору, тако је и код Вука означено (*нијемљѣње* јуж., *сијѣћѣње* јуж., *слијѣљѣње* јуж. и сл.). Као што је напред показано, Караџић на такво уопштавање није имао право: и *седење*, *лешѣње*, а, вероватно, и још понеки глаголи ове врсте имају правилно продужење старог облика у источном говору.

Међутим несумњиво је да се различним другим путевима могло развити и у источном изговору *сврбљење*, *шћеђење* и слично. Ја у то овде не бих даље улазио. Мени је стало до тога да се не врши насиље над правилним облицима уколико их има¹. Зато сам и предложио у свом Правопису *лећење*, *седење* као правилне облике и могућно *лешјење* и *сједјење* у јужном књиж. јез. по југозападном изговору, како је примљено за инфинитив, па мора вредети и за глаголске именице. Колико се таквих именица може још поуздано одредити са оваквим особинама, то треба да покажу исцрпнија испитивања која треба у овом правцу предузети.

А. Б.

¹ И у југозападном се говору не чува увек *лешјеши*: тако у Дубровнику има само *лешјеши* (али у Цавтату још *лешјеши*), у Дубровнику *живјеши* и *живљешти*, *шријеши* и *шриљешти* и сл. (в. Будмани, Rad 65, 157—176).

ЗНАЧЕЊЕ НЕКИХ РЕЧИ И ИЗРАЗА У НАРОДНИМ ПЕСМАМА

Многе речи и изрази, који су нејасни или мање познати у нашим народним песмама, или нису уопште објашњени или су недовољно, непотпуно, а неки пут и нетачно тумачени. Овом приликом говорићемо о следећим речима и изразима: *пустимнице*, *дерати на мијех (мех)*, *подлистати тешкијем оловом и платно*.

1) Пустимнице

У познатој народној песми Марко Краљевић и вила стоји:

Потеже се буздованом Марко
Пустимнице, добро нештедице,
Белу вилу међ' плећи удари,
Обори је на земљицу чарну, . . .

II, 198 (1932)*

У две раније антологије српских народних песама ова је реч објашњена овако: тако је бацно буздован да се овај у ваздуху окренуо¹, бацити (на пр. буздован) да се у ваздуху окрене².

* Сви наводи, уколико није друкчије означено, односе се на: *Српске народне пјесме* од Вука Стеф. Караџића, издање и штампа Државне штампарије, Београд. Римска цифра означава књигу, арапска страну, а у заграда је наведена година издања, I

¹ Д-р Војислав Јовановић, *Српске народне песме*. [Антологија, III издање, Београд, 1926.

² Д-р Винко Витезица, *Антологија народне поезије*, Београд, 1937.

Овако објашњење дато је и у најновијем издању II књиге српских народних песама¹ (у речнику): бачено тако да се окреће у ваздуху.

У народним песмама ова реч се помиње још на неким местима као:

Потеже се Грујо буздованом,
Пустимице добро нештедице,
Да удари менека на коњу, ...

III, 34 (1929)

Па потеже лака шестоперца,
Пустимице Осма ударио,
Пустимице ама смртимичке...

VII, 32 (1935)

Вук не наводи ову реч у Рјечнику, иако се она налази у народним песмама које је он скупио и издао, али зато има: *пустимица* коју објашњава као мотку која се баца нпр. за тресење воћа, затим *пуштимичке*, што опет објашњава бацити мотку тако да се окрене у ваздуху и упућује на *врзимиче* што, по њему, значи: (изручке), *хитимице* а све schleudernd, jactu.

На једном месту у *Првом српском устанку*² Вук вели: „Турци су се сваку ноћ кроз земљу ближе прикучивали к српским шанчевима, и најпослије су се тако близу били прикучили, да су се батинама *пустимичке* могли тући“.

По Акд. Рј. *пустимице* значи: хитнувши замахом дрво или што друго, а по Л. Бакотићу³ бацајући као што се баца *пустимица*, а *пустимица* је мотка која се баца на гране ораха, бадема и кестенова да се тресу ораси, бадеми, кестенови. Као Вук ову реч објашњавају у свом речнику Ристић и Кангрга: schleudernd, wurfenweise⁴.

¹ Српске народне пјесме, од Вука Стеф. Караџића, књига друга, Просвета, Београд, 1953.

² Вукова књига I, Српска књижевна задруга, 235, стр. 128 (1932)

³ Л. Бакотић, Речник српскохрватског књижевног језика, Београд, 1936

⁴ Ристић-Кангрга, Речник српскохрватског и немачког језика. Други део: српскохрватско-немачки, Београд, 1928.

Међутим, *пустимице* ударити некога нечим значи ударити га испуштајући из руку оно чиме се удара: мотку, батину, штап, колац, ступац, дрво, буздован, топуз, чекић, лопату, секиру, чак и пушку, сабљу итд. *Пустимице* се може ударити сваким оним предметом којим се може ударити: или држећи тај предмет у руци или бацајући га. Дакле, оним чиме се може ударити *пустимице*, може се ударити и *држимике*¹. Да ли ће се предмет при бацању окретати у ваздуху или не, то зависи од тежине, дужине и облика предмета, од раздаљине, замаха и др., па то није ни битно ни важно (буздован чија је глава тежа од дршке не би се при бацању ни окретао у ваздуху).

Речи слично изведених има у нашем језику доста као: *крадимике* (кришом, крадом), *летимике* (кад се нешто прегледа и ради на брзу руку, као летећи), *местимике* (на самом месту; по гдегде), *нетремике* (не трепћући очима, непомично), *нештедимике* (нештедице, не штедећи), *оштримике* (оштром страном), *пљоштимике* (пљосном страном), *сечимике* (оштром страном), *стрелимике* (као стрела), *ушимике* (ударити ушима, напр. ударити секиром ушимике = ушима од секире), *зотимике* (хотећи, намерно, навлаш) итд. На основу ових речи, које није потребно нарочито објашњавати, може се лакше и боље разумети постанак па донекле и значење речи *пустимице*.

2) *Дерати* (одерати, одријети, одрети, одрти, огулити...) на *мијех* (мех).

Ево неколико примера за овај израз:

Главу би му на *мијех одрли*
И послали цару у Стамбулу, ...

VIII, 225 (1936)

Те ухватим Смедеревца Ђура,
Жива ћу га на *мијех дерати*,
На мукама њега уморити.

VI, 131. (1940)

¹ *Држимике*, по Акад. Рј., уз глаголе бити, ударати итд. значи да се удара нечим што се држи у руци (као на пр. бат.) а не баца се (као камен).

Не парају сад, већ на мијех гуле.
 Каже се у шали ономе који иште пара
 Српске народне пословице, 230 (1933)

У једном запису који је саопштио А. Сандић казује се како је 1594 године темишварски паша отишао у Вршац, ухватио вршачког владика и одрао га на мијех (то јест живом му кожу одрао), јер је био умешан у банатску буну.¹

Према Акад. Рј. „на мијех га дерати (гулити) значи кожу скидати с кога чељадета, као када се с какве заклане животиње дере кожа, да од ње буде мијех“.

Ово објашњење је, као што ће се видети, само донекле тачно јер овде увек остаје необјашњено како се дере кожа кад се хоће да од ње направи мех.

За прављење мехова животиња се дере (за то долазе у обзир: овце, козе, јагњад, јарад и млада телад) тако што се прво закоље, па се, за разлику од обичног дерања, кожа више нигде не раскраја већ се цела скине с читавог тела, па и с ногу до колена, где се ноге пресеку. При томе се пази да се нигде не прокроји, не поцепа или не пробуши. Чак се дува испод коже да би се лакше и потпуно одвојила од меса. С тако одеране коже скине се прво длака па се затим кожа штави. Вратни део коже са својим отвором служи као грлић меха, а други отвори (на деловима који су скинути с ногу) подвежу се опутом или нечим сличним. Такви мехови служили су, и још увек служе у неким крајевима, за преношење вина и ракије у товарима, киселог млека лети с планине, воде у безводним пределима из даљине, а сем тога већи мехови (мешине) употребљавају се и за бели смок. На Истоку, више слично направљених и надуваних мехова служе при превозењу преко воде и сл.

Дакле дерати кожу на мех значи: скидати је са заклане животиње онако као што се то чини кад се од ње жели направити мех.

¹ Српски Снон за 1891, бр. 16; Д. Руварац, Опис вршачко-себешке епархије, Ср. Карловци, 1924, стр. 3.; цит. по Т. Р. Ђорђевићу, Наш народни живот, V, 63 (1932).

Турци су били мајстори у мучењу, особито „непослушне раје“, па су између осталих страхаота дерали и кожу са живих људи. Наравно, човек се ни мртав не би могао одерати на мех, а још мање жив, али, кад су у питању људи, овај се израз употребљава у пренесеном смислу — да би се означило дерање коже са живог човека¹. Њиме су се хтеле још јаче истаћи ужасне муке и страшни болови којима су несрећне жртве подвргаване пре него што умру.

3) *Подлистати тешкијем оловом.*

а) Да бијелу направе ти цркву
Од бијела мермера камена,
Подлисташ је тешкијем оловом
А покријеш тучем зеленијем...

б) Те бијелу направише цркву
Од бијела мермера камена,
Подлисташе ј' тешкијем оловом
А покрише тучем зеленијем...

II, 116 (1932)

Вук у свом Рјечнику не даје никакво објашњење за реч *подлистати* сем што наводи горње стихове под а); други речници тумаче је на следећи начин: Акад. Рј. — покрити (на пр. цркву или кућу) листовима од олова; Ј. Бакотић — покрити листовима (на пр. кров од куће лименим листовима); Ђ. Поповић (српско-немачки речник) — mit Platten bedecken (покрити плочама); Ристић-Кангрга (српскохрватско-немачки речник) — überblättern, mit Blättern überdecken (покрити лишћем, листовима).

По Д. Костићу² горњи стих значи: малтеришеш је тешким (трпљеним) оловом.

У најновијем издању Друге књиге српских народних пјесама³ у белешкама и објашњењима које је написао Светозар Матић стоји:

¹ О дерању коже, в. Т. Р. Ђорђевић, Наш народни живот, V, 61 (1932).

² Драгутић Костић, Тумачење друге књиге Српских народних пјесама Вука Стеф. Караџића, Државна штампарија, Београд 1937.

³ Вук Стеф. Караџић, Српске народне пјесме II, 664, Београд, Просвета, 1953.

„Вук је ову реч (подлистати) само унео у свој Рјечник, али није објаснио. Маретић, у Рјечнику Југословенске академије, мисли да то значи покрити. Али у идућем стиху се каже јасно да црква има да се покрије тучем. Д. Костић је мислио да то значи заливање олова у камен (као малтер). У обе варијанте *Зидање Раванице* говори се о темељу од олова. Можда је и певач ове песме мислио на темељ од олова“.

Костићево објашњење ове речи унео је и Р. Алексић у речник који је приредио за ову књигу.

Влад. Радојевић (лексичка грађа института за језик САН-а) даје два значења:

1) О *биљу*, непр. гл., олистати као знак да се биљка подмладила или листала по други пут, пошто први лист шта било уништи, напр. гусенице, град итд.;

2) прел. гл. *поднити*, *покрити* (?), а у Вукову примеру се свакако мисли на оловне плочице које би замениле цреп или камене плоче за под (?) (знакове питања ставио је сам Радојевић).

У планинским пределима шума у пролеће прво почиње да листа у подножју, па постепено ка врху. У Васојевићима се у таквом случају каже да је *шума* („гора“) *подлистала*. Исто тако се каже за *дрво* које из буди којег разлога почиње да листа од најдоњих грана (на пр. ако се при врху осушило) да је *подлистало*. Најзад *подлистати* значи још и: покрити лиснатим гранама (грананама с лишћем), нарочито колибе или земунце, после којих се ставља други материјал за покривање као папрат, бусење и сл., па, у пренесеном смислу, значи уопште *покривање нечим што долази као доњи слој после чега се ставља спољашњи материјал за покривање*. Ово ми је саопштио један пријатељ чији су се родитељи преселили из Плава у Колашинска Поља. Он ми је даље рекао да се и код њих *подлистати* употребљава у оба она значења као у Васојевићима.

За потпуно објашњење и разумевање наведених стихова рећи ћемо нешто о олову као и о покривању цркве.

Олово је мек метал тако да се може ножем сећи и ноктом запарати; оно се лако топи на обичној ватри (температура топљења му је 326°), и лако се истече, а необично је постојано према атмосферским утицајима. Због своје мекоће, оно се у тањим или дебљим листовима ставља између свих предмета који услед својих неравнина не би стајали чврсто и стабилно један на другоме. Даље, оно се употребљава за заптивање многобројних и различитих вентила; због ниске температуре топљења, оно је врло погодно за заливање гвоздених предмета у камену као и за учвршћивање камена у камен и др.; ваљањем и ливењем могу се добити оловни листићи или оловне плоче различне дебљине, а једно и друго може се лако лемити на састављеним местима тако да се добију једноставне велике површине.

У темеље се могло стављати олово да би се заштитили од влаге као што се то данас ради помоћу савремених изолационих средстава (изолациона катранска хартија и др.). У оно време то је био скоро и једини материјал за ту сврху, али постојан и издржљив за најдужи временски период.

За повезивање великих камених блокова — при зидању цркава и манастира — стављано је олово, па се то у неким случајевима и данас чини.

Олово је употребљавано и за покривање цркава и манастира. Наше средњовековне задужбине биле су први пут покривене оловом. Тај се оловни кров на неким од њих одржао до данас, напр. на Високим Дечанима, а оловни кров цркве у Бањској крај Косовске Митровице реконструисан је неколико година уочи Другог светског рата.

Куполе и кубета, који су на црквама зидани од цигле или камена, требало је осигурати од влаге и невремена као и целу цркву, унутрашње сводове, мозаик и фреске. Стога се на кров необично много полагало, те је и биран материјал који ће што дуже одолети и времену и невремену, а такво је олово јер се оно, било да само чини кров или да је *подлистано*, одржавало вековима.

Подлистати оловом дакле значи покрити цркву оловом, при чему олово врши главну функцију за покривање преко кога би дошла нека друга врста крова као декоративни ма-

теријал. Познато је да ни бронза ни бакар, који временом позелене („гуч зелени“), нису тако издржљиви. Сем тога, они су скупи, те су једино употребљавани за куполе, кубета и израду орнамената. С друге стране они се не могу лако прилагодити облицима кровне конструкције који нису обични и садрже много увала, кривина и друге елементе тешке за потпуно покривање. Такви делови могли су се потпуно заштитити једино оловом, а поврх њега стављало се нешто друго да би се што више истакла пластика и естетика крова.

У прилог оваквог тумачења иде још и то што се у свим случајевима, где се у народним песмама говори о подизању црква, увек иде истим редом као што се и сама зграда подиже: ударају се темељи, дижу се зидови и ставља се кров. Тако је у поменутиим примерима, а тако је и у примерима које ћемо навести мало даље (в. *платно*).

4) *Платно*

У песми „Зидање Раванице“ кнез Лазар, кад је хтео да гради цркву, каже:

Ударићу темељ од олова
 Па ћу цркви саградити *платна*.
 Саградићу од сребра бијела,
 Покрићу је жеженијем златом,
 Поднизати дробнијем бисером,
 Попуњати драгијем камењем.

II, 181 (1932)

Реч *платно* у овом примеру и другим сличним примерима Вук је протумачио (немачким текстом): зид око града, тврђаве, манастира; Д. Костић — зидови (бедеми) као ограда цркве, а Р. Алексић — зид око града, куле, цркве или манастира.

Једно од значења речи *платно* несумњиво је значење које су дали Вук, Д. Костић и Р. Алексић, али оно има и других значења, у шта се ми овде нећемо упуштати, него

ћемо једино покушати да тачније објаснимо шта та реч значи у овом примеру и другим сличним примерима.

Овде реч *платно* означава: *зид, површину* (страну), *лице зида било с поља било изнутра*.

У потврду овог значења навешћемо неколико примера који су узети из лексичке грађе Института за језик САН-а.

...праве дашчаре са *платнима* од брвана ријетке су у Херцеговини [Ј. Цвијић, Насеља српских земаља, VI, 85 (1909)].

...Они (Срби) су навикли да украшују сва *унутрашња зидна платна* лепим живописним сликама светаца... (М. Вукићевић, Историја српскога народа у слици и речи, 145, Београд 1912).

У многим случајевима сва се *ћелијчна платна* не издевају слојевима целулозе (Ј. Панчић, Ботаника, 15).

Оно што је Панчић називао „*ћелијчна платна*“ сада се у ботаници зове *ћелични зидови*.

Платна су јој (цркви) од растових брвана која су на олтару тако заокруљено ужљебљена једно у друго да црква изгледа као љуска од јајета (М. Ђ. Милићевић, Зимске вечери, 20).

Да се овде заиста мисли на зидове саме цркве, а не на зидове око цркве, јасно се види и из даљих стихова у којима Милош предочава кнезу Лазару да ће Турци разрушити Раваницу:

Обориће цркву Раваницу,
Ископаће темељ од олова,
Слијеваће у топе ђулове,
Те ће наше разбијат' градове;
И цркви ће разрушити *платна*,
Слијеваће на ате ратове;
Хоће цркви покров растурити
Кадунама ковати ђердане;
Са цркве ће бисер разнизати,
Кадунама поднизат ђердане;

Повадиће то драго камење
Ударит' га сабљам у балчаке
И кадама у златно прстење, ...

И у овом као и у претходним стиховима иде се истим редом: темељ, зидови (платна), кров. Такав је ред и у варијанти ове песме:

Поставићу темељ од олова.
Ударићу челичне диреке,
Покрићу је жеженијем златом,
Попуњаћу драгијем каменом,
Пострешићу ситнијем бисером,
Нек се сјаје, нек се моје знаје.

II, 185 (1932)

При зидању и других грађевина у народним песмама постоји исти ред:

Б'јелу кулу, чудну грађевину:
Подументу од гвожђа жестока,
До покрива, од мермер-камена,
А покрио тешкијем оловом,
Пожикао жицом од тетиве.

VII, 115 (1935)

И овде се полази од темеља (подументе) па се дижу зидови од мермера, после чега долази кров од олова.

Зидови око цркве или куле од секундарног су значаја, као и друге споредне зграде, па се у народним песмама ретко и помињу, што је и логично јер они се или не подижу или се то чини тек пошто је црква или кула саграђена. Тако се у песми *Женидба сина Ива Сењанина* описује како је сењски капетан градио врло велику кулу и с великим бројем мајстора па се наставља:

Градио је за девет година;
Дувар зиђе, дукатима ниже,
Шиндру теше, у сребро је меће.

Пошто Иван начинио кулу,
Око куле камену авлију,
На авлији гвоздену капију,
На капији врата од челика,
Преко врата мандал од мазије.

VII, 96 (1935)

Анализа свих ових примера јасно указује да овде не може бити говора о некаквим зидовима око цркве већ једино о зидовима саме цркве, што *платна* у овом случају и сличним случајевима једино и значе.

В. М. Мићовић

ОБЛИЦИ КОЛЕКТИВНИХ ИМЕНИЦА НА -АД

Колективне именице на *ад*, колико нам је познато, различито се мијењају у нашим дијалектима. Исто тако, њихова неједнака промјена огледа се и код наших писаца. Зато је разумљиво што ни у граматицима нашег језика, почев од најстарије, Вукове, па до данас, парадигма ових именица није приказана на исти начин. То ме је и потстакло да се позабавим питањем промјене ових именица.

Именице на *ад* у служби за означавање колектива, како нам потврђује Рјечник Југославенске академије, јављају се у писаним споменицима тек у XVIII вијеку.¹ Иако оне одмах почињу да узимају на себе значење множине именица средњег рода на *е-еџа* које означавају младунчад, оне су и даље задржале своје основно значење, значење колектива, јер *јунад* значи „све оно што је јуне“ исто онако као што и *лишће* значи „све оно што је лист“ а што се узима заједно. Осим ове особине означавања колектива њих више ништа није везивало за друге именице овог значења. Од колективних именица на *је* њих су одвајали, поред граматичког рода и завршетка основе, још и промјену и начин образовања.

Именице на *је*, као *лишће*, имају промјену именица типа *поље* и то, с обзиром на њихово колективно значење сасвим природно, имају само једнину. Друге, тј. оне на *ад*, заврша-

¹ Једино је именица *чељад* потврђена из ранијег периода. Њу налазимо у писаним споменицима из XIII вијека, а у XVI вијеку према *чељад* које означава колектив, јавља се и *чељаде* за означавање јединке издвојене из колектива, али ова именица, како истиче проф. Белић, није могла бити продуктивна јер „није прозрачна“ (Наука о грађењу речи, Београд 1949, стр. 69). Ову именицу имају и други словенски језици (в. Фр. Миклошич, *Vergi. Gram. II*, Wien 1875, стр. 208—211).

вају се на сугласник у ном. једн. То их искључује из промјене осталих колективних именица и из именица ср. рода, и сврстава их у промјену именица женског рода на сугласник, са којима имају исти граматички род. Ове именице, за разлику од колективних им. на *је*, могу имати и неке облике у множини, што је неочекивано с обзиром на њихово главно значење. А да ли су се облици множине од именица на *ад* појавили у оно вријеме кад су се оне иначе појавиле, тешко је рећи. Али ако пођемо од материјала што нам га пружају они говори који су се због разних историских услова доста рано одвојили од централних говора, доћи ћемо до закључка да су у прво вријеме постојали само облици једнине и од ових именица. (О томе ће доцније бити више ријечи.) Постоји још једна разлика између именица на *је* и именица на *ад* које означавају колектив, а која је могла имати знатног утицаја на појаву облика множине код посљедњих. Наиме, именице на *је* углавном означавају, бар у књижевном језику и дијалектима који чине његову основицу, колективе нечега што није живо, а именице на *ад* означавају, углавном, колективе живих бића — младунчади. Овај моменат поред оних које смо напријед изнијели могао је утицати на то да именице на *ад* добију свој посебни развитак, независан од развитака других колективних именица.

Како је напријед речено, именице на *ад* преузеле су на себе функцију множине именица на *е-еша* које означавају младунчад и самим тим дошло је до неслагања између њиховог грам. броја и њихове грам. функције. У неким говорима на њих се, према њиховој функцији сасвим природно, почело гледати не као на колектив, јединствен скуп, него као на множину јединки, као на колектив који је рашчлањен на мноштво јединки. Резултат оваквог гледања је појава облика множине мјесто или напореда са облицима граматичке једнине. Уствари, овдје имамо флексијну трансформацију која је извршена у корист природног броја, а и функције ових именица.

Могло би се поставити питање зашто немамо овакве трансформације и код колективних именица на *је*. Одговор на ово питање није тешко дати. Код тих именица немамо

овакве трансформације просто због тога што језик не осјећа потребу за њом. Именица *цвијеће* стоји као стварни колектив према именици *цвијеш* као јединки која има и облик *цвијешови* за означавање множине јединки. Дакле, овдје имамо и морфолошки и семантички задовољену језичку потребу.

Према материјалу који нам пружају дијалектолошке расправе (ја сам прегледао познатије описе штокавских говора) може се доћи до овога закључка: именице на *ад* у свим говорима немају јединствену промјену. Једни говори (тих говора је мањи број) знају једино за промјену у једнини, други поред облика једнине имају у дативу, инструменталу и локативу и облике множине; трећи поред ова три падежа имају још и облик генитива мн. У прву групу иду говор Озринића¹ и говор сјеверних дијелова старе Црне Горе који, по ријечима проф. Бошковића, ове именице „мењају... само у једнини и атрибут уз њих има увек облик женског рода“ (Годишњак Задужбине Васе и Саре Стојановића, св. II, стр. 35), затим неки лички говори. Ластавица то изричито наглашава за говор Коренице (в. Наставни вјесник књ. XIV, св. 10, стр. 759), а тако је и у говору Буњеваца залеђа сењског. Истина овај говор зна за облик генитива множине, али не и за облике множине других падежа (Наст. вј. XIX, стр. 496).

Друга група говора је бројнија. Потврда за множинске облике датива, инструментала и локатива налазимо у: Источној Црној Гори: *јдгњадма*, *мдмчадма*, *јдрдма*, *шдлјадма* (Ј. Фил., књ. XIII, стр. 70); селу Лепетани — Бока Которска: *шдлјадма* (В. Томановић: Акценат у говору села Лепетана, сепарат, стр. 11); Пиви: *ждрѣбјадима*, *шдлјадима* (С. Д. 36., књ. X, стр. 245); Ускоцима: *шдлјадима*, *јдгњадима*, *мдмчадима* (Гласник САН, књ. V, св. II, стр. 230); Црмници: *јдгњадима*, *мднчадима*, *јдрдима* (С. Д. 36. књ. IX, стр. 403); јужним дијеловима старе Црне Горе гдје су по ријечима проф. Бошковића „именице ове врсте... и формално махом само у множини, а атрибут уз њих има облик множине именица средњег рода“ (ор. cit. 35). Посавском: *ждрибјадма* поред

¹ Решетар и у Озринићима биљежи: *präsādma* (Betonung, 107).

ждрѣбѣдима (Рад 197, стр. 28), Бачком буњевачком: *Шеладма, момчадма* (Годишњак Задужбине Саре и Васе... св. VI, стр. 28).

У трећу групу иду: Поцерски у коме М. Московљевић биљежи: *Шеладѣ, Шелѣдима; ждрѣбѣдѣ, ждрѣбѣдима*; затим *зверадѣ, јунадѣ, ѿладѣ*. Истина поред облика множине у генитиву овдје се употребљава и облик генитива једине (Акценатски систем поцерског говора, сепарат, стр. 33) и говор источне Херцеговине у којем Вушовић налази у генитиву само облике множине. Он истиче да именице на *ад* „имају увек у генитиву: *јѣрадѣ, шѣладѣ* и сл.“ (С. Д. 36., књ. III, стр. 38), али у овом говору, који је описао Вушовић, именице на *ад* у 3, 6 и 7 падежу поред обичнијег облика множине употребљавају се и с облицима граматичке једине (на истом мјесту). Интересантно је да и Шурмин за херцеговачки говор биљежи генитив множине од именице *керад: кѣрадѣ* (Наст. вј., књ. III, стр. 168); у ову групу говора ишао би и говор Ускока у којем, по ријечима М. Станића, такође постоји облик генитива множине, затим говор Сарајева у којем, по Шурмину, „колективни супстантиви на *ад*... имају редовито и плурал са свијем правилан по *и*-декл.“ (Рад 121, стр. 200). Из говора данашње јекавске Херцеговине ја немам потврда за множински облик генитива, али имам потврда за облике мн. датива, инструментала и локатива из: Билеће, Требиња, Љубиња, Стоца и Мостара (овдје мислим на села чији су центри наведена мјеста), што значи да би се овај говор могао уврстити у нашу другу групу.

Изнесени материјал омогућује нам да дођемо до следећих закључака. Прво, облике множине од именица на *ад* уопште не познају они говори који су се већ од 17 вијека, због разних историских прилика, одвојили од централних и наставили свој самостални развитак. Те говоре, поред ове дијеле и неке друге особине од централних. За говоре Лике знамо да су формирани од новодосељених становника Босне и Херцеговине који су овамо дошли или бјежећи испред Турака или бјежећи испод Турака (исп. Алекса Ивић: Миграције Срба у Хрватску, Насеља XVI, стр. 17, а и даље; као и у Енциклопедији Ст. Станојевића, под Лика). Према томе може се рећи да су новодосељени становници Лике из старог

завичаја у свом лексичком фонду донијели и именице на *ад*, које су се још мијењале само по граматичкој једнини именица ж. р. на сугласник и да су ту промјену сачували до данас. Неки штокавци који су се прије XVII вијека одвојили не само од других штокаваца него и од матице земље уопште не познају колективне именице образоване, наставком *ад*. Тако Решетар у нашим колонијама у Јужној Италији (*Die Serbokroatischen Kolonien Südtaliens*, Wien 1911), које, по њему, нису настале прије краја XV вијека (стр. 52), а које су насељене штокавцима-икавцима из области између Цетине и Неретве (стр. 88), мјесто *ад* за образовање оваквих именица биљежи наставак *-ења* и *-ена* који су настали према колективном суфиксу *ење* (стр. 198). Решетар наводи ове примјере: *јань-јанѣња, шѣла-шѣлѣња, пийль-пийльѣња, шич-шичѣња, прас-прасѣња, козл-козлѣња, куч-кучѣња, пул-пулѣња, миш-мишѣња...* (стр. 198), али и тамо постоји именица *чељад* (стр. 197). Ово се не противи ономе што се тврди у РЈА, наиме, да се именице на *ад* јављају тек у XVIII вијеку. Из XVIII вијека има потврда у писаним споменицима, а природно, у народном говору оне су се јавиле знатно раније. Оно што је речено за лички говор може да се каже и за оне говоре Црне Горе који знају само за промјену једнине, јер је и „Црна Гора... дуго времена била изолована од осталих крајева српских“ (М. Стевановић: Источноцрногорски дијалекат, стр. 2). Из овога произлази други закључак да је процес флексијне трансформације започео у централним говорима после 17 вијека. А централни говори су и у развиту ове, као и у развиту других особина, предњачили. Да ли ће и други говори поћи за њима, тешко је рећи. Међутим, како смо видјели ни сви централни говори нису имали исти развитак ових именица. Док једни знају искључиво за облик генитива множине, други знају [поред њега и за облик једнине, а трећи, опет, уопште не знају за множински облик тога падежа. И тешко је претпоставити да ће се тај облик уопште развити, јер је морфолошки облик генитива једнине идентичан са обликом генитива множине и не осјећа се потреба да се ти облици акцентом или дужином издиференцирају. Ово што је речено за генитив не би се могло рећи за датив, инструментал и локатив, јер се ти падежи и облички разликују.

Материјал из дијалеката још нам показује да је област са множинским облицима у 3, 6 и 7 падежу неупоредиво већа него она гдје имамо само промјену једнине ових именица. Зато се ти облици и могу сматрати књижевним. Из тог материјала још можемо видјети да је наставак *има* у тим падежима распрострањенији него наставак *ма*, као и то да је акценат тих падежа у већини ових говора кратки силазни на првом слогу. Са посљедња два закључка, као што ћемо видјети, не слажу се многе наше граматике.

Неуједначеност промјене ових именица у народним говорима одражава се и у нашим граматикама. Мишљења граматицара о њиховој промјени су подијељена. Једни су досљедни поборници граматичког принципа да именице на *ад*, пошто саме собом значе множину, не могу имати облике множине; други, опет, полазећи од онога што живи у народу и што се среће код писаца, поред граматичке једнине дозвољавају и употребу извјесних облика множине. Да и то покажемо:

Вук је у Писменици дао само облике множине: *ждребадма*, *пиладма* (Грам. и пол. сп. књ. I стр. 24) а у Српској граматици коју даје уз прво издање Рјечника, он даје мало необичну промјену именица овога типа, необичну са граматичког гледишта. Наиме, за номинатив, генитив, акузатив и вокатив он даје облике једнине: *шѐлад*, *шѐлади* (акценат треба да је краткосилазни), а за инструментал и локатив даје само облике множине: *шелáдма*, а за датив и облик множине *шелáдма* и облик једнине *шѐлади* (Грам. и пол. сп., књ. II стр. 44). Вук даје предност облику множине. Као и иначе, он је и овдје поступио према своме језичком осјећању. Он је из свога родног краја понио овакву промјену именица на *ад* и он ју је такву дао у својој Граматици. За њега је било најмјеродавније његово језичко осјећање. Он од њега није отступио иако се то противило граматичким принципима. Даничић, као што се може и очекивати од главног Вуковог сарадника, скоро у свему се слаже са Вуком. Једино, он даје предност облику једнине *шѐлади* над Вуковим обликом множине *шелáдма* (Мала србска граматика, у Бечу 1850 стр. 17). За мишљењем ове двојице, сасвим природно, пошли су многи доцнији, али не и сви писци граматика. Било је и

таквих који нису хтјели да отступе од граматичког правила да у једнини могу бити само облици једнине. Тако В. Пацел изричито наглашава да се именице на *ад* „не смију склањати у множини“. (В. Пацел: Облици књижевне хрватине, Карловац 1865 стр. 92); Карло Парчић у својим граматицама нашег језика на талијанском и француском језику исто каже да ове именице немају облика за плурал (Карло Парчић: *Gram. della lingua slava*, Zara, 1873 стр. 32 и *Gram. de la langue serbo-croate*, Paris 1906 стр. 48). Тако мисли и Живко Стефановић (Српска граматика, Београд 1927 стр. 64). Од новијих граматица овакво гледање на именице овог типа налазимо у Граматици за први разред гимн. од Драгутиновића-Жежеља и Мамузића (Београд, 1950, 92). Дајући ученицима задатак писци кажу: „Напишите у згодним реченицама промену именица застава и *момчад* (последњу, разуме се, само у једнини)“.

Други граматичари, а ови су бројнији, слажу се са Вуком да неки падежи могу имати облике множине, али и они сви истичу да ове именице имају правилну промјену једнине, значи да и датив, инструментал и локатив могу имати облике једнине поред Вукових облика множине. Међу првима то истиче И. Брлић у својим граматицама (И. Брлић: *Grammatik der Illirischen Sprache*, Agram 1842 стр. 46). Перо Будмани каже да се именице на *ад* „по правилу мијењају“, значи имају све падеже у једнини, али он одмах додаје „осим тога Срби често у дативу, инструменталу и локативу могу узети и наставак *ма* из плурала, напр. *Шелџма* (*Gram. della lingua serbo-croata*, Vienna 1867, стр. 37). Тако мисли и Миклошич (*Vergl. Gram. III*, Vien 1867, стр. 213). Стојан Новаковић од облика множине прихвата само инструментал и локатив, а не и датив (Српска граматика, прво целокупно издање, Београд 1894, стр. 165/6), а Љуб. Стојановић поред правилне једнине прихвата и сва три Вукова облика множине (Српска граматика за II разред гимн. 1924, стр. 54).

Иако Маретић у својој граматици даје граматику језика Вука и Даничића, он за именице на *ад* даје читаву промјену једнине, али све те облике не потврђује примјерима ни из језика Вука и Даничића, а ни из језика других писаца из чијих је дјела узимао грађу. Уз то он одмах додаје да је

за дат., инстр. и локатив „обичније из плурала узети облик“ (Грамм. и стилистика, 1931, стр. 147). Осим овога Маретић наводи за облик инструментала једнине поред облика са *и* (*момчади*) и облик са *ју* (*момчађу*). Први облик потврђује из Вукова језика примјерима *чељади* и *момчади*. За именицу *чељад* ми смо напријед рекли да је потврђена већ од XIII вијека и употреба инст. једнине од ње, коју Маретић налази код Вука, не мора бити у супротности са оним што је Вук рекао у Граматици. А и облици множине од ове именице потврђени су већ из XVII вијека (в. примјере у РЈА под *чељад*). Али Вуково *момчади* у инструменталу једнине које је потврђено два пута: Калуђер са својом *момчади* превезе робље на леву страну Мораве (Мил. Обр. 93) и Међу овом *момчади* био је рођени брат владичин Јоко (Вукове ријечи, примјер из РЈА), противи се ономе што је он о овим именицама рекао у Граматици. Ипак би се и овдје могло рећи да је Вук у свом родном крају слушао управо оне облике које је дао у Граматици, јер су облици инстр. на *и* из доцнијег периода његовог рада. Наиме, „Милоша Обреновића“ он је издао 1828 године, значи пуних 14 година после објављивања Писменице или пуних 10 година после објављивања Рјечника. За то вријеме Вук је прошао многе крајеве, много је новог чуо, а могао је и у народу слушати баш овај облик. Други примјер датира из дана кад је Вук био у Црној Гори, а познато је да је он тек 1834 године први пут посјетио Црну Гору (прво писмо из Ц. Г. датирано је 12/24 септембра 1834; Вукова преписка, књ. I, 452). Све нам ово говори да је Вук облик *момчади* за вријеме својих путовања по нашим крајевима могао чути из уста „простог народа“ и да га је и он примио — а ми смо из дијалектолошког материјала видјели да тај облик није непознат ни оним говорима који су Вуку послужили као основа за стварање књижевног језика.

У новијим граматицама нашег језика истиче се да ове именице могу поред правилне једнине имати у 3, 6 и 7 падежу и облике множине (Белић, Стевановић, Брабец-Храсте-Живковић).

У тијесној вези са овим је и питање какав је наставак у множинским облицима датива, инструментала и локатива, као и какав акценат имају ти облици.

Како смо напријед видјели, Вук је за ове падеже дао облике са наставком *ма*. Такав наставак налазимо скоро у свим другим граматикама. Једино, колико је мени познато, у граматици проф. М. Стевановића налазимо наставак *има* за те падеже (ор. cit. 363), а тај наставак данас је много обичнији у народним говорима, а има потврда и из дјела наших књижевника, и било је сасвим оправдано тај наставак унијети и у граматику савременог језика.

Код Вука, а послије њега и код свих других граматичара код којих налазимо ове облике¹, имамо акценат на другом слогу: *шелáдма*, *момчáдма* и сл. Међутим у народним говорима овај акценат није много распрострањен. Како нам потврђује материјал прегледаних дијалектолошких студија, Вуков акценат налазимо само у Поцерском: *шелáдима*, *ждребáдима* (ор. cit. 33) и један примјер даје Ившић из Посавског: *ждрибáдма* поред *ждрѝбáдима* (ор. cit. 28). Сви остали говори о којима је овдје било ријечи знају само за " на првом слогу (примјере в. напријед). Према томе, Вуков акценат данас се чује на врло малом простору наше језичке територије, и он треба да уступи мјесто оном акценту који је данас несумњиво најраспрострањенији.

Толико о промјени ових именица у дијалектима и у нашим граматикама. А сада да видимо како ове именице мијењају наши писци. Напријед је речено да ни код њих немамо исту промјену. Примјери које налазимо у РЈА и у Рјечничкој грађи Института за језик САН, то нам потврђују. Ја сам тражио потврде за промјену ових именица: *блѝзнáд*, *вѝжлáд*, *вучáд*, *дѝрчáд*, *дѝрлáд*, *ждрѝбáд*, *жѝвáд*, *звѝрѝáд*, *јáгњáд*, *јáрдáд*, *јунáд*, *кѝрмáд*, *кумчáд*, *кучáд*, *мáдчáд*, *мáгарáд*, *мулáд*, *пáшчáд*, *пѝлáд*. *прáсáд*, *рдѝчáд*, *шѝлáд*, *пáстѝрчáд* и *сѝрочáд*.

¹ У Граматици проф. М. Стевановића ови облици нису акцентовани јер су дати у синтакси, а према усменом саопштењу, проф. Стевановић сматра да је данас обичнији " на првом слогу него Вуков акценат.

Потврда за промјену у једнини има много. Ја их овдје нећу наводити. Навешћу само неколико примјера са облицима инструментала у једнини да бих показао колико још живи и гдје још живи облик на *ју*. Од свих наведених именица облик са *ју* нашао сам само у овим примјерима:

— Зобао сам жијер с *џрасађу* (Маргитић, примјер из РЈА); — Видим и старе ратнике како се такмиче с *момчађу* у љутим борбама (С. Шобајић, Црногор. 1928, стр. 133); — Не може пристати за *момчађу* (С. Шобајић, Из завичаја, 84); — Једном затече ме гдје се бацах камена са *момчађу* (С. Матавуљ, изабр. прип. 247); — Тако смо се кланчали по шуми... среташући се по чешће са *звјерађу* (С. Матавуљ, Из Црне Горе и Приморја, Нови Сад 1888, стр. 141); — Са *момчађу* узданом дружином (Његош, Пустуњак, 86); — С *унучађу* дједови играју, по три паса врте се у коло (Његош, Горски вијенац, стих 2464). Потврда за *чељађу* има доста у РЈА, ја их овдје не наводим.

Од потврда за инструментал на *и* да наведем ове:

— Кад с *момчади* обноћ вишти (тј. снаша) (В. Дошен, примјер из РЈА); — Госпава по вас божи дан има посла са — *унучади* (Матавуљ, Из Ц. Г. 61); — Нигда на рат помишљао нисам, на планини са дивљом *џашчади* (Ј. Новић, Бирч. 83).¹

За мене је овдје главно да констатујем да облик инструментала на *ју* није обичан у многим нашим говорима. Како се из наведених примјера види, овај облик још једино живи у говорима Црне Горе. И поред тога што се он данас не чује у већини наших говора, а с обзиром на његову граматичку исправност, њему се не може порицати право књижевне вриједности.;

Облици множине у 3, 6 и 7, такође, су потврђени из дјела многих писаца. Истина, чешће налазимо потврда за ове падеже са наставком *ма* него са *има*. То је разумљиво, јер, како смо видјели, управо тај наставак прописивале су све

¹ О инструменталу именица женског рода на сугласник в. Наш језик н. с., књ. III, стр. 270 и даље.

досадашње граматике. Да и то покажемо. Наставак *има* налазимо:

у *дашиву*: — Само што се даје псима и *крмадима* (С. Тројановић, Јела, 95); — Рече *џасторчадима* (Врчевић, нар. прип. 195);

у *инструменталу*: — Саланитанске лађе са *момчадима* бегунаца господариле су на обали (Ј. Радонић, ист. сп. стр. 92); — Желим да су здрави заједно са *мојим кумчадима* (И. Гарашанин, писма, II, стр. 278); — Окукастом цестом силазили су сељаци, с коњима и *магарадима*, натоварени дуваном (А. Наметак, Добри Бошњани, стр. 52); — Убере јабуке... од оних што промећу *магарадима* и од оних што промећу људима (Нар. приче, Луча, 1898, 495); — Дошла међедица са *њезиним шћенадима* (Врчевић, примјер из „Речи са деклинацијом“ од А. Белића, стр. 160); — Па их је, веле, с пролећа нашао с *јагњадима* за жијовом (Ст. Дучић, Племе Кучи, 1931, стр. 6);

за локатив немам потврда.

За наставак *ма* имам ове потврде:

у *дашиву*: — Кад положај дође, газдарица му донесе житка у решету, које он *живадма да* (Д-р М. Стојковић, Збор. за народни живот и обичаје, књ. XXVII, 1929, стр. 47); — Баца *живадма* мало пшенице (Богшић, Правни обичаји, 1867, стр. 94); — Прими од њих коње и предаде *момчадма* (М. Милићевић, примјер из РЈА); — Крух кад дођеш пред кућу баца онијем *звјерадма* да те не изједу (Вук, прип. I, 117);

у *инструменталу*: Ту Вук... с *момчадма* западне у бусију (А. Јовићевић, СЕЗб. XXI, 566); — Погле, бабо, како лабуд б'јели својјема опкољен *џиладма* (Ј. Илић, цел. дела, стр. 73); — Задоцни се на васкрсеније играјући с *момчадма* (Вук, дан. I, 71); — Док се момчад с *Турадма* мучише (М. А. Рељковић, сат. 32); — Тргује *шеладма* (Ђоковић, превод Горког, дела XV, 187);

у *локашиву*: Његова жена види у комшијским *јарадма* своје јаре (В. Чајкановић, срп. нар. умотворине, 1927, стр. 450); — Ако се шкрипац појави на *ждребадма* (Д-р М. Спасић, Коњов., 364).

Интересантно је да налазимо потврда и за генитив множине код наших писаца, и то код: Геца — Код *ситних Шелади*... кости на ногама могу се излечити (М. Гец, С. буквар, 1938, стр. 14) и код М. Лалића: — Али стражарима уопште није било стало до њених *јагњадѝ* (М. Лалић, Изабране прип., Цетиње, 1950, стр. 82). А овај облик, како је напријед истакнуто, познају и неки наши говори. Овдје још можемо констатовати да су множински облици, како са *има* тако и са *ма* најчешће потврђени из етнолошких радова, а знатно је мањи број потврда из дјела наших књижевника (бар ја такве облике нисам нашао у Грађи коју сам користио), али то још не значи да наши књижевници не употребљавају ове облике.

Хтио бих узгред да кажем неколико ријечи и о томе како се глаголски предикат слаже са именицама на *ад*. Према ономе што смо рекли о промјени ових именица може се и очекивати да ће и ту бити неслагања, јер конгруенција зависи од тога како се гледа на њих. Ако се на њих гледа као на колектив, на цјелину, предикат је у једнини; ако се гледа као на множину јединки, предикат је у множини. Ипак се може рећи, а то истичу и познатији наши граматичари, да је данас обичније слагање са предикатом у множини. Ја ћу овдје навести неколико примјера са предикатом у множини:

— Јербо се од прељубочинства *копилад рађа'у* и узимљу дио праве дице (Ј. Бановац, разг. 101); — *Јарад се... смеју...* уз козе терати (Шумски закони 1930, 122) — *Кумчад су исто као рођена дјеца* (Л. Томановић, Сл. мисао, 1931) — *Остала ђашчад нахрнуше* (Е. Мулабдић, На обали Босне, стр. 110); — *По њој крмад ђасу* (Ст. Новаковић, загон., 101); — *Гдје се магарад шуку, мршва ждребад ђадају* (Јавор, 1876, 477); — *Крмад по загонима... све њуше земљу* (Ћипико, За крухом, стр. 84): — *А сад на оном мјесту на ком је хан био крмад рокћу* (И. Андрић, На Дрини ћуприја, стр. 230); — *Циганчад су му усадила цигару у мртва уста* (исто, 96); — *Знате нашу момчад озринићку, ће год дођу, свуд замећу шалу* (Његош, Горски вијенац, стих 398—399); — *И звјерад су исто као људи* (исто, стих 802); — *Ко зец кад га вижлад окупе* (И. Цвејић, Доконије, 67); — *Тек што вучад за мајком ђомиле* (Његош

Г. В.); — Те планинка ту углављује *Шелад* да јој не *сме*шају (М. Глишић, прип. I, стр. 18); — У њемачком логору *зареваше* уплашена *магарад* (М. Лалић, Свадба, 207); — *Јесу л' њашчад* суци судбине наше? (В. Поповић, Очи, III пјевање).

Како видимо број потврда са конгруенцијом у множини није мали, што значи да је такво слагање данас обично, ако не и обичније него слагање са предикатом у једнини (више о овоме у Маретића, Грам. и стил., стр. 372—373), и код М. Стевановића у чланку, — Предикат збирних именица, Наш језик, књ. IV стр. 202—6).

А. Пецо

УЗ ПОЈАВУ ЈЕДНОГ РЕЧНИКА

Недавно се у књижарским излозима појавио медицински речник проф. д-р Александра Костића, који је (речник, мислимо) привукао пажњу многих љубитеља књиге, и то не само својим омотом у шест боја, својим обликом и својим називом него и именом свога аутора, који је и широј публици одавно познат, нарочито по његовим књигама *Полно питање* и *Медицинска енциклопедија*. Овај речник ће несумњиво обрадовати лекаре и друге медицинске стручњаке, и он ће, као први своје врсте код нас, подмирити једну велику потребу. О томе сведочи и име аутора и величина и садржај самога речника. Медицински стручњаци ће дати свој суд о научној и практичној вредности ове најновије књиге проф. Костића, а ја ћу о њој овде моћи дати мишљење само као лексикограф и — пацијент. Јер, мада је „Медицински речник“ стручна медицинска књига, зато што је то речник и што медицинска терминологија засеца и у област језика, мислим да је врло корисно да се и у Нашем језику пише о медицинској терминологији и са становишта језика, тј. о њеној лексичкој страни.

Медицински речник проф. Костића уствари се састоји из шест речника: латинског, са 15000 речи, енглеског, са 5000, немачког, са 7000, француског, са 4000, српског, са 6000 и епонимног речника (тј. речника медицинских појмова који се зову по њиховим проналазачима) са 4000 речи. Разлика у броју термина долази отуда што је латински кичма речника, у којем је сваки латински термин преведен на српскохрватски а у загради и на енглески, немачки и француски. Кад се неком термину није могао наћи одговарајући термин на

српскохрватском, даје се његово описно значење. Овај део зове се *Латински речник*, а уствари он обухвата и грчке речи, којих има, као што је познато, највише у медицинској терминологији, било да су исконске грчке, било кованице, понекад начињене од грчких и латинских речи. Али је свима тим грчким речима овде дат латински облик. Из семантичких разлога, тј. ради бољег разумевања значења, у загради је дата и етимологија, са значењем у грчком (или латинском) сваког саставног дела термина.

Наведени број речи на појединим језицима узео сам са насловне стране, а њих има уствари много више, пошто је, као што смо видели, сваки латински термин, с неким изузецима, преведен на четири друга језика. У речницима медицинских термина на другим језицима има мање речи зато што су то уствари само регистри речи. Није јасно зашто у регистре нису ушле све речи дотичног језика које су наведене у латинском, главном делу. И зашто у свима регистрима није подједнако урађено? У српском регистру свака реч се само упућује на латинску истог значења, у енглеском и француском регистру је учињено као и у латинском речнику, тј. свака је реч преведена на српски, немачки и француски, а у немачком је свака реч преведена на српски и упућена на латински. Судаћи по овим речницима — регистрима и по ономе што проф. Костић каже у предговору, рекло би се да је он свој речник наменио не само нашим, већ и страним лекарима, што би било врло добро, али у томе случају, регистри би морали бити потпунији и уједначенији.

За нас је данас важно како ће ова књига најбоље послужити нашим читаоцима, не само стручњацима, него и лаицима, па ћу, полазећи отуда, изнети своје мишљење о склопу Речника. Као лаик, управо као пацијент, и као лексикограф, очекивао сам од проф. Костића нешто друкчије састављен речник. Мени се чини да нам је потребан један прави медицински термилошки речник, у коме би научни термини били дефинисани, не енциклопедиски, већ најконцизније, онако како се у речницима појединих језика речи објашњавају. То је најглавније, а превођење на неколико других језика долази у други ред. Таквог речника ми још

немамо, мада је досад на српскохрватском објављено неколико медицинских речника, као што су Дежманов, Гликов, Арамбашинов и др., али су они непотпуни и застарели. Потребан нам је такав медицински речник у ком се може наћи не само регистар медицинских термина и њихов превод на наш и друге језике већ и тачна дефиниција њихова. Нажалост, ми таквих речника немамо ни за друге струке, тако да уредници великог српскохрватског речника Српске академије наука муку при давању дефиниција појединих научних и других термина.

Ако речници — регистри имају своју практичну намену, мислим да је требало највећу пажњу обратити на српски, пошто је књига ипак намењена у првом реду нашим лекарима. А српски речник — регистар је непотпунији него други. Регистар служи томе да се сваком нашем медицинском појму нађе у латинском делу одговарајући научни термин. По овако састављеном српском регистру то се не може увек учинити. Не може зато што нити је свака српска реч упућена на научни латински термин, нити су све наше речи наведене у латинском делу унете и у регистар. Узео сам, надохват, латинску реч *fibula* и нашао да је објашњена нашим речима: 1) *лишњача*; син. *лишца*, *нузколенка*; 2) *којча*; син. *сијајалица*, *скобља*, *прегљица*, *пређица*, *скопчаница*, *сјуча*, *сјучаница*. Међутим, у српском регистру имају само *лишњача* и *којча*! Реч *брч* објашњена је као полна зрелост, без упућивања на латински термин, а полна зрелост није унета у српски регистар, тако да нисам могао сазнати како се то каже научно. У регистру нема речи *џелен*, а нема је ни у латинском делу као *Artemisia absinthium*. Истина, у немачком регистру има реч *Wermut*, али само са значењем *вермуш*, тј. алкохолно пиће, пелинковац, фр. *vermouth*, енгл. *worm-wood*, само што ова енглеска реч не значи *вермуш*, већ оно исто што и наш *џелен*. Али је у регистар унета реч *џелин*, са значењем *Salvia officinalis*, тј. *жалфија* или *кадуља*, у ком се значењу, према Вукову Рјечнику, говори у Црној Гори. Реч *арбаш* упућује се на *morbilli*, а тамо је нема, већ *мале богиње*, а поред те речи још 20 синонима: *сијанице*, *осјине*, *осјице*, *мразе*, *мрасе*, *мраса*, *леченка*, *крзамак*, *сулустре*, *казамак*, *добрец*, *добрац*,

добринке, добриња, добрице, добрц, ферше, фрус, фрусина, фруш. Као што се види, у српски регистар и у латински речник унете су многе мало познате, локалне речи, често страног порекла, узете, свакако из термилошке грађе д-ра М. Ј. Батуа. У једном речнику народне медицине оне су на свом месту, а тешко да су целисходне у речнику какав је овај. Пошто је сврха Медицинског речника проф. Костића, поред осталог, и да допринесе уједначењу међународне медицинске терминологије, онда се с тим не слаже уношење у њега свих могућих народних назива за поједине болести. Потребно је и у томе радити на уједначавању, узимајући најпознатије и најлепше, а не неке необичне речи као напр.: *балгам*, *билич*, *церма*, *црен*, *црш*, *цуца*, *цвионос*, *чуна*, *ђоша*, *гач*, *гис*, *кљак*, *хиљ* и многе друге. Речи *гих* нема, а поред синонима *подагра* и *улози* имају и мање познати *багавица* и *габа*. Ако реч *гих* није унета зато што је чисто немачка, зашто онда има *гихичан* за *gichtisch*? У српском регистру нема речи: *костобоља*, *жигови*, *лажичица*, *чланак* (ножни), *бабина руја*. Реч *запаљење* упућује се на *inflammatio*, што није ни довољно ни тачно, јер сва запаљења нису *inflammatio*, него се према болесном месту зову: *gastritis*, *periphritis*, *pneumonia*, *pleuritis* итд. И из епонимног речника изостали су неки термини, као напр. *Базедовљева болест*. Реч *коњштак* је унета у регистар са значењем „болест у костима“, што је недовољно одређено, па пошто није упућено на научни назив, како ће онај ко не зна каква је то болест знати како се она научно зове? Ја знам каква је то болест, али пошто не знам њен научни назив, не нашавши је ни у „Медицинској енциклопедији“, погледао сам у Вуков Рјечник и нашао ово: „*коњштак*, *коњштака* 1) изнутра, *spina ventosa*. — 2) с поља, *tarpus*“. Затим сам у латинском делу Костићева речника нашао да *spina ventosa* значи: *коњштак*, *штавел*. Како ово није јасно, погледао сам опет у Вуков речник и нашао да *штавел* (штаваљ, штавље) значи две врсте биљке *Rumex*, тј. *кисељак*. Пошто ме ова анкета одвела далеко од болести о којој је реч, погледао сам у „Српскохрватско-немачки речник“ Ристић-Кангрге и нашао да *коњштак* значи: 1) болест у костима *Beinfrass*, *Gelenkfrass*,

englische Krankheit. 2. а) *Rumex obtusifolius*, б) *Rumex pratensis*, а да *шшавелъ* (штаваљ) значи: 1. *Rumex*; 2. *Rumex crispus* 3. в. коњштак 2. а). Из овога излази да је *коњштак* синоним са *шшавелъ* само кад значи *кисељак* (по Вуку у Дубровнику), а кад значи болест костију, никако. Како онда објаснити што у овом речнику стоји да *spina ventosa* значи: *коњштак*, *шшавелъ*? Пошто смо видели да су *коњштак* и *шшавелъ* синоними само кад значе *Rumex*, тј. *кисељак* (разних врста), онда је логичан закључак да или *spina ventosa* није научни назив за болест *коњштак*, или да је погрешно узето да се та болест зове и *шшавелъ*. Најзад сам погледао у „Свезнање“ и нашао да се *коњштак* научно зове *spondylitis*, а у Костићеву речнику тим термином се означава *запаљење пршљена* (свакако кичменог). И после свега, још нисам уверен да је то *коњштак*. Из овога јасно излази да је требало уложити више пажње, да би се читаоци поштедели нејасности, лутања и нетачности. Професор Костић се, већ 40 година бави медицинском терминологијом, како и сам у Предговору каже. Он је о томе много писао и полемисао показујући добро познавање нашега језика и здрав смисао за његов дух, па је сасвим разумљиво што се баш он подухватио тешког и одговорног посла да изради један медицински речник. Али је тај посао толико замашан и тежак, нарочито кад је то полиглотски речник, да га само један човек не може успешно свршити, а да му се не омакну многе и нехотичне погрешке, којих у овакој књизи не би смело бити. Надајмо се да ће Медицински речник ускоро доживети и друго издање, али за његову припрему сматрам да би проф. Костић требало да се послужи и помоћи лексикографа.

Кад је већ овај речник замишљен и израђен као вишејезички, сматрам да је велика погрешка што је из њега искључен руски језик, језик земље у којој је медицинска наука одавно на великој висини, језик којим се данас служи једна трећина човечанства. Проф. Костић, истина, у Предговору каже да је из техничких разлога руски део морао изостати, свакако из истих „техничких разлога“ због којих овај речник није штампан ћирилицом. Надам се да ће се за друго издање ти разлози отклонити, тј. набавити матрице за ћирилска слова, или ће, можда, дотле Руси увести латиницу.

Ваља истаћи и онај део ове књиге који претходи речничком делу, на 1—33 страни. Ту су на првом месту *Напомене о међународној медицинској терминологији*, које обухватају: А. Напомене о писању и изговору латинских и грчких медицинских речи; Б. Преглед најчешћих префикса и одредница у медицинским сложеницама; В. Преглед најчешћих суфикса и основних речи у медицинским сложеницама, по азбучном реду. Ове напомене су написане тако лингвистички стручно да личе на малу латинску и грчку граматику. Сумњам да то има неку практичну вредност. Јер шта је потребно лекарима да знају шта су то грчке речи *oksitonon*, *paroksitonon*, *proparoksitonon*, *perispomenon* и *properispomenon*, које ретко знају и сами лингвисти, осим оних којима је струка латински. За правилан изговор грчких и латинских речи много целисходније би било да су те речи обележене акцентима.

У напоменама *О транскрибовању латинских, грчких и страних речи на наш језик* прво се даје објашњење како треба транскрибовати поједине гласове страних речи, затим правила за транскрибовање именица, придева и глагола. Узгред је речено каква је разлика између транскрибовања, транслитеровања и транслатовања. У вези са објашњењима о транскрибовању латин. именица разних деклинација, приметно бих да се и ту без потребе улази у граматику и говори о стварима које су општепознате, као напр. да се латин. именице на *-us* и *-um* у српскохрватском говоре без тога наставка, напр. *ашом*, *крисџал*, *метход*, *екстракџ*, *реџејџ* и сл., или да се речи за завршетком *-ismus* код нас говоре с наст. *-зам*: *реуматизам*, *шројизам* и др. Говорећи о лат. именицама на *-um* писац не каже да се оне код нас говоре не само на *-ијум*, већ и на *-иј*: *конзилијум* и *конзилиј*, *санашоријум* и *санашориј*, *калцијум* и *калциј*. Кад се тежи изједначењу медицинске терминологије у целом свету, онда у првом реду треба радити на њеном изједначењу у нашој земљи. О томе је требало нешто рећи. Питање облика страних придева у нашем језику врло је важно. Ту имамо у пракси велику неуједначеност, зато што смо латинске и грчке придеве добијали већином преко немачког или француског, а у последње време, с развитком науке, праве се

придеви непосредно од туђе основе нашим завршецима, док су раније наши наставци додавани на готове туђе придеве. Тако смо добили придеве: *драматичан, драматски и драмски, експериментални и експериментни* и сл. Двојак и тројак облик неких придева везан је за различно значење, и проф. Костић с правом на то указује. Ипак, не бих се с њим могао сложити да би било правилније *физиологиски инштишуш* него *физиолошки*. Други облик је начињен од речи *физиолог* потпуно правилно, те *физиолошки инштишуш* значи институт физиолога. Али кад је реч о променама, рекло би се да је правилније *физиологиске промене*, [тј. промене које проучава физиологија. Међутим, у живом језику дуготрајна употреба је јача од правила, што показују и случајеви с нашим придевима као *водени* и *водни*, јер се каже: *водени Пушеви*, али *водни саобраћај*. Ако би израз *физиологиске промене* значило промене које проучава физиологија, онда израз *физиолошке промене* није неправилан, јер значи промене које проучавају физиолози, пошто их уствари они проучавају, а не физиологија.

Што се тиче страних глагола који се код нас употребљавају с три завршетка: *-ираши, -исаши и -оваши*, слажем се да би их требало уједначити у корист наст.-*оваши*, као народног. Код наведених примера то ће можда и поћи за руком, јер се тиче нових термина, али код других, давно усвојених туђих глагола, тешко ће ићи, јер су постали саставни део народног говора, што и сам аутор потврђује примерима као: *ојерисаши, вибрираши, секцираши*. Од неких таквих придева још дуго ће живети напоредо дублети, као што су напр.: *ојерисаши* и *ојерираши*, *конзервисаши* и *конзервираши*, *деформисаши* и *дефомираши* и др. Није то никакво зло. Зар немамо дублете многих народних речи, као напр.: *порез* и *пореза*, *појав* и *појава*, *завршаваши* и *завршиваши*, *ујошребљаваши* и *ујошребљиваши* и др?

Као врло потребна и добра књига, надам се да ће Медицински речник проф. А. Костића убрзо] доживети друго издање, за чије припремање желео бих да му корисно послуже и ове моје добронамерне напомене и сугестије.

Милош С. Московљевић

ДВЕ ГРЕШКЕ КОД ДВОЈИЦЕ ПИСАЦА

Неколико читалаца једног нашег књижевног листа обратило нам се с истим питањем — да ли је исправан облик придева *књижевни* у реченици: *Превод је био награђен од Коларчева књижевна фонда*, коју су нашли у чланку једног књижевника. И сасвим је разумљиво што се ово питање поставља, јер је облик доиста необичан. За нас утолико необичнији што га је употребио писац који је још и дугогодишњи професор матерњег језика и литературе.

Мешање облика придевске и именичке промене придева у нашем језику је узело доста широке размере, али се ипак не могу од сваког придева, ма у којој се служби он налазио, произвољно узимати облици било које од ове две промене. Познато је, на пример, да се посесивни придеви с обликом тзв. неодређеног вида и такве заменице у зависним падежима мењају по придевској промени. И оваква је њихова промена, како смо то на овоме месту недавно показали (в. НЈ I н. с., стр. 24—38) узела врло широке размере, тако да се њихови облици именске промене, који су се доскора сматрали једино исправним, данас већ почињу осећати као архаизми. Они се у пословном, разговорном језику, па скоро ни у језику дневне штампе, готово не срећу, а ретки су и у језику савремених књижевника. Употребљавају их само они који су привржени намерном архаизирању свога стила. И генетив придева *књижевни* у горњој реченици је несумњиво резултат таквих настојања. Али се, иако принципски у овоме писцима не треба ограничавати слободу, поставља питање да ли у наведеном случају није пређена граница дозвољенога.

Кад код истог овог или неког другог писца нађемо: у *целу* овоме књижевном саставу или од таква посла нема ништа (тј. с локативом *целу*, односно генитивом од таква, м. *целоме* и од таквога), — ми још немамо права да им зама-рамо, иако су овакви облици данас, очевидно, врло ретки и доста необични. Захтев да се место облика од *велика* посла употребљава — од *великог* посла више је на своме месту мада се и првоне облику може наћи оправдања у употреби (додуше реткој) придева *велики* и у облику неодређеног вида. Придев *књижевни* у функцији коју има у напред наведеној реченици нема и не може имати таквог облика. *Стил*, рецимо, начин изражавања (или што слично) може бити *књижеван* или *некњижеван*. *Фонд*, међутим, може бити једино *књижевни*. Овај придев када се односи на једну одређену установу има само одређени вид, и не треба доказивати да се не може говорити и писати *Коларчев књижеван фонд* и да — од *Коларчева књижевна фонда* није нимало исправније него, рецимо, *из Бијела Поља, из Нова Сада, из Горња Милановца*.

Можда би ко покушао да овакву промену одговарајућих облика правда таквом њиховом употребом у народним песмама или (одвећ ретко) код старијих писаца, као што су Ст. М. Љубиша, М. Шапчанин и други, који су били под претераним утицајем језика народне поезије, где налазимо примере: *А ти мушка чеда не родила, Ја погубих турска четобашу, Стаде писка по господску двору, Каду просе за бугарска бана, Има ли слађа има ли коришнија пута, шпаг од зимска капута* и сл. (Примери су узети из Граматике и стилистике Т. Маретића, Загреб 1931, 169/170). Не умањујући ни мало вредност народне поезије, ни њен значај за велико богатство и народну чистоту књижевног језика српскохрватског, — одмах можемо рећи да народне песме облицима речи не могу увек служити за узор књижевног језика. Тако исто ни писци које смо поменули, а који су се у овоме идолопоклонички односили према језику народних умотворина, између осталог и према ускодијалектским језичким цртама њеним, па чак и према обли-

цима које су народном певачу диктирали метрички захтеви стиха, какав случај имамо у овде наведеним примерима. Ако су овакви језички идолопоклоници народне поезије за живота Вука Караџића и првих година после његове смрти довршавали велико дело Вуково, те баш тиме стекли огромне заслуге за развитак нашег књижевног језика, — њихову славу сигурно неће стећи скоро цео век закаснили њихови подражаваоци. Развитак нашег књижевног језика данас иде, иако истим, знатно ширим током, у коме, и поред све те ширине, и управо баш због те ширине, нема места за облике какве искључује њихова функција. А функција придева у саставу имена једног одређеног појма (овде Коларчева књижевног фонда) искључује његову употребу с наставцима именичке промене. И можемо, мислим, с разлогом рећи да је наведени пример употребе придева *књижевни* с наставцима такве промене сасвим усамљен случај, и да је, према томе, ово грешка једног писца.

За онај други облик који смо забележили код другог једног такође познатог књижевника у реченици: *Непријатељ није могао да сломије наш отпор* — и који смо назвали погрешним, то се, међутим, не може рећи, јер га не налазимо само код овог једног него код већег броја наших писаца и чујемо га често у разговорном језику наше средине, и од људи који иначе говоре беспрекорним језиком. А ове две околности, и прва и друга, намећу нам питање да ли се то уопште може сматрати језичком грешком или једним обликом књижевног језика који се, лингвистички посматран, с мање или више оправдања може бранити. Покушаћемо да на ово питање одговоримо.

У лексичкој грађи Института за језик Српске академије наука нашли смо приличан број примера с презентом (и трпним придевом) глагола *сломити* у облику: *сломијем, сломијеш, сломије, сломијемо...* (и *сломијен, -а, -о*). Ево тих примера:

Људи које овако један удар судбине *сломије* (Љ. Не дић, Целокупна дела II, 221); Министар је узалуд настојао да *сломије* вољу цареви (В. Поповић, Полити-

ка Француске и Аустрије на Балкану 1925, 132); Има људи који хоће тај отпор да *сломију* (В. Нинчић, XX век 1938, II, 118); Да сатре и *сломије* отпор Комненовића у Херцег-Босни (М. Вукићевић, Знаменити Срби... 159); Понекад обигра хатар док *сломије* муку своју (И. Вукићевић, Срце, 38); Рад је да *сломије* турску снагу (К. Руварац, Списи II, 34); Дугачке кости могу да му се *сломију* (Др Вл. Ђорђевић, Болн. служба, 136); Журио се да дефинитивно *сломије* жилави црногорски отпор (В. Ђоровић, Лука Вукаловић 1923, 126); Да их лако и о мање мука *сломијемо* и сатремо ондје (Ј. Н. Оточанин, Душан, 108); *Сломију* је, облаче је у мушко одело да не падне у очи (Дело, XII, 1896); *Сломијем* у репу нож (Ст. М. Љубиша, Причања Вука Дојчевића, 1903 II, 4); Он сагиње главу у несрећи но не да се под њом *сломије*... (Вл. Јовановић у чланку Србенда и готован који је објављен у Ситнијим списима Ђ. Даничића 1925, стр. 535); Али, успут је нападну пси и она бежећи *сломије* ногу (П. С. Јовановић, Пореч 334); Одрећи се настојања да се руски утицај *сломије* на балканском полуострву (В. Чубриловић, Босански устанак 1865 — 878, 99); Па док чију *сломије* (М. Сретеновић, Синовац 1924, 21); Или се раздебљају као пловке или се *сломију* као ова моја несрећница (Б. Ђосић, Покошено поље 431); На крају крајева *сломију* се кола тако на некое (Винавер-Хашек, Војник Швејк III, 115); Мачку се додија па пође да се *сломије* (В. Чајкановић, Српске народне умотворине 1927, 5); То није била права битка из које се излази *сломијена* носа (М. Пупин, Са пашњака... 121).

Даље, према оваквом облику презента основног глагола *сломити* код понеког писца срећемо и од њега изведени глагол *сломијати* (Да какова невољника избављамо и мучне силе *сломијемо* — Оточанин, Старина од Старине Новака 69), а од овог опет глаголску именицу *сломијање* (Суседне команде потпомагаће *сломијање* тога отпора, Ж. Павловић, Битка на Колубари II, 662).

Из датих примера и броја писаца код којих су забележени види се да је употреба ових облика глагола *сломити* узела приличне размере у источним областима наше језичке територије, и да није непозната ни на југозападу, иако је тамо неупоредиво ређа. А облици презента глагола *сломити* о којима говоримо добивени су под утицајем системе, према глаголима који у основи презента имају наставак *је*, а инфинитивна основа им је једнака с општим глаголским делом који се завршава на *и*, типа *пити* — *пијем*, *испити* — *испијем*, *бити* — *бијем*, *сабити* — *сабијем*, *вити* — *вијем*, *савити* — *савијем*, *гњити* — *гњијем*, *сагњити* — *сагњијем* и сл. У језичком осећању оних што су презент (и остале такве облике) глагола *сломити* почели употребљавати у облику *сломијем* (*сломијен* *сломијати*, *сломијање*) првобитно се основа инфинитива овога глагола морала идентификовати с општим делом мало пре наведених глагола; *сломи-се*, дакле, у њиховом језичком осећању изједначило са: *саби-*, *сави-*, *сагњи-*, *сакри-* (од сложених глагола: *сабити*, *савити*, *сагњити*, *сакрити*), па су се презент (и трпни придев, и изведени глагол и његова глаголска именица) почели градити оним наставцима глагола за којима су се повели: *сломијем* као *савијем*, *сагињем*, *сакријем*, *сабијем* (*сломијен* као *савијен*, *сломијати* као *савијати* и *сломијање* као *савијање*).

Када се узме на ум да поједини глаголи и у појединим облицима аналогичном према друкчијим основама могу мењати своје завршетке (наставке за облик) какав случај имамо с облицима 3 л. мн. глагола *зрети* и *врети* (*зру* и *вру*, напр., према *зрим* и *врим*) — долази се до закључка да се и облици презента (трпног придева, изведеног глагола и глаголске именице) глагола *сломити* у облику са *је* м. и у наставку могу прихватити. Али и поред тога, као и поред све ширине њихове употребе, — оваквом презенту и осталим облицима глагола *сломити* не може се признати карактер књижевних облика. Не може зато што су ти облици ограничени на један једини сложени глагол, док ни један од осталих глагола сложених с било којим префиксом: ни *преломити*, ни *заломити*, ни *проломити*, ни *изломити*, ни ма који дру-

ги, колико ни сам прост глагол, немају друкчијих облика него с наставком *и* (у презенту) и наставцима који му одговарају (у трпном придеву, изведеном глаголу и глаголској именици); нико и нигде нити говори ни пише друкчије него *ломим, преломим, изломим, проломим, ломљен, преломљен, преламати, преламанье*. Отуда се као књижевни облици и глагола *сломити* могу сматрати једино облици: *сломим, сломим, сломи, сломљен, сламати и сламанье*. Да би их у књижевном језику потисли, или да би бар с овима постали равноправни, они, свакако аналогичном добивени, облици би морали добити много већу распрострањеност код писаца. А на то, бар за сада, нема изгледа, па зато на те облике и указујемо као на неисправне.¹

М. Стевановић

¹ На њих је као на такве указивано у рубрици *Језичке поуке* у четири прве књиге *Нашег језика* предатног издања (в. у регистрама књ. I—IV).

ОДНОС ИЗМЕЂУ КВАЛИТАТИВНОГ ГЕНИТИВА И КВАЛИТАТИВНОГ ИНСТРУМЕНТАЛА

1. У свим словенским језицима, па и у српскохрватском, употребљавају се за обележавање особине нечега два падежа — генитив и инструментал у конструкцији с предлогом *с*. Питање разграничења у оквиру напоредне употребе ова два падежа није, међутим, посебно обрађивано у науци.¹ У граматицама словенских језика ретко се и указује на паралелност у погледу ове употребе између инструментала и генитива, а уколико се то чини, то се даје само у виду констатације, без улажења у проблем (у једној од наших најновијих граматика² утврђује се, рецимо, оволико: „Квалитативни генитив или генитив каквоће има у реченици различите функције. Он је атрибут: *О јуначким партизанима, поносна и храбра срца, свијетла ума и снажних мишића, говориће с дивљењем летописи.* Не ваља мјесто њега употребљавати инструментал с приједлогом *с*. Зато треба рећи: *човјек плавe косе, дјевојка модрих очију*, а не: *човјек с плавом косом, дјевојка с модрим очима.*“)

Ја ћу покушати овде да на материјалу српскохрватског језика осветлим питање односа ових „квалитативних“ падежа да би се могла тачније утврдити њихова служба у оквиру програма практичне наставе.

¹ Ја сам, додуше, поставила овај проблем у своје раду „Значења српскохрватског инструментала и њихов развој“ (Београд 1954; в. стр. 204—205) и покушала да га решим, али само у најосновнијим цртама, без улажења у детаље које је неопходно познавати ако се желе резултати на основу којих би се извукла практична правила.

² Иван Брабец-Мате Храсте-Сретен Живковић, Граматика хрватскога или српског језика, Загреб 1954, 211.

2. У Граматици српскохрватског језика за више разредe гимназије М. Стевановића (Београд 1951) наведени су (на стр. 387—388) следећи примери за употребу квалитативног генитива: „А за њима се појави старац беле браде до појаса. — Стави на главу цариградску челенку скоро моје висине. — Био је то човек средњег раста, весео и врло питом. — Наш сапутник је скритених руку стајао по страни. — Они воде Мустај-бега личког везанијех руку наопако. — Планински орлови огуљених вратова почеше се вијати небом. — Дође момче црна ока на коњицу лака скока. — Полетела два врана гаврана кривијех ногу до колена, кривијех крила до рамена и кривих кљуна до очију. — Од најмлађег нису више ни очекивали, јер је био и сувише хитре памети.“ Ако покушамо да у овим примерима извршимо замену генитива инструменталном конструкцијом, видећемо да то није у свим случајевима подједнако могућно. Замена би се могла извршити само онде где је у питању појам који означава одређени део тела — ... старац с белом брадом..., ... стајао је са скритеним рукама..., ... орлови с огуљеним вратовима...¹ Онде, међутим, где се ради о појмовима који већ по себи, а специјално кад су повезани са каквом ближом одредбом, изазивају претставу о одређеном својству (исп.: *колика јој је висина* = колико је висока; *има ли памети* = је ли паметна; *има хитар скок* = хитро скаче) замена инструменталном конструкцијом је неизводљива (дакле само: ... *средњег раста* ..., ... *моје висине* ..., ... *лака скока* ..., ... *хитре памети* ..., а никако: *са средњим растом* ..., ... *са мојом висином* ..., итд.).

Ако покушамо да извршимо обрнуту замену у примерима где је употребљен инструментал, наићи ћемо на сличну ситуацију — негде је замена изводљива, негде није. Задржаћемо се на примерима које наводи Ђ. Даничић у својој Србској синтакси (Београд 1858) на стр. 599: *Човјек бијаше*

¹ У примерима: *Полетела два врана гаврана | кривијех ногу до колена, | кривијех крила до рамена | и кривих кљуна до очију* и *Дође момче црна ока* замену би тешко било извршити зато што су у питању стихови чији метар односно слик захтева баш употребу генитива.

ту с руком сухом... С празном руком никуд чоек није пристао... Ја ћу овако с прекрштеним рукама причекати... Родићу ти сина са сјајном звијездом на челу... Изиће предањ ован са златном руном... Свакога мрзи с празном кесом нов мјесеца угледати... Велико буре са гвозденим обручима... Куд гођ ходали, ходали путем широкијем и с образом свијетлим. Употреба генитива место инструменталне конструкције искључена је у примеру: *Родићу ти сина са сјајном звездом на челу*, док је, међутим, у реченици: *Куд гођ ходали, ходали путем широкијем и с образом свијетлим*, чак, рекло би се, исправније употребити генитив (... *ходали светла образа*...). У реченици: *Ја ћу овако с прекрштеним рукама причекати* могућно је, опет, сасвим равноправно употребити како инструменталну конструкцију тако и генитив (*ја ћу овако прекрштених руку причекати*). И у осталим наведеним примерима могућност замене појављује се са различитим интензитетом — инструментална конструкција би се најлакше могла заменити генитивом у примеру: *Човјек бијаше ту с руком сухом*, теже у примеру: *Изиће предањ ован са златном руном*, још теже, управо никакo ако се жели језичка прецизност, у примеру: *Велико буре са гвозденим обручима*.

Анализирајући све ове случајеве долазимо до закључка да је замену немогуће извршити у оном конкретном примеру где је инструменталном конструкцијом обележен предмет који се, претстављајући посебан и посебно одређен детаљ, укључује као такав у нашу претставу о конкретној личности (... *сина са сјајном звездом на челу*). Замена је, напротив, најлакше изводљива у примерима где се под инструменталном синтагмом подразумева првенствено одредба субјекта у тренутку док врши радњу, одредба која се може, бар приближно по смислу, а потпуно по функцији, идентификовати с каквим придевом (исп. *ходали с образом светлим са ходали честити, исправни*). И даље, у осталим случајевима, могућност замене варира према оној мери у којој покретна ситуација допушта да се појам обележен инструменталном конструкцијом схвати првенствено као одредба придевског типа.

Генитив и инструментал су сасвим равноправни управо у оним ситуацијама где је у питању посебно ближе одређивање извесног детаља на датој личности: (*Ја ћу овако с прекрштеним рукама причекати* или ... *прекрштених руку*...) који, овако одређен, даје карактеристику саме те личности као целине (као да је речено: *Ја ћу овако заваљен и бос причекати*) тако да ми истовремено добијамо и претставу о детаљу као таквом, и претставу о својству карактеристичном за целокупну личност.

3. Вршећи овакве анализе долазимо до закључка да се основни принципи употребе једног и другог падежа у квалитативним *ситуацијама* битно разликују.

Основну улогу генитива у обележавању квалитативног значења ја бих одредила на следећи начин:

Квалитативни генитив служи првенствено за то да открије стање односно особину карактеристичну за изванредан појам. Ово се постиже откривањем квалитета неког интегралног дела тога појма (тј. нечега што с тим појмом чини јединствену целину), ако је само у питању такав квалитет чије везивање за одговарајући интегрални део значи непосредно одређивање самог датог појма (дакле: *седи погнутих леђа* = седи погнут, али не и: *чека болесног зуба* = чека са болесним зубом, имајући болестан зуб).

Из оваквог основног принципа појаве генитива као падежа за обележавање квалитативног значења проистичу извесна нужна, обавезна ограничења његове употребе.

Појам који се обележава квалитативним генитивом мора увек бити праћен каквом одредбом.¹ Пошто такав појам мора увек означавати нешто што чини

¹ Ова је појава начелно већ констатована у научној литератури. Од наших научника о томе, напр., говоре: Даничић, П. Ђорђевић и Маретић („У другомъ падежу реч показуе какво е друго што, чему припада стварь којой е она име. Такова речъ треба уза се као додатакъ ... да има другу, коя показуе каква е она, а по томъ е ова друга највише привевъ“ —

тако неодвојиву целину са неким другим појмом да се стање у коме се налази може схватити и као карактеристика оног другог појма, то практично значи да је њиме обележен готово увек, уколико се ради о ближем одређивању својства каквог лица, само какав део тела или каква унутрашња, психолошка страна, дакле, нешто што је заиста интегрални део личности (исп. рецимо: *Висок јунак, танак у појасу, бела лица, црни наусница* — Нар. пјесме II, 1845 г. 484 и *Она је питоме нарави*). Какав комад одела, рецимо, само се изузетно може обележити квалитативним генитивом — онда када стање у коме се одело налази даје карактеристику целе личности (рећи ће се напр.: *иде изгужваних панталона* зато што ту цела синтагма *изгужваних панталона* има значење *придева изгужван*, али се не може рећи: *иде мокре капе*).

Не само што одредба употребљена уз генитив мора бити *придевског типа*, него и цела генитивна синтагма мора носити *придевску* функцију. Употреба квалитативног генитива и јесте једино онда могућа када се под генитивном синтагмом крије *придевско значење* (исп.: *та хаљина је беле боје* = та хаљина је бела; *он је румена лица* = он је румен; *роба ниске цене* = јевтина роба, и сл.). Само тамо где место генитивне конструкције можемо употребити неки *придевски израз* појаву генитивне конструкције можемо сматрати *правилном*. Придевски облик у таквим случајевима не мора бити *прави значењски синоним падежне конструкције*, главно је да се њиме може извести *потпуна идентификација* оног значењског типа коме припада дата падежна конструкција по свом унутрашњем садржају (исп. рецимо: *дошао је разбијене главе* = дошао је *рањен*).

Ђ. Даничић, Србска синтакса, Београд 1858, 53; „И овај квалитативни, као год и посесивни, генитив не може бити од саме именице, него уз њу долази увек и какав придев (квалитативни) или заменица као атрибут у генитиву“ — П. Ђорђевић, Прилози за синтаксу српскога језика, О падежима без предлога, Гласник Српског ученог друштва 68, Београд 1889, 134; „Генитивом се изриче *ознака*, т.ј. њим се поближе когод или штогод означаје; именица у таквом генитиву није сама, него је здружена с којом покретном рјечи“ — Т. Маретић, Граматика и стилистика, Загреб 1931, 491). Ово се, међутим, не спомиње у нашим новијим граматикама.

Квалитативни генитив се и функционално понаша као прави придев — налазимо га и у атрибутој и у предикатској позицији (може се рећи: *човек је седео погнуте главе* исто као и: *човек погнуте главе седео је ћутке*). Карактеристична је чињеница да га често налазимо у стајаћим изразима који исказују какву особину описним начином — откривањем квалитета неке од унутрашњих, психолошких страна људске природе: *добре душе, добре воље, рђавог расположења, питоме ћуди, благе нарави* и сл. Придевско значење оваквих израза је очигледно.

За употребу овог падежа битно је назначити да особина, испољена на једном делу неког појма, ближе одређује тај појам у његовој целокупности. У таквим случајевима означавање таквог дела и нема другог циља до да се прецизно локализује особина карактеристична за целину, тј. за дати појам. Све што је, међутим, ближе одређивање само једног дела као таквог, што, дакле, разбија претставу о пуном јединству између целине (основног појма) и дела (делаља на њему), не може се обележити генитивом. Према томе, ближе одређивање, рецимо, положаја у коме се налази један део људског тела неће се обележити генитивом (неће се напр. рећи: *лежао је главе на јастуку*), иако се таквим одређивањем стиче, у крајњој линији, претстава о положају карактеристичним као стање за целу личност. У таквим случајевима наша је пажња усретсређена на ближе одређивање самог интегралног дела о коме је реч; за употребу квалитативног генитива, међутим, као што смо констатовали, неопходно је схватити помињање самог интегралног дела као нечег од секундарног значаја, нужно утолико што се указивањем на његову везу са датим квалитетом изазива непосредна, конкретна претстава о стању односно особини оне целине у коју се он као део уклапа.

Из овога истиче практично правило да се генитивом не може обележити у квалитативним ситуацијама она именица уз коју стоји у функцији ближе одредбе каква падежна синтагма или прилошки израз; одредба

мора бити типичан атрибут — придев, односно заменица и број у придевској функцији (дакле: *срео сам девојку плавих очију, пришла му је уплаканих очију, купиће хаљину онакве боје, то је мајстор прве класе, али не и: срео сам девојку очију као небо, пришла му је очију у сузама* и сл.).

4. Употреба инструменталне конструкције заснива се, међутим, на управо супротном принципу.

Инструменталном конструкцијом указује се у првом реду на појаву која се јавља уз другу неку појаву као њен саставни део или пратилац.

Пошто такав појам обавезно даје својим присуством посебну особеност, карактеристику ономе са чиме се повезује у целину, то је и функција инструменталне конструкције такође одредбена, описна. Кад кажемо напр.: *купио сам ти кутију са лакованим поклопцем*, онда је *лаковани поклопац* означен као саставни део кутије о којој је реч и даје нам појам о томе каква је кутија. Слична је, у крајњој линији, и функција појма *прасак* у реченици: *паде нешто с праском* где се *прасак* схвата као појава која прати падање, дакле као нешто што је у конкретном случају саставни део појаве падања и што даје податак о томе како се остварило падање.

Већ сам овакав основни принцип употребе инструментала у конструкцији с предлогом с показује да се овај падеж, за разлику од квалитативног генитива, може појавити не само у функцијама придевског типа, већ и у чисто прилошкој служби. Одредбена функција није, међутим, оно што би било примарно и отсудно у природи инструменталне конструкције, као што је то случај кад је у питању одређивање квалитативним генитивом, него само долази као неизбежна последица успостављања односа својственог појму који се инструменталном конструкцијом одређује као саставни део или пратилац. Појам обележен инструменталном конструкцијом независнији је, дакле, према појму са којим сачињава целину у поређењу са ситуацијом карактеристичном за употребу генитива.

Моменат напоредности, присуства, који је најбитнији услов за употребу инструменталне конструкције, чини да се значење ове конструкције, уколико није изразито прилошко, идентификује у првом реду изразима: „имајући“, „који има“, „кад има“ и сл., а не каквом придевском речју — исп.: *Ено онога с капом* = ено онога који има капу; *Свако лице с носом лијепо* (Нар. пословице, 1900 год., стр. 278) = свако је лице лепо које има нос, кад има нос; *Који оно добар јунак беше На алату коњу великоме Са крсташем у руци барјаком* (Нар. пјесме II, 1845 г. стр. 314) = ... који имађаше, ношаше крсташ барјак (исп. на супрот томе чињеницу да се значење генитивне синтагме у првом реду идентификује баш придевском речју — *дође момче црна ока* = дође ц р н о о к о момче, иако је, разуме се, и ту могућно извести идентификацију изразом „који има“ — *момче црна ока* = момче које има црне очи — али је она од секундарног значаја за прецизно одређивање падежног значења). С обзиром на овај моменат извесне аутономије, присуство какве атрибушке одредбе не поставља се као обавезан услов за употребу инструменталне конструкције (исп.: *ено онога с брадом*), нити је граматички тип одредбе одлучујући (исп.: *лежао је с главом на јастуку*). Ово свакако претставља крупну разлику према условима који одређују употребу генитива.

5. Основно питање које нас овде занима јесте свакако: одредити у којим се случајевима ове две категорије — генитивна и инструментална — могу напоредо употребљавати, а кад се постављају границе оваквој могућности.

Напоредност употребе је, уствари, могућа само у оним, углавном малобројним случајевима где конкретна ситуација допушта да се истовремено и једнако осећа битност детерминације, тј. описног момента, којом се даје карактеристика целине и чињеница да се ради о истицању једног детаља на целини. Синтагме напр. *расплетене косе* и *с расплетеном косом* могу се равноправно употребити у реченици: *седела је (расплетене косе — с расплетеном косом)* зато што само од говорног лица зависи хоће ли пажњу управити на

описивање ње (субјекта) као целине у тренутку вршења акције *седети (расплетене косе)* или на детаљ — на стање њене косе у тренутку док је она седела (с *расплетеном косом*). Чим, међутим, конкретна ситуација даје превагу чисто придевском, детерминативном значењу — исправнија је употреба генитива, зато што је баш за његову употребу овај моменат специфично битан. У том погледу је сасвим на свом месту констатација аутора поменуте Граматике: „... треба рећи: *човјек плаве косе, дјевојка модрих очију*, а не: *човјек с плавом косом, дјевојка с модрим очима*“ (Брабец-Храсте-Живковић, о. с. 211). У случају где је, напротив, битније истаћи присуство извесне појаве него указати на одређени моменат који управо резултира из тог присуства — исправније је употребити инструменталну конструкцију (дакле: *буре са гвозденим обручима, ован са златним руном* боље него — *буре гвоздених обруча, ован златнога руна*).

Сам тип функционалног момента је такође одлучујући у вези с питањем напоредне употребе инструментала и генитива. Генитив се може појавити само тамо где је дата синтагма у функцији која је типична за придевску реч; чим се функција дате синтагме тумачи у прилошком смислу, употреба генитива је искључена. Ствари стоје управо обрат-но кад је у питању инструментална конструкција. Упоредимо ради илустрације следеће примере: *И ту мајка тврда срца била*¹ и *С пуним срцем миловаше њену меку косу*.² У оба случаја у питању је иста именица *срце* мада повезана са различитим атрибутима који у такву везу уносе — за први пример, значење чврстог, непоколебивог става, за други значење радосног, пријатног расположења. Синтагма *тврда срца* јавља се у именском делу предиката и могла би се заменити придевом *храбра* или сл. Синтагма *с пуним срцем* има прилошку вредност и могла би се заменити прилогом *раздрагано* или сл. Употребити инстру-

¹ Ђ. Даничић, о. с. 56.

² М. Стевановић, Један прилог српскохрватској синтакси, Белићев зборник 1937 г. 311.

менталну конструкцију за први случај а генитив за други било би, међутим, немогућно, иако се, уствари, у оба случаја ради о одредбама које означавају некакво унутрашње, психолошко стање.

6. Из целог овог излагања проистичу следећи закључци.

Поља употребе генитива и инструменталне конструкције у обележавању квалитативног значења не поклапају се него се само укрштају у једном уском сектору. Област коју захвата инструментална конструкција је шира и то из следећих разлога: генитив обавезно захтева уз себе какву одредбу, инструментал не захтева; одредба о којој је реч мора бити придевског типа ако је у питању генитив, а ако инструментал не мора; сама генитивна синтагма добија искључиво оне функције које могу носити придеви, а конструкција с инструменталом појављује се и са придевском и са прилошком функцијом.

Овакво стање условљено је основном природом ових падежа. Генитив, рецимо, и у другим својим употребама врши службу коју носе и придеви (исп. посесивно значење), а јавља се осим тога, што је такође карактеристично, и ван квалитативног одређивања као падеж обавезно везан за атрибутску одредбу (напр. при временском одређивању — рецимо: *дошао је прошлог петка*, а никако: *дошао је петка*. За употребу инструментала с предлогом *с*, опет, битан је момент повезивања појма њиме обележеног у целину, заједницу са другим неким појмом. На овом моменту су изграђени и остали значењски типови који се у нашем језику обележавају оваквом конструкцијом.

Милка Ивић

О УМЕТКУ -ОВ- (-ЕВ-) У МНОЖИНИ ИМЕНИЦА ПРВЕ ВРСТЕ

Привидна отступања од вршења гласовних промена углавном су објашњена у науци. Утврђено је да отступања од вршења гласовних промена заправо не постоје; а оно што нам може изгледати као отступање објашњава се временском и територијалном ограниченошћу вршења гласовних промена.

Друкчије је код аналошких промена, које преовладавају постепено и често не захвате целу категорију, у којој су се шириле. Овде ће бити изнесени неки моменти који нам у извесној мери могу објаснити двојачке облике, настале као резултат недоследног вршења једне аналошке промене.

Уметак -ов- (-ев-) проширио се под утицајем некадашњих основа на *й*. Иако је само за мали број именица утврђено да су припадале овој деклинацији (по Куљбакину: *сынѣ, медѣ, ледѣ, домѣ, врѣхѣ, волѣ, ѡлѣ, садѣ*, а можда и *дарѣ*), ипак је њихов утицај на деклинацију разних словенских језика знатан. У нашем језику на пример добивен је од тих основа наставак -у у локативу једине и уметак -ов (-ев-) у множини именица прве врсте.

Познато је да се овај уметак није проширио на све именице прве врсте (реч је о књижевном језику). Како се може видети у разним нормативним граматицама (најдетаљније код Т. Маретића), уметак се проширио углавном на једносложне именице, затим на већи број двосложних које у зависним падежима испадањем непостојаног *а* добијају једносложну основу, најзад на изванредан број других двосложних именица.

Јасно је зашто се овај уметак ширио углавном код једносложних именица: именице старих основа на *й* све су једносложне, па је природно што се уметак проширио на остале једносложне именице.

Тако исто је јасно зашто се уметак проширио и на многе именице са једносложном основом у извесним падежима.

Међутим ни код једне од две наведене групе овај уметак није сасвим преовладао; облике множине без уметка праве и неке једносложне и многе двосложне именице. Поставља се сада питање могу ли се онда — бар у извесној мери — утврдити разлози који су одређивали границе ширења овог уметка. Одмах морамо констатовати да о неким строгим, прецизним границама не може бити ни говора, јер је ово аналошка појава; а аналошке промене су још мање безизузетне него фонетске, које су, такође врло ретко без икаквих изузетака¹.

Ипак се извесни закључци намећу.

1. Основни критеријум за ширење овог уметка био је, како је и иначе познато, број слогова, јер су старе именице са основом на *й* биле све једносложне; стога је јасно и зашто именице са више слогова углавном немају уметка. А ово углавном вреди и за двосложне именице без непостојаног *а*: *јелен*, *пошок*, и многе сличне именице не могу имати облике множине са слогом *ов* (одн. *ев*) између основе и наставка.

Али један мањи број таквих двосложних именица поред краће може имати и дужу множину, тј. множину са уметком испред наставка. Карактеристично је да скоро све те именице припадају двама одређеним акценатским типовима, типу *вӣшѣз-вӣшѣза* и типу *ја̄вѡр-ја̄вѡра*. То је изнео Т. Маретић у својој Граматици, где наводи ове примере: *вӣшѣз*, *гавран*, *голуб*, *баѡшак*, *буквар*, *дувар*, *ја̄блан*, *ја̄сѡреб*, *клобук* (тј. мјехур кад вода кључа), *колуш*, *лабуд*, *лишај*, *мјехур*, *нерасѡ*, *појас*, *процијей*, *случај*; или друге акценатске варијанте (без дужине на другом слогу у зависним падежима): *ја̄вор*, *ја̄сен*, *пламен*, *прамен*, *сѡршљен*. Треба додати да се именица *сѡкѡ-сѡкѡла* код које су облици множине често са уметком *ов*, јавља и са друкчијим акценатом: *сѡкѡ-сѡкѡла*, и то је приближава акценатским типовима *вӣшѣз* и *ја̄вѡр*.

¹ Битна разлика између изузетака од фонетских и од аналошких промена јесте у томе што се изузеци од фонетских промена углавном могу објаснити временском и територијалном ограниченошћу вршења гласовних промена, а аналошке промене — па према томе и изузеци од њих — често су „факултативне“ природе.

Ово припадање одређеним акценатским типовима намеће мање-више одређен одговор на питање ширења уметка код ових именица. Пада одмах у очи да се распоред квантитета старих именица са основом на *й* у потпуности поклапа са распоредом квантитета у одговарајућим слоговима поменутих двосложних именица (упор. *вйшѣз-вйшѣза-вйшѣзови* и *сйн-сйна-сйнови*, тако и *дар, сад*; или *јѡвр-јѡвора-јѡворові* и *дѡм-дѡма-дѡмови*, тако и *мед, лед, врх, во*). Према томе, овде пресудни моменат за аналошко ширење наставка није био број слогова, већ вероватно квантитет слогова. Именица *ћйлим* са множином *ћилими* и *ћилимови* претставља отступање, јер припада друкчијем акценатском типу.

2. Већи број двосложних именица са непостојаним *a* у номинативу множине такође има уметак: *бубњеви, вејрови, вишлови, мозгови, овнови, орлови, оцеви, пешлови, јармови, шѡчкови, шрошкови* и још неке. Али напореда са њима има далеко већи број именица истог броја слогова које немају овога уметка: *борци, вранци, гњурци, жмарци, знанци, јунци, ловци, койци, мамци, Немци, појци, самци, црнци; кайци, момци, пайци; нокши*.

Пада у очи да именице које се завршавају на *-ац* (< *ьцъ*) немају уметка: *белци, борци, венци, вранци, гњурци* и многе друге; изузетно код *ошац* имамо и *оци* и *оцеви* са диференцијацијом значења. Нешто слабије се опире ширењу уметка *-ов-* именице са завршетком *-ак* (< *ькъ*). Тако неке од њих праве множину без уметка (*кајци, леци, меци, пайци*), неке су обичније са уметком (*врискови, ћошкови* и сл.), неке праве множину и на један и на други начин (*чворци* и *чворкови* итд.). Најзад, двосложне именице са непостојаним *a* које имају какав друкчији завршетак по правилу праве множину са уметком (*бубњеви, кошлови, јармови* итд.).

Сасвим је природно што се уметак са једносложних именица проширио на оне које су им по броју слогова најближе, тј. на двосложне именице које у зависним падежима имају једносложну основу (*вешр-, огњ-* и сл.). Ипак се уметак није проширио на именице са завршетком *-ац* (само у извесној мери ово вреди и за именице на *-ак*).

Ове именице могле су се одупрети ширењу уметка зато што чине исту морфолошко-семантичку категорију са многобројним вишесложним именицама са завршетком *-ац*. Наставак *-ац* врло је продуктиван тако да се речи изведене помоћу њега морају осећати међусобно везаним и сличношћу гласовног склопа и својом семантиком. Тако су се именице као *борац*, *гњурац* и сл. одупрле ширењу уметка јер су се наслањале на сличне вишесложне именице типа *Шрговац*, *носилац* и др. И вероватно није случајно што су именице на *-ац* са дужом множином (*оцеви*, *палцеви*) од давнина немотивисане речи.

Именице на *-ак* слабије се опиру ширењу уметка вероватно због слабије продуктивности наставка и да би се избегло мешање са именицама на *-ац* (у множини без уметка долазило би до уједначавања).

3. Огромна већина једносложних именица прави множину само са уметком. Ипак има изванредан број таквих које праве множину без уметка и таквих које је праве на оба начина: *брави*, *брци*, *власи*, *власи*, *вуци*, *госћи*, *гроши*, *Грци*, *дани*, *ђаци*, *звучи*, *знаци*, *зраци*, *зуби*, *јади*, *коњи*, *краци*, *миши*, *мрави*, *прсти*, *Руси*, *црви*, *Чеси*; овамо иду и: *људи*, *ари*, *хвисти*, *саши*.

Моменти који су вероватно одлучивали о границама ширења уметка код једносложних именица врло су разнолики и сложени. Понегде се по свој прилици укрштају и више разних разлога. Зато је немогуће дати прецизно објашњење који су разлози и код којих именица били пресудне природе. Ипак, може се доћи до извесних индиција.

а) Упадљиво висок проценат тих именица има у множинском наставку *ц*: *брци*, *вуци*, *ђаци*, *звучи*, *знаци*, *зраци*, *краци*. Вероватно у овом има извесног утицаја двосложних именица на *-ац* (*борац*) и *-ак* (*момак*). Овај утицај није могао бити нарочито јак, што се види по томе што се све ове именице употребљавају и са дужом множином (*бркови*, *вукови*, *знакови* итд.), и по томе што многе именице са *ц* у наставцима множине нису подлегле том утицају.

б) Знатно јачи и принуднији морао је бити потстицај који је деловао на једносложне именице које значе народ-

ност: ниједна од њих не прави множину са уметком (*Влџси, Грци, Лаџи, Руси, Саси, Чеси*). Ове именице могле су чувати краћу множину јер се наслањају на многе вишесложне именице исте морфолошко-семантичке категорије (*Бугари* и сл.). Овоме је ишао на руку и већи број слогова основе у једнини него у множини код неких именица (*Србин- : Срб.*), чиме је уједначавање према основама на *й* онемогућено (главни потстицај за то уједначавање долази из једнине).

в) Висок проценат једносложних именица без уметка (знатно виши него осталих именица) није се раније мењао по основама на *о*: гост (*госѣь-госѣи*), дан (*дѣнь-дѣне*), миш (*мѣишь-мѣиши*), црв (*чрѣвь-чрѣви*), људи (*людѣе*). Ово нам даје основа за претпоставку да је и то могао бити један од момената који су спречавали ширење уметка. То би морало значити да су у време уједначавања основа на *й* и на *о* ове именице још чувале старе наставке и да су због тога остале ван тог процеса уједначавања. Уосталом, трагове старе промене и данас чувају неке од тих именица (уп. *дне*; *људма*; ген. мн.: *људѣи, црѣви, гдсѣи*); овоме треба додати да су и остале именице без уметка нарочито подложне ширењу утицаја основа на *й* (уп. промењен род код именице *влас* < *власѣ*, облик *коњма*, ген. мн. *мрави, зуби, ѣрсѣи, нокѣи, саѣи, хваѣи* и сл.).

И један семантички моменат у вези је са типом промене, или бар са врстом наставка у генитиву множине. Наиме, значење партитивности везано је за наставак *-и* у генитиву множине (од именица које значе меру: *ари, хваѣи, саѣи*). А исте ове именице немају уметка ни у осталим падежима множине. Шта је ту старије — генитивни наставак *-и* или отсуство уметка, која је појава узрок а која последица, — не може се поуздано рећи без хронолошког истраживања.

г) И још једна семантичка категорија, управо припадништво њој, вероватно је имала утицаја на чување краће множине. Наиме знатан број поменутих именица значи део тела (*ѣрсѣи, брци, власи, зуби*; и сл. и *нокѣи*), што значи да припадају истој категорији са доста бројним именицама четврте врсте типа *очи, уши, ѣрси, ѣлећи*; и вероватно су ове именице посредовале те су се наставци четврте врсте проширили на

именице као *прст*, *влас* и сл. Да се именице које значе део тела збиља осећају као посебна семантичка категорија показује ширење двојинског наставка *ју*. Тако је под утицајем генитива именица са значењем парних делова тела (*очију*, *ушију*) добивено и *костџију*, *прстџију*.

д) Већину једносложних именица без уметка везује један семантички моменат. Именице *брав*, *брк*, *зуб*, *мрав*, *прст*, *црв* (овамо иде и *људи*) много се чешће употребљавају у множини него у једнини. Ово је могло бити врло значајно за одупирање ширењу уметка. Наиме, главни потстицај уједначавању основа на *о* и на *й* долазио је од једнакости падежа у једнини; а код именица које се у једнини ређе употребљавају није могао бити снажан овај потстицај: „централни“ облик није више номинатив једнине већ номинатив множине.

И још једна семантичка нијанса у вези са овом: постоји извесна разлика у значењу између облика множине и једнине код неких од ових именица. Облици множине, наиме, имају извесне врсте збирно значење, јер најчешће значе не неки случајан скуп јединки, већ више-мање сталну групу (*зуби* су орган, слично *прсти*, *брци*; *коњи* су често исто што и запрега, *Руси* — народ и сл.).

На основу свега изложеног може се закључити да границе аналошког ширења уметка -ов- (-ев-) нису никако произвољне, већ одређене извесним разлозима морфолошке и семантичке природе. Ти разлози не могу се сасвим прецизно утврдити, али су се извесни закључци, мислим, могли извући.

Мишар Пешикан

ОБРАДА ПОДРЕЂЕНИХ РЕЧЕНИЦА

Пре обраде подређених реченица, тј. подређеног односа реченица у сложеној реченици, наставнику је најпре потребно да буде јасно шта то значи релативна или апсолутна независност, шта је главно, шта подређено, шта основно, шта одредбено. Ако је он у свему томе довољно одређен, сигуран, тек тада он сам може очекивати и да његово излагање буде уверљиво и да ће га ученици схватити како ваља. Ученик треба да схвати приређеност и подређеност што конкретније, одређеније. Он треба да се увери да у тим односима има врло различних степена и врста односа независности односно зависности.

Треба ствар тако постављати и излагати да се запази у подређеном односу међу реченицама да имамо једну основну мисао, а она се своди на два основна члана — субјекат и предикат, а да према том основном суђењу, основној вези, имамо другу везу која према првој стоји као одредба, као допуна, као тумачење које чини да нам је основно суђење, основна мисао јаснија, одређенија, потпунија. Отуд неће бити тешко извести и шта је главна, основна реченица, а шта је њена одредбена, подређена реченица.

Како видимо, подређена се мисао или подређена се реченица узима као опонент главној реченици, оне су тим односом не супротне него сагласне што једна долази другој као нужна одредба, као одредба неопходна да се садржај основне реченице што потпуније претстави. Та се опонентна црта садржи у факту што се главна реченица не може претпоставити без подређене, што нема главног без споредног, што се не може замислити основно без одредбе-

ног. Појам главног нужно изазива постојање подређеног, појам основног нужно има свој опонент у одредбеном. Да није одредбене реченице, ми не бисмо имали ни главне реченице и обрнуто: одредбена већ претпоставља оно што ће одређивати. Природно — ако се која од тих реченица у одређеним ситуацијама узме посебно, сама, она ће бити само проста реченица, па не може бити говора о каквом односу: то је проста реченица, а за питање односа реченица мора се претпостављати сложена реченица. — Стога, дакле, само у сложеној реченици може бити говора о односу простих реченица. Ми ово спомињемо као основно, али ћемо запазити да и у различним случајевима елизије можемо имати и просту реченицу која је на неки начин настала свођењем негдашње сложене реченице баш на ту просту реченицу, а ми то обично и не запажамо, али кад уђемо у анализу садржаја и облика реченица, лако запазимо да се мора поћи од основнога — да је у питању сложена реченица, а да су потом наступила у одређеним ситуацијама испуштања не само простих чланова просте реченице него чак и читаве главне реченице, а да је остајала само подређена реченица која се тако осамосталила, постала је сама себи довољна, јасна, одређене садржине. Такве су оне реченице типа: Да ћу тиш!, Да се ниси макао!, Што сам уморан!, Што бих играо!, Где бих ја то рекао! и сл. О томе се говори на другоме месту, а ми овде само наглашавамо да и у тим случајевима треба видети негдашњу сложену реченицу која је елизијом главне реченице сведена на негдашњу подређену, одредбену, реченицу. И сад одиста имамо просту реченицу, али анализом лако установљавамо да је то уствари негдашња проста реченица која је остала без своје главне реченице, а то се испуштање надокнађује изменом, појачавањем, подизањем интонације баш те реченице која нам је остала и која је примила на себе садржај, смисао испуштене реченице и обележила га новом интонацијом, што се опет у писању означава узвичником (уп. Молим те да дођеш: Да дођеш!, — у првом случају сложена реченица, интонација равна, нема особитијег истицања; у другом проста реченица, интонација измењена, појачана, подигнута; у првој нема обеле-

жавања интонације, емоционалног момента, у другој има — узвичник и сл.).

Општи се појмови о детерминативној служби једне реченице према другој лако стварају ако се тође од просте непроширене реченице коју проширујемо различним простим додацима (прилошким одредбама које су казане прилошким речима, прилозима, падежима без предлога или с предлозима и сл.), па се ти различни додаци или одредбе и даље развију у читаве подређене реченице. Разуме се, у овим случајевима треба бити опрезан да се не изврше и тако велика померања да се лако запази измена и смисла садржаја једног суђења, а и односа међу тим новим везама. Овај се начин развијања, природно је, — препоручује, али увек треба имати у памети да тако одиста реченице не настају. Наиме, не настаје сложена реченица баш тако: прво проста, потом се развија у проширену, а ова у зависно сложену. Свака реченица, проста или сложена, с приређеним или подређеним односом и сл., — све оне настају у одређеним ситуацијама које некад нису једнаке у два различна случаја и две различне прилике. Свака је одраз и израз одређеног садржаја одређене ситуације. И дете треба да увиди из анализе да се мењањем ситуације, околности, мења и сам израз те нове ситуације, околности. Било би потпуно формалистички ако бисмо се везали за то да само настајање подређених реченица тумачимо као јединим начином што се развија реченица од просте одредбе. То треба схватити само као помоћно средство, као начин како бисмо детету претставили како се може градити подређена реченица развијањем, проширивањем прилошке одредбе у реченицу сличног карактера. Свака је ситуација условила одређену и само једну форму израза, просту или сложену, приређену или подређену реченицу. Подређене реченице као одредбе којег члана главне или те читаве везе треба градити тако да се и не мора осећати увек баш тај моменат — напоредност у развијању онога што је просто у оно што је сложено, јер сложена реченица настаје не таквим развијањем једног из другог него је духовни механизам наш у једном случају

узимао простији или најпростији израз, другипут сложене или најсложеније израз, реченицу.

Ми тек анализом долазимо до тога да је прост додаток у простој проширеној реченици сличан по значењу, по односу, по служби — одговарајућој подређеној реченици, да одговара садржајем ономе што је карактеристично за основну везу, за основно суђење, за везу субјекта и предиката као јединство суђења. Разуме се да у оваквим случајевима не треба заборавити ни саму механизованост израза који је таквим настао баш честом употребом, из потребе да се да што динамичнији, импресивнији израз суђењу. Исто тако, природно је, такве везе подређених или одредбених реченица за основне или главне реченице можемо тумачити као додатке, само већ не просте додатке него развијене већ читаве подређене реченице.

Ако се утврдило схватање да и у тим сложеним реченицама имамо оно што је основно у главној реченици, а да је подређена само додаток казан читавом новом реченицом, тј. да имамо у тако сложеним суђењима у основи само два члана — субјекат и предикат главне реченице, а да је све друго неразвијен (дакле — прост) или развијен додаток (дакле — нова подређена реченица). Тако се стиче уверење да одиста функционално нема разлике међу простим додацима, било да су казани само појединим речима, синтагмама, везама с предлозима или како друкчије, или пак читавим реченицама, али другостепеним по функцији стога што су одредбеног карактера као и сами прости додаци. Стога ће и такве подређене реченице као и сами прости додаци казани, дакле, само простим речима, односно синтагмама, уствари бити елементи субјекатске или предикатске синтагме, те ће и на тај начин бити могуће тумачити атрибуцку реченицу субјекта као члан субјекатске синтагме, а временску или какву другу реченицу подређеног односа према предикату као елемент предикатске синтагме. Увек, дакле, један члан или једна веза, или једно подређено суђење према једном члану главне или основне реченице или

према њихову јединству, према главној реченици као целини, јединству.

Кад се приступа анализи реченице, прво се установљава да ли је у питању проста или сложена реченица. Ако је сложена, одређује се однос међу простим реченицама. Али то је сасвим просто кад је сложена само од две просте реченице. Кад је више простих реченица у сложеној, лако се запажа да међу тим различним простим реченицама могу бити различни, шаролики односи: ту може бити и приређених и подређених, а и таквих које су према једним реченицама као главне према подређеним или обрнуто, али и које су међу собом приређене а према другим опет подређене и сл., па су према једним као главне, према другим, и у исто време, као подређене и сл. У једној сложеној реченици може бити и приређених и подређених реченица. Тај однос може бити врло различан: може бити само једна главна, а све друге су њој подређене, на њу непосредно наслоњене; може бити више подређених реченица, а да свака од њих има само своје подређене одредбене реченице; може бити једна главна, а да се на њу ланчано наслањају, надовезују друге реченице тако да је свака претходна главна за сваку наредну реченицу, те имамо да је прва главна за другу, друга за трећу, трећа за четврту итд., али је притом друга не само главна за трећу него и подређена првој, а трећа је не само главна за четврту него и подређена другој и сл., а све се посредно наслањају или посредно објашњавају основну, општу, заједничку главну, прву реченицу, сем друге, која се непосредно наслања на прву, која јој је самим тиме и најближа, најтешње везана и сл. (уп.: Дошао сам из села у коме живи твој брат кога сам видео кад сам био на одмору и сл. — свака наредна подређена претходној). Ако установимо да имамо реченичке скупове (о томе на другоме месту), у њима се проналазе основне, главне реченице, а потом њихове одредбене (ако их имају), којима се одређује карактер по функцији коју имају у том склопу према својој главној, основној реченици. Ако су две приређене реченице са својим подређеним реченицама, онда већ можемо

говорити о реченичким скуповима, у овом случају о два реченичка скупа, где су две основне реченице, а према њима одређен број подређених реченица. Природно је што ће се свака подређена реченица у таквим везама усмеравати према својој основној, главној реченици, а неће имати никакве непосредне везе с подређеном или одредбеном реченицом друге главне реченице тих напоредних скупова (уп.: Ја сам читао књигу коју си ми дао, а ти си певао песму коју си научио.). Не треба испустити из вида да једна подређена реченица може бити додана, као подређена, као додатак, двома или трима реченицама које су за ту заједничку подређену реченицу све подједнако главне. Ту, дакле, имамо нешто аналогно ономе што једна главна реченица може бити главна за две или више подређених реченица. Овде су те главне међу собом приређене, а тако су и подређене једној главној међусобно приређене. То је јасно из природе односа простих реченица у таквим везама у сложеној реченици (уп.: Дошао сам к вама да с вама радим, да с вама делим зло и добро, да се с вама борим против заједничког непријатеља, да с вама живим и да с вама умрем; Људи су копали по цео дан, жене су им помагале — да би обезбедили храну за толики народ.). У првом склопу имамо сложену реченицу: прва је главна, све су друге на њу непосредно наслоњене, све је тумаче, све су јој одредбенице, све објашњавају намеру радње главне реченице, основне или главне реченице. — У другом склопу исто тако имамо сложену реченицу. Али ту су прве приређене, а трећа објашњава намеру или циљ обеју првих, предњих, приређених реченица. Трећа је, дакле, додатак, одредбеница обема предњим реченицама, те су јој обе главне подједнако главне.

Наставник треба да у анализи односа простих реченица поступа еластично, што значи да се држи унутрашњег односа, смисла тих односа реченица, а не да се круто прихвати облика, свезице и других формалних ознака. Ученик ће правилном анализом увидети, осетити да у тој живој материји језичкој владају закони, али нема оне крутости

која се запажа у самој форми. У томе треба да се установи да постоје велике могућности померања значења и односа а да анализом хоће да се установи значење и да се прихвати начин изражавања према коме се могу израђивати и у другој прилици сличне везе, склопови и реченице. Наставник треба да, кад се јаве две могућности, уме да укаже која је прихватљивија, која је логичнија према ситуацији у којој је поникла, из које је настала. Не сме се у овоме ослањати на некакво фразирање нити на заобилажење него ваља да логичким путем улази у однос из којег проистичу те реченице, да проналази оно што најбоље одговара стварном значењу и стварном односу реченица. Наставник се може и колебати указујући на све околности и на све могућности, али не сме остати на раскрсници. Он у одређеној ситуацији треба да се одлучи: може бити ово, и то због тога и због тога; не може бити оно, и то опет због тога и због тога; може ово, и то у овом случају; може оно, и то у овом случају. Ако је ово, онда не може бити оно и сл. Ученик мора бити сигурно вођен: он треба да осети из уверљивог излагања свог наставника да је то сигуран, одређен, логичан ослонац, разум, знање, па ће му бити јасно да је језик особита грађа и да су реченице особити склопови који могу у одређеним ситуацијама имати само једно одређено значење а да у другој ситуацији морају имати друкчије значење и друкчији однос. Наставник је дужан да у овим питањима не само сигурно води него и да изазива на размисљање и на дискусију своје ученике, да их ставља у одређене ситуације из којих ће они под различним угловима видети увек нов и посебан однос и карактер реченице. На тај ће начин развијати у ученика самопоуздање и веру да и они могу улазити у „тајне“ језика и језичког израза, да и они умеју тумачити пут мисли и израза који се изричу у различним склоповима.

А да би сам наставник био за ово припремљен, он мора имати — и доста знања и много вештине. Он треба да прилази и реченици као вези основних елемената суђења у којима се мисао изражава на простији или сложенији на-

чин. Основним елементима суђења намеће се из саме глагољности одређеност месна, па временска и начинска. То су три пратилачка, унутрашња момента глагољности. Али је често потребно те моменте унутрашње природе спецификовати, изрезати, ближе одредити другим спољашњим ознакама — прилозима места, времена, начина, синтагмама, падежима без предлога или с предлозима и сличним. И сад — ето елемената који се могу и даље спецификовати, развијати. Тако можемо развијати те одредбе и читавим реченицама, подређеним реченицама. Ученик ће се на тај начин оспособљавати да и сам на сличан начин размишљајући комбинује, развија и конструише и сложеније реченице. Он ће увиђати законитости изражавања, услове под којима се то врши и кад се то може вршити. Све ово у првом реду важи баш за развијање сложене реченице подређеног карактера.

Конкретније речено, узме се проста непроширена реченица, према њој се напише проста проширена реченица, а према овој већ сложена реченица у којој смо прост додатка развили у подређену реченицу. Подвлачимо сва додавања и развијања, а основно, оно што је било у првом примеру, у првој простој непроширеној реченици остаје неподвучено и у другим двома реченицама. Тако добијамо од прве прости реченице у трећој — главну, а од простог додатка у другој реченици, сад већ — у трећој реченици — нову, подређену реченицу оног карактера какав је био прост додатка у другој реченици. Из тога природног преформирања једне реченице у другу добија се одређен утисак и стиче се свесно знање о вредности подређених реченица према простим додацима односно према оним типовима реченица састављених од основних чланова, субјекта и предиката. На пример: Ја ћу доћи: Ја ћу доћи *по ручку*: Ја ћу доћи *по што ручам*. Ја читам: Ја читам *ради уживања*: Ја читам *да бих уживао*. Ја сам дошао: Ја сам дошао *због болести*: Ја сам дошао *због тога што сам болестан*.

У свим тим напоредо узетим реченицама имамо према простом додатку развијену просту реченицу истог карак-

тера какав је био и онај прости додатак. Тако од првог најпростијег облика непроширене реченице добијамо проширену, као развијену спецификацијом која је већ делимично постојала и у самом основу оне просте реченице, али није била изречена, док у последњем имамо ту спецификацију развијену у читаву просту реченицу оне врсте које је и сам прост додатак средње (друге) реченице. Сад већ у трећем примеру, немамо просту него сложену реченицу. У њој је сачувано оно што је основно, првој реченици, али је дат развијен облик оног простог додатка који смо имали у другом примеру. Од тога је начина лако прелазити на сличне и различне случајеве и сложеније примере.

Узмимо сада особите врсте атрибутских, субјекатских и објекатских реченица. Ако смо овладали атрибутом — да је то додатак именици, њена одредба, а да именица може бити у различним службама (субјекат, објекат, име у предикату, додатак субјекту, објекту, предикату и сл.), знамо да ћемо према томе имати и различне врсте тих атрибутских реченица — субјектова атрибутска реченица, објектова атрибутска реченица и сл. Опет узимамо примере напореда:

Вредан човек не оклева: човек који је вредан не оклева (развијен атрибут субјектов у субјектову атрибутску реченицу).

Видео сам вредна човека: Видео сам човека који је вредан (опет развијен атрибут али сад објектов и — у објектову атрибутску реченицу).

Ко рано рани и ко доцно леже кућу тече: *Раноранилац и доцнолегалац* кућу тече. — Подређеним реченицама казан је субјекат главне реченице, дакле — субјекатске односне реченице.

Чуо сам ко говори: Чуо сам говорника. — Подређена реченица је објекатска, дакле — односна објекатска реченица. — Таквих се примера увек може узети произвољан број. Они су врло карактеристични за питање оваквих односа.

Али треба настојати да се врше вежбања и обрнутим путем. Наиме, ученицима треба показати и објаснити слу-

чајеве подређених реченица које се могу сажимати у просте додатке. Тиме им објашњавамо да се може вршити и сажимање а не само проширивање. Али, с друге стране, и тада им треба рећи да се тако обично не склапају реченице, тако не настају реченице, него се тим начином служимо да бисмо објаснили однос онога што сажимамо према ономе у шта га сажимамо, а потом да би се видео однос облика израза.

Наићи ће се и на случајеве подређених реченица које се не могу сажимати, а исто тако и на прсте додатке који се не могу развијати у подређене реченице. И то треба да покаже специфичност израза који је за једну ситуацију подесан а за другу није, као и то да се један израз може замењивати другим, али да притом настају и извесне промене у самом односу. — Где год је могуће, треба указати на те могућности променом смисла која настаје из одређене ситуације, а коју прати промена облика и означава промену у смислу појединих израза па и односа њихових.

Често се узима главна реченица као независна, а то је, разуме се, погрешно. У сложеној реченици, рекли смо, не може бити такве независности. Ако с ученицима вршимо анализу реченице *Писаћеш ми*, лако нам је запазити да је садржај потпуно одређен, не треба нам никакво тумачење. Али ако узмемо реченицу: *Писаћеш ми* кад стигнеш, запажамо да садржај реченице *Писаћеш ми* у оба случаја нема исто значење. Само је у првом примеру потпуно одређено значење те везе. У другом примеру већ имамо нешто друго: констатује се истим речима то да ћеш ми писати, али је сад то писање опредељено временски реченицом „кад стигнеш“. Ако с том основном реченицом *Писаћеш ми* вежемо реченицу „ако стигнеш“, онда опет имамо другу вредност и те прве реченице. Свака је нова одредба дошла да ближе покаже околности у којима ће се или би се могла вршити радња те основне, главне реченице. А само је једанпут независна, потпуна, сама довољна да изрази завршен исказ, потпуну реченицу. То је деци схватљиво, а можемо се помоћи и простијим примерима: узимајући просту непроши-

рену реченицу и проширујући је различним додацима. Тада се такође увиђа да је проста непроширена реченица баш својом општом цртом, што уопште, најшире даје израз о нечему ипак најјаснија сама за себе, јаснија него кад је издвојимо из сложене реченице, остављајући њену подређену реченицу која је дошла по нужди да ту основну реченицу допуни, објасни. Уп. *Ми читамо: Ми читамо књиге: Ми читамо књиге за време одмора: Ми читамо књиге кад се одмарамо.* Својим обликом, својим најопштијим казивањем прва је реченица сасвим јасна. Али смо у свакој новој ситуацији осетили потребу да тај основни израз добија у новој вези и ново, потпуније, одређеније значење. У последњој већ реченици ми смо добили сложену реченицу: развили смо временски додатак у подређену, одредбену временску реченицу.

Или узмимо примере: *Да те питам?* и *Дошао сам да те питам.* Дете ће увидети не само из интонације него из целине да су ту две вредности саме реченице казане свецицом *да* и презентом *питам*. На тај се начин успева више него издвојеним тумачењем једног па другог. Наноредо објашњавање развија и критички однос учеников према језичком материјалу, али исто тако развија и његове способности да се служи тим начином изражавања различним облицима којима се диференцира значење појединачних израза и њихових веза. А тек то је оно чему треба да тежимо а не пасивном знању које се не искоришћава. Стога је корисно узимати различне типове таквих реченица и на њима се задржавати (*Кад ћеш доћи? — Не знам кад ћеш доћи; Где си спавао? — Реци нам где си спавао, и сл.*).

Ово везивање подређених реченица за просте одредбе главних чланова реченице, субјекта и објекта, развијање и сажимање, има одређене циљеве — да се развије осећање, обогати израз, да се укаже на могућности израза на више начина. Али у томе треба да је у основи: шта се жели истаћи том одредбом, простим додатком или развијеном реченицом. Тако ће се време реализације радње главне реченице казивати *временском* реченицом, али се може временска

одредба казати и простим додатком, само што тада нећемо имати сложену реченицу него просту проширену (Доћи ћу по сванућу: Доћи ћу пошто сване). Тако се ради и с другим случајевима. А увек се истиче функција: временски додатак казује време радње која се изриче предикатом, али се и временском реченицом исто тако казује време реализовања радње главне реченице, те сад имамо сложену, подређену реченицу. И *намерна* се реченица тумачи као израз, објашњење циља или намере радње главне реченице; *узрочна* као објашњење узрока радње главне реченице; *последична* казује последицу радње главне реченице; *поредбеноначинска* — начин како се врши радња главне реченице или у поређењу: да је оно што се изриче главном реченицом слично ономе или различно од онога што се изриче подређеном реченицом; *допусна* — допуштање могућности да се врши или не врши радња главне реченице и поред сметње коју садржи подређена реченица; *односна* — односи се на коју реч главне реченице; *погодбена* — казује погодбу или услов под којим се врши или би се могла вршити радња главне реченице и слично.

Код нас се обично схватало да директни говор треба узимати као потпуно одвојену реченицу. Стога се обично избегавају примери у којима имамо такве садржаје. Али треба знати да и директни говор и индиректни говор имају исти однос према оној уводној реченици којом се упућује на тај говор или којом се долази до тога говора. Тај директни говор, природно је, може бити и сам од више реченица. Тако треба и поступати: цео тај директни говор треба посматрати као објекат, а потом узимати сам тај говор и у њему проналазити какве реченице имамо и какав је однос међу њима. Ми узимамо примера ради само простији облик: Брат рече: „Доћи ћу к теби.“ — Оно што је брат рекао уствари је објекат предиката (прелазног глагола) предње, сад главне реченице. То се запажа кад се тај директни говор пренесе у индиректни. Имаћемо: Брат рече да ће доћи. Ту се такође запажа да је ранији директни говор сад казан као индиректни говор, а то је сад декларативна (исказна) реченица

и објекат главне реченице, као што је било и пре. Објекатску ћемо реченицу имати и у случајевима као: Он га упита: „Где је Милан?“ Преформирајући реченицу, добијамо: Он га упита где је Милан. Однос је исти...

Како се из овога види, великој разноврсности подређених реченица треба поклонити особиту пажњу. — Стога што се дају велике могућности спецификовања радње главне реченице и прелива међу реченицама које служе као развијене одредбенице, стварају се могућности и већег колебања, о чему се говори на другоме месту.

М. С. Јаловић

ЈЕЗИЧКЕ ПОУКЕ

1. *Изгубили коња, будибокснама!* (Бранко Павловић, Политика, 25 V 1956)

У правописном речнику имамо заиста написано „будибокснама“, али тај начин писања вреди кад се тај израз употреби у пренесеном значењу, у смислу „чудан“, „необичан“: *Неки будибокснама човек!*

Међутим, кад је израз као овде употребљен у свом правом значењу, треба га писати одвојено: *Буди бог с нама!*

2. *Многи биолози углавном се слажу да човек не умире од старости, већ због исцрпљености ћелија у његовом организму.* (Политика, 24 IV 1956)

Исцрпљена напором, неколико тренутака пошто је престала да свира онесвестила се. (Пол. забавник, 21 IV 1956)

Начин неодређени горњег глагола у књижевном језику је *црпсти* а не *црпити*, трпни придев ваља да гласи *црпен* (а не *црпљен*), као што од *бости* и *грести* гласи *боден* и *гребен*.

3. *...премда су се и у години 1954 и 1955... појавили преводи многих дела који... нису требало да буду преведена* (Политика, 25 V 1956)

Човек не зна шта да мисли о горњој реченици. А било је тако просто рећи:

дела која није требало да буду преведена.

4. *Витешкији — али због тога не и мудрији — су двобоји припадника племена Свахили.* (Политички забавник, 2 VI 1956)

Енклитика су не може да стоји непосредно после цртице, јер после цртице постоји пауза, те енклитика нема пред собом реч да се на њу наслони. Грешка се може избећи на два начина, може се, тј. рећи:

Витешкији су — али због тога не и мудрији — двобоји итд. или: *Витешкији — али због тога не и мудрији — јесу двобоји* итд.

5. *То се догодило и зато што су је велика збивања обрвала.* (Књ. новине, 13 V 1956)

Прост глагол гласи *рвати се*, а не *хрвати се*; према томе и с предметком об сложен глагол гласи *обрвати*, а не *обрхвати*.

6. *Нико, као Француз, не трпи силу која је насиље, не трпи терор, нико, као Француз, не мрзи неправду* (Књ. новине, 13 V 1956)

Према горњем тврђењу излази да је француски карактер прилично противречан: с једне стране нико као Француз не трпи насиље, терор, а с друге нико као Француз не мрзи неправду.

Писац очевидно у првој половини реченице није рекао што је хтео. Он је свакако хтео рећи да Француз не трпи силу и да се тиме издиже изнад свих других, а казао је да нико не трпи силу сем Француза, да је Француз, дакле, у томе иза свих других, што свакако није тачно, па је зато требало рећи да *нема никога ко тако не трпи силу и терор као што их не трпи Француз*.

7. *Све што се на тој површини види, оставља безмало сјајан утисак и делује умирујуће* (Политика, 3 X 1956).

Па и најновији лекови справљени од биљке раоволфије дејствују умирујуће на нервни систем (Политика, 16 X 1955)

Сазнање да ће фабрика тешко примити њихове пројекте ... не делује охрабрујуће на архитекте (Политика, 13 XII 1955).

Све чешћа употреба глаголског прилога као придева у средњем роду показује све мање језичко знање оних који данас пишу. Нема скоро дана а да се не нађу изрази као:

делује умирујуће, делује охрабрујуће, направљени од глаголског прилога у придевској служби. Цели тај поступак је излишан кад већ имамо готов глаголски прилог, те се могло написати:

делује умирујући, делује охрабрујући итд.

8. Француз Декандол рекао је да ће им бити четири до шест хиљада година, по чему би ти припадници били најстарија дрва на свету (Политикин забавник, 21 IV 1956).

Реч је о дрветима у шуми, а не о дрвима у подруму. Множина од дрво у природи гласи дрвета.

6. Смеше се поздрављајући сер Идна и све жене које су га чекале на излазу. (Политика, 13 X 1955)

Кад писац хоће да употреби неки стран племићки назив, мора знати како се он употребљава. У енглеском језику вреди правило да се титула (сер) употребљава само пред крштеним именом, а не пред презименом, дакле, *Сер Антони* или *сер Антони Идн*, а никад *сер Идн*.

10. „Дуго живети“, писао је овде Ман, „значи надживети многе које природа не пушта толико дуго да битишу као индивидуална бића (Летопис МС, X, 1955).

Не може човек да верује колико неки наши писци мало воде бриге о језику којим пишу. Иако им је у више махова скретана пажња на то да *битисати* не значи *постојати*, него *проћи*, као што пише и у Вуковом Рјечнику, скоро нема дана да се ова грешка и по неколико пута не понови у дневној штампи или у књижевним часописима. Зар у уредништвима наших часописа и листова нико не води рачуна о чистоти језика па да писцима обрати пажњу на грешке које често понављају?

11. За ових десет година само у једној деценији, успели смо да пустимо у погон 28 хидроцентрала и 23 термоцентрале (Дуга, 15 IV 1956).

Али сад долази оно што је најглавније. Писац каже да су централе пуштене у погон. Погон је, у овом смислу, нова реч у нашем новинарском језику. Та реч нам је мо-

гла доћи с две стране. Прво, она може бити из народног језика. Као таквој Вук јој даје немачко значење *das Weg-treiben*, што је глаголска именица од глагола „отерати“. Други је извор те речи немачка реч *der Betrieb*, која има много значења, а углавном: рад (машине), вршење неког занимања или обављање посла, трговине, експлоатација рудника итд. Далеко би нас одвело кад бисмо ту нову реч употребљавали у свима значењима која она има у другом језику, и зато је најбоље избегавати је и у случају потребе узимати оно њено значење које има у народу. У горњем тексту могло је лепо да се каже „пустимо у рад“, што би свако одмах разумео.

12. *Сликар Н. Н. моли вас да изволите присуствовати отварању своје изложбе слика* итд.

Тако гласи позивница на отварање једне изложбе. Многи од позваних, боље рећи сви позвани који знају свој језик, запитали су се: „Како могу да отидем кад не приређујем никакву своју изложбу?“

13. ... и да су нам били врло близи и други многи песници (Вјесник у сриједу 4 IV 1956).

Облик *близ* за *близак* не постоји у нашем књижевном језику. Додуше у Боранићевом Хрватском правопису наведена је реч „близ(ак)“. То значи да реч „близ“ постоји у западним крајевима. Ипак на већем делу наше језичке територије она је изгледа крња, као кад би се рекло „дал“ уместо *далек* „вис“ уместо *висок* итд. Оне који су почели да употребљавају ту реч можда је завело то што се компаратив гради понекад и од крње основе многих придева. Али и поред тога у осталим случајевима никоме не пада на памет да тим придевима крњи позитив.

Св. П.

14. *Ватрогасна организација у Котор Варошу спада међу најактивније ...*

У горњој реченици, која је узета из једног дневног листа, није правилно написано географско име *Котор-Варош*. У вези са тим примјером може се говорити о двије не-

исправности — о неисправном писању и погрешном мијењању овога топонима.

У писању многи гријеше јер не воде довољно бриге о томе шта кажу наши правописи како треба писати имена ове врсте. *Котор-Варош* по свом облику спада у полусложенице, јер ту немамо све услове који су потребни за стварање праве сложенице. Имена ове врсте разликују се и по начину писања и по промјени од оних која су већ раније постала праве сложенице као што су: *Београд, Вучитрн, Мостар* и сл. С друге стране она се разликују и од имена која су састављена од двије речи, а гдје обје ријечи чувају и своју промјену и свој акценат као што су: *Нови, Сад, Бела Црква, Дуго Село, Нова Варош* и сл. Имена као *Котор-Варош* не иду ни у једну од две наведене групе. Она иду у групу полусложеница, код којих оба дијела још чувају свој акценат, али од којих се мијења само други дио. Због тога што се први дио имена не мијења, он је тијесно везан за промјену другог дијела. Та веза увијек се означава цртицом. Према томе једино је исправно писати *Котор-Варош* исто онако као што је једино исправно писати са цртицом и *Будим-Пешта, Херцег-Нови, Иван-Планина* и сл.

Друго питање је како се мијења именица *варош* у овом географском имену. У нашем примјеру она има промјену именица мушког рода, а све граматике нашег језика уче нас да се та именица мијења као именица женског рода на сугласник, тј. по IV (Белићевој) врсти. Тако прописују наше граматике, тако је у књижевном језику, али није увијек и свуда тако у народним говорима. Има крајева гдје се ова именица мијења и као именица м. р. Због тога и наилазимо на двојаку промјену географског имена о коме је овде ријеч. Једни пишу само онако како прописују граматике нашег језика, други, опет, пишу онако како се каже у крају гдје се налази ово мјесто. Поставља се питање шта је исправније. Ако бисмо пошли од принципа по ком се географска имена изговарају и пишу онако како изговарају становници краја у коме се она налазе, а под претпоставком да се тамо једино каже *из Котор-Вароша, у Котор-Варошу*, могли бисмо закључи-

ти да је таква промјена правилна и да се може сматрати књижевном. Међутим, не може се рећи да ова именица у народу краја гдје се налази ово мјесто једино има промјену именица мушког рода. Осим тога овдје треба имати на уму још један моменат. Именица *варош*, која се једино и мијења у географском имену о ком је овдје ријеч, још живи у књижевном језику као именица женског рода и због тога је за књижевни језик једино исправно и у топониму *Котор-Варош* њу мијењати као именицу женског рода.

А. П.

РЕГИСТАР

VII књиге НАШЕГ ЈЕЗИКА (нова серија)

Скраћенице: акц. = акценат; арх. = архаизам, архаичан; ген. = гени-
тив; глаг. = глагол, глаголски; грам. = граматички; гран. = граница; дв. =
двојина; дијал. = дијалекатски; енкл. = енклитика; знач. = значење; изг. =
изговор; једн. = једнина; јез. = језик, језички; л. = лице; мед. = медицина,
медицински; мн. = множина; непр. = неправиан; обл. = облик; п. = падеж;
пр. = прошли; през. = презент; прид. = придев; прил. = прилог; пост. =
постанак; сад. = садашњи; слож. = сложеница; ст. = стари; стил. = стилски;
тр. = треба; трп. = трпни; ул. = употреба.

А

авлија 70, 71
адресант, знач. 195
адресат, знач. 195
Ађански (презиме), постанак 169, 174
Ај-ровић, гран. слога 23
акценат — значај природе акцента за
утврђивање границе слога 17
а-лва, акценат и гран. слога 20
ал-ва, акц. и граница слога 20
Алмашанин (презиме), постанак 173
Антинац (презиме), постанак 170
Арађанин (презиме), постанак 171
Аранички (презиме), постанак 170
Арбански (презиме), пост. 169
арбаш, значење 249
асимилација звучности сугласника у
пољском језику 22
атом, облик 252
африкате — природа африката у вези
са границом слога 27—29
Ачански (презиме), пост. 169, 174

Б

бабина рупа, мед. 250
багавица, мед. 250
Бадовинац (презиме), пост. 170
бај-ка, граница слога 23
Бајски (презиме), пост. 169
Бајчански (презиме), пост. 169
Бајшански (презиме), пост. 174
Бакаћан (презиме), пост. 171
Балан (презиме), пост. 171
балгам, мед. 250
Балетинац (презиме), пост. 170
Баложански (презиме), пост. 168
Бањалучанин (презиме), пост. 171
Бањанин (презиме), пост. 171
бар-ка, гран. слога и акц. 20
бат, назив оружја 123
Батањски (презиме), пост. 169
батина, назив оружја 123
Бачван (презиме), пост. 171
Бачка, акценат и граница слога 28
Бачка, облик 172

- бачки, облик 172
 бдети, промена 55
 бдијем (през. од бдети), непр. 55
 бдјење, глаг. именица 220
 бђење (глаг. именица), непр. 24
 бе-дио, акценат и гран. слога 24
 бежиду (3 л. мн. през.) дијал. 93
 без (префикс), значење у сложеницама
 75—77
 безакоње, облик и значење 75, 77
 безбедност, облик и значење 75
 безбратница, облик и значење 75, 77
 безбрижан, облик и значење 76
 безбрижност, облик и значење 76
 безверје, облик и значење 75
 безглавац, облик и значење 75
 бездетност, облик и значење 75
 бездушан, облик и значење 76
 бездушник, облик и значење 75, 76
 бездушница, облик и значење 75
 бездушност, облик и значење 75
 безизлаз, непр. сложеница 75
 безизлазност, облик и значење 75, 77
 безименик, облик и значење 75
 безименост, облик и значење 75
 безличност, облик и значење 75
 безнадежност, облик и значење 75
 безобразлук, облик и значење 75
 безобразник, облик и значење 75, 76
 безобразница, облик и значење 75
 безосећајан, облик и значење 76
 безотпорност, облик и значење 76
 безрибица, облик и значење 75
 безродица, облик и значење 77
 безуб, облик и значење 76
 безукусност, облик и значење 76
 безуспешан, облик и значење 76
 безуспешност, облик и значење 76
 Бејачки (презиме), постанак 170
 Бекетинац (презиме), постанак 170
 Бела Црква, облик 293
 Белегишанин (презиме), постанак 171
 Беложански (презиме), постанак 169
 Бељански (презиме), постанак 169, 174
 Београд, облик 293
 Београђанин, облик 172
 Берицански (презиме), постанак 169
 Беркасов (презиме), постанак 173
 Берчан (презиме), постанак 171
 бесмисао (сложеница), неправ. 77
 бесмисленост, облик и значење 77
 бесмислица, облик и значење 77
 беспомоћност, облик и значење 75
 беспринципијелност, облик и значење
 76
 беспутица, облик и значење 75
 беспуће, облик и значење 75
 Бечијац (презиме), постанак 170
 бе-чки, акц. и граница слога 28
 Бијело Поље, промена 255
 билич, мед. 250
 Бигулац (презиме), постанак 170
 биполарност, значење и употреба 81
 Бирвалски (презиме), постанак 169
 Бирманац (презиме), постанак 170
 битисати, значење 291
 Ђићански (презиме), постанак 169
 Бичварски (презиме), постанак 174
 Бишофчанин (презиме), постанак 171
 близ (придев), непр. 292
 близнад, облик и промена 242
 Боботинац (презиме), постанак 170
 Бобоћанин (презиме), постанак 171
 Богарошки (презиме), постанак 169
 Боданац (презиме), постанак 170
 Бојацки (презиме), постанак 170
 белећ (глаг. прил.), знач. и уп. 61
 Болманац (презиме), постанак 170
 Боложан, (презиме), постанак 171
 Болзан (презиме), постанак 171
 Борковачки (презиме), постанак 170
 бра-два, граница слога 27
 брај-ко, акц. и граница слога 23
 Бранжовски (презиме), постанак 169
 Бранкован (презиме), постанак 171
 Бранчовски (презиме), постанак 169
 бременит, значење и употреба 80
 бридјети 221
 бриђети 221
 брижност 76
 брња, знач. и порекло 123—124
 брњар, значење 124

Брњац 123
 Брњаци 123
 Брње 123
 Брњићи 123
 Брњица 123
 Брњице 123
 бројеви — конгруенција 73
 — употреба уз њих: генитива једн.,
 мн. и ст. двојине 73
 Брчански (презиме), постанак 169
 брч, мед. 249
 Брчанин (презиме), постанак 171
 бугарска писменост на старословен-
 ском језику 1
 Бугарски (презиме), постанак 169
 буди бог с нама, облик 289
 будибокснама 289
 Будим-Пешта, облик и промена 293
 Будиновчанин (презиме), постанак 171
 Буњевачки (презиме), постанак 170
 буца, назив оружја 123

В

„valeur“ (вредност) речи 134
 Валкањски (презиме), постанак 174
 Ваљевац (презиме), постанак 170
 вапити, обл. промене 55
 Васиљевљев, придев 52
 Варађан (презиме), постанак 171
 варош, декл. 294
 Варошанин (презиме), постанак 171
 вашега, обл. 73
 велика и мала писмена — писање 198,
 203
 велик: велики, обл. и употреба 255
 Велички (презиме), постанак 170
 Величан (презиме), постанак 171
 ве-ну-ти, постанак 89
 Вережан (презиме), постанак 171
 вермут 249
 вешта-чки, граница слога 28
 вибрирати, облик 253
 видети, значење 112
 види ми се, значење 113

види му се, значење 107—116
 види се, значење 107—116
 видиш ми се, значење 115
 виђен (трп. прид.) 219
 вид ми се, значење 115
 виђен (трп. прид.) 219
 вижлад, обл. и промена 242, 245
 Вилошчанин (презиме), постанак 171
 Винковчанин (презиме), постанак 172
 Вировчанин (презиме), постанак 171
 виша настава језика 67
 Вишевчанин (презиме), постанак 172
 више... као, у пор. 54
 више... него, уп. у пор. 54
 Вишњички (презиме), постанак 170
 вла-кно, акц. и гран. слога 24
 водени: водни, обл. и знач. 253
 водни: водени, обл. и знач. 253
 војвођанска ономастика 166—177
 војни-чки, акц. и гран. слога 28
 Војчанин (презиме), постанак 171
 водем (1 л. јед. през.), дијал. 93
 вољу (3 л. мн. през.), дијал. 61, 93
 вођство, облик 29
 вођство, облик 29
 Вранешац (презиме), постанак 170
 вратна кост, облик 64
 вратни (придев), облик 64
 вратов (придев), непр. 64
 Врбановачки (презиме), постанак 170
 Врбашки (презиме), постанак 173
 врвјети, облик 221
 врвљење, облик 221
 врвљети, облик 221
 вредност („valeur“) речи 134
 врзмице, значење 224
 вртјети, облик 221
 врћење, облик 221
 врћети, облик 221
 врућ, знач. и функција 61
 Вршачки (презиме), постанак 170
 вучад, облик и промена 242, 246
 Вучанин (презиме), постанак 171
 Вучевац (презиме), постанак 170
 Вучитри, облик 293

Г

- габа, мед. 250
 Га-вро: Гав-ро, акц. и гран. слога 20
 гај-де, акц. и гран. слога 23
 Галовац (презиме), постанак 173
 Гардиновачки (презиме), постанак 170, 173
 гасан, значење 117—120; акценат 120
 Гаћанин (презиме), постанак 171
 гач, мед. 250
 гдегод: где год, облик и разлика у значењу 127
 Генгелацки (презиме), постанак 170
 генитив јединице — употреба уз бројеве 73
 генитив квалитативни — однос према квалитативном инструменталу 260—269
 генитив множине — употреба уз бројеве 73
 генитив старе двојине — употреба уз бројеве 73
 Гибарац (презиме), постанак 173
 Гилезан (презиме), постанак 171
 ги-ну-ти, постанак 89
 гиста, мед. 250
 гихчан, мед. 250
 гихт, мед. 250
 Главашки (презиме), постанак 169, 173
 глаголи на *-ниши* с облицима промене *-ну-/-не-* основа 87—106
 глаголске именице на *-ње-*, употреба 74—75
 глаголски облици пасива 205—216
 глаголски прилог прошли — употреба 52—53
 глаголски прилог садашњи — придеви-зирана употреба у предикату 74
 — употреба 53
 — употреба у предикату 74
 — употреба у функцији придева 61
 гладан (опоз.: сит) 117
 глдан и ждан, значење 120
 гласови — различност природе гласова у дијалектима истог језика 22
 глас *x* — писање 198, 200, 201
 Голубинчанин (презиме), постанак 171
 Голупски (презиме), постанак 169
 горе (прил.), значење и употреба 71
 Горњи Милановац, промена 255
 горосеча, облик 59
 горућа зграда, непр. 61
 горуће чело, непр. 61
 господар-ство: господа-рство, акц. и гран. слога 20, 24
 Госпођинчанин (презиме), постанак 171
 Грабовчан (презиме), постанак 171
 градација — силазни и узлазни карактер 84—85
 — стилска фигура 84—85
 Градински (презиме), постанак 169
 градски, писање 198, 200
 грађење пасивних облика у саврем. српскохрватском књ. Језику 205—216
 граматика историска — развитак 65
 граматика упоредна индоевропских језика — развитак 65
 граница слога — значај акцента 17
 — значај интонације 17
 — значај квантитета 17, 19—21
 — значај природе сугласника 17, 19
 — значај семантике делова речи 17
 — одређеност међусобном везом и односом гласова 21
 — природа африката у вези с границом слога 27—29
 — природна 24
 — у речима српскохрватског језика 14—30
 Граничарев (презиме), постанак 173
 Грачан (презиме), постанак 171
 гребанац, облик и значење 38
 гребанић, облик и значење 38
 гребаница, облик и значење 38
 гребанье, облик 32, 35, 38
 гребати, облик 31, 34; 35; значење 31—32
 гребати: гребсти, дубл. обл. и употреба 32, 38, 39

гребати се, облик 31
 гребен (именица), облик 38
 гребенати, облик 38
 гребенка, облик 38
 гребенџе, облик 32, 35, 38
 гребсти, облик 31, 32, 34, 35
 гребсти: гребати, дубл. обл. и употреба 32, 38, 39
 гребсти се, облик 31, 32
 грмјети, обл. 221
 грмљети, облик 221
 Грубин (презиме), постанак 168
 група сугласника — понашање у средини речи 16
 — понашање на почетку речи 16
 гудјети, облик 221
 гуђење, облик 221
 гуђети, облик 221
 Гумбачки (презиме), постанак 170
 Гумшанин (презиме), постанак 172

Д

да (свезица), употреба 182—184
 Дачанин (презиме), постанак 172
 Дебељачки (презиме), постанак 170, 173
 девојачки, облик 28
 деklinација колективних именица на -ад, 234—246
 дерати на мијех, знач. израза 223, 225—226
 дерлад, облик и промена 242
 дерчад, облик и промена 242
 деформирати, облик 253
 деформисати, облик 253
 дивану (3 л. мн. през.), дијал. 93
 Дивошанин (презиме), постанак 171
 дијаболичан, уп. 81
 дијалекти — различност природе гласова у истом језику 22
 дијалектологија — у средњој школи 67
 дикција — извештачена 138
 — непосредна 137, 138
 — природна 137, 138
 — реалистична 137
 — романтична 137

— стилизована 138
 — улога интерпункције 137
 ди-мљив, акц. и гран. слога 26
 Дињашки (презиме), постанак 169
 диспаратан, употреба 81
 дјевојка, облик 217, 219
 Дмитровчанин (презиме), постанак 172
 Добановачки (презиме), постанак 190
 Добановски (презиме), постанак 169
 добрац, мед. 250
 добрец, мед. 250
 добринке, мед. 250
 Добринчанин (презиме), постанак 171
 добриња, мед. 250
 добрице, мед. 250
 Доброделски (презиме), постанак 169
 Добродолац (презиме), постанак 170
 Добродолски (презиме), постанак 174
 добриц, мед. 250
 Довијарски (презиме), постанак 174
 донешен, непр. 127
 Допсинац (презиме), постанак 170
 допусне реченице 186—187
 Дорословачки (презиме), постанак 170
 Дорошки (презиме), постанак 169, 173
 драматичан, облик и значење 253
 драматски, облик и значење 253
 драмски, облик и значење 253
 Драчански (презиме), постанак 169, 174
 дрва (1 п. мн.), значење 291
 дрвета (1 п. мн.), значење 291
 дрвосеча, облик 59
 дрекао, непр. (тр. дречао) 128
 Дреновчанин (презиме), постанак 172
 држећ, знач. и функција 61
 држимце, значење 225
 Дридарски (презиме), постанак 169, 174
 друштвени утицај на развитак српскохрватског књижевног језика 1—13
 Дубровчанин (презиме), постанак 171
 Дуго Село, облик 293
 Дудварски (презиме), постанак 169
 дужина вокала — значај за одређивање границе слога 20—21
 Дунђерски (презиме), постанак 169
 Дуњашки (презиме), постанак 169

Ђ

Ђаршин (презиме), постанак 173
 Ђевојка, облик 217, 219
 Ђета, мед. 250
 Ђуринац (презиме), постаник 170

Е

Егришан (презиме), постанак 171
 експериментални, облик и значење 253
 експериментни, облик и значење 253
 екстракт, облик 252
 енклитике, употреба 57
 Ердевићанин (презиме), постанак 171
 Ердељан (президе), постанак 171
 Ердутавац (презиме), постанак 170

Ж

жалфија 249
 ждребад, обл. и пром. 236, 239, 242, 244
 Жебељан (презиме), постанак 171
 жедан (опоз. гасан) 117—122
 же-дна, акц. и гран. слога 24
 жед-нети, акц. и гран. слога 24
 желин (грп. прид.) 219
 жељен (грп. прид.) 219
 же-тва, акц. и гран. слога 27
 живад, облик и промена 242, 244
 живјети, облик 222
 живљење, облик 221
 живљети, облик 221
 живот језика — као предмет науке о
 језику 66
 живсти, арх. обл. 60
 живу (1 л. једн. през.), арх. 60
 живући, непр. 60
 жигови, мед. 250
 Жиринац (презиме), постанак 170
 житарца, знач. 127
 жудјети, облик 221
 жу-дно, акц. и гран. слога 24
 жу-дња, акц. и гран. слога 24
 жуђење, облик 221
 жуђети, облик 221
 Жупански (презиме), постанак 169

жуђење, облик 220
 жуђење, облик 220

В

за (предлог), употреба 79
 забашуривати, знач. и уп. 79
 Забрње 123
 завршавати, облик 253
 завршивати, облик 253
 загребати, облик 33, 36
 загрепти, облик 33, 36
 загрижен, непр. 127
 зајед-но, граница слога и акц. 25
 законспирисати, облик 56
 замене (3 л.). през. од заменути) 90
 заменити, облик 87
 заменули, облик 91
 заменути, облик 90, 91
 заташкавати, облик 79
 захтевати, значење 81
 због, значење 84
 зверад, облик и пром. 237, 242, 243,
 244, 245
 зве-чка, акц. и гран. слога 28
 Зворничанин (презиме), постанак 171
 звучење, непр. (тр. звучање) 128
 звучити, непр. (тр. звучати) 128
 звучност сугласника — асимилација 22
 зди ми се 114
 зе-мља, гран. слога 26
 Зеремски (презиме), постанак 169
 Змајев, облик 51
 знак језички — суштина 67
 значај интонације за границу слога 17
 значај квантитета за границу слога
 17, 19—21
 значај лингвистичких студија за оп-
 ште језичко образовање 65—68
 значај природе акцента за утврђивање
 граице слога 17
 значај семантике делова речи за утвр-
 ђивање границе слога 17
 зу-бља, акц. и граница слога 26
 зубов (придев), неправ. 64

И

- и (свезица), употреба 186
 Иван-Планина, облик 293
 Ивчанин (презиме), постанак 171
 и-гла, граница слога 24
 и-гра, граница слога 24
 игра-чка, граница слога 28
 Известија, облик и промена 195
 извештачена дикција 138
 изговор-слог као изговорна јединица 20
 изгребан, облик 33
 изгребати, облик 33, 37
 изгребан, -а, -о, облик 33
 изгрепсти, облик 32, 33, 37
 изменем (1 л. ј. през.), облик 91
 изменити, облик 90
 изменути, облик 91
 изражавање просто — позитивна стра-
 на стила 75
 Илинчан (презиме), постанак 171
 Илинчанин (презиме), постанак 171
 Илоклић (презиме), постанак 173
 илузионизам, облик и употреба 81
 имажинаран, облик и значење 81
 именик, значење 85
 именица глаголска на *-ње* — употреба
 74—75
 именице колективне на *-ад* — облици
 промене 234—246
 именички делови — значај за границу
 слога 17
 императив приповедачки — употреба
 и значење 153—166
 индивидуални језик 132
 индициран, облик и употреба 81
 индицирати, облик 81
 индоевропски језици — развитак упо-
 редне граматике 65
 инструментал квалитативни — однос
 према квалитативном генитиву
 260—269
 интерпункција 198, 203
 — примери непр. употребе 71—72
 — у служби дикције 137

- интонација — значај за утврђивање
 границе слога 17
 — значење у лингвистици и књи-
 жевности 135
 — реченичка 135
 — синтагматска 135
 инфинитив без крајњег *и*, употреба
 144—145
 Ирижанин (презиме), постанак 171
 Ирижанић (презиме), постанак 173
 исказна реченица 188—189
 исповиђен (трп. прид.), облик 219
 исповиђен (трп. прид.), облик 219
 историска граматика — развитак 65.
 — у средњој школи 67
 — младограматичарска 66

Ј

- јагњад, облик и промена 236, 242, 244.
 јак, значење 134
 јака књига, значење 134
 Јакшићев (придев), облик 51
 јањ-јањења, дијал. облик 238
 јарад, облик и промена 236, 242, 244, 245.
 Јарак, облик 172
 јарачки, облик 172
 Јарчанин (презиме), постанак 172
 Јарковачки (презиме), постанак 170
 Јачинац (презиме), постанак 170
 је (енклитика), употреба 57
 јед-на, граница слога 25
 јед-нако, граница слога 25
 је-дро, граница слога 24
 једући (глагол. прил. сад.), употреба 53.
 језик — општи 66
 — старост језика 66
 — живот језика као предмет лин-
 гвистике 66
 — развитак упоредне граматике-
 индоевропских језика 65
 језичке особине — опште 67
 језички знак — суштина 67
 језичко образовање — значај лингви-
 стичких студија 65—68.
 Јеловац (презиме), постанак 170

Јерковачки (презиме), постанак 170
 Јово, промена 62
 Југовац (презиме), постанак 170
 Јулинац (презиме), постанак 170
 Јувад, облик и промена 242
 Јуначки, облик 28
 Јуначки, граница слога 28

К

Кавеждан (презиме), постанак 171
 кадгод, значење 127
 кад год, значење 127
 кадуља, мед. 249
 казамак, мед. 250
 калциј, облик 252
 калцијум, облик 252
 Каменчанин (презиме), постанак 172
 канити се, облик и употреба 105
 Каранац (презиме), постанак 170
 Каћанин (презиме), постанак 171
 Кашанин (презиме), постанак 171
 Кашански (презиме), постанак 174
 Кастанарац (презиме), постанак 170
 квалитативни генитив — однос према
 квалитативном инструменталу
 260—269
 квалитативни инструментал — однос
 према квалитативном генитиву
 260—269
 квантитет — значај за утврђивање
 границе слога 17, 19—21
 Кевреџан (презиме), постанак 171
 керад, облик и промена 237
 Кесељачки (презиме), постанак 170
 кијак, назив оружја 123
 кијача, назив оружја 123
 кипјети, облик 221
 кипљење, облик 221
 кипљети, облик 221
 Кирћански (презиме), постанак 169
 Кирчански (презиме), постанак 174
 Кишдобрански (презиме), постанак 169
 кисељак, мед. 250
 Кисељачки (презиме), постанак 170
 кљак, мед. 250

књижеван, облик и употреба 254—256
 књижевни, облик и употреба 254—256
 књижевни језик — грађење пасивних
 облика 205—216
 књиже-вник, граница слога 21
 Кобиљски (презиме), постанак 169, 174
 кога : који, употреба 54—55
 код (предлог), употреба уз материјалне
 именице 55
 Кожетинац (презиме), постанак 170
 Козарчев, облик 51
 козд-козлења, дијал. облик 238
 Козловачки (презиме), постанак 170
 који : кога, употреба 54—55
 Колачан (презиме), постанак 171
 колективне именице на -ад — облици
 промене 234—246
 командовати, допуна 57
 Комисија за уједначавање правописа —
 значај рада 197—204
 компензација, употреба 81
 компенzirати, употреба 79, 81
 конвулзија, употреба 81, 82
 конгруенција — примери неправилне
 употребе 73—74
 — уз бројеве 73
 конзервирати, облик 253
 конзервисати, облик 253
 конзилиј, облик 252
 конзилијум, облик 252
 консеквенца, употреба 81
 конспирисати, значење 56
 контраст — стилска фигура 85
 коњштак, мед. 250, 251
 копилад, облик и промена 245
 копча, значење 249
 корелација и поредба 179—181
 Коренички (презиме), постанак 170
 корети, непр. облик 129
 користити, допуна 58
 корити, облик 129
 Косавац (презиме), постанак 170
 костобоља, мед. 250
 Котор-Варош, облик и промена 292—
 294

Кошанин (презиме), постанак 171
 крагујевачки, грађење 172
 Крагујевчанин, грађење 172
 крадимице, значење 225
 крај-њи, граница слога 23
 Крсањански (презиме), постанак 169—
 174
 крзамак, мед. 250
 кривуља, облик (боље : крива) 128
 Крижан (презиме), постанак 171
 кристал, облик 252
 крмад, облик и промена 242, 244, 245
 Крњајски (презиме), постанак 169
 Крњаски (презиме), постанак 174
 крњи инфинитив — употреба 144—145
 кроз (предлог), употреба 194
 Крушедолац (презиме), постанак 170
 Кузманов (презиме), постанак 160
 Кузминац (презиме), постанак 170
 Кукујевац (презиме), постанак 170
 Кулачанин (презиме), постанак 171—
 172
 кумчад, облик и промена 242, 244, 245
 Курјачки (презиме), постанак 170, 173
 кућа, облик и постанак 67
 кучад, облик и промена 242
 куч-кучења, дијал. облик 238

Л

Лажанин (презиме), постанак 171
 лажичица, мед. 250
 лактова кост, неправ. (тр. лакатна
 кост) 64
 „langue“ [општи језик] 133
 лапидаран, уп. и значење 81, 82
 Легежан (презиме), постанак 171
 Леденичанин (презиме), постанак 171
 леђев пршљен, неправ. (тр. леђни
 пршљен) 64
 лежећи (глагол прил. сад.), употреба 16
 лежу (3 л. мн. през.), дијал. 93
 Ле-пша, граница слога 24
 леп-ша, граница слога 24
 Лепшанин (презиме), постанак 171
 Лесковац (презиме), постанак 173

летење, облик 217—222
 летимице, значење и облик 225
 летјење, облик 217, 218, 220
 летјети, облик 217, 221
 лету (3 л. мн. през.), дијал. 93
 лећење, облик 217, 218, 220, 221
 лећети, облик 217, 221
 леченка, мед. 249
 лингвистика — однос према филоло-
 логији 65
 — као наука 65
 — рађање 65
 лингвистичка грађа — примена у сред-
 њој школи 68
 лингвистичке студије — значај за
 опште језичко образовање 65—68
 листосећа, неправ. (тр. листосеча) 59
 личност, значење 75
 лишњача, мед. 249
 лишће, облик и промена 234
 лишца, мед. 249
 Лончарски (презиме), постанак 169
 Лудошанин (презиме), постанак 171
 луђење, облик 221
 луцидан, употреба 81
 Лучетинац (презиме), постанак 170

М

магарад, облик и промена 242, 244,
 245, 246
 Ма-гда, акценат и граница слога 24
 Маг-далена, акценат и граница слога 24
 ма-гла, акц. и граница слога 24
 Мадацки (презиме), постанак 170
 Мажуранићев, облик 51
 мај-ка, акц. и граница слога 23
 Малагурски (презиме), постанак 169
 мала и велика писмена — писање 198,
 203
 Малбашки (презиме), постанак 169
 Маловашчанин (презиме), постанак 172
 македонска писменост — на старосло-
 венском језику 1
 Манђелоски (презиме), постанак 169
 Марадичан (презиме), постанак 171

- Марадичанин (презиме), постанак 171
 Мариндолац (презиме), постанак 170
 Марински (презиме), постанак 169
 Марко, промена 62
 Ма-рта, акц. и граница слога 20
 Мар-та, акц. и граница слога 20
 Мартинчанин (презиме), постанак 171
 Матицки (презиме), постанак 173
 Махински (презиме), постанак 109
 Мачванин (презиме), постанак 171
 ма-чка, граница слога 28
 мачуга, назив оружја 123
 Међународни славистички састанак у
 Београду (15—21 септембар 1955)
 41—50
 ме-мла, граница слога 26
 менити [се], употреба 105; облик и
 значење 87
 мењати [се], употреба 105
 местимице, значење 225
 месу (3 л. мн. през.), дијал. 93
 мешање промене *-ну/-не-* основа са
 глаголима на *-ниши* 87—106
 метод, облик 252
 метода, облик 252
 мех (у изразу: дерати на мех), зна-
 чење 223, 225—226
 мијенити, значење и промена 88
 мијенути, облик и употреба 88
 мијех (у изразу: дерати на мијех),
 значење 223, 225—226
 Милићев (презиме), постанак 168
 Миљановљев, облик 52
 Миљаново дело, неправ. (тр. Миља-
 новљево дело) 51—52
 минути, облик 88
 Ми-рко, акц. и граница слога 20
 Мир-ко, акц. и граница слога 20
 Михољац, облик 172
 михољачки, облик 172
 Михољевчанин, облик 172
 Михољчанин, облик 172
 миш-мишења, дијал. облик 238
 младички, облик 28
 младограматичарска историска грама-
 тика 66
 мни ми се, значење 114, 115, 116
 могбудем, облик и употреба 148—149
 могућ, значење и употреба 61
 Моловинац (презиме), постанак 170
 момчад, облик и промена 236, 241, 242,
 243, 244, 245
 Моношторски (презиме), постанак 174
 Моровичанин (презиме), постанак 171
 Мостар, облик 293
 мотка, назив оружја 123
 моћник, значење и употреба 77—78
 Мошоринац (презиме), постанак 170
 мразе, мед. 249
 мраса, мед. 249
 Мукушан (презиме), постанак 171
 мулад, облик и промена 242
 Мунуштурски (презиме), постанак 174
 Мургашки (презиме), постанак 169

Н

- наговештавати, значење 84
 Надачки (презиме), постанак 170
 Надлач (презиме), постанак 173
 над-мен, граница слога 26
 Нађвински (презиме), постанак 169
 наизглед, писање 60
 наменити, облик 87
 наменути, облик 90
 намерна реченица 188—189
 намијенити, облик 88
 намијенути, облик 88
 наминути, облик 88
 нарећи, значење 87
 народни језик 1—5, 132
 настава језика — виша 67
 — средња 67
 наставак *-ан* у презименима 170—171
-ац у презименима 170
-ив у презименима 168
-ин у презименима 168, 173
-ић у презименима 173
-јанин у презименима 171
-љев у презименима 168
-ов у презименима 168, 173
-ски у презименима 169

-ци у презименима 170
 -чанин у презименима 171—172
 -чки у презименима 170, 173
 -шки у презименима 169, 173
 наћ-ве, акц. и граница слога 27
 научу (3 л. мн. през.), дијал. 93
 начелност, значење 76
 неједнакост природе сугласника 21
 неједнакост проблематике слога у различним језицима 22
 Немецки (презиме), постанак 170
 неотпорност, облик 76
 непосредна дикција 137—138
 непринципијелност, облик 76
 Нерадинац (презиме), постанак 170
 Нерацки (презиме), постанак 170
 нетремице, значење 25
 неукусност, облик 76
 нештедемице, значење 225
 нештедице, значење 225
 Нештицки (презиме), постанак 170
 нијемјети, облик 221
 нијемљење, облик 221
 нијемљети, облик, 221
 Никола, промена 62
 Нишварски (презиме), постанак 169
 ништавило, облик 71
 Нова Варош, облик 293
 Нови Сад, облик 255, 293
 Новосађанин, облик 172
 Новоселачки (презиме), постанак 170
 Новска, облик 172
 новски, облик 172
 носећи, облик 60
 носиду (3 л. мн. през.), дијал. 93
 носова шупљина, неправ. (треба: носна шупљина) 64
 носни сонанти — понашање при деоби на слоге 25—26
 — природа 25
 носу (3 л. мн. през.), дијал. 61, 93
 нузколенка, значење 249

Њ

Његошев, облик 51

О

облици колективних именица на -ад 234—246
 облици пасива 205—216
 облици промене -ну/-не- основа код глагола на -нити 87—106
 обољење, облик 220
 обољење, облик 220
 обрада подређених реченица 276—288
 образовање језичко — значај лингвистичких студија 65—68
 обрвати, облик 128
 Обровачки (презиме), постанак 170
 обхрвати, неправ. 290
 оваквога, облик 76
 ог-њем, акц. и граница слога 25
 огребати, облик 33, 37; значење 33
 огребати: огрепсти, однос облика 32
 огрепсти, облик 33, 37
 огрепсти: огребати, однос облика 32
 огулити на мех, значење 225, 226
 одвијати се, значење и употреба 192, 193
 одерати на мех, значење 225, 226
 одмене (одменути) 90
 одменити, облик 87
 одменуо (одменути), облик 96
 одменути, облик 92
 одменух (одменути), облик 92
 однос између квалитативног генитива и квалитативног инструментала 260—269
 Одоровачки (презиме), постанак 170
 одређивање границе слога — значај акцента 17
 — интонације 17
 — квантитета 17, 19—21
 — природе сугласника 17, 19
 — именичких делова 17
 — међусобне везе и односа гласова 21
 — носних сонаната 25—26
 — природе африката 27—29
 одрети на мех, значење 225—226
 одријети на мијех, значење 225—226

- одрти на мех, значење 225—226
 ожену (3 л. мн. през.), дијал. 93
 оканити се, облик 97, 100, 101
 оканути се, облик и употреба 97, 98,
 99, 100, 101
 Околишанов (презиме), постанак 173
 оловом тешкијем подлистати, значење
 223, 227—229
 Олхан (презиме), постанак 171
 онда, значење 71
 ономастика војвођанска 167—177
 оперирати, облик 253
 оперисати, облик 253
 оп-на, акц. и граница слога 26
 опус, облик и употреба 81
 опхрвати, непр. (треба: обрвати) 128
 опште језичко образовање — значај
 лингвистичких студија 65—68
 опште језичке особине 67
 општи језик 66
 о-рла, акц. и граница слога 20
 ор-ла, акц. и граница слога 20
 оскврнити, облик 101
 оскврнути, облик 101—103
 оскврнуће, облик 103
 оскрнавити, облик 104
 основе -ну/-не- — мешање са глаго-
 лима на -ниши 87—106
 особине језичке опште 67
 оспине, мед. 249
 оспице, мед. 249
 отканити се, облик и употреба 97, 99,
 100, 101
 отканути се, облик и употреба 97, 98,
 100, 101
 откровење, облик 71
 от-мица, акц. и граница слога 26
 очни живац, облик 64
 очни капци, облик 64
 оштримице, облик и значење 225
- П**
- Па-вкс, акц. и граница слога 20
 Пав-ле, акц. и граница слога 20
 падајући снијег, неправ. 61
 Пајдачки (презиме), постанак 170
 Паланачки (презиме), постанак 170
 палица, назив оружја 123
 памцијер, значење 124
 Панац (презиме), постанак 170
 Пантилинац (презиме), постанак 170
 панцир, значење 124
 Парабуцки (презиме), постанак 170
 пара ми, израз 115
 параш ми, израз 115
 Парожанин (презиме), постанак 171
 „ragole“ [индивидуални језик] 133
 Парошки (презиме), постанак 169
 пасив — облици 205—216
 пастирчад, облик и промена 242, 244
 Пачетинац (презиме), постанак 170
 пашчад, облик и промена 242, 243,
 245, 246
 пелен, мед. 249
 пелин, мед. 249
 пелинковац 249
 петин, непр (треба: петни) 64
 петина жила, непр. (треба: петна жила)
 64
 пе-тка, акц. и граница слога 24
 пе-тља, граница слога и акценат 24
 петна кост, облик 64
 Петровски (презиме), постанак 169
 пе-ћки, акценат и гран. слога 28
 пилад, облик и промена 237, 239, 242,
 244
 Пиперски (презиме), постанак 169
 пипљ-пипљења, облик дијал. 238
 Пирошки (презиме), постанак 169
 писање великих и малих писмена 198,
 203
 писаћи, облик 195
 писмена велика и мала — писање 198,
 203
 писменост македонска и бугарска —
 на старословенском 1
 питан, облик 64
 пишући (писати), облик 60
 плављење, облик 220, 221
 плављети, облик 220

- платно, значење у народним песмама 230—233
- платно ћелијчно 231
- пле-ћка, акц. и гран. слога 28
- пљоштимице, облик и значење 225
- погодивши се (гл. прил. пр.), употреба 52—53
- погон, значење и употреба 291—292
- погребати, значење 33, 37; облик 33
- погрести, облик и значење 32, 33, 37
- подагра, мед. 250
- Подгајчанин (презиме), постанак 171
- подеок, неправ. (треба: поделак) 128
- подиг-нути, акценат и граница слога 25
- подлистати тешкијем оловом, значење у нар. песмама 227—229
- подлистати, значење 227—228
- подређене реченице — обрада 278—288
- Подунавац (презиме), постанак 170
- Пожарски (презиме), постанак 169
- појав, облик 253
- појава, облик 252
- покорно, значење 58
- Положански (презиме), постанак 169
- Полужански (презиме), постанак 174
- пољски језик — асимилација звучности 22
- помо-ћник, акценат и граница слога 28
- помужен, непр. (тр. помузен) 127
- понашање сугласничке групе — на поч. речи 16; у сред. речи 16
- понизно, значење 58
- понирајући, неправ. (тр. понирући) 57
- понирати, облик 57
- Попинчанин (презиме), постанак 171
- Поповицки (презиме), постанак 170
- поредба и корелација 189—191
- поређење, конструкција 54
- порез, облик 253
- пореза, облик 253
- портре, неправ. облик 194
- портрет, облик 194
- последична реченица 184—186
- потонути, облик 87
- почетак речи — понашање сугласничких група 16
- пра-вда, акц. и граница слога 21
- пра-вдом, граница слога 21
- правопис — Вуков 198, 200, 203
- значај рада Комисије за уједначење правописа 197—204
- слог као правописни проблем 14
- прасад, облик и промена 236, 242, 243
- прас-прасења, дијал. облик 238
- превођење 134—136
- прегљаница, мед. 249
- предиспозиција, употреба 81
- пред-њи, акц. и граница слога 25
- пређица, значење 249
- презимена — са наставком *-ан*. 170—171
- *а* наставком *-ац* 170
- с наставком *-ив* 168
- с наставком *-ин* 168, 173
- с наставком *-ић* 173
- с наставком *-јанин* 171
- с наставком *-љев* 168
- с наставком *-ов* 168, 173
- с наставком *-ски* 169
- с наставком *-ци* 170
- с наставком *-чанин* 171—172
- с наставком *-чки* 170, 173
- с наставком *-шки* 169, 173
- претекст, употреба 81
- пре-тња, акц. и граница слога 24
- претсказивати, значење 81
- префикс *без-* у сложеницама 75—77
- Прешернов, облик 51
- при (предлог), употреба 55
- Привлачанин (презиме), постанак 171
- придевизиран глаг. прил. садашњи — употреба у предикату 74;
- придевска функција глаг. прил. сад. 61
- Прикодравац (презиме), постанак 170
- прилог прошли глаголски — употреба 52—53
- прилог садашњи глаголски — употреба 53, 61
- примивши (глаг. прил. пр.), употреба 52—53
- приповедачки императив — употреба и значење 153—166

- природа акцента — значај за утврђивање границе слога 17
- природа африката — у вези с границом слога 27—29
- природа гласова — различност у дијалектима истог језика 22
- природа носних сонаната 25
- природа сугласника — значај за утврђивање границе слога 17, 19
— неједнакост 21
— одлучујући моменат за одређивање границе слога 24
- природа гласова — различност у дијалектима истог језика 22
- природа сугласника — значај за утврђивање границе слога 17, 19
— неједнакост 21
одлучујући моменат за одређивање границе слога 24
- природна граница слога 24
- природна дикција 137, 138
- природно дељење речи на слоге 18, 19, 24
- пролазност, облик 71
- промена колективних именица на *-ад* 234—246
- промена *-ну/-не-* основа у глагола на *-иши-* 87—106
- промене (променути), облик 91
- променем (променути), облик 91
- променити, облик 89
- промену (променути), облик 90, 91
- променули (променити), облик 89, 91
- променуо (променути), облик 92, 96
- променути, облик 89, 91, 92
- променуће (променути), облик 96
- промијенити (промијенути), облик 90
- промијенити, облик 88
- промијенула (промијенути), облик 92
- промијенути, облик 88
- проминути, облик 88
- промјену, облик 92
- просто изражавање — позитивна страна стила 75
- прошли глаголски прилог — употреба 52—53
- пул-пулења, облик дијал. 138
- пустимце, облик и значење 223, 224 225
- пустимица, облик и значење 224
- путеви језичког развитка 67
- пућујући, значење и функција 61
- пуштимицке, облик и значење 224

Р

- радећи (радити), облик 60
- ради, значење 84
- Радивојев (презиме), постанак 168
- Радинац (презиме), постанак 170
- Радичевићев, облик 51
- Радојчан (презиме), постанак 171
- Радочанчанин (презиме), постанак 171
- раду (3 л. мн. през.), дијал. 93
- развијати се, значење 193
- развитак историске граматике 65
- развитак српскохрватског књижевног језика — друштвени утицај 1—13
- развитак упоредне граматике индоевропских језика 85
- разгребан, облик 31, 37, 38
- разгребати, облик 31, 33, 37
- разгребати: разгрести, однос облика 32, 33
- разгребен, облик 38
- разгрести, облик 32, 33, 37
- разгрести: разгребати, однос облика 32, 39
- различност природе гласова у дијалектима истог језика 22
- разменити, облик 87
- разменули (разменути), облик 92
- разуми, непр. (тр. разумеј) 129
- разумите, неправ. (тр. разумејте) 129
- Раковац (презиме), постанак 173
- рану се (3 л. мн. през.), дијал. 93
- растављање речи на слоге 198
- растављено и састављено писање речи 203
- Рашован (презиме), постанак 171
- рашћење, неправ. (тр. растење) 128
- рвати се, облик 128

реалистичка дикција 137
 регби, постанак, ул. и значење 145—148
 редослед, лингв. калк 129
 Реметић (презиме), постанак 173
 ренесанс — значај за усавршавање језичких дисциплина 65
 реуматизам, облик 252
 рецепт, облик 252
 реч — граница слога у речима српско-хрватског језика 14—30
 — понашање сугласничке групе на почетку и у средини речи 16
 — семантика делова речи и њен значај за границу слога 17
 — растављено и састављено писање 203
 реченица — допусна 186—187
 — исказна 188—189
 — корелација 189—191
 — намерна 188—189
 — последица 184—186
 — поредба 189—191
 — саставна 184—186
 — супротна 186—187
 реченице — подређене, обрада 276—288
 реченична интонација 135
 речи стране — употреба 80—82
 рибица, значење 75
 ригорозност, употреба 81
 Ритопечки (презиме), постанак 170
 родица, значење 75
 романтична дикција 137
 ропчад, облик и промена 242
 Рудничанин (презиме), постанак 171
 ружин, облик 64
 русизми 76
 рускоцрквени језик — увођење у српској прав. цркви 2

С

са-бља, акц. и граница слога 24
 Саболчки (презиме), постанак 170
 сав, промена 72—73
 Савићев (презиме), постанак 168
 Саво, промена 62

савремени књижевни језик — грађење пасивних облика 205—216
 садашњи глаголски прилог — употреба 53; у функцији придева 61
 Салко, промена 62
 Саловчанин (презиме), постанак 171
 сам (енклитика), значење 142
 санаториј, облик 252
 санаторијум, облик 252
 Санчанин (презиме), постанак 171
 сарану (3 л. мн. през.), дијал. 93
 Сарвашанин (презиме), постанак 171
 Сарчански (презиме), постанак 174
 састављено и растављено писање речи 203
 саставна реченица 184—186
 састанак међународни слависта у Београду (15—21 септембра 1955) 41—50
 свега, облик 73
 свезице — њихов значај 179—184
 свјетлећи, значење и функција 61
 свог, облик 72—73
 свој (заменица), употреба 125
 својега, облик 73
 сврбјети, облик 221
 сврбљење, облик 222
 сврбљети, облик 221
 Сегединач (презиме), постанак 170
 селење, облик 217—222
 се-дло, акц. и граница слога 24
 сед-мина, акц. и граница слога 26
 сеђење, облик 217
 Секички (презиме), постанак 173
 секцирати, облик 253
 сеља-чки, акц. и гран. слога 28
 семантика делова речи — значај за границу слога 17
 семантички моменат — улога у одређивању границе слога 23
 Семељач (презиме), постанак 170
 Семељчанин (презиме), постанак 171
 Сентомашанин (презиме), постанак 171
 Сењанин (презиме), постанак 171
 сер (титула), употреба 291

- Сечански (презиме), постанак 169
сечимице, облик и значење 225
сиједјети, облик 221
сијеђети, облик 221
Сикицики (презиме), постанак 170
силазни карактер градације 86—85
Силашки (презиме), постанак 169
Силбашки (презиме), постанак 169
Симо, промена 62
синтагматска интонација 135
Сирачки (презиме), 170
сирочад, облик и промена 242
сит (опозитум гладан) 117
сит и пјан, значење израза 170, 120
сјај-но, акц. и граница слога 23
сједење, облик 219
сједјење, облик 217, 218, 219, 220
сједјети, облик 217, 219
сјеђење, облик 217, 218, 220
сјеђети, облик 217
скврнити, облик 105
скобља, мед. 249
сковија, значење 121—122
скопчаница, мед. 249
скрнавити, облик 104, 105
скувија, значење 121—122
славеносрпски језик 2, 4
славистички међународни конгрес у
Београду 41—45
слијепјети, облик 221
слијепљење, облик 220
слијепљети, облик 220, 221
Словинац (презиме), постанак 170
слог — граница у речима српско-
хрватског језика 14—30
— значај акцената за границу сло-
га 17
— значај квантитета за утврђивање
границе слога 17
— значај именичких делова за у-
тврђивање границе слога 17
— значај интонација за утврђивање
границе слога 17
— значај природе сугласника за
утврђивање границе слога 17, 19
— као изговорна јединица 20
— као правописни проблем 14
— као фонетска целина 15
— као фонолошка целина 15
— неједнакост проблематике у раз-
личитим језицима 22
— одређеност границе слога међу-
собном везом и односом гласова 21
— понашање носних сонаната при
деоби речи на слоге 25—26
— природа африката у вези са
границом слога 27—29
— природна граница 24
— природно дељење речи на сло-
гове 18, 19, 24
— растављање речи на слоге 198
сложенице са преф. *без-* 75, 76—77
сломијање, облик 257
сломијати, облик 257
сломијем (сломити), облик 256—259
сломијен (сломити), 256—259
сме-тња, акц. и граница слога 24
смједбудем, облик и употреба 148—
149
смоквин, облик 64
снисходљив, значење 58
Сомборчанин (презиме), постанак 172
Сомборчевић (презиме), постанак 173
сонанти носни — природа 25
— понашање при деоби речи на
слоге 25—26
Сончанин (презиме), постанак 171
Сотинац (презиме), постанак 170
Соћанин (презиме), постанак 171
Сочанац (презиме), постанак 170
спајалица, значење 249
спуча, мед. 249
спучаница, мед. 249
средина речи — понашање сугласнич-
ких група 16
средином, значење и употреба 78
средња настава језика 67
средња школа — примена лингвистике
68
— историјска граматика у средњој
школи 67

— дијалектологија у средњој школи 67

сред-њи, акц. и граница слога 25

сре-ња, акц. и граница слога 28

сре-њник, акц. и граница слога 28

српскохрватски књижевни језик — грађење пасивних облика 205—216

— друштвени утицај 2

— граница слога у речима 14—30

српскоцрквени језик 2

стајаћи, значење 61

ста-кло, акц. и граница слога 24

ста-лио, акц. и граница слога 20

стал-не, акц. и граница слога

Станисављев (презиме), постанак 168

Старобечејац, облик 172

старословенски језик — као језик македонске и бугарске писмености 1

Стево, промена 62

стег-ном, акц. и граница слога 25

сте-гнути, акц. и граница слога 24

стил — просто изражавање као позитивна страна 75

— градицаја као стил. фигура 84—85

Стојићев (презиме), постанак 168

стоју (3 л. мн. през.), дијал. 93

стопало, грам. род и промена 62

стране речи — употреба 80—82

стрелимице, облик и значење 225

стрепљење, облик 220

стрепљети, облик 220

стре-ња, акц. и гран. слога 24

студије лингвистичке — значај за опште језичко образовање 65—68

сублимисати, облик 81

Суботички (презиме), постанак 173

сугласници — значај њихове природе за границу слога 17, 19

— неједнакост природе 21

— асимилација по звучности у полском језику 22

сугласничка група — понашање у речима 16

судбина, облик 71

су-кно, акц. и граница слога 24

сук-ња, акц. и граница слога 26

сулица, значење 124

суличник, значење 124

сулустре, мед. 250

супротне реченице 186—187

Сурдучки (презиме), постанак 173

Сурчинац (презиме), постанак 170

суштина језичког знака 84—85

Т

Табачки (презиме), постанак 170

так-нути, акц. и граница слога 25

та-мњан, акц. и гран. слога 26

Тапавички (презиме), постанак 170

Тарђанин (презиме), постанак 171

та-чка, акц. и граница слога 28

те (свезица), употреба 186

текући, значење 61

тела-телења, дијал. облик 238

телад, облик и промена 236, 239—240, 242, 244

темена [кост], облик 64

Темеринац (презиме), постанак 170

Тењац (презиме), постанак 170

Теочинац (презиме), постанак 170

тет-ка, акц. и граница слога 24

тешкијем оловом подлистати, значење у нар. песмама 223, 227—229

тич-тичења, дијал. облик 238

Товарничанин (презиме), постанак 171

Товарничец (презиме), постанак 173

Толинчанин (презиме), постанак 171

Томашевац (презиме), постанак 173

Тополски (презиме), постанак 174

Топуско, облик 172

топуски, облик 172

Торђански (презиме), постанак 174

Торњански (презиме), постанак 169

травај, простонар. облик 26

Трај-ко, акц. и граница слога 23

трај-но, акц. и граница слога 23

трам-вај, акц. и граница слога 26

тра-чки, акц. и граница слога 28

- требати, промена и употреба 196; употреба 126—127
- Требацки (презиме), постанак 170
- тропизам, облик 252
- трпјети, облик 221
- трпљење, облик 220, 221
- трпљети, облик 220, 221
- трпно стање — облици 205—216
- трчу (3 л. мн. през.), дијал. 93
- туђице, употреба 80—82
- тупљење, облик 221
- Турад, облик и промена 244
- Турацки (презиме), облик 170
- Тургењевљев, облик 52
- Турински (презиме), постанак 169
- Турнићанин (презиме), постанак 171
- Тушанин (презиме), постанак 171

Ћ

- нелична платна, значење 251
- ћу (енкл.), значење 142

У

- у (предл.), употреба 55
- Удицки (презиме), постанак 170
- Узелац (презиме), постанак 170
- узлазни карактер градације 84—85
- уједначење правописа — значај рада
Комисије за уједначење правописа
197—204
- укривати, знач. и употреба 79
- улози, мед. 250
- уметак *-ов-* (*-ев-*) у множини именица
I врсте 270—275
- унучад, облик и промена 243
- упоредна грам. индоев. језика — раз-
витак 65
- употреба генитива јединице уз бројеве
73
- употреба генитива множине уз бро-
јеве 73
- употреба генитива старе двојине уз
бројеве 73
- употреба глаг. прилога прошлог 52—53

- употреба глаг. прилога садашњег 53
- у предикату 74
- у функцији придева 61
- употреба придевизираниог глаг. прилога
садашњег 74
- употреба страних речи 80—82
- употребљавати, облик 253
- употребљивати, облик 253
- упућивати, облик 81
- успешност, облик и употреба 76
- утицај друштва на развитак српскохр-
ватског језика 1—13
- ушмице, облик и значење 225

Ф

- Фенлачан (презиме), постанак 171
- ферше, мед. 250
- фигура стилска — градација 84—85
- физиологиски, облик 253
- физиолошки, облик и знач. 253
- филологија — однос према лингви-
стици 65
- фонетика — слог као фонол. целина 15
- Француски (презиме), постанак 174
- фрус, мед. 250
- фрусина, мед. 250
- фруш, мед. 250
- функција придевска глаг. прил. садаш-
њег 61
- Футачанин (презиме), постанак 171
- Футожанин (презиме), постанак 171
- футур — писање 200, 203

Х

- х — писање 198, 200—201
- Хајдушки (презиме), постанак 169
- Хатинач (презиме), постанак 170
- Херцег-Нови, облик 293
- хиљ, мед. 250
- хипостаза 81
- хитимице, облик и значење 224
- Хорвацки (презиме), постанак 170
- хотимице, облик и значење 225
- хотјење, облик 220
- хоћење, облик и значење 220

хрвати се, неправ. (гр. рвати се) 128,
290
Хрвањанин (презиме), постанак 171
хтједбудем, облик и употреба 148—149
хуманитет, облик и употреба 53—54
хуманост, употреба 53—54

Ц

цвионост, мед. 250
церма, мед. 250
Циган 171
циганчад, облик и промена 245
Циковац (презиме), постанак 172
Цикоњанин (презиме), постанак 171
црен, мед. 250
црквенословенски језик — у Хрват-
ској и Србији 1
— у Румунији 1
— у Русији 1
Црњански (презиме), постанак 174
црптити, неправ. 289
црст, мед. 250
цуца, мед. 250

Ч

Чалманац (презиме), постанак 170
Чапинац, (презиме), постанак 170
чарапин, облик 64
чега, облик 73
чекајући, употреба 53
чељад, облик и промена 235, 238, 241,
243
чељаде, облик 235
чеона кост, облик 64
Черевички (презиме), постанак 173

Чеховљев, облик 52
чини ми се, значење израза 113
чини се, значење 112, 113
чинити, значење 112
читајућа проба, неправ. (треба: читаћа
проба) 195
читаћи, облик 195
чланак (ножни) 250
Чобански (презиме), постанак
чунам, мед. 250

Ш

Шарчански (презиме), постанак 169
Шатринчанин (презиме), постанак 171
ше-тња, акц. и граница слога 24
шибенски, облик 172
Шибенчанин, облик 172
Шиклошанин (презиме), постанак 171
школа средња — настава дијалекто-
логије 67
— настава историске граматике 67
шкуфја 122
Шолоховљев, облик 52
штаваљ, мед. 250, 251
штавељ, мед. 250, 251
штавље, мед. 250, 251
Штевин (презиме), постанак 168
штедење, облик 221, 222
штедети, облик 221
штедјети, облик 221
штенад, облик и промена 244
штрикла, туђица 129
шутјети, облик 221
шућење, облик 221
шућети, облик 221

Св. Н.

ИСПРАВКЕ

1. Скрећемо пажњу читаоцима на неке штампарске грешке из ове, VII књ. Нашег језика:

страна	ред	стоји	треба
109	7	поменутих	познатих
114	38	Бјелостенец	Белостенец
177	5	аноним	ононим

2. Исто тако се сматрамо обавезним обратити пажњу читалаца на једну омашку учињену у тексту Закључака Новосадског састанка, објављеног у књ. VI НЈ. Наиме, у 8-ој тачки Закључака испред речи „превођење“ неким случајем је испуштена реч *самовољно*, а како је потребно да текст Закључака буде потпуно верно дат, указујемо на то да последња реченица овога закључка гласи: „Треба спречити штетну појаву самовољног „превођења“ текстова и поштовати оригиналне текстове писаца“.

Ову исправку чинимо тек сада зато што грешку нисмо уочили раније, него нам је на њу недавно указано.

САДРЖАЈ

VII КЊИГЕ НАШЕГ ЈЕЗИКА

	стрaнa
<i>Б. А.: Лешење, седење</i>	217—222
<i>Белић А.: Друштвени утицај на развитак српскохрватског књижевног језика</i>	1— 13
Значај лингвистичких студија за опште језичко образовање	65— 68
Говор и језик	131—139
Значај рада Комисије за уједначење правописа	197—204
<i>Георгијевић Св.: О војвођанској ономастици</i>	167—177
<i>Ивић Милка: Однос између квалитативног генитива и квалитативног инструментала</i>	260—269
<i>Лалевић М. С.: Спољашњи знаци међусобне везе и унутрашњи смисао реченица</i>	178—191
Обрада подређених реченица	276—288
<i>Милановић Б.: Глаголи на -ниши с облицима промене -ну/-не-основа</i>	87—106
<i>Мићовић В. М.: Значење неких речи у народним песмама</i>	223—233
<i>Московљевић С. Милош: Уз појаву једног речника</i>	247—253
<i>Пецо А.: Једна ријетка а потребна ријеч</i>	117—120
Облици колективних именица на -ад	234—246
<i>Пешићан Мишар: О неким специфичностима у употреби приповедачког императива</i>	153—166
О уметку -ов- (-ев-) у множини именица прве врсте	270—275
<i>Рончевић Н.: Још о изразима види се и види му се</i>	107—116
<i>Станић Милија: Грейшти и гребашти</i>	31— 40
<i>Штевановић М.: Граница слога у речима српскохрватског језика</i>	114—130
О језику једног написа	69— 86
Још нешто о облику футура	140—152
Глаголски облици пасива	205—216
Две грешке код двојнице писаца	254—259
<i>Тарановски К.: Међународни славистички састанак у Београду</i>	41— 50
<i>Шкриванић Г.: Прилог за разјашњење неких назива оружја у народним умотворинама</i>	121—124
<i>Језичке поуке</i>	51—64, 125—130, 192—196, 289—294
<i>Регистар речи</i>	295—313

Наш језик излази једанпут у два месеца у свескама од 4 до 6
табака; пет свезака чине једну књигу. Јула и августа часопис не излази.
Годишња претплата износи 300 дин.; цена поједином броју је 60 дин.
Претплату слаш Научној књизи (Кнез Михаилова 40/IV) на чек, рачун
бр. 101-Т-297. Рукописе слаш Уредничком одбору или Браниславу
Милановићу, секретару Одбора, Семинар за лингвистику, Фил. факул-
тет, Београд. — Рукописи се не враћају.
